

БЕЛАРУСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ ЎНІВЕРСІТЭТ
Юрыдычны факультэт
Гістарычны факультэт

НАЦЫЯНАЛЬНЫ ЦЭНТР ЗАКАНАДАЎСТВА
І ПРАВАВЫХ ДАСЛЕДАВАННЯЎ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

НАЦЫЯНАЛЬНЫ ЦЭНТР ПРАВАВОЙ ІНФАРМАЦЫІ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

ТАА «ЮРСПЕКТР» (ВЫТВОРЦА ДАВЕДАЧНЫХ ПРАВАВЫХ СІСТЭМ
«КАНСУЛЬТАНТПЛЮС» І ОНЛАЙН-СЭРВІСУ ГАТОВЫХ ПРАВАВЫХ РАШЭННЯЎ ILEX)

СТАТУТ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА, РУСКАГА І ЖАМОЙЦКАГА 1588 г.:

да 430-годдзя выдання

**Зборнік навуковых артыкулаў
па матэрыялах канферэнцыі**

МІНСК
БДУ
2018

УДК 34(474/476)(091)(094)(082)
ББК 67.3(4Лит)5я43
С78

Рэдакцыйная калегія:

С. А. Балашэнка (гал. рэд.), *С. А. Калінін* (нам. гал. рэд.),
С. М. Сивец, *А. І. Малюгін* (нам. гал. рэд.),
В. А. Шаршун, *Т. І. Доўнар* (наук. рэд.), *А. В. Шыдлоўскі*,
Л. Л. Голубева, *А. І. Арлоўская*, *В. Ю. Вячорка*

Статут Вялікага Княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага
С78 1588 г.: да 430-годдзя выдання : зб. навук. арт. па матэрыялах канф. /
Беларус. дзярж. ун-т ; рэдкал.: С. А. Балашэнка (гал. рэд.) [і інш.]. –
Мінск : БДУ, 2018. – 255 с.
ISBN 978-985-566-670-8.

Змешчаны навуковыя артыкулы па матэрыялах канферэнцыі «Статут Вялікага Княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага 1588 г.: да 430-годдзя выдання» (Мінск, 19–20 кастрычніка 2108 г.). Прадстаўлены працы беларускіх і замежных вучоных, прысвечаныя самаму важнаму помніку права статутнага перыяду – Статута 1588 г. Аўтары звяртаюць увагу на канстытуцыйныя, грамадзянска-прававыя, крымінальныя, працэсуальныя, прыродаахоўчыя і іншыя нормы гэтага закона, параўноўваюць іх з адпаведнымі нормаў помнікаў права іншых краін і на падставе параўнальнага аналізу паказваюць іх значэнне і ўплыў на наступныя гістарычныя этапы развіцця заканадаўства.

Разлічаны на шырокае кола навукоўцаў – юрыстаў, гісторыкаў, палітолагаў, а таксама выкладчыкаў, аспірантаў, студэнтаў, усіх, каго цікавіць айчынная гісторыя.

УДК 34(474/476)(091)(094)(082)
ББК 67.3(4Лит)5я43

ISBN 978-985-566-670-8

© БГУ, 2018

СТАТУТ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА 1588 ГОДА ЯК ПОМНІК ПРАВА СУСВЕТНАЙ СПАДЧЫНЫ

САМЫ ДАСКАНАЛЫ ЗВОД ЗАКОНАЎ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА

Т. І. Доўнар

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, г. Мінск, Беларусь

У атыкуле разглядаюцца прычыны і падставы прыняцця новага зводу законаў Вялікага Княства Літоўскага. Гаворыцца аб важнейшых палажэннях Статута 1588 г., адлюстраваных новыя прагрэсіўныя тэндэнцыі ў праве. Падкрэсліваецца яго значэнне як дзеючага закона і тэарэтыка-праграмнага дакумента, у якім знайшла адлюстраванне палітыка-прававая думка.

САМЫЙ СОВЕРШЕННЫЙ СВОД ЗАКОНОВ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО

Т. И. Довнар

Белорусский государственный университет, г. Минск, Беларусь

В статье рассматриваются причины и основания принятия нового свода законов Великого Княжества Литовского. Говорится и важнейших положениях Статута 1588 г., отразивших новые прогрессивные тенденции в праве. Подчеркивается его значение как действующего закона и теоретико-программного документа, в котором нашла отражение отечественная политико-правовая мысль.

THE MOST COMPLETE SET OF LAWS OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA

T. Dovnar

The Belarusian State University, Minsk, the Republic of Belarus

The article deals with the reasons and grounds for the adoption of a new set of laws of the Grand Duchy of Lithuania. The author researches the most important provisions of the Statute of 1588, reflecting new progressive trends in law. The importance of Statute as a law and theoretical document reflecting the political and legal thought is emphasized.

28 студзеня 1588 г. спецыяльным прывілеем вялікага князя Жыгімонта III было абвешчана аб уступленні ў дзеянне Статута 1588 года. Гэты самы знакаміты закон Вялікага Княства Літоўскага – дзяржавы, палітыка-эканамічным цэнтрам якой былі беларускія землі, доўгі перыяд лічыўся адным з самых дасканалых аконаў Еўропы, аб чым гаварыў у 1791 г. на сойме

Рэчы Паспалітай Гуга Калантай [1, с. 38]. Ён стаў узорам каліфікацыі заканадаўства для многіх дзяржаў, выкарыстоўваўся як дзеючы закон у Польшчы [2, с. 35].

Асноўнымі прычынамі яго прыняцця стала падпісанне акта Люблінскай уніі, а таксама актывізацыя сацыяльна-эканамічных адносін у ВКЛ у другой палове XVI ст. Адразу ж у 1569 г. ствараецца заканадаўчая камісія, галоўнай мэтай якой з’яўлялася прывядзенне заканадаўства ВКЛ ў адпаведнасць з актам Люблінскай уніі. Як пазначаюць навукоўцы, вынікі працы гэтай камісіі амаль што невядомыя [3, с. 171]. Магчыма, гэта было па той прычыне, што пасля смерці караля Жыгімонта II Аўгуста ў 1572 г. кіраўніцтва ВКЛ не палічыла патрэбным узгадняць нормы Статута 1566 г. з польскім заканадаўствам адпаведна пастанове Люблінскага сойму і адносіны паміж Вялікім Княствам і Польшчай засталіся ранейшымі ў выглядзе “ўніі дзвюх раўнапраўных дзяржаў” [3, с. 171]. Увогуле ў гэты перыяд наглядаецца тэндэнцыя да захавання адасобленасці Вялікага Княства ад Польшчы, аб чым сведчыць і яўнае жаданне заканадаўцы захаваць сваё ўласнае права. Пры гэтым амаль на ўсіх соймах Княства, на якіх па-ранейшаму засяроджвалася заканадаўчая дзейнасць, абмяркоўваліся пытанні аб неабходнасці ўдасканалення заканадаўства. Напрыклад, у 1574 і 1578 гг. на соймах разглядаліся пытанні аб унясенні змен у крымінальнае і грамадзянскае права Статута 1566 г., а таксама ў судовы лад дзяржавы і г.д. Усё гэта прывяло да неабходнасці ўзнаўлення дзейнасці па падрыхтоўцы праекта новага Статута.

У працы над праектам удзельнічалі перш за ўсё галоўныя заканадаўцы – паны-рада. Значную ролю ў распрацоўцы праекта Статута адыгралі тагачасныя мысліцелі і правазнаўцы. Аб наяўнасці новай спецыяльнай статутнай камісіі сведчаць пэўныя факты і ў першую чаргу сам Статут 1588 г., у прадмове да якога, напісанай Львом Сапегам, гаворыцца, што паны-рада і паслы павятовых соймаў на вальным сойме зацвердзілі Статут, «новопоправлений...» на соймах павятовых мудрымі людзьмі, «на то обраных и высажонных» [1, с.42-43]. Падобны запіс утрымліваецца і ў прывілеі, выдадзеным у 1588 г. Той факт, што на заключным этапе праца над праектам Статута перайшла да павятовых соймаў сведчыць аб развіцці дэмакратычнасці законатворчага працэсу ў Вялікім Княстве Літоўскім.

У 1584 годзе работа над Статутам была скончана, але паколькі ён ігнараваў Люблінскую ўнію, Польшча адмаўлялася зацвердзіць Статут на сойме Рэчы Паспалітай. Каб захаваць вялікакняжацкі трон, Жыгімонт III зацвердзіў новы звод законаў уласным прывілеем ад 28.01.1588 года [3, с. 173]. Патрэбна адзначыць, што тэарэтыкі і гісторыкі права лічаць, што зводам законаў у гістарычным аспекце з’яўляецца з’яўленне ўсяго заканадаўчага масіва ў адзіны зборнік з адначасовай перапрацоўкай зместу, зменаў структуры і развіццём прававых інстытутаў. Менавіта гэта і было характэрным для Статута 1588 г., які па сваёй тэарэтычнай распрацоўцы і практычнай значнасці ён меў значную перавагу над папярэднімі Статутамі. Перш за ўсё ў ім былі выкладзены новыя дзяржаўна-прававыя ідэі і прынцыпы, у тым ліку ў сферы

развіцця канстытуцыяналізму і парламентарызму. Ужо ў прадмове да яго, якім з'яўляліся прысвячэнне Статута Жыгімонту III і зварот Льва Сапегі да ўсіх саслоўяў, тэрэтычна абгрунтаўвалася неабходнасць абмежавання ўлады манарха і прызнання вяршэнства права ў параўнанні з іншымі сацыяльнымі рэгулятарамі. Важным было і тое, што ў прадмове Леў Сапега з гонарам заяўляе: «... не обчым яким языком, але своим власным правы списаные маем и каждого часу, чого нам потреба ку отпору всякое кривды, ведати можем» [1, с.48]. Увогуле прадмова задавала дамінанту ўсяму Статуту, у нормах якога больш дакладна і выразна, параўнальна з папярэднімі Статутамі, былі выкладзены палажэнні аб абмежаванні ўлады манарха, аддзяленні судовай ўлады ад выканаўчай, прыярытэце пісанага закона і інш.

Як адзначалі беларускія навукоўцы (Я.А. Юхо, А.Ф. Вішнеўскі і інш.), увесь яго тэкст пранізвала ідэя прававой дзяржавы, адной з падстаў якой стала замацаванне прынцыпаў законнасці, справядлівасці і падзелу ўладаў. Складальнікі Статута вырашылі шэраг прававых праблем у духу эпохі Адраджэння. Закон замацаваў такія важныя канстытуцыйныя прынцыпы, як суверэнітэт дзяржавы, роўнасць усіх свабодных людзей перад законам, права чалавека на ўласнасць, на ахову яго жыцця, гонару, маёмасці, на судовую абарону і інш. Нормы Статута абавязвалі службовых асоб, у тым ліку і самога вялікага князя, абараняць інтарэсы дзяржавы і народа. Менавіта ў XVI ст. не толькі звяртаецца ўзмоцненая ўвага на адзінства і незалежнасць, але і пачынае акрэслівацца ўяўленне аб адзіным грамадзянстве, бо пад тэрмінам «Літва» разумелася ўся дзяржава, а пад назвай «ліцьвін» – яе грамадзянін. Разуменне адзінага грамадзянства пачынае дамінаваць над рэлігійнымі плынямі ў дзяржаве. Так, Статут дэклараваў, што правы даюцца асобам «...так латынскага закону, яко и греческого». Адначасова ён замацаваў прынцып верацярпімасці, што ва ўмовах суіснавання ў дзяржаве розных рэлігійных вераванняў было вельмі неабходным. Сам вялікі князь абавязваўся «покой посполитый межы розорванными и розными людми в вере и набоженстве заховывать» (р. III, арт. 3). Менавіта ў заканадаўчым замацаванні гэтых важных палажэнняў і прынцыпаў знайшла адлюстраванне тэндэнцыя фарміравання новай правасвядомасці ў тагачасным грамадстве.

У гэтым кантэксце патрэбна пазначыць, што ў Статуце мы знаходзім шмат палажэнняў, якія сведчаць аб тым, што заканадаўца імкнуўся прытрымлівацца прынцыпу справядлівасці ва ўсіх грамадскіх адносінах. Так, у шэрагу артыкулаў гаварылася ад адзінства права для ўсіх жыхароў дзяржавы (р. 1, арт. 1; р. 3, арт. 46; р. 4, арт. 3, і інш.). Закон імкнецца абараняць не толькі саслоўныя правы шляхты, але і асабістыя правы і інтарэсы кожнага свабоднага чалавека. Невыпадкова ў яго артыкулах утрымліваецца і паўтараецца зварот да ўсіх жыхароў дзяржавы, нягледзячы на саслоўную прыналежнасць. Так, ужо у першым артыкуле ад імя вялікага князя гаворыцца: «...всих подданных наших и всех станов в том паньстве нашом Великом князстве Литовском и иных всех земель, здавно к тому паньству прислухающих, почоншы от вышшого стану аж до нижшого, тыми одными

правы и артыкулы, в том же статуте нижей писаными и от нас даными, судити и справовати маем” (р. 1, арт. 1).

У тэрэтыка-прававым аспекце значным дасягненнем было тое, што Статут 1588 г. удасканаліў заяўлены ўжо першым Статутам 1529 г. падзел нормаў на галінам права. Сучасныя навукоўцы пазначаюць, што галіновая структура права ў той час знаходзілася яшчэ ў стадыі фарміравання, аднак у гісторыка-прававой літаратуры мае месца вычляненне ў праве перыяду феадалізму агульнапрынятых форм і ўжыванне сучаснай юрыдычнай тэрміналогіі. У Статутце 1588 г. быў значна ўдасканалены тэрміналагічны апарат. Заканадаўца, нягледзячы на недастатковае развіццё юрыдычнай тэхнікі, што вяло да недакладнасці многіх тэрэтычных вызначэнняў, паўтарэнняў палажэнняў і шматслоўя, у выніку – грувасткасці канструкцый прававых нормаў, ужо дастаткова добра ўсведамляў асноўныя юрыдычныя паняцці і карыстаўся даволі ўсталяваным юрыдычным апаратам. Усе гэта дапамагло яму ўдасканаліць сістэму заканадаўства і засяродзіць прававыя нормы адпаведна іх значэння і зместу ў пэўных раздзелах Статута.

Статут 1588 г. пераўзыходзіў папярэднія законы шырынёй прававой рэгламентацыі грамадскіх адносін. У ім знайшлі адлюстраванне нормы ўсіх галін права: ад канстытуцыйнага да працэсуальнага. Так, першыя тры раздзелы ў асноўным былі прысвечаны канстытуцыйнаму праву. Рэгламентацыі судовай сістэмы і судаводства быў прысвечаны чацвёрты раздзел, які быў самым буйным і ўключаў 105 артыкулаў. На падставе набыткаў судовай рэформы ён замацоўваў склад і кампетэнцыю розных судовых органаў, парадак абрання і прававы статус суддзяў судовых органаў дзяржавы, статус адвакатаў, возных, рэгламентаваў розныя працэсуальныя пытанні і інш. У пяты раздзел былі ўключаны ў асноўным нормы шлюбна-сямейнага права, у шосты – апякунскага права, у сёмы – нормы грамадзянскага права, якія рэгламентавалі адносіны ўласнасці, сутнасць і формы абавязацельстваў адносна нерухомай і іншай маёмасці, пазыковыя абавязацельствы, розныя віды дагавораў і г. д. Восьмы раздзел быў прысвечаны атрымання ў спадчыну маёмасці па завяшчаннях. У дзевятым раздзеле рэгуляваліся зямельныя права-адносіны, а таксама вызначалася юрысдыкцыя падкаморскага суда. Дзесяты раздзел у асноўным утрымліваў нормы прыродарэсурснага і прыродаахоўнага права. Пры гэтым амаль усе раздзелы Статута ўключалі часам нормы іншых галін права. Напрыклад, гэта тычыцца нормаў крымінальнага права, хоць у большасці яны ўтрымліваліся ў 11–14 раздзелах.

Нормы канстытуцыйнага права, як самыя важныя, утрымліваліся ў большасці ў першых трох раздзелах Статута. Па сваёй сутнасці Статут 1588 г. з’яўляўся своеасаблівай Канстытуцыяй дзяржавы, тым больш, што ў яго палажэннях, як адзначаюць многія мінулыя і сучасныя даследчыкі, атрымала заканадаўчае замацаванне Вялікага Княства Літоўскага як самастойнай, суверэннай дзяржавы насуперак акту Люблінскай уніі. Патрэбна адзначыць, што ў першы раздзел Статута былі ўключаны даволі разнастайныя па сваім змесце нормы, якія можна падзяліць на дзве групы: тыя, што тычыліся

найважнейших канстытуцыйных палажэнняў (перанесеныя са Статута 1566 г. і шмат у чым дапоўненыя); а таксама нормы аб пакаранні за дзяржаўныя злачынствы. Апошнія гаварылі аб важнасці і недатыкальнасці асобы манарха, неабходнасці паважаць яго і сям'ю, належным чынам паводзіць сябе пры вялікакняжацкім двары і інш. Парушэнне гэтых правіл лічылася дзяржаўным злачынствам. Адначасова гаварылася аб пэўнасці і дакладнасці доказаў здзяйснення злачынства, своечасовым разглядзе паступіўшых скаргаў, пакаранні за лжывае абвінавачванне і данос і г. д., што сведчыла аб яўных прагрэсіўных тэндэнцыях у судовым працэсе і ўвогуле ў праве.

Нормы канстытуцыйнага характару ўтрымліваліся і ў другім раздзеле, дзе рэгламентавалася выкананне шляхтай вайсковага абавязку. Так, аб'яўлялася, што ўсе жыхары дзяржавы павінны несці земскую службу, а павятовая шляхта пры першай неабходнасці – станавіцца пад павятовыя харугвы. Даволі падрабязна рэгламентаваліся ўмовы і парадак выканання вайсковай службы, адказнасці за вайсковыя злачынствы і інш.

Менавіта ў трэцім раздзеле ў большасці былі выкладзеныя нормы канстытуцыйнага права. Заканадаўца, зыходзячы з самых прагрэсіўных ідэй свайго часу, замацаваў у Статуце палажэнне, якое мела месца ў папярэдніх законах, аб тэрытарыяльнай цэласнасці дзяржавы і яе недатыкальнасці, тым самым абвясціўшы суверэнітэт Вялікага Княства Літоўскага насуперак Люблінскай уніі. Аб гэтым прама гаворыць першы артыкул: «Мы, господар, обецуем ... иж тое то славное паньство Великое князство и вси земли, ку нему здавна и тепер належачие, в славе, тытулех, столицы, зацности, владзы, можности... и теж в границах, ни в чом уменшивати и уймовати або понижати не маем» (р. III, арт. 1). Звяртае на сябе ўвагу чацвёрты артыкул, які абавязвае манарха вярнуць у склад ВКЛ усе раней адарваныя ад дзяржавы землі. Вядома, што самыя буйныя адарванні зямель былі зроблены на карысць Польшчы. Такім чынам, артыкул знаходзіцца ў яўнай супярэчнасці з актам Люблінскай уніі 1569 г. Такі ж характар мае і пяты артыкул гэтага раздзела, які забараняў адбіраць маёнткі ў шляхты і, што асабліва важна – не даваць маёнткаў «загранічніком и посторонним» асобам, а таксама не выдаваць у будучым ніякіх прававых актаў і прывілеяў, якія б супярэчылі Статуту. Артыкулам дванадцатым забаранялася прызначаць на пасады, а таксама надзяляць маёмасцю чужаземцаў. Наступныя артыкулы гэтага раздзела замацоўвалі і гарантавалі саслоўныя правы і прывілеі шляхты і заможнай часткі мяшчан і гаварылі аб адсутнасці такіх правоў у простых людзей, якіх нельга было «повышати над шляхтай». Так, толькі для шляхты абвясчаліся палітычныя правы, у тым ліку права прадстаўніцтва ў органах дзяржаўнай улады і кіравання, свабоднага выезду за межы дзяржавы і інш. У раздзеле даволі падрабязна рэгламентавалася дзейнасць сойма і павятовых соймаў, прычым звярталася ўвага на публічнасць і адкрытасць заканадаўчага працэсу. Напрыклад, гаварылася аб абавязковым абнародаванні прынятых законаў: «А для всех посполите в местех, местечках наших, на торгох и пры костелех парафеяльных обволывати и копей з листов наших прибивати» (р. III, арт. 6).

Вялікі князь абавязваўся не парушаць дзеючых законаў, звычайў, свабод, а новыя законы прымаць толькі на вальным сойме “з ведомостью и порадой рад наших и призволением всех станов, сойму належачых” (р. III, арт. 15). Такім чынам, Статут утрымліваў вялікі прававы матэрыял, які тычыўся значнага развіцця канстытуцыяналізма і парламентарызма.

Значным прававым дасягненнем Вялікага Княства Літоўскага было тое, што ўсе тры Статуты сталі аднымі з першых еўрапейскіх законаў, якія ўтрымлівалі нормы, накіраваныя на ахову прыроды, падтрыманне і павелічэнне яе рэсурсаў [1, с. 38]. Статут 1588 г. ўдакладніў і развіў палажэнні аб парадку карыстання зямельнымі ўгоддзямі, пушчамі, рэкамі, азёрамі, больш дакладна рэгламентаваў пытанні палявання, рыбнай лоўлі, бортніцтва і інш. Увогуле на працягу XVI ст. павялічваюцца мерапрыемствы дзяржаўных органаў ВКЛ у сферы рэгулявання прыродакарыстання, складовай часткай якіх становіцца ахова асобных прыродных аб’ектаў, што і знайшло адлюстраванне ў новым зводзе законаў.

Адносна грамадзянскага права патрэбна адзначыць, што перш за ўсё ў Статуце 1588 г. значнае развіццё атрымала рэчавае права [гл. падрабяз.: 4]. Так, больш дасканала была выкладзена норма папярэдняга Статута аб поўным праве шляхты распараджацца зямлёй (р. VII, арт. 1). Таксама ў сувязі з актывізацыяй таварна-грашовых адносін быў удасканалены інстытут залогу як асаблівай разнавіднасці рэчавага права. Залогавае землеўладанне было шырока распаўсюджана ў Вялікім Княстве і як асобная форма землетрымання прымянялася ўсімі суб’ектамі права, у тым ліку і дзяржавай. У сувязі з тым, што землеўладальнік закладзенай маёмасці не траціў на яе права ўласнасці, тэрмін земскай даўнасці не пашыраўся на залог зямлі. Адпаведна гэтаму залогадавальнік меў права ў любы час «отложивши перед врядом пенези» патрабаваць звароту нерухомасці. Статут 1588 г., у якім залогавыя праваадносінны набылі найбольшае развіццё, рэгламентаваў, што любы від залогу не мае тэрміну іскавай даўнасці (р. VII, арт. 12). Справы аб залогах, якія адбыліся пасля прыняцця Статута 1529 г. і не былі заяўленыя ў судзе да выдання Статута 1588 г., не прымаліся да судовага разгляду, а адносна заяўленых – ісцц павінен быў прывесці належныя пісьмовыя доказы. Новы закон рэгламентаваў і такі від залогу нерухомасці з мэтай забеспячэння атрыманай пазыкі, пры якім маёмасць заставалася ў валоданні залогадавальніка, т. зв. іпатэка. Наяўнасць іпатэчнай сістэмы залогу, адной з самых перадавых у Еўропе, сведчыла аб зараджэнні ў дзяржаве новых, буржуазных праваадносін [4, с. 198]. Іпатэка ўяўляла сабой асобны парадак умацавання рэчавых правоў на нерухомаць праз запіс у судовых кнігах. Першынство па забеспячэнні доўгу належала таму, хто першы зрабіў запіс у гэтых кнігах. У сувязі з гэтым у ВКЛ набывае развіццё інстытут судовых кніг і заканадаўча замацоўваецца працэдура доступу да іх [4, с. 92, 97 і інш.].

Разам з умацаваннем рэчавых правоў развіваліся абавязацельныя праваадносінны, аб’ектам якіх з’яўлялася дзеянне, якое ў той жа час складала і змест абавязацельства. Гэтае дзеянне магло выяўляцца ў перадачы адной асобай

іншай пэўнай рэчы ва ўласнасць (купля-продаж, падараванне), або ў дазvole карыстацца рэччу (маёмасны найм), або ў ажыццяўленні адной асобай асабістых паслуг на карысць іншай асобы (асабісты найм) і інш. [4, с. 100]. У адрозненне ад рымскага права, закон феадальнай Беларусі ўхіляўся ад пераліку крыніц абавязацельстваў. З аналізу нормаў Статута вынікаюць дзве асноўныя крыніцы: юрыдычныя здзелкі і правапарушэнні, хоць на практыцы мелі месца і іншыя падставы ўзнікнення абавязацельных праваадносін (напрыклад, беспадстаўнае абагачэнне). Асаблівая ўвага ў законе надавалася рэгуляванню працэдуры заключэння і выканання абавязацельстваў, парадку здзяйснення спагнанняў за іх невыкананне, сродкам умацавання і забеспячэння абавязацельственных адносін: дадатку, няўстойцы, заруцы, паручыцельству [4, с. 104-105].

Патрэбна адзначыць, што рэгламентаваныя законам дагаворныя адносіны характарызаваліся некаторай няпэўнасцю і неакрэсленасцю межаў іх сумежных відаў, асабліва гэта тычылася прадмета абавязацельстваў і ўмоў іх выканання. Напрыклад, дагавор куплі-продажу часам па працэдуры выканання збліжаўся з дагаворам мены і г. д. Закон не гаворыць пра класіфікацыю дагавораў, аднак рэгламентуе даволі шматлікі іх пералік: мена, купля-продаж, дарэнне, паклажа, пазыка, найм, падрад і інш. Пры гэтым галоўная ўвага заканадаўцы засяроджана на фармальным боку праваадносін. Нават здзелкі з рухомай маёмасцю (на суму звыш 10 коп грошай) павінны былі заключацца ў пісьмовай форме, часам у спецыяльна адведзеных месцах, і ў прысутнасці сведкаў. Здзелкі з нерухомасцю патрабавалі фактычна натарыяльнага сведчання, бо аб гэтым неабходны быў запіс у спецыяльных судовых кнігах. Усё гэта сведчаць аб нарастанні тэндэнцыі фармалізаванасці і дакладнасці дагаворных адносін.

Адпаведныя тэндэнцыі назіраюцца і ў спадчынных праваадносінах, на якія значны ўплыў зрабіла рымскае права. У Статуце 1588 г. нормы спадчыннага права набылі больш поўную рэгламентацыю. Яны ўтрымліваліся не толькі ў раздзелах сёмым («О записех и продажах») і восьмым («О тестаментях»), але і ў іншых раздзелах. Закон падрабязна гаварыў аб тых асобах, якія не мелі права завяшчаць маёмасць і якія пазбаўляліся права на спадчыну, устанаўліваў пэўныя межы завяшчання нерухомай маёмасці адносна яе папярэдняга статуса (р. VIII, арт. 1–2; р. III, арт. 17 і інш.) і шмат іншае. Пры гэтым закон перш за ўсё клапаціўся аб захаванні маёмасці ў мужчынскіх руках, хоць і рабіў выключэнне для ўдавы, дазваляючы афармляць завяшчальныя запісы на пажыццёвае карыстанне спадчыннай маёмасцю. Бацькоўская маёмасць, як і ў папярэднім Статуце, падзялялася паміж сынамі, а дочкам давалася частка маёмасці ў якасці пасагу. Пры адсутнасці або смерці сыноў і іх нашчадкаў маёмасць пераходзіла да дочак. Мацярынская ж маёмасць роўна падзялялася паміж сынамі і дочкамі, а пры адсутнасці сыноў «оная вся отчизная и всяким обычаем набытое имения, за се на сестры и их потомства спадывають» (р. III, арт. 17). Закон гаварыў, што ў тым выпадку, калі некалькі жонак, «не записавши мужу внесенья своего, померли», маёмасць падзялялася паміж

усімі сынамі пароўну (р. V, арт. 15). Пры адсутнасці дзяцей маёмасць пераходзіла да бацькоў або да іншых спадчыннікаў. Наследаванне па закону наступала пры адсутнасці завяшчання і ў адпаведнасці з вызначанай чарговасцю пэўнага кола сваякоў. У першую чаргу спадчыннікамі з'яўляліся дзеці, браты, сёстры, затым бацькі памершай асобы, а потым ужо іншыя кроўныя сваякі. Аб спадчынніках іншай чаргі і ў бакавых лініях закон гаварыў даволі неакрэслена, называючы іх «потомство» і «щадкі» (р. III, арт. 17). Патрэбна пазначыць, што ў Статуце рабілася спроба рэгламентаваць наследаванне сумесна нажытай мужам і жонкай у шлюбе маёмасці.

Шмат увагі закон надаваў парадку афармлення завяшчанняў і з большай павагай ставіўся да натарыяльных завяшчанняў, хаця прызнаваў і дамашнюю форму, якая патрабавала прысутнасці сведкаў. Статут утрымліваў новыя нормы, накіраваныя на прадухіленне падману волі завяшчальніка. Напрыклад, папярэджвае аб недапушчальнасці паправак, прыпісак, падчыстак і інш. у завяшчальных запісах. Завяшчанне, якое не адпавядала ўнутраным і знешнім умовам, магло быць аспрэчана ў судовым парадку. Ніякія абяцанні завяшчальніка аб нязменнасці складзенага «тэстаментна» не мелі моцы і юрыдычнага значэння. Ён мог у любы час скласці новае завяшчанне, якое таксама павінна было належным чынам афармляцца. У выпадку, калі было напісана некалькі «тэстаментнаў», то сапраўдным прызнавалася апошняе. Пры адсутнасці спадчыннікаў па закону і па завяшчання маёмасць прызнавалася вымарачнай, пры гэтым закон клапаціўся і аб умовах прызнання маёмасці вымарачнай.

Нормы Статута 1588 г. сведчаць аб высокім узроўні развіцця ўсіх галін права, у тым ліку судова-працэсуальнага і крымінальнага, на што звярталі ўвагу многія навукоўцы (Ю.Бардах, Г.В. Дземчанка, Ю.П. Доўнар, І.А. Маліноўскі, Я.А. Юхо і інш.). Канчаткова і больш дакладна замацаваўшы дзейнасць новых судовых органаў, Статут завяршыў судовую рэформу XVI ст. [5, с.127 і інш.]. Ён абвясціў права ўсіх людзей судзіцца статутнымі нормамаі, рэгламентаваў адказнасць за правапарушэнні толькі ў судовым парадку, у адпаведнасці з законам (р. I, арт. 2). Пры вызначэнні меры пакарання суддзі абавязваліся ўлічваць усе абставіны справы, судзіць справядліва, адпаведна статутавым нормам, а ў выпадку няўпэўненасці – схіляцца да вызвалення падсуднага ад пакарання. Прынцып прэзумпцыі невінаватасці, які знайшоў заканадаўчае замацаванне ў Статуце 1566 г. для шляхты, тычыўся цяпер усіх свабодных людзей. Адпаведна змяняюцца прынцыпы і мэты пакарання. Калі раней амаль што галоўнай мэтай з'яўляецца кампенсацыя шкоды, то цяпер заканадаўца арыентуецца ўжо на прэвенцыю – спецыяльную і агульную.

Нельга не пазначыць, што шматлікія нормы Статута сведчаць аб яго гуманістычнай накіраванасці. Ён грунтаваўся на рэнэсансным гуманізме, цесна звязаным з сярэдневяковымі гуманістычнымі прынцыпамі: усведамленнем свабоды як сутнаснай якасці чалавека і яго самога як найвышэйшай каштоўнасці зямнога быцця ў адзінстве з касмічным.

Адпаведна гэтаму Статут адмоўна ставіцца да паняцця «няволя» і таму забараняе аддаваць у вечную няволю свабодных людзей, замяняе назву «чэлядзь нявольная» на «чэлядзь дваровую» і інш. Аб гэтым сведчыць і павышэнне ўзросту крымінальнай адказнасці з 14 (як было рэгламентавана Статутам 1566 г.) да 16 гадоў, а таксама ўзмоцненая прававая абарона жанчыны і інш. Так, закон дэкларуе права жанчын свабодна, па сваёй волі выходзіць замуж, валодаць пэўнай маёмасцю, забараняе цяжарную жанчыну прысуджаць да смяротнага пакарання, абараняе жыццё жанчыны двойной галоўшчынай і нават умешваецца ў прывілею царквы на развод мужа і жонкі (р. V). Важным было тое, што заканадаўца ўключыў у Статут 1588 г. норму аб смяротным пакаранні шляхціца за забойства простага чалавека, тым самым паклаўшы пачатак рэалізацыі пастулата аб роўным пакаранні за забойства чалавека. Хоць працэсуальны парадак доказу віны шляхціца ў здзяйсненні такога злачынства быў вельмі складаным, аднак сам факт наяўнасці ў законе нормы, накіраванай на абарону жыцця простых людзей, меў вельмі прагрэсіўнае значэнне. У гэтай частцы крымінальнае права ВКЛ апырэджавала права многіх іншых еўрапейскіх дзяржаў.

У цэлым змест Статута 1588 г. сведчыць аб яго высокім тэарэтыка-прававым узроўні. Ён распрацоўваўся заканадаўцамі не толькі як дзеючы закон, але і як праграмны дакумент, арыентаваны на будучыню, у тым ліку – на павышэнне правасвядомасці грамадства. Значэнне Статута ўзрастала ад таго, што ён быў адразу ж надрукаваны на беларускай мове. Гэта рабіла яго даступным шырокаму колу насельніцтва і садзейнічала агульнавядомасці. Уся еўрапейская прававая гісторыя сведчыць аб пачэсным месцы ў ёй Статута 1588 года. Выключна важнае значэнне ён меў для ўсёй наступнай гісторыі Беларусі.

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. Статут Вялікага княства Літоўскага 1588 года: Тэксты. Давед. Камент. / Беларус. Сав. Энцыкл.; рэдкал.: І. П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелСЭ, 1989. – 573 с.
2. Bardach J. Studia z ustroju i prawa Wielkiego Księstwa litewskiego XIV-XVII ww. / J. Bardach. – Warszawa, 1970. – 580 s.
3. Юхо Я. А. Кароткі нарыс гісторыі дзяржавы і права Беларусі / Я. А. Юхо. – Мінск : Універсітэцкае, 1992. – 270 с.
4. Доўнар Т. І. Развіццё асноўных інстытутаў грамадзянскага і крымінальнага права Беларусі ў XV – XVI стагоддзях / Т. І. Доўнар. – Мінск : Пропілеі, 2000. – 224 с.
5. Доўнар Ю. П. Судовая рэформа XVI стагоддзя ў Вялікім княстве Літоўскім/ Ю.П. Доўнар. – Мінск: БДУ, 2007. – 176 с.

РАЗВИТИЕ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ: СОСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМЫ

Г. А. Василевич

Белорусский государственный университет, г. Минск, Беларусь

В статье анализируется состояние законодательства в области развития местного самоуправления. Обращается внимание на полномочия органов местного самоуправления, взаимодействие местных Советов и органов территориального общественного самоуправления. Приводятся статические данные о составе и численности указанных органов. Вносятся предложения по совершенствованию действующего законодательства.

РАЗВІЦЦЁ МЯСЦОВАГА САМАКІРАВАННЯ Ў РЭСПУБЛІЦЫ БЕЛАРУСЬ: СТАН І ПРАБЛЕМЫ

Р. А. Васілевіч

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, г. Мінск, Беларусь

У артыкуле аналізуецца стан заканадаўства ў галіне развіцця мясцовага самакіравання. Звяртаецца ўвага на паўнамоцтвы органаў мясцовага самакіравання, узаемадзеянне мясцовых Саветаў і органаў тэрытарыяльнага грамадскага самакіравання. Прыводзяцца статыстычныя дадзеныя аб складзе і чысленасці указаных органаў. Уносяцца прапановы па ўдасканаленню дзеючага заканадаўства.

DEVELOPMENT OF LOCAL SELF-GOVERNMENT IN THE REPUBLIC OF BELARUS: STATE AND PROBLEMS

G. A. Vasilevich

The Belarusian State University, Minsk, the Republic of Belarus

The author analyzes the state of legislation in the field of local government development. Attention is drawn to the powers of local government bodies, the interaction of the local Soviets and the bodies of territorial public self-government. Static data on the composition and number of these organs are given. Proposals are being made to improve the current legislation.

История Беларуси свидетельствует о том, что на ее территории развивалось местное самоуправление. Это было в далеком прошлом, проявлялось в начале XX-го столетия. Особенности были присущи советской модели самоуправления: в науке и законодательстве речь шла о местных Советах трудящихся (народных депутатов и др.), развитии колхозной демократии и т.п.

С обретением Республикой Беларусь своей государственности стало активно развиваться и местное самоуправление, которое часто называют демократией малых пространств.

У нас есть необходимая законодательная основа для развития местного самоуправления: в Конституции предусмотрена соответствующая глава, а также имеется ряд статей, касающихся организации органов местного самоуправления. Действует закон «О местном управлении и самоуправлении в Республике Беларусь», ряд законодательных актов, посвященных функционированию системы местного самоуправления. Тот факт, что местное самоуправление выделено в нашей Конституции в самостоятельную главу, свидетельствует об организационной обособленности этого звена государственного механизма управления общественными делами.

То, что местное самоуправление является одной из основ развития демократии в Беларуси, подтверждается многочисленными упоминаниями местного самоуправления в актах текущего законодательства: в том или ином контексте оно упоминается почти в 1600 актах законодательства республиканского уровня, а всего – 23 548 актов.

Конституцией и названным законом предусмотрено, что местное самоуправление осуществляется через 1) систему местных Советов (от областного до сельского) и 2) систему коллегиальных и единоличных органов территориального общественного самоуправления, 3) местные собрания, местные референдумы, инициативы граждан по принятию решений Советов, 4) участие граждан в финансировании и (или) возмещении расходов бюджета на определенные ими цели и иные формы участия граждан в государственных и общественных делах.

Понятие «местное самоуправление» в широком его понимании охватывает два вида органов: местный представительный орган, избираемый населением соответствующей административно-территориальной единицы и принимающий, как правило, решения по наиболее важным местным вопросам; и исполнительный орган, призванный в первую очередь выполнять решения представительного органа и осуществлять оперативное управление.

Насколько совершенна наша система местного самоуправления и насколько эффективно она работает?

Основным звеном местного самоуправления являются местные Советы депутатов – представительные органы государственной власти на территории соответствующих административно-территориальных единиц.

В настоящее время в Беларуси существует 1309 местных Советов депутатов, в том числе 7 регионального (области и город Минск), 128 базового уровня (районы и города областного подчинения) и 1274 первичного уровня (сельсоветы, поселки, города районного подчинения). В настоящее время действует 1309 Советов депутатов.

В современный период наше законодательство ушло от показного широкого представительства, когда, например, областной Совет депутатов (а в области могло быть около одного миллиона избирателей) состоял из 300 депутатов

(по сути, парламенты не каждой страны состоят из такого числа депутатов). Сейчас произошло сокращение депутатского корпуса. Однако национальное законодательство и в нынешней ситуации предусматривает, в сравнении со многими зарубежными странами, более широкое представительство населения в составе местных коллегиальных представительных органов (Советов депутатов).

Всего в местных представительных органах работает около 20 тысяч депутатов, из них около 14 тысяч – депутаты Советов первичного уровня, то есть наиболее приближенные к населению.

Важным звеном местной демократии являются органы территориального общественного самоуправления. На середину 2018 года их в республике 32 тысячи 227, в их составе 57 тысяч 192 человека. При этом в коллегиальных ОТОС работает 8 тысяч 532, а единоличных (обычно – это старосты) – 23 тысячи 695 человек.

По сути эти две ветви местного самоуправления взаимодополняют друг друга, работают во взаимодействии для решения вопросов, которые важны для местного населения.

Местные Советы депутатов наделены широкими полномочиями по решению вопросов местного значения.

В статье 121 Конституции определена исключительная компетенция местных Советов депутатов. Это утверждение программ экономического и социального развития, местных бюджетов и отчета об их исполнении; установление в соответствии с законом местных налогов и сборов; определение порядка управления и распоряжения коммунальной собственностью, назначение местных референдумов. Указанные положения более основательно развиваются в законе, в частности, согласно статье 17, помимо указанных полномочий, они утверждают прогнозы социально-экономического развития соответствующей административно-территориальной единицы; утверждают региональные программы, концепции, планы мероприятий по вопросам жилищного строительства, благоустройства соответствующей территории, дорожного строительства, коммунально-бытового и социального обслуживания граждан, социальной поддержки детей, молодежи, ветеранов, инвалидов, пожилых людей и иных категорий граждан в соответствии с законодательными актами, поддержки малого предпринимательства, здравоохранения, образования, развития физической культуры и спорта, охраны окружающей среды и рационального использования природных ресурсов, улучшения условий и охраны труда, обеспечения радиационной безопасности, охраны историко-культурного наследия и по другим вопросам местного значения, осуществляют контроль за выполнением этих программ, концепций (планов мероприятий) и утверждают отчеты об их исполнении. Каждый Совет принял программы социально-экономического развития региона, района или города на период до 2020 года.

Как видим, объем полномочий местных Советов депутатов свидетельствует об их более высоком статусе в системе местных органов власти, так как они

принимают или утверждают основополагающие документы для развития соответствующей административно-территориальной единицы. Зарубежный опыт также показывает, что посредством принятия своих решений об утверждении программ, бюджете и отчете о его исполнении, установлении местных налогов и споров, определении режима коммунальной собственности можно активно воздействовать на исполнительную власть в интересах проживающего на соответствующей территории населения.

На базе коммунальной собственности находится около 25 тысяч объектов социальной инфраструктуры: учреждения здравоохранения, образования, культуры, спорта, а также объекты производственного назначения.

Европейской хартии местного самоуправления, то содержащихся в ней принципов.

Если сопоставить нормы Европейской хартии местного самоуправления и нормы национального законодательства о местном самоуправлении, то существенных различий мы не обнаружим. Вопрос, на мой взгляд, преимущественно заключается лишь в некотором «повороте» текущего законодательства и активизации работы самих Советов депутатов.

В статье 12 Хартии местного самоуправления предъявляется требование к государствам, претендующим на присоединение к ней, чтобы по меньшей мере государства были связаны двадцатью пунктами Части I Хартии, из которых по меньшей мере десятью из числа специально указанных пунктов ст.2, 3, 4 и др. Надо отметить, что в целом требования Хартии относительно указанные пункты на национальном уровне выполняются. Кроме того, обеспечивается реализация пункта 6 Хартии о соответствии структур и административных средств задачам органов местного самоуправления, требования подпунктов 2 и 3 статьи 7, подпунктов 1 и 3 пункта 8, подпунктов 5,6, 7 пункта 9, подпунктов 2 и 3 пункта 10 и ряда других.

Конечно, есть проблемы и направления, по которым можно было бы, на мой взгляд, развивать законодательство и правоприменительную практику. Конституция позволяет это делать, при необходимости – можно корректировать текущее законодательство.

Органы народного представительства, то есть Советы депутатов, надо вывести в реальности на более высокий уровень влияния по отношению к местной исполнительной власти. Часто в качестве ахиллесовой пяты называют недостаточность полномочий по формированию местных исполнительных органов. Но есть иные существенные рычаги реального влияния на исполнительную власть со стороны местного Совета депутатов, в частности, при утверждении программ, бюджета и отчета о его исполнении. Местные Советы здесь могут быть более требовательными.

Финансово-экономическая основа органов местного самоуправления должна быть укреплена. В коммунальной собственности, к сожалению, находятся в основном убыточные организации. Важно подготовить слой активных менеджеров, смелее идти на приватизацию этих объектов. Прием на такие должности следовало бы осуществлять по конкурсу.

Еще более активно надо развивать местную демократию посредством проведения местных референдумов как императивных, так и консультативных. Дальнейшие шаги для обеспечения более тесной связи местных органов с населением надо обеспечить, используя информационные технологии. Здесь потенциал еще полностью не задействован. Более основательными должны быть сайты местных Советов, полезно сделать эти сайты площадкой для возможных опросов населения, отчетов депутатов перед избирателями и сбора отзывов о таких отчетах и обсуждениях.

Для совершенствования организационных основ местного самоуправления Республики Беларусь предлагается разработать Типовой Устав органов местного управления и самоуправления, по аналогии с Уставом г. Минска. Назрела пора создания предусмотренной статьей 7 закона о местном управлении и самоуправлении Национальной ассоциации местных Советов депутатов. Для усиления контрольной деятельности со стороны местных Советов депутатов, обеспечения многополярности мнений полезно было предусмотреть в Избирательном кодексе возможность проведения выборов в местные Советы, например в областные, используя пропорциональную либо смешанную систему выборов.

Полагаю, что наше законодательство в последние десятилетия развивается динамично, причем в интересах не олигархов, а всего народа. Это заставляет действовать без радикальных шагов, но поступательно в русле современных тенденций, включая и развитие местного самоуправления. Здесь весьма важен и полезен европейский опыт, к использованию которого наше государство всегда стремилось.

ИСТОРИЧЕСКАЯ ЛЕГИТИМИЗАЦИЯ БЕЛОРУССКОГО ГОСУДАРСТВА ПО СТАТУТУ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО 1588 ГОДА

В. Н. Бибило

Белорусский государственный университет, г. Минск, Беларусь

Статут Великого княжества Литовского 1588 г. утвержден привилеем Сигизмунда III. Состоит из 14 разделов, включающих нормы различных отраслей права. Статут – конституция прямого действия. Ситуационный способ изложения правовых норм оказался доступным для их понимания и эффективного применения.

ГІСТАРЫЧНАЯ ЛЕГІЦІМІЗАЦЫЯ БЕЛАРУСКАЙ ДЗЯРЖАВЫ ПА СТАТУТУ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА 1588 ГОДА

В. М. Бібіла

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, г. Мінск, Беларусь

Статут Вялікага Княства Літоўскага 1588 г. зацверджаны прывілеем Сігізмунда III. Складаецца з 14 раздзелаў, уключаючых нормы розных галін права. Статут – канстытуцыя прамога дзеяння. Сітуацыйны спосаб выкладання прававых нормаў аказаўся даступным для іх разумення і эфектыўнага прымянення.

HISTORICAL LEGITIMIZATION OF THE BELARUSIAN STATE UNDER THE STATUTE OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA 1588

V. N. Bibilo

The Belarusian State University, Minsk, the Republic of Belarus

The Statute of the Grand Duchy of Lithuania 1588 was ratified by the legislative act of Sigismund III. It consists of 14 chapters, including the rules of the different branches of law. The statute is a constitution of direct force. The situational method of presenting the rules of law proved to be accessible for understanding and effective application of these rules.

Необходимость разработки Статута Великого княжества Литовского (далее – Статут ВКЛ) 1588 г. была связана с Люблинской унией 1569 г. [1], поскольку Статут 1566 г. уже не соответствовал реалиям, хотя в него неоднократно вносились изменения [16, с. 498].

Ливонская война, длившаяся почти 25 лет (1558–1682), явилась катализатором Люблинской унии 1569 г., в какой-то мере осуществившей давние планы Польши на присоединение ВКЛ. Хотя процесс обсуждения вопросов унии шел довольно сложно [8, с. 636–681], тем не менее она все-таки была заклю-

чена. Польша воспользовалась сложным положением ВКЛ из-за Ливонской войны, которую вел Иван Грозный против Ливонского ордена и Швеции за выход к Балтийскому морю. Ливонский орден обратился за помощью к Сигизмунду II Августу (польскому королю и великому князю Литовскому). В 1559 г. Ливония перешла под протекторат ВКЛ, но польский сейм отказал Ливонии в опеке, и ВКЛ оказалось втянутым в войну с Москвой. Огромное войско Ивана Грозного вторглось в ВКЛ и захватило его восточные территории. Переговоры о мире с Москвой не получились и пришлось искать помощи у Польши, тем более что ВКЛ уже связывали с Польшей персональные унии [11, с. 313, 314; 2, с. 75]. Именно военные обстоятельства вынудили ВКЛ подписать униженный акт Люблинской унии 1569 г. [1].

Люблинская уния 1569 г. объявила об образовании Речи Посполитой – нового государства, объединяющего Польшу и ВКЛ, в котором «один государь», «один общий, избранный общими голосами Польши и Литвы король», но при сохранении титула и должности великого князя Литовского. Такие противоречивые положения унии затрудняли работу комиссии по подготовке Статута ВКЛ 1588 г., решение об образовании которой было принято на Люблинском сейме 1569 г. И только после подключения к работе над Статутом Льва Сапеги он был завершен [22, с. 29].

Согласно Люблинской унии Статут необходимо было принять на заседании общего сейма. Однако Статут ВКЛ 1588 г. был утвержден 28 января 1588 г. привилеем Сигизмунда III, т. е. в порядке, который существовал до Люблинской унии, что имело существенные последствия, поскольку лишало общий сейм возможности предъявить претензии к содержанию Статута, в котором слияние польского права и права ВКЛ не произошло. К тому же Статут был написан на русском (старобелорусском) языке, понятном для населения. Для такой процедуры сложились соответствующие политические обстоятельства.

Вместе с тем вопрос о процедуре утверждения Статута ВКЛ 1588 г. является спорным в научной литературе. И.И. Лаппо обратил внимание, что задача детального изучения истории Третьего Литовского Статута и характера его юрисдикции была поставлена не сразу, а в более позднее время (после раздела Речи Посполитой). В начале XIX в. никто не сомневался, что Статут прошел сеймовую процедуру. Тем не менее взгляды исследователей все же не были однозначными [13, с. 240–241]. И.И. Лаппо, анализируя работы польских исследователей XIX в., отмечал, что Ян Винцетий Бандтке «превосходный юрист, прошедший прекрасную научную школу, <...> не мог допустить возможности утверждения Статута сеймом, раз <...> нет записи о состоявшейся сеймовой законодательной санкции» [13, с. 242–243], хотя все записи о работе сейма сохранились в полном объеме [13, с. 242–243]. Далее И.И. Лаппо заметил, что существует также точка зрения об утверждении Третьего Литовского Статута на коронационном сейме, и сделал вывод об отсутствии убедительных данных, свидетельствующих о безупречности этих точек зрения [13, с. 254]. Что касается современных исследователей, то они либо вообще обо-

дят вниманием вопрос о процедуре утверждения Статута ВКЛ 1588 г., либо оценивают привилей Сигизмунда III изначально легитимным.

Вряд ли Статут был принят сеймом, а тем более обсуждался на его заседании, поскольку он противоречил Люблинской унии 1569 г. и польским планам о полной ликвидации самостоятельности ВКЛ. Из содержания привилея Сигизмунда III об утверждении Статута также не вытекает о причастности сейма к процедуре принятия Статута ВКЛ 1588 г. И. Басюк пишет, что проект Статута обсуждался и был одобрен на поветовых сеймиках ВКЛ. Несмотря на то, что Статут предполагал значительную независимость ВКЛ, тем не менее в Статуте (р. III, ст. 29) все же упоминается «любельская» (Люблинская) уния [2, с. 78–79]. Действительно, в Статуте ВКЛ 1588 г. (р. III, ст. 29) говорится именно о сейме Люблинской унии, а не о самом Акте Люблинской унии 1569 г., но и то косвенно, в качестве правовой аналогии и в следующем контексте: «А што датычыць замкаў і мастоў старых і будаўніцтва новых, <...>, то павінна рабіцца за кошт новаўведзенных пошлін, што асобай пастановай сойма замацавана будзе, як у пастанове на уніі Люблінскага сойма аб зямлі Вальньскай, Падляшскай і Кіеўскай апісана» [19, с. 56]. В Статуте не уточняется, о каком сейме идет речь – общем сейме Речи Посполитой либо сейме ВКЛ, однако из смысла и содержания Статута вытекает, что именно о сейме ВКЛ. Например, в одной из статей Статута прямо указывается, что местом сеймов может быть столичный город Вильно и другие города ВКЛ [19, с. 66].

Сложившиеся обстоятельства политического характера позволили пренебречь в Статуте ВКЛ 1588 г. положениями Люблинской унии 1569 г. После смерти в 1586 г. Стефана Батория возник вопрос, кто же займет трон Королевства Польского и Великого княжества Литовского. Лев Сапега, вопреки усилиям польских магнатов, стремившихся полностью подчинить ВКЛ, предложил кандидатуру русского царя Федора, но на элекционном сейме 1587 г. не получил поддержки. Он с частью депутатов от ВКЛ поддержал кандидатуру шведского королевича Сигизмунда Вазы. На трон претендовал также австрийский эрцгерцог Максимилиан. Пока шла борьба между претендентами, депутаты от ВКЛ занимали нейтральную позицию. В декабре 1587 г. на съезде в Берестье новоизбранный польский король Сигизмунд III Ваза был признан великим князем Литовским [20, с. 4–5], 28 января 1588 г. он своим привилеем утвердил Статут ВКЛ 1588 г.

В какой-то мере можно согласиться с мнением И.А. Юхо, что Акт Люблинской унии 1569 г. с юридической стороны не был действителен, на практике почти не исполнялся, поскольку его заключение проходило в атмосфере грубых нарушений Статута ВКЛ 1566 г. [25, с. 133, 136]. И все же для более упрощенного порядка утверждения Статута 1588 г. сложились благоприятные обстоятельства, в том числе включая дипломатический талант Льва Сапег.

Польша так никогда и не признала за собой нарушения права в отношении ВКЛ. Более того, Конституция 1791 г. (не вступила в силу) провозгласила Речь Посполитую как унитарное польское государство, которое, к слову ска-

зять, вскоре прекратило свое существование из-за раздела между соседними государствами. Тем не менее Статут ВКЛ 1588 г. продолжал применяться и окончательно был отменен в 1840 г., после так называемого польского восстания, но еще и в середине XIX в. он был популярен [26, с. 7].

В отличие от Статута ВКЛ 1529 г., который своевременно так и не был опубликован и распространялся в рукописном виде [3, с. 97], Статут ВКЛ 1588 г. был издан в Вильно в таком количестве, чтобы не только каждый повет, но и все желающие могли им пользоваться. Уже 14 февраля 1588 г. Лев Сапега, еще будучи подканцлером, смог получить привилеией Сигизмунда III на право издания Статута. После смерти в 1587 г. Евстафия Воловича (канцлера ВКЛ) Лев Сапега фактически исполнял обязанности канцлера. Должность канцлера была свободной больше года и в конце апреля 1589 г. на эту высшую должность был назначен тридцатидвухлетний Лев Сапега [8, с. 183].

Вместе с тем судьба Статута ВКЛ 1588 г. не столь радужна. Украинский исследователь П.П. Музыченко отмечает, что несмотря на популярность Статута его русское происхождение со временем было скрыто [15, с. 72]. В 1588 г. Статут трижды издавался на языке оригинала, т. е. на русском (старобелорусском языке). Вскоре Статут был переведен на польский язык, и на начало XIX в. общепризнанным считалось его польское происхождение [15, с. 64]. В привилее Сигизмунда III на исключительное право Льва Сапегу издавать Статут ВКЛ 1588 г. говорится: «Мы вырашылі даручыць клопаты друкавання і выдання законаў і статутаў Вялікага княства Літоўскага на польскай і рускай мовах. Для гэтага гэта даручаем, каб ніхто не асмеліўся дазволіць сабе друкаваць і выдаваць статуты» [19, с. 9]. Как отмечает П.П. Музыченко, польские ученые толковали появление перевода Статута на польский язык политическими и сословными интересами шляхты, а также тем, что польский язык вытеснил русский (старобелорусский) язык не только из делопроизводства, но и вовсе из обихода ввиду близости обоих языков, и переводчику Статута иногда нужно было только изменить окончания и гласные буквы слов [15, с. 65–66], т. е. русский (старобелорусский) язык оценивался как «испорченный» польский. Но Статут обязывал судей и аппарат суда вести судопроизводство и делопроизводство на русском (старобелорусском) языке. Так, в статье 1 раздела IV «Пра суддзяў і суды» говорится: «А пісар земскі павінен па руску літарамі і словамі рускімі усе дакументы, выпіскі і позвы пісаць, а не іншай мовай і словамі» [19, с. 69]. В этой же статье также содержится текст присяги судей, подсудков и писарей.

Постепенно в польские переводы Статута ВКЛ 1588 г. начали вноситься нормы польского права. Иезуиты добились у короля привилегии на издание Статута на польском языке и внесли в напечатанный в 1693 г. Статут выписки из польских законов, принятых до 1690 г. [15, с. 70]. После раздела Речи Посполитой в Вильно и Петербурге Статут был издан на польском языке на основе польского издания, искажавшего его содержание. Вскоре было обнаружено, что подлинным текстом Статута ВКЛ 1588 г. является издание на русском (старобелорусском) языке [15, с. 72].

Статут ВКЛ 1588 г. состоит из 14 разделов, включающих нормы права различных отраслей [19], представленных в повествовательной форме, где достаточно детализировано правовое регулирование тех или иных ситуаций. Такой способ подачи правового материала оказался более доступен для восприятия различными сословиями ВКЛ. Не случайно, как уже отмечалось, Статут был так популярен в народе.

Статут ВКЛ 1588 г. оказался универсальным источником и формой права, не предполагавшим при его применении использования других нормативных правовых актов, а там, где нормы права были сформулированы слишком обобщенно, то исходя из требований Статута, предъявляемым, например, к судьям, они могли в дополнение к Статуту использовать свое усмотрение, основанное на нормах нравственности, религии, традициях и обычаях сословий. В.И. Ермолович правильно обратил внимание, что судоустройство ВКЛ базировалось на отечественных традициях правосудия и в меньшей мере было подвержено влиянию зарубежного судоустройства и судопроизводства [10, с. 117–134].

Вопрос о том, к какому типу нормативных правовых актов относится Статут ВКЛ 1588 г., не подвергался самостоятельному анализу, авторы ограничивались лишь соответствующей констатацией, относя его к кодексу [13, с. 82, 120, 162, 241], своду законов [5, с. 70; 9, с. 178; 14, с. 77; 12, с. 230; 24, с. 190], к кодексу и своду законов одновременно [6, с. 157], своду законов, кодексу, а по существу конституции аристократической республики [21, с. 89]. Интерес представляет вывод Г.А. Василевича и М.Ф. Чудакова, которые отмечают: «Мы полагаем, что история белорусского конституционализма (белорусская конституционная история) имеет два *основных этапа*: первый – этап неписаной конституции (этап «протоконституции», «квазиконституции» (XVI – 1919 г.); второй – этап писаных конституций (1919 – наши дни)» [4, с. 116].

Статут ВКЛ 1588 г. по своему содержанию не был кодексом, поскольку кодекс представляет собой нормативный правовой акт, в котором системно изложены нормы какой-либо одной отрасли права или урегулирована правом какая-либо одна сфера деятельности. В Статуте же содержатся нормы различных отраслей права. Кодексами были такие средневековые нормативные правовые акты, как «Законник Стефана Душана», «Судебник великого князя Литовского Казимира 1468 г.». Конечно, средневековые и современные кодексы различаются между собой как по форме, так и по содержанию, но важен сам подход.

Статут ВКЛ 1588 г. не был и сводом законов. В нем не объединены различные нормативные правовые акты, ранее принятые и соединенные под общим названием. В качестве правовой преемственности, фрагментарно в Статуте содержатся нормы, размещенные в Статуте 1529 и Статуте 1566 гг.

Статут ВКЛ 1588 г. – конституция ВКЛ. Причем Статут можно отнести к конституции как общегосударственному нормативному правовому акту в современном его понимании. Термин «конституция» был распространен и в

римском праве, а также в более позднее время, но в смысле значимости актов монарха, даже когда речь шла о республике в рабовладельческом обществе. Принято считать, что революции XVIII и XIX вв. прошли под знаком борьбы за конституцию. Во французской Декларации прав человека и гражданина 1789 г. сказано: «Общество, где не обеспечена гарантия прав и нет разделения властей, не имеет конституции» (ст. 16). Декларативные нормы, вплоть до мифических, можно обнаружить и в современных конституциях [23, с. 136–138]. Как отмечается в юридической литературе, в своей истории конституции фиксируют переход от диктата, узаконенного религией, к народовластию [7, с. 56]. Следует, однако, сделать оговорку, что во многих современных монархических государствах функционирует конституция, а в отдельных из них упоминается о религиозных источниках регулирования общественных отношений и, как отмечает А.Н. Пугачёв, функциональный потенциал конституции не предсказуем [17, с. 48]. И все же лаконичность конституций порождает необходимость в наличии отсылочных норм к законодательным актам отраслевого характера. Н.В. Сильченко заметил, что одной из тенденций развития конституций современных государств является увеличение объема конституционного регулирования общественных отношений [18, с. 8]. Все это снижает возможности прямого действия конституций, минуя второстепенные нормативные правовые акты.

Статут ВКЛ 1588 г. состоит из норм, присущих природе конституции, имеющей прямое действие. Среди них содержатся не только общие нормы права, но и конкретные, в которых изложены ситуационные особенности. Статут проникнут идеей консолидации всего населения ВКЛ. Значительное внимание в Статуте уделено статусу господаря (польского короля и великого князя Литовского). В разделе I «Пра персону нашу гаспадарскую» говорится, что Статут распространяет свое действие на все население ВКЛ, независимо от сословной принадлежности, в том числе и на «чужеземцев и заграничников», находящихся в ВКЛ. Достаточно прогрессивно положение, в котором сформулирована презумпция добропорядочности всех, кто находится на территории ВКЛ (ст. 2 разд. I), гарантом которой является господарь. Разновидность этой презумпции – презумпция невиновности. В Статуте сформулированы составы преступлений и определена ответственность за их совершение.

В разделе II «Пра абарону нашу земскую» изложены правовые нормы, касающиеся обороноспособности ВКЛ, вопросов войны и мира, службы в армии, уточняется статус господаря: «А без сойма і дазволу ўсіх саслоўяў мы не павінны вайны пачынаць і весці» (р. II, ст. 2).

В Статуте ВКЛ 1588 г. как конституции государства определен статус не только господаря, но также в значительной мере всех сословий, особенно шляхты, на которой, по существу, держалось ВКЛ, поскольку «уся шляхта павятовая абавязана станавіцца пад харугвай» (р. II, ст. 7).

В Статуте ВКЛ 1588 г. в статье 2 раздела III гарантируются свобода, вольности не только для князей, рыцарства, духовенства, мещан, но «і ўсіх про-

стых людей». Эти свободы и вольности касаются выбора христианской религии, а также права собственности, наследственного права и др.

Не обойдены вниманием в Статуте также вопросы представительной демократии. Так, в статье 6 раздела III определены права и обязанности вального (общего) сейма и поветовых (местных) сеймиков, которые должны созываться по мере необходимости «для лепшага парадку ва ўсіх справах, <...> устанаўлення справядлівасці» (р. III, ст. 6). Кроме того, в этой же статье определен порядок формирования этих органов и процедура проведения заседаний. Во избежание коррупционных проявлений со стороны земских депутатов, посылаемых на вальный сейм (р. III, ст. 7), определены объемы их финансирования.

Разделение властей в Статуте ВКЛ 1588 г. не выражено в виде отдельной, самостоятельной нормы-принципа, но ее сущностью пронизан весь Статут в виде конкретных норм права. Особенно наглядно это проявляется в разделе IV «Пра суддзяў і суды». Статут не разделяет судебный процесс на уголовный и гражданский, но особенности судопроизводства проявляются в его конкретных статьях. Авторитет судебной власти укрепляют нормы, обеспечивающие ответственность за неуважение к суду, которое могло выразиться оскорбительными словами (такому лицу назначалось ограничение свободы на шесть недель). В случае же ранения судьи, подсудка или писаря виновный приговаривался к смертной казни (р. III, ст. 7).

Правосудие осуществлялось на основе Статута и усмотрения судей, что свидетельствует о силе судебной власти, авторитете судей и доверии, которое им оказывало государство.

Точное и ясное изложение в Статуте ВКЛ 1588 г. норм права способствовало их применению без дополнительных разъяснений и толкования специально созданных для этого органов. Правильно избранный уровень детализации правового регулирования общественных отношений, своеобразная юридическая техника обеспечили живучесть Статута ВКЛ 1588 г. на протяжении нескольких веков и неослабевающий научный интерес в современном глобализирующемся информационном обществе.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ

1. Акт Люблинской унии 1569 г.: Постановление Люблинского сейма об унии Великого княжества Литовского с Коронай Польской от 1 июля 1569 г. // Белоруссия в эпоху феодализма: сб. докум. и материалов. – Минск: Изд-во АН БССР, 1959. – Т. 1. – С. 150–157.

2. Басюк, И. Люблинская уния 1569 года (некоторые политико-правовые проблемы) / И. Басюк // Юстиция Беларуси. – 2018. – № 3. – С. 75–79.

3. Бибило, В.Н. Политические и правовые аспекты Статута Великого княжества Литовского 1529 г. / В.Н. Бибило // Право и демократия : сб. науч. тр. – Минск : БГУ, 2015. – Вып. 26. – С. 90–107.

4. Василевич, Г.А. Конституционный процесс в Беларуси (история и современность) / Г.А. Василевич, М.Ф. Чудаков // Весці Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Сер. гуманіт. навук. – 2017. – № 2. – С. 106–121.
5. Вішнеўскі, А.Ф. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі : вучэб. дапам. / А.Ф. Вішнеўскі. – Мінск : Экаперспектыва, 2000. – 319 с.
6. Гуржий, А.И. Третий Литовский статут в памятниках украинского права второй половины XVII–XVIII вв. / А.И. Гуржий // Третий Литовский статут 1588 года : материалы респ. науч. конф., посвященной 400-летию Третьего Статута. – Вильнюс : Вильнюсский ун-т, 1989. – С. 157–163.
7. Депенхойер, О. Функция конституции / О. Депенхойер // Сравнительное Конституционное Обозрение. – 2016. – № 1. – С. 56–76.
8. Дневник Люблинского сейма 1569 г. // Неизвестные страницы истории Белой Руси в документах и исследованиях (с древнейших времен до 1569 года) / сост. Н.Н. Малишевский. – Минск : Ильин В.П., 2012. – 736 с.
9. Доўнар, Т.І. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі : вучэб. дапам. / Т.І. Доўнар. – Мінск : ДІКСТ БДУ, 2011. – 552 с.
10. Ермолович, В.И. Судостроительство средневековой Сербии и Великого княжества Литовского (теоретические и исторические аспекты) / В.И. Ермолович // Право и демократия : сб. науч. тр. / редкол.: В.Н. Бибило (гл. ред.) [и др.]. – Минск : БГУ, 2011. – Вып. 22. – С. 117–136.
11. Ермаловіч, М. Беларуская дзяржава Вялікае княства Літоўскае / М. Ермаловіч. – Мінск : Беллітфонд, 2000. – 448 с.
12. Лазутка, С. Леў Сапега. Жыццё, дзяржаўная дзейнасць, палітычныя і філасофскія погляды / С. Лазутка // Вялікі беларус Леў Сапега : зб. арт. – Мінск : Харвест, 2017. – С. 151–240.
13. Лаппо, И.И. Литовский статут 1588 года / И.И. Лаппо. – Каунас : Spindulio, 1936. – Т. 1. – Ч. 2. – 592 с.
14. Мараш, Я.Н. Изучение Литовских Статутов в курсе истории СССР / Я.Н. Мараш, С.В. Полуцкая // Третий Литовский статут 1588 года : материалы респ. науч. конф., посвященной 400-летию Третьего Статута. – Вильнюс : Вильнюсский ун-т, 1989. – С. 73–84.
15. Музыченко, П.П. К вопросу о польском происхождении III Литовского статута / П.П. Музыченко // Третий Литовский статут 1588 года : материалы респ. науч. конф., посвященной 400-летию Третьего Статута. – Вильнюс : Вильнюсский ун-т, 1989. – С. 63–72.
16. Пичета, В.И. Белоруссия и Литва XV–XVI вв. / В.И. Пичета. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – 816 с.
17. Пугачёв, А.Н. Социальное назначение конституции и система ее функций / А.Н. Пугачёв // Право и демократия : сб. науч. тр. – Минск : БГУ, 2016. – Вып. 27. – С. 36–50.
18. Сільчанка, М.У. Аб праявах адной з тэндэнцый развіцця канстытуцый сучасных еўрапейскіх дзяржаў / М.У. Сільчанка // Право и демократия : сб. науч. тр. / редкол.: В.Н. Бибило (гл. ред.) [и др.]. – Минск : БГУ, 2012. – Вып. 23. – С. 8–13.
19. Статут Вялікага княства Літоўскага 1588 / пераклад на сучасную бел. мову А.С. Шагун. – Минск : Беларусь, 2016. – 263 с.
20. Тарас, А. Леў Сапега / А. Тарас // Вялікі беларус Леў Сапега : зб. арт. – Мінск : Харвест, 2017. – С. 3–19.

21. Чаропка, В. Леў Сапега / В. Чаропка // Вялікі беларус Леў Сапега : зб. арт. – Мінск : Харвест, 2017. – С. 61–149.
22. Шкялёнак, М. Вялікі канцлер Леў Сапега / М. Шкялёнак // Вялікі беларус Леў Сапега : зб. арт. – Мінск : Харвест, 2017. – С. 21–59.
23. Шустров, Д. *Essentia constitutionis*: Конституция Российской Федерации в фокусе теорий конституции XX–XXI веков / Д. Шустров // Сравнительное Конституционное Обозрение. – 2017. – № 4. – С. 124–141.
24. Щербак, В.А. Обострение социальных противоречий на Украине в XVI в. и государственное законодательство Великого княжества Литовского / В.А. Щербак // Третий Литовский статут 1588 года : материалы респ. науч. конф., посвященной 400-летию Третьего Статута. – Вильнюс : Вильнюсский ун-т, 1989. – С. 190–196.
25. Юхо, Я.А. Кароткі нарыс гісторыі дзяржавы і права Беларусі : вучэб. дапамож. / Я.А Юхо. – Мінск : Універсітэцкае, 1992. – 270 с.
26. Янушкевіч, Я. Наша канстытуцыя, або скарб продкаў у руках вашых / Я. Янушкевіч // Статут Вялікага княства Літоўскага 1588 / пераклад на сучасную бел. мову А.С. Шагун. – Мінск : Беларусь, 2016. – 263 с.

СТАТУТ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА 1588 ГОДА ЯК ЗАВЯРШАЛЬНЫ ЭТАП СУДОВАЙ РЭФОРМЫ XVI СТАГОДДЗЯ

Ю. П. Гаўрыльчанка

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, г. Мінск, Беларусь

Артыкул прысвечаны пытанням развіцця судовай сістэмы Вялікага Княства Літоўскага. Асаблівая ўвага надаецца Статуту 1588 г., нормы якога значна ўдасканаліўшы судовую дзейнасць, завяршылі судовую рэформу XVI ст.

СТАТУТ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО 1588 ГОДА КАК ЗАВЕРШАЮЩИЙ ЭТАП СУДЕБНОЙ РЕФОРМЫ XVI В.

Ю. П. Гаврильченко

Белорусский государственный университет, г. Минск, Беларусь

Статья посвящена вопросам развития судебной системы Великого Княжества Литовского. Особое внимание уделено Статуту 1588 года, нормы которого, значительно усовершенствовал судебную деятельность, завершили судебную реформу XVI в.

STATUTE OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA 1588 AS THE FINAL STAGE OF THE JUDICIAL REFORM OF THE XVI CENTURY

Y. Gavrylchenko

The Belarusian State University, Minsk, the Republic of Belarus

The article deals with the development of the judicial system of the Grand Duchy of Lithuania. Special attention is paid to the Statute 1588, which significantly improved judicial process and completed the judicial reform of the XVI century.

Судовая рэформа, разам з іншымі рэформамі другой паловы XVI ст. (зямельнай, адміністрацыйна-тэрытарыяльнай, адукацыйнай, ваеннай і інш.) з'явілася важным этапам у жыцці Вялікага Княства Літоўскага – дзяржавы, палітыка-эканамічным цэнтрам якой з'яўляліся беларускія землі. Яна ўнесла значныя прагрэсіўныя змены ў судовы лад і судаводства дзяржавы і была ўвогуле адметнай і важнай вехай у жыцці тагачаснага грамадства, на што звярталі ўвагу многія навукоўцы. Аднак, даследчыкі XIX - пачатку XX ст.ст. закраналі толькі некаторыя аспекты праблемы, часцей за ўсё ў кантэксце разгляду іншых пытанняў (А.Каравіцкі, К.А.Мальшаў, М.В.Доўнар-Запольскі,

М.К.Любаўскі, і інш.). Некаторыя з іх характарызавалі дзейнасць асобных судовых устаноў (І.І.Лаппо, Ф.І.Леантовіч, М.М.Навакоўскі, М.Н.Ясінскі. Гэта тычыцца і польскіх вучоных мінулага перыяду, якія пры даследаванні ўласнай судовай сістэмы, разглядалі пытанні дзейнасці судаў ВКЛ. У савецкі перыяд праблема судовай рэформы XVI ст. не даследавалася. Толькі ў канцы XX ст. кардынальна змяніліся адносіны да айчыннай гісторыка-прававой навукі, у сувязі з чым беларускія навукоўцы (А.Ф.Вішнеўскі, В.М.Бібіла, Т.І.Доўнар, І.І.Марціновіч, С.Ф.Сокал, В.А.Шаўкапляс, Я.І.Юхо) разам з іншымі праблемамі пачалі распрацоўваць пытанні гісторыі судовай улады ў Беларусі. У пачатку XXI ст. з'явіліся важныя навуковыя публікацыі, прысвечаныя судовай рэформе, у тым ліку адна з манаграфій была прысвечана непасрэдна прычынам, сутнасці, этапам і вынікам рэформы [1]. У ёй пазначалася, што прычыны і перадумовы судовай рэформы закладваліся ў ВКЛ у канцы XV - першай палове XVI ст.ст., чаму садзейнічала актывізацыя ўнутранага сацыяльна-эканамічнага (развіццё рамяства, гандлю і інш.) і палітычнага жыцця дзяржавы (на палітычнай арэне з'яўляецца шляхта, пачынае заяўляць аб сабе мяшчанства і інш.) [1, с.29]. Неабходнасць судовай рэформы вынікала і з незадаволенасці насельніцтва існуючымі судовымі ўстановамі, асабліва з боку шляхецкага саслоўя, якое ўступіла ў фазу завяршэння свайго фарміравання. Перш за ўсё вызывалі шматлікія нараканні разнастайнасць судовых устаноў; іх недастатковасць (а адсюль і недаступнасць шырокаму колу насельніцтва); злоўжыванні мясцовай адміністрацыі, якая сумяшчала судовыя паўнамоцтвы і таму часцяком карысталася імі ў асабістых мэтах; складанасць абскарджання судовых пастановаў, што неаднойчы крытыкавалі тагачасныя мысліцелі. Напрыклад, Андрэй Волан не толькі крытыкаваў існуючую судовую сістэму, але і прапаноўваў накірункі яе рэфармавання [2, с.21-22,47,55, 101 і інш.]. Таксама само кіраўніцтва дзяржавы было незадаволена перагружанасцю цэнтральных судаў, неўзгодненасцю дзейнасці судовых устаноў і разумела неабходнасць уніфікацыі судовага ладу ў межах усёй дзяржавы.

Ідэйна-тэарэтычнай падставай судовай рэформы стала актывізацыя палітыка-прававой думкі ў XV – XVI стст., што адбывалася ў кантэксте агульнаеўрапейскіх прававых тэндэнцый. Працэсы заходнееўрапейскага Адраджэння і Рэфармацыі ўспрымаліся грамадскасцю ВКЛ і асабліва такімі мысліцелямі, у большасці беларускага паходжання, як Ф.Скарына, Л.Сапега, А.Волан, А.Валовіч і інш.

У працэсе правядзення рэформы была ўдасканалена ўся судовая сістэма дзяржавы. Нарматыўнай падставай новай інстытуцыянальнай і працэсуальнай структуры судовага ладу і судаводства стала заканадаўства (Бельская грамата 1564 г., Статуты 1529, 1566, 1588 гг.). Завяршыў судовую рэформу Статут 1588 г. – звод законаў новага ўзроўню, прасякнуты ідэяй усталявання справядлівай прававой дзяржавы [3, с. 174]. У яго артыкулах, у тым ліку і 105-ці артыкулах чацвёртага раздзела, прысвечаных непасрэдна судовай уладзе («Роздел четвертый о судьях і о судех»), даволі дакладна і поўна

рэгламентавалася функцыяніраванне новай судовай сістэмы дзяржавы. Сама рэформа праводзілася ў рэчышчы павелічэння правоў шляхты, аднак закранала правы і інтарэсы шырокіх пластоў насельніцтва. Для свайго часу яна была дастаткова радыкальнай, наватарскай і тэхнічнай, бо ўяўляла сабой комплекс мераў па заканадаўчаму забеспячэнню і арганізацыйнаму пераўтварэнню існуючых судовых устаноў і стварэнню новых судов, дзейнасць якіх грунтавалася на больш прагрэсіўных прынцыпах судовага ладу і судаводства. Так, адносна гродскіх судов дакладней акрэсліваюцца кампетэнцыя і функцыі суда, узрастае прафесіяналізм суддзяў, у склад суда ўводзяцца прадстаўнікі шляхты. Тым самым праяўляецца тэндэнцыя пераўтварэння гродскага суда з адміністрацыйнай установы ў судовую [1, с. 48]. Новыя суды дзяржавы (земскія, падкаморскія, каптуровыя, Галоўны суд) на падставе замацавання прынцыпа падзела ўладаў з'яўляліся выбарнымі і дзейнічалі згодна з ідэяй аддзялення судовай улады ад выканаўчай. Упершыню Статут 1566 г., які стаў важнейшай вехай на шляху рэфармавання дзяржавы і адлюстраванні істотнага этапу ў правядзенні судовай рэформы, надаў асаблівую увагу прагрэсіўным прынцыпам фарміравання і дзейнасці самага даступнага для шляхты земскага суда: выбарнасці суддзяў, іх незалежнасці ад мясцовай адміністрацыі і падпарадкаванасці закону. Усё гэта было значна ўдасканалена ў Статуце 1588 г. Так, у ім гаварылася, што ў склад земскіх судов уваходзяць асобы, якія адпавядаюць пэўным патрабаванням закона (шляхціцы хрысціянскага веравызнання, паважаючыя Бога, абавязкова жыхары дзяржавы, якія мелі нерухомасць у дадзеным павеце і былі свядомымі ў праве) [4, р. IV, арт. 1]. Выбіралі суддзяў са свайго асяроддзя шляхта на павятовых соймаках: па чатыры кандыдатуры на пасады суддзі, падсудка і пісара, з якіх вялікі князь зацвярджаў пажыццёва склад суда. Статут утрымліваў нават тэкст прысягі суддзяў, якую яны былі павінны прынесці на першай судовай сесіі і якой абавязваліся судзіць сумленна, справядліва, у межах закона і г.д. Уласную прысягу прыносілі і судовыя пісары [4, р. IV, арт. 1]. Фактычна з усталяваннем земскага суда упершыню на землях Беларусі ўзнік інстытут суддзяў-прафесіяналаў. Таксама ў Статуце 1588 г. дэталёва разглядаліся пытанні дзейнасці падкаморскіх судов, якія займаліся зямельнымі спрэчкамі і фарміраваліся на падставе прынцыпаў выбарнасці і пажыццёвасці пасады суддзяў [4, р. IX, арт. 1 – 2]. Такія суды ўзніклі ў сувязі з атрыманнем шляхтай поўнага права на распараджэнне нерухомасцю, што ўпершыню замацаваў Статут 1566 года.

У працэсе рэформы была значна ўдасканалена дзейнасць цэнтральных судовых устаноў дзяржавы – Вялікакняжацкага Суда, суда паноў-рады, соймавага. Важным дасягненнем і этапам судовай рэформы стала стварэнне ў 1581 г. выбарнага, аддзеленага ад выканаўчай улады Галоўнага Суда (Трыбунала) – вышэйшай апеляцыйнай інстанцыі для мясцовых судов (гродскага, земскага, падкаморскага, войтаўска-лаўніцкага), які значна абмежаваў судовую ўладу вялікага князя. Статут 1588 г. надаў значную ўвагу Галоўнаму Суду, які разглядаў часам справы і па першай інстанцыі, а таксама

займаўся натарыяльнымі дзеяннямі [1, с.91 – 92]. Утварэнне гэтага суда (адной з першых у Еўропе вышэйшых апеляцыйных інстанцый) сведчыла аб імкненні заканадаўцы паставіць дзейнасць усіх судовых устаноў дзяржавы на прававую аснову ў межах заяўленай ідэі вяршэнства закону. У сувязі з тым, што склад яго штогод абнаўляўся (выбіраліся ад кожнага павета на соймаках па два шляхціцы), шырокія колы шляхты сталі датычнымі судовай уладзе. Такім чынам шляхта праходзіла практыку судовай дзейнасці, вынікам чаго стала павышэнне правасвядомасці шляхецкага саслоўя і, адпаведна, – прававой культуры ўсяго грамадства.

З аналізу нормаў Статута 1588 г. вынікае, што ў гэты час зараджаюцца і знаходзяць пэўнае адлюстраванне ў нормах права новыя прававыя пачаткі судовага ладу і судаводства, што праявілася больш за ўсё ў дэклараванні такіх прагрэсіўных прынцыпаў як вяршэнства закону, роўнасць шляхціцаў перад судом і законам, адзіная падсуднасць шляхты, асабістая адказнасць за ўласную віну і толькі ў судовым парадку, прэзюмпцыя невінаватасці. У яго нормах знайшоў адлюстраванне працэс зараджэння свабоднай ацэнкі доказаў, публічнасці, галоснасці і спаборнасці судовага працэсу, інстанцыйнасці судовай сістэмы [1, с.126 – 127]. Пад час судовай рэформы ўзнік інстытут прафесійных следчых і судовых выканаўцаў – возных, а таксама набыў заканадаўчую рэгламентацыю і значнае развіццё інстытут адвакатуры. Суддзі пачынаюць шукаць матэрыяльную ісціну на падставе логікі і кіруюцца статутнымі нормамаі. Сам закон, які быў значна ўдасканалены, дэкларуе прынцыпы справядлівасці, гуманнасці, законнасці, даступнасці суда і хуткасці судовага працэсу [1, с. 128].

Значна ўдасканальваюцца працэсуальныя адносіны, ўдакладняецца значэнне доказаў. Статут 1588 г. асноўнымі доказамі лічыць паказанні сведкаў, прызнанне бакоў, іх тлумачэнні і прысягу, а найбольш – пісьмовыя і рэчавыя доказы, рэляцыі возных і нават тлумачэнні экспертаў. Па грамадзянскіх спрэчках самымі важнымі доказамі становяцца пісьмовыя дакументы: закладныя, даравальныя, купчыя, выпіскі з судовых рашэнняў. Судовы працэс, як правіла, адбываецца на беларускай мове, зразумелай большасці насельніцтва. У гэты час наглядаецца тэндэнцыя павелічэння фармалізаванасці працэсу і ўдакладнення юрыдычнай тэрміналогіі.

Увогуле Статут 1588 г. засведчыў, што новая інстытуцыянальная структура права паказала яўны адрыў ад папярэдняй прававой традыцыі. Усе раней дэклараваныя прагрэсіўныя прававыя прынцыпы знайшлі ў ім не толькі заканадаўчае замацаванне, але і значнае тэарэтычнае развіццё. Так, прынцып прэзюмпцыі невінаватасці пашыраўся на простых людзей; усё больш яскравае праяўленне у судовым працэсе набылі прынцыпы галоснасці і публічнасці судаводства (хоць і не ў поўным аб'еме і далёка не па ўсіх справах); былі замацаваны падставы падачы апеляцыі не толькі па сутнасці разгледжанай у судзе справы, але і адносна парушэння працэсуальных нормаў, няправільнага прымянення нормаў матэрыяльнага права. Акрамя таго, далейшае развіццё атрымаў прынцып спаборнасці і інстытут адвакатуры, што стварала важныя

гаранты для належнага вядзення судовага працэсу, садзейнічала абароне правоў прыватнай асобы ў судзе [1, с. 123 і інш.]. У артыкулах Статута знайшлі развіццё ідэі гуманізму (узрост крымінальнай адказнасці быў павышаны з 14 да 16 гадоў, цяжарных жанчын забаранялася караць смерцю і інш.).

Судовая рэформа мела і пэўныя недахопы [1, с. 128]. Перш за ўсё трэба адзначыць, што новыя прагрэсіўныя прававыя прынцыпы ў значнай ступені былі дэкларатыўнымі, не заўсёды мелі дакладнае тэарэтычнае вызначэнне ў законе. Акрамя таго, у феадальнай дзяржаве яны абвяшчаліся ў асноўным для саслоўя шляхты і ў межах функцыяніравання новых шляхецкіх судов, хаця і наглядаецца тэндэнцыя паступовага пашырэння іх на простых людзей (перш за ўсё на гараджан). Напрыклад, прынцып прэзюмпцыі невінаватасці, які быў абвешчаны Статутам 1566 г. адносна шляхты, пашыраўся Статутам 1588 г. на усіх свабодных людзей. Недахопам рэформы было і тое, што ва ўмовах рэчаіснасці феадальнай дзяржавы прагрэсіўныя прававыя палажэнні і нормы часцяком не дзейнічалі. Так, буйныя феодальны часта не з'яўляліся на суд і таму вялікаму князю прыходзілася аб'яўляць іх па-за законам. Акрамя таго, на даволі нізкім узроўні было выкананне судовых пастаноў. Увогуле феадальнаму перыяду, пры ўсіх прагрэсіўных тэндэнцыях і знешняй навізне, быў уласцівы значны кансерватызм судовага працэсу, бо, напрыклад, прыгаворы судовых інстанцый амаль заўсёды заставаліся ў моцы. Часам справы вырашаліся не ў адведзеных для судовых пасяджэнняў памяшканнях, судзі і персанал судовых канцылярыяў імкнуліся атрымаць ад удзельнікаў працэсу як мага больш судовых пошлінаў і спагнанняў і г.д. [1, с. 128].

У цэлым заканадаўчае замацаванне ў Статуце 1588 г. новых важных прававых прынцыпаў і палажэнняў сведчыла аб імкненні заканадаўцы мець іх практычную рэалізацыю. Пад час рэформы былі тэарэтычна азначаны, развіты і ў той ці іншай ступені адлюстраваны ў заканадаўстве прагрэсіўныя прынцыпы судовага ладу і судаводства, якія садзейнічалі павышэнню правасвядомасці і прававой культуры грамадства. Тым самым ствараліся перадумовы для далейшага паступальнага развіцця дзяржаўнасці. Аб важнасці і значнасці дасягненняў судовай рэформы XVI ст. сведчыць выкарыстанне Статута 1588 г. у якасці заканадаўчага ўзора для іншых дзяржаў, а таксама той факт, што пры падрыхтоўцы і правядзенні ў Расіі судовай рэформы 1864 г. неаднойчы адзначалася, што “на тэрыторыі Беларусі рэфармаванне пройдзе “больш паспяхова і хутчэй у сувязі з тым, што там мелі месца папярэднія прагрэсіўныя набыткі” [1, с. 129]. Увогуле судовая рэформа XVI ст., якую заканадаўча завяршыў Статут 1588 г., не толькі ўдасканаліла судовую сістэму дзяржавы, але і засведчыла, што судовай уладзе Вялікага Княства Літоўскага характэрны паступальнае развіццё і прагрэсіўныя тэндэнцыі.

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. Доўнар, Ю.П. Судовая рэформа XVI стагоддзя ў Вялікім Княстве Літоўскім / Ю.П.Доўнар. – Мінск : БДУ, 2007. – 175 с.

2. Волян А. Аб грамадзянскай, або палітычнай свабодзе / пер. з лацінскай Ул. Шатона. Мінск : Выдавец Зміцер Колас, 2009. – 144 с.
3. Юхо А.Я. Кароткі нарыс гісторыі дзяржавы і права Беларусі. – Мінск: Універсітэцкае, 1992, – 270 с.
4. Статут Вялікага княства Літоўскага 1588 года: Тэксты. Давед. Камент / Беларус. Сав. Энцыкл. ; рэдкал.: І.П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелСЭ, 1989. – 573 с.

**ПРИВИЛЕГИЯ КАК НЕОТЪЕМЛЕМЫЙ АТРИБУТ
СРЕДНЕВЕКОВОГО ПРАВА: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ И
ИСТОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТЫ (НА ПРИМЕРЕ ПРАВОВЫХ
ПАМЯТНИКОВ ЗАПАДНОЙ ЕВРОПЫ, БЕЛАРУСИ, РОССИИ)**

С. Ю. Суменков

Пензенский государственный университет, г. Пенза, Россия

Рассматриваются привилегии в государствах Древнего Востока, Рима, Индии, Китая. Подчеркивается, что привилегии всегда существуют там, где есть власть, и прежде всего власть политическая.

**ПРЫВІЛЕГІЯ ЯК НЕАД’ЕМНЫ АТРЫБУТ
СЯРЭДНЯВЕЧНАГА ПРАВА: ТЭАРЭТЫЧНЫ І ГІСТАРЫЧНЫ
АСПЕКТЫ (НА ПРЫКЛАДЗЕ ПРАВАВЫХ ПОМНІКАЎ
ЗАХОДНЯЙ ЕЎРОПЫ, БЕЛАРУСІ І РАСІІ)**

С. Ю. Сумянкоў

Пензенскі дзяржаўны ўніверсітэт, г. Пенза, Расія

Разглядаюцца прывілегіі ў дзяржавах Старажытнага Ўсходу, Рыма, Індзіі, Кітая. Падкрэсліваецца, што прывілегіі заўсёды існуюць там, дзе ёсць улада, і перш за ўсё ўлада палітычная.

**PRIVILEGE AS AN ESSENTIAL ATTRIBUTE OF
MIEVIAL LAW: THEORETICAL AND HISTORICAL ASPECTS
(FOR EXAMPLE, LEGAL MONUMENT WESTERN EUROPE,
RUSSIA AND BELARUS)**

S. Y. Sumenkov

Penza State University, Penza, Russia

The article deals with the privileges in the countries of the Ancient East, Rome, India, China. It is emphasized that privilege always exist where there is power, and above all the political power.

Привилегии, олицетворяющие собой определенное неравенство между людьми, присущи уже первым рабовладельческим государствам на земном шаре, возникшим в эпоху бронзового века (конец III тысячелетия до н. э. – I тысячелетие до н.э.) в полосе с благоприятным климатом, протянувшейся от Средиземноморья до Китая: деспотии Древнего Востока, Греция, Рим, Индия и Китай.

Важнейшим атрибутом государства стал институт государственного управления и находящийся на государственной службе и содержания слои профессиональных чиновников-управленцев. Реально персонифицируя в себе экономическую и политическую мощь государства, они уже в момент зарождения оказались в исключительно привилегированном положении.

Так, в Древнем Египте чиновники – писцы играли первенствующую роль в иерархической структуре общества и обладали значительными привилегиями.

«Занятие писца, – говорилось в одном из древнеегипетских текстов, – превосходит любое занятие, нет равного ему в Земле этой... Смотри нет занятий, свободных от начальников, кроме писца. Он – сам начальник... Смотри, нет писца, лишённого пропитания из имущества Дома царя...» [16, с. 11, 12, 17].

В Древнем Риме категория «привилегия» приобретает уже подлинно правовое значение. Достаточно выразительна латинская этимология слова «привилегия»: *privius* (особый, отдельный, единичный) и *lex* (закон), отсюда *privilegium*, т.е. «специальный закон для особого лица». Необходимо также отметить, что в римском праве наряду с понятием привилегия употребляется и понятие льгота. Причем законодатель не всегда достаточно четко проводил различия между ними. Уже в законах XII таблиц используются обе эти категории. Так, в статье 1 таблицы III сказано, что «пусть будут даны должнику 30 льготных дней после признания им долга или после постановления против него судебного решения», в статьях 1–2 таблицы IX установлено, что «привилегий, т.е. отступлений в свою пользу от закона пусть не испрашивают» [15, с. 47, 54].

Юридическую природу льгот и привилегий, используемых в древнеримском праве, анализировал еще В. В. Ефимов. Он, в частности отмечал, что согласно догме римского права юридические нормы делятся по объему действия на генеральные, общие, особенные и исключительные. Право общее содержит нормы права, к которым судья должен обращаться, если нет особых указаний касательно рассматриваемого отношения. В свою очередь в праве общем различали право обыкновенное и особенное (*jus singulare*). Если первое устанавливает общепринятые положения, то второе допускает отступление от обыкновенного права (например, существовали как общие правила составления обыкновенного завещания, так и отступления от них – для военнослужащих, не имеющих возможности в минуту смерти на войне выполнять все требуемые формальности). Основания отступления от общеобыкновенных норм – общественное благо, интересы специальных классов людей (например военных, торговцев).

В результате этого В. В. Ефимов определяет юридическую льготу (*beneficia juris*) как полномочие предоставленное особым правом. Привилегии – исключительное право (*jus speciale*) – изъятие как из общих законов, так и особенных. Они образовывались в римском праве преимущественно благодаря персональному статусу. Римляне знали три вида привилегий: лица, вещи, известных отношений. В зависимости от утилитарных критериев привилегии подразделялись на приносящие пользу и невыгодные (например,

ограничение правоспособности за уклонение от господствующей религии) [2, с. 34–36].

В Древнем Китае, с его культом государства, привилегии связаны с более конкретными отношениями – государственной службой. «То, что называют единые (правила) наград, – отмечается в древнекитайской Книге правителя области Шан, – означает: (все) привилегии и жалования, чиновничьи должности и ранги знатности должны даваться лишь за службу в войске, иных путей не должно быть» [5, с. 2014].

Наибольшее значение привилегии получают при феодализме. Современные привилегии часто определяются как «пережитки» старого – «неравного (кастового, сословного и т.д.) – права наделяющего отдельные лица или группы лиц особыми преимуществами перед другими в различных областях жизни» [1, с. 50]. Привилегии в средневековой Европе не только характеризовали статус субъекта, его служебную роль в иерархии власти, но и регламентировали даже бытовые условия жизни в зависимости от принадлежности к какому-либо сословию: форму одежды, жилище (усадьбу, имение), место в собрании и в церкви и т. д.

Феодальному обществу соответствовало и сословное право. «Право выступало как право – привилегия, по содержанию разное для разных сословий, нередко и для социальных групп внутри сословий» [6, с. 4].

Правовые привилегии предоставлялись и подтверждались в первую очередь королями и императорами. Например, в праве г. Шпейера установлены следующие: «Привилегия, данная Генрихом V» от 14 августа 1111 г., «Фридрих I подтверждает привилегии Генриха V» от 27 мая 1182 г., а в праве г. Вормса – «Привилегии Генриха V» от 30 ноября 1114 г., «Фридрих I подтверждает и разъясняет привилегию Генриха V» от 3 января 1184 г. и т.д. [13, с. 28–38].

В законодательстве Древней Руси за боярами и дружинниками тоже закреплялись особые привилегии, например при наказании за их убийство, которое устанавливалось в статьях 19, 22 Русской Правды (Краткой редакции), статьях 1, 3 (Пространной редакции), при передачи имущества по наследству, что регламентировалось статьями 90, 91 (Пространной редакции).

В статье 10 Русской Правды (Краткой редакции) говорится о том, что «если же человек пихнет человека от себя или к себе, (то платить) 3 гривен, если выставит двух свидетелей; но если (побитый) будет варяг или колбяг, то (пусть сам) идет к присяге».

В Комментариях статей древнейшей правды Рейцем сказано применительно к вышеназванной статье следующее: «Эта привилегия давалась им (варягам и колбягам), как чужестранцам, не имеющим семейственных связей» [3, с. 10, 21]. «Варяги и колбяги чаще, чем остальные иностранцы, служили князю в качестве дружинников, торговали, имели свои дворы. Хотя они и жили в древнерусских городах, в частности в Новгороде, они не всегда находились в равных условиях с коренными жителями. Найти свидетеля им было труднее. Вину обидчика иностранцам допускалось поэтому доказывать личной прися-

гой. Вероятно, что такой облегченный порядок представления доказательств иностранцами применялся и в других случаях» [8, с. 54].

В ст. 26 Русской Правды (Пространной редакции) для определенных лиц (прежде всего дружинников и некоторых других) тоже устанавливается своеобразная привилегия. В данной норме сказано, что «не терпя ли противу тому ударить мечем, то вины ему в том нетуть» [8, с. 65], то есть пострадавший, который не стерпел обиду, мог безнаказанно ударить обидчика мечом. Эта статья содержит большой социально-политический подтекст. Пострадавшему нужно было немедленное отмщение, а не денежная компенсация или равное возмездие, что характерно для устного права родоплеменного общества и древнейшего писанного права «варварских» государств. Напоминание об оружии, которым оно совершалось, указывает на социальное положение пострадавшего – это знатный человек или дружинник, член княжеского административно-судебного аппарата [7, с. 190–191].

Еще В.О. Ключевский в данной связи заметил: «Здесь прежде всего закон дает понять, что оказывает усиленное внимание к чести людей, постоянно имеющих при себе наготове меч, т.е. военно-служивого класса, так что это внимание является не правом всех, а привилегией лишь некоторых» [4, с. 247].

Следовательно, такому лицу разрешалось личная расправа с обидчиком. Эта норма развязывала руки представителям господствующего класса, и предоставляло им возможность подавить любое сопротивление своим действиям; во всех случаях закон и князь становились на их сторону [12, с. 118].

Начиная со времен Русской Правды привилегии, оформлялись в основном как «пожалование» государем исключительных прав, как проявление его милости и «монаршей воли», как особый дар, «подать» ограниченному кругу субъектов, принадлежащих к «власть предержащим». сословиям, или отдельным их представителям. Привилегии закреплялись либо в соответствующих нормативных актах (так, в Судебнике 1550 г. Иван IV предоставил определенные привилегии «служилому дворянству» [9, с. 41–42], в Соборном Уложении 1649 г. нашли отражение феодальные привилегии [10, с. 281], Стоглав 1551 г. закрепляет привилегии церквей и монастырей на получение государственных дотаций при Василии III и Елене Глинской [9, с. 186], Новоторговый устав от 22 апреля 1667 г. освобождает от обложения пошлинами русских купцов [11, с. 117] и так далее), либо в получивших широкое распространение так называемых «податных» привилегированных или отпускных грамотах. В качестве примеров последних можно привести Грамоту Владимира I Святославовича, подтвердившую ряд привилегий церковной организации на Руси [8, с. 218], Двинскую уставную грамоту, освобождавшую купцов от уплаты определенных налогов [9, с. 186].

Естественно, что средневековое законодательство Беларуси (территория которой на тот момент входила в состав Великого княжества Литовского) тоже не обошлось без выделения привилегий определенных категорий субъектов.

Так, в статуте Статуте Великого княжества Литовского 1588 г. изначально говорится об исключительном праве короля и великого князя Сигизмунда III утверждать указанный нормативный правовой акт.

Статут (при всех его многочисленных достоинствах – введение в впервые на территории Восточной Европы принципа разделения властей; восприятие института соучастия, в том числе простого и сложного; определенный гуманизм по отношению к несовершеннолетним) все же был классическим средневековым актом, направленным на утверждение привилегий шляхты. В частности, преступление, содеянное шляхтичем, наказывался легче, чем такие же противозаконные действия простого человека. В частности, в случае нанесения ран шляхтичем шляхтичу виновный наказывался отрубанием руки. За подобное преступление, содеянное относительно простого человека, виновный шляхтич наказывался денежным штрафом. Если же простолюдин поранил шляхтича, то он подлежал смертной казне. Наказание рассматривалось как отплата (сатисфакция) за преступление и средство для запугивания преступников.

Иного, как думается быть и не могло. Само по себе средневековое право «было правом – привилегией, т.е. закон прямо предусматривал, что равенство людей, принадлежащих к разным социальным группам, нет и быть не может. Он не только не скрывал этого неравенства, но всячески и постоянно его подчеркивал» [8, с. 18].

При этом не стоит однозначно, без логики восприятия исторической эпохи, трактовать привилегии закрепленные в исторических памятниках как негативные и отрицательные. Отмечая существующее неравенство в правах и обязанностях у различных сословий, К. Д. Ушинский обосновывает, что такой порядок определен сложившимся характером общественных отношений и поэтому является единственно верным для данной ступени развития [14, с. 145]. Признавая необходимость существования иерархической структуры общества, его деления на высшие и низшие сословия, он в своих работах приводит доказательства важности существования определенных преимуществ, называемых им привилегиями, сложившихся на основе «фактического права» и поэтому являющихся обоснованными и правомерными. Привилегии, по К. Д. Ушинскому, – это особые дополнительные права. Любое освобождение от обязанностей не есть исключение, так как единых требований нормативного характера не существует, у каждого сословия они свои. Поэтому, как считает учёный, у лиц духовного сана привилегий больше, чем у ремесленников и служилых людей, у дворянства больше, чем у вышеназванных сословий и т.д.

Подобные преимущества являются правомерными, так как сложились на основе «фактического права» и частично отражены в законах. Социальная гармония заключается не в выравнивании прав и свобод, а в таком их соотношении, чтобы для каждого сословия, согласно его положению в иерархической социальной структуре общества, «была установлена своя мера и чтобы каждый её соблюдал» [14, с. 153].

Привилегии всегда существуют там, где есть власть, и прежде всего власть политическая.

Не случайно, еще в 1896 г. Г. Моска в книге «Правящий класс», писал: «Во всех обществах (начиная со слабо развитых вплоть до наиболее развитых) существуют два класса людей: класс правящих и класс управляемых. Первый, всегда менее многочисленный, выполняет все политические функции и наслаждается теми преимуществами, которые дает власть, в то время как второй, более многочисленный класс управляется и контролируется первым в форме, которая более или менее законна, более или менее произвольна и насильственна и обеспечивает первому классу материальные средства существования» [17, с. 48]. Борьба с привилегиями, как показывает история, дело довольно бессмысленное, и теория привилегий необходима не столько для обличения современных властвующих лиц, а чтобы создать систему данных о данных средствах и определить пути их эффективного использования на основе правовых и нравственных норм.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ

1. Власть, демократия, привилегии. Материалы «круглого стола» // Вопросы философии. – 1991. – № 7. – С. 50.
2. Ефимов, В. В. Догма римского права : Учебный курс / В. В. Ефимов. – СПб., 1901. – 640 с.
3. Источники права / Сост. Р. Л. Хачатуров. – Вып. 3. – Тольятти, 1997. – 90 с.
4. Ключевский, В. О. Сочинение в 9 томах / В. О. Ключевский. – Т. 1. Курс русской истории. – М., 1987. – 430 с.
5. Книга правителя области Шан / Перевод с китайского. – М. : Ладомир, 1993. – 392 с.
6. Лейст, О. Э. Сущность и исторические типы права / О. Э. Лейст // Вестник МГУ. – 1992. – № 1. – С. 3–13.
7. Малько, А. В. Льготы и привилегии в России: исторический аспект / А. В. Малько // Вестник Волжского университета. – 1999. – № 5. – С. 185–196.
8. Российское законодательство X–XX веков : в 9 томах / Под ред. О. И. Чистякова. – Т. 1 : Законодательство Древней Руси. – М. : Юрид. лит., 1984. – 432 с.
9. Российское законодательство X–XX веков : в 9 томах / Под ред. О. И. Чистякова. – Т. 2. : Законодательство периода образования и укрепления русского централизованного государства. – М. : Юрид. лит., 1985. – 520 с.
10. Российское законодательство X–XX веков : в 9-ти томах / Под ред. О. И. Чистякова. – Т. 3 : Акты земских соборов. – М. : Юрид. лит., 1985. – 512 с.
11. Российское законодательство X–XX веков : в 9-ти томах / Под ред. О. И. Чистякова. – Т. 4 : Законодательство периода становления абсолютизма. – М. : Юрид. лит., 1985. – 512 с.
12. Свердлов, М. Б. От закона русского к Русской Правде / М. Б. Свердлов. – М., 1988. – 176 с.
13. Средневековое городское право XII–XIII веков. Сборник текстов / Под ред. С. М. Стама. – Саратов, 1989. – 180 с.

14. Ушинский, К. Д. Собр. соч. : в 11 томах / К. Д. Ушинский. – Т. 1. – М., 1948. – 739 с.
15. Хрестоматия по всеобщей истории государства и права / Под ред. З. М. Черниловского. – М., 1998. – 472 с.
16. Хрестоматия по Истории древнего мира / Под ред. В. Г. Боруховича. – Саратов, 1973. – 416 с.
17. Хрестоматия по истории элитологии (Архив классических работ) // Элитологические исследования. – 1998. – № 1. – С. 48.

НАСЛЕДОВАНИЕ ПО ЗАВЕЩАНИЮ ПО СТАТУТУ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО 1588 ГОДА

Ю. А. Заика

*Научно-исследовательский институт частного права
и предпринимательства им. академика Ф. Г. Бурчака
Академии правовых наук Украины, г. Киев, Украина*

Анализ исторического опыта систематизации гражданского законодательства позволяет выявить проблемы законодательства сегодняшнего. Предлагается включить в систему наследственного законодательства специальную норму о дееспособности завещателя, а также о лицах, которые не могут выступать свидетелями при удостоверении завещания.

НАСЛЕДАВАННЯ ПІ ЗАВІЩАННЯ ПІ СТАТУТУ ВЯЛКАГА КНЯСТВА ЛІТОВСЬКАГО 1588 ГОДА

Ю. А. Заїка

*Наукова-дослідчий інститут приватного права і підприємництва
ім. академіка Ф. Г. Бурчака Академії правових наук України,
г. Києві, Україна*

Аналіз історичного досвіду систематизації громадянського законодавства дозволяє виявити проблеми законодавства сьогодення. Пропонується включити у систему спадкового законодавства спеціальну норму про юридичну спроможність заповідача, а також про осіб, які не можуть виступати свідками при засвідченні заповіту.

INHERITANCE BY WILL IN ACCORDANCE WITH THE STATUTE OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA 1588

Y.A. Zaika

*Research Institute of Private Law and Entrepreneurship. Academician
F. G. Burchak of the Academy of Legal Sciences of Ukraine, Kiev, Ukraine*

The analysis of historical experience of systematization of civil legislation allows us to identify the problems of today's legislation. Author proposes to include in the system of hereditary legislation a special norm on the legal capacity of the testator, as well as on persons who can not stand as witnesses when certifying a will.

Проводимые экономические реформы определяют не только структурные изменения в экономической системе, но и принципиальные изменения в законодательстве. Под системой гражданского права традиционно понимают структуру отрасли, элементами которой выступают правовые нормы и ин-

ституты. Система законодательства, т.е. совокупность нормативных актов, которые регулируют ту или иную категорию общественных отношений, способствует уяснению содержания правовой нормы и, в конечном итоге, надлежащему применению ее на практике.

Серьезный недостаток гражданского законодательства до недавнего времени заключался в том, что одна из наиболее значимых подотраслей гражданского права – наследственное право, регулировалось нормами почти 50-летней давности. К сожалению, последствия этого законодательного «застоя» не устранены и сегодня.

Глубокие исторические корни наследования определяют не только потребность констатации достижений цивилистической доктрины, но и подробное изучение истории развития и становления основных институтов наследственного права, тщательного изучения исторических памятников права, без чего нельзя объективно создать общетеоретическую базу проблем, которые будут исследоваться, а, впоследствии, и аргументировать направления совершенствования действующего законодательства.

Системный способ толкования правовых норм обусловлен таким свойством нормы права как *системность*. Правовые нормы, которые регулируют определенный круг общественных отношений, находятся в органическом взаимодействии между собой и содержание каждой нормы раскрывается путем анализа связей с другими нормами

Статут Великого княжества Литовского 1588 г. (далее – Статут) в течение нескольких столетий регулировал правоотношения на территориях современной Республики Беларусь, Литвы и Украины. В системе гражданского права наследственное право занимает особенное место. Наследование, как и любой другой социальный феномен, выполняет не только возложенные на него общественно-полезные функции. Возможность определить судьбу имущества после смерти и передать его в наследство – является одной из важнейших гарантий стабильности отношений собственности – экономического базиса любого общества, поэтому неслучайно отдельный раздел (восьмой) Статута «*О тестаментохъ*» посвящен особенностям наследования по завещанию.

В этом разделе в соответствии с артикулами регламентируются вопросы завещательной право- и дееспособности, особенности наследования движимого и недвижимого имущества, свободы завещания, как принципа наследственного права, вопросы осуществления наследственных прав.

В отдельном артикуле освещается процедура удостоверения завещания и возможность составления завещания в упрощенной форме. Особое внимание в разделе уделено основаниям устранения наследников от наследования и кругу наследников по завещанию.

Характеристику любого правоотношения целесообразно начинать с субъектного состава. Поэтому вполне логично в *артикуле 1* указаны лица, лишённые завещательной правоспособности, и среди прочих – «люди шаленые, которые от розуму отходили», «чести отсуженые» и др.

Отметим что и в Гражданском кодексе Республики Беларусь, как и в Гражданском кодексе Украины, такая специальная норма в главе, посвященной наследованию, отсутствует. И при решении вопроса о действительности завещания, руководствуются общими требованиями, которые предъявляются к действительности любой сделки, в том числе и требованием субъектного состава сделки. Существующее положение нельзя считать оправданным. Завещание – особый вид односторонней сделки, правовые последствия которой наступают не с момента совершения сделки, а с истечением времени и только при одном непереносимом условии – смерти самого завещателя.

Поэтому вполне оправданным с точки зрения юридической техники является то, что в Статуте в разделе наследования содержится специальная норма, определяющая требования к личности завещателя. Поэтому мы полагаем необходимым и разумным рецептировать это положение в гражданские кодексы государств – правопреемников.

В действующем гражданском законодательстве отсутствует институт «лишения чести», поэтому и лица с сомнительной репутацией не лишены возможности сегодня оставить завещание...

Следующий артикул посвящен форме и процедуре составления завещания. Законодатель предполагал, что в силу объективных причин не всегда можно выполнить требования закона о порядке оформления и удостоверения завещания, но это обстоятельство не должно ограничивать возможность лица определить судьбу своего имущества после смерти.

Поэтому если при составлении завещания не могут присутствовать *«врад наш земьский албо кгородьский оного повету»*, то к *«справлению»* завещания привлекался урядник с двумя шляхтичами. Возможности составления завещания в упрощенной форме предусмотрены и *артикулом 4 «кому прыдало на войне, албо где в дорозе, або теж в чужой земле тестамент чинити»*. Практически без изменений эти положения нашли отражения и в действующем наследственном законодательстве (это и возможность удостоверения завещания командиром воинской части, капитаном морского суда, главным врачом, консулом и т.д.)

Уделено внимание и лицам, которые не могут быть свидетелями при удостоверении завещания. Среди иных отметим *«невест»*. Эта категория не допускалась к свидетельствованию, видимо, из-за отсутствия самостоятельности и подчиненности родителям и будущему супругу, что не могло не повлиять на их свободное волеизъявление и на добросовестность такого свидетеля в целом. И в этом положении памятника права присутствует рациональное зерно. Сегодня свидетелями при составлении завещания не могут выступать лица, в пользу которых составляется завещание, т.е. лица заинтересованные. Из числа свидетелей разумно было бы исключить и лиц, добросовестность которых вызывает сомнение, например, лиц, осужденных за мошенничество, подделку документов или ранее лжесвидетельствовавших.

Артикул 3 посвящен свободе завещания и возможности *«записать на костел имение»*. Аналога этой нормы нет в наследственном законодательстве ни

Республики Беларусь, ни Украины, поскольку законодатели этих стран пересмотрели свое отношение по вопросу ограничения свободы завещания, когда в первых гражданских кодексах ограничивалось право составить завещание в пользу лиц, не являющихся наследниками по закону или родственниками, а также отдельным организациям. Свидетельством этого является закрепленная в гражданских кодексах статья – «Свобода завещания». Действующее законодательство ограничивает свободу завещания только правом нетрудоспособных наследников первой очереди на обязательную часть наследства.

Основания лишения наследства указаны в *артикуле 7*, где перечислены семь обстоятельств, при наличии которых наследники устранялись от наследования. Первым таким основанием было *«если бы сынъ або девъка, не помнечы на пана бога и на родичы свои, торъгнулься рукою, ударыль або пхнуль з гневу»*. Если по действующему законодательству к недостойным наследникам отнесены лица, которые совершили убийство или покушение на убийство наследодателя или наследников, то наши прапрадеды полагали, что нельзя безнаказанно поднять руку на отца или мать свою даже в гневе.

Необходимо отметить определенную полноту и четкость изложения содержания правовых норм и дефиниций в Статуте в разделе «О завещаниях». Структура этого раздела позволяет сделать вывод о необходимости размещения специальной нормы о завещательной дееспособности в современном кодификационном акте гражданского законодательства в разделе, непосредственно посвященном наследованию по завещанию. Это исключит отсылочный характер отдельных норм и упростит понимание и применение норм права.

Не менее важным с практической точки зрения является и включение в наследственное законодательство специальной нормы о лицах, которые не могут выступать в качестве свидетелей при удостоверении завещания.

Структура действующего законодательства должна отвечать общегражданскому принципу разумности, и, как следствие, способствовать осуществлению и защите прав и свобод граждан.

ГЕОКОНЦЕПТУАЛЬНОЕ (НАРРАТИВНОЕ) ИЗМЕРЕНИЕ В МЕТОДОЛОГИИ ПОЗНАНИЯ БЕЛОРУССКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ

С. А. Калинин

Белорусский государственный университет, г. Минск, Беларусь

В статье обосновывается значимость геокультурного и нарративного направлений субъектного подхода в юриспруденции, особенно для понимания истории государств Пограничья. Анализируется взаимодействие геоконцептов (нарративов) в рамках истории белорусской государственности («Русь», «Литва», «Речь Посполитая», «Польша», «Россия» и т. д.).

ГЕАКАНЦЭПТУАЛЬНАЕ (НАРАТЫЎНАЕ) ВЫМЯРЭННЕ Ў МЕТАДАЛОГІІ ПАЗНАННЯ БЕЛАРУСКАЙ ДЗЯРЖАЎНАСЦІ

С. А. Калінін

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, г. Мінск, Беларусь

У артыкуле абгрунтоўваецца значнасць геакультурнага і наратыўнага напрамкаў суб'ектнага падыходу ў юрыспрудэнцыі, асабліва для разумення гісторыі дзяржаў Памежжа. Анализуецца ўзаемадзеянне геаканцэптаў (наратываў) у рамках гісторыі беларускай дзяржаўнасці («Русь», «Літва», «Рэч Паспалітая», «Польшча», «Расія» і г. д.).

GEOCONCEPTUAL (NARRATOR) MEASUREMENT IN METODOLOGY OF THE KNOWLEDGE OF BELARUS STATEHOOD

S. A. Kalinin

The Belarusian State University, Minsk, the Republic of Belarus

The article explains the importance of geo-cultural and narrative directions subjective approach to jurisprudence, especially for understanding the history of border states. The author analyzes the interaction of geoconcepts (narratives) within the framework of the history of the Belarusian statehood (Rus, Lithuania, Rech Pospolita, Poland, Russia, etc.).

Изучение белорусской государственности, важным этапом которой является принятие Статута 1588 г., требует развития методологического знания, позволяющего осмысливать основные характеристики современных и исторических субъектов публичной власти, их связей и субъектных систем, пространственно детерминированных белорусскими землями. Одним из отвечающих данным требованиям методологическим феноменом является пред-

ставленный рядом взаимообусловленных направлений субъектный подход, основанный на (1) неразрывном рассмотрении взятого за основу целеполагающего субъекта в рамках объективной реальности и субъектной системы, а также (2) предопределении бытия субъекта сущностью внешних факторов, параметров, тенденций и закономерностей, обуславливающих успешность (неуспешность) субъектной самоорганизации [14, с. 6-21].

Понимание белорусской государственности невозможно без таких взаимообусловленных параметров как *геоконцепты* (распространенные на географический уровень акты «схватывания» смыслов вещи (проблемы) в единстве речевого высказывания (концепты) [2, с. 503-504]) и *нарративы* (понятие философии постмодерна и нарративной истории, фиксирующее процессуальность как способ бытия повествовательного текста) [19, с. 656-658], способных как породить отдельные направления субъектного подхода, так и выступить рамочными условиями субъектной самоорганизации. По сути, любой нарратив основан на геоконцепте, а геоконцепт порождает нарративное восприятие государственности. Также дополнительными аргументами в пользу включения данных категорий в предмет теоретико-исторической юриспруденции выступают то, что (1) история как теоретическая дисциплина является классической сферой возникновения нарратива [3; 26, с. 113-120]; (2) в государственности Беларуси отсутствует линейная геоконцептуальная и нарративная традиция; (3) развитие белорусской державности происходило в условиях конкуренции геоконцептуальных (нарративных) претензий на белорусские земли и (или) исторические формы государственности как мировоззренчески неотъемлемые части истории и государственного строительства иных субъектов.

Геоконцепты (нарративы) могут классифицироваться по природе взаимодействия (конкурентная (антагонистическая и неантагонистическая) и комплиментарная), а также уровням пространственного охвата (глобальный, великодержавный и локальный). Применительно к Беларуси глобальными *конкурирующими* геоконцептами (нарративами) являются Западное и Восточное Христианство, «Западная свободная» и «Восточная деспотическая» цивилизации и т.д. Великодержавными геоконцептами (нарративами) являются «Русь», «Литва», «Речь Посполитая», «Польша», «Украина», «Россия», поглощающие локальные «Жмудь» («Жемайтия»), «Полоцкая земля», «Волынь», «Подляшье» и т.д.

Геоконцептуальное (нарративное) измерение органично коррелирует с тремя историческими полиэтническими (Полоцкая, Туровская, Киевская Русь; Великое Княжество Литовское, Русское и Жемайтское; Речь Посполитая) формами белорусской государственности [6, с. 7-8]. Так, первая историческая форма белорусской государственности (геоконцепт «Русь») относится к историческому наследию Беларуси, России, Украины и Прибалтики, что объясняет различие подходов к природе и степени единства древнерусской державности, существованию (отсутствию) древнерусской народности, а также ее последующим судьбам. На наш взгляд, решение названных проблем будет успешным

при обращении к такому принципу субъектного подхода, как полисубъектность, то есть к учету взаимодействия локальных княжеств (земель) и великодержавного субъекта (Великого князя), объединенных династией Рюриковичей, имеющей собственные принципы наследования власти, и Киевской митрополией, наследники которых [субъектов] имеют собственные притязания на государственность Древней Руси. Поэтому верным является и признание в качестве исходного факта собственной государственности Полоцкого княжества [5, с. 22-27; 10, с. 76-78], обособленное и фактически независимое положение (наличие отдельной династии) которого вызывает загадку у историков [13, с. 86-129; 15, с. 75-79], и позиция Русской Православной Церкви, для которой Беларусь – «единая, органическая часть Святой Руси, исторической Руси, наследия святого равноапостольного и великого князя Владимира, которому мы все принадлежим через преемство, сохранившееся и сохраняемое Православной Церковью» [24, с. 400].

Появление в восточноевропейской истории в XIII веке геоконцепта (нарратива) «Литва», связанного с славяно-балтским пограничьем, происходит одновременно с кризисом древнерусской державности, создавая вторую историческую форму белорусской государственности, основанную на взаимодействии «Литвы» и «Руси» и относящуюся к историческому наследию Беларуси, Летувы, Украины, Польши, Латвии, России, частично Молдовы. В белорусской науке отмечаются следующие особенности взаимодействия указанных геоконцептов. Во-первых, данный процесс рассматривается не только в характерной для современной литовской историографии [8, с. 299-348; 27], конвенционально поддерживаемой историками сопредельных государств, логике завоеваний, но и мирного взаимодействия (династические браки, приглашения на княжение, общность исторической судьбы и т.д.). Во-вторых, доминирование белорусских земель позволяет называть ВКЛ белорусским государством, но с балтской династией, либо указывать (до определенного периода) на его старорусский (старобелорусский) характер [5, с. 35-40; 10, с. 103-110; 12; 25, с. 277-278; 28, с. 93-97]. Это поддерживается и рядом ученых, рассматривающих Литву как альтернативный Москве центр объединения Руси (Литовско-Русское государство) [17; 18].

В этом контексте объяснительным потенциалом обладает идея Л.Н. Гумилева о Древней Руси как инерционной фазе и фазе обскурации восточных славян и перемещении пассионарности на уровень субэтносов, центры которых (Владимир, Галич, Вильно, Москва и т.д.) в перспективе стали претендовать на «собрание» «Киевского наследства», а также разделе территории Древней Руси молодыми этносами литовцев и великороссов, возникшими в результате IX пассионарного толчка [9, с. 352-364]. Это порождает сложные, как в историческом, так и современном восприятии, отношения данных геоконцептов (нарративов) [11, с. 234-249; 20, с. 4-27].

Логика взаимодействия «Литвы» и «Руси» была изменена Кривской унией (1385 г.), расколовшей их пассионарность и религиозную идентификацию, подчинившей православное большинство католическому меньшинству, став-

шей основой последующих уний ВКЛ и Польши и заложившей основы третьей исторической формы белорусской государственности («Литва», «Русь», «Украина», «Польша», «Речь Посполитая»). Такое изменение вектора развития государства и отказ в интересах династии Ягеллонов (как отдельного субъекта) от субъектной великодержавной политики, в перспективе превратило ВКЛ в объект историософских претензий Польши и Москвы. Порожденный межцивилизационный конфликт и лег в основу небезосновательного рассмотрения будущих белорусского и украинского этносов как захваченных и угнетаемых Литвой и Польшей и стремящихся к воссоединению с Россией либо Украиной (Гетманщиной), что оправдывало правомерность их «освободительной» деятельности [1; 16].

Основой геоконцепта (нарратива) «Польша» («Корона Польская») явилась зависимость Польского королевства от Святого Престола и идея *misji kulturalnej Polskiej na Wschodzie*, которая применительно к «Литве» и «Руси» реализовывались в рамках поглощения литовской государственности [4, с. 16-99] («Речь Посполитая Польская» [29]) и распространения католицизма на язычников и схизматиков (Брестская церковная уния 1596 г.). Это породило долгие традиции русофобии и высокомерного отношения к Востоку как территории, подлежащей западной колонизации [21; 23].

Легитимировавшее притязания на земли ВКЛ нарративное (историософское) обоснование «перехода» власти из Киева во Владимир, а затем в Москву как в единственное с 1480 г. православное суверенное государство – ядро будущей России, было отражено в «Сказании о великих князьях Владимирских», доктринах «Москва – третий Рим», титулатуре Московских правителей («Государь всея Руси»). Вышеизложенное предопределило и идеологическое поражение ВКЛ, и будущий упадок польского геокультурного (нарративного) проекта. При этом украинская историография, признавая с середины XIII в. центром Руси Галицко-Волынское княжество (с 1254 г. – Русское королевство) и верно критикуя упрощенную схему «Киев – Москва», стремится «вписать» «противостоящую российскому деспотизму» Украину, поглощающую белорусские земли, в историю «цивилизированной» Европы, «исключив» Москву (Россию) из «русских земель» (Русь-Украина) [7; 22]. При этом в рамках взаимодействия вышеназванных геоконцептов (нарративов) осуществляется и формирование феномена «Беларусь».

Отметим, что активное обращение к геоконцептам (нарративам) как основам национального самосознания, государственного строительства, внутренней и внешней политики явилось отличительной чертой всех последующих политических и этнических отношений в Восточной Европе, приобретая особую актуальность после разделов Речи Посполитой. Вышеизложенное доказывает необходимость разработки соответствующего методологического инструментария в юриспруденции, а также обуславливает следующие выводы.

1. Теоретическое осмысление процессов государственного строительства невозможно без осмысления конкретных исторических процессов субъектного самоорганизуемого бытия.

2. Рассмотрение бытия уникальных исторических пространственно-детерминированных субъектов публичной власти целесообразно проводить на основе субъектного подхода, конкретизируемого применительно различным исходным феноменам в ряде взаимообусловленных феноменов, среди которых важную роль играют геоконцепты и нарративы.

3. Геоконцептуальное (нарративное) направление субъектного подхода является одним из продуктивных методологических направлений, позволяющих осмысливать процессы государственного строительства в странах Пограничья, неимеющих собственной линейной исторической традиции и находящихся в рамках конкуренции геоконцептуальных (нарративных) подходов сопредельных держав и (или) цивилизаций, что подтверждается взаимодействием геоконцептов (нарративов) в белорусской истории.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ

1. Абецедарский, Л. С. Белоруссия и Россия: очерки русско-белорусских связей второй половины XVI – XVII в. / Л. С. Абецедарский. – Минск : Вышэйшая школа, 1978. – 255 с.

2. Абушенко, В. Л. Концепт / В. Л. Абушенко, Н. Л. Кацук. – Изд. 3-е. – Минск : Книжный дом, 2003. – С. 503–504.

3. Анкерсмит, Ф. Р. История и тропология: взлет и падение метафоры : [сб. эссе] / Ф. Р. Анкерсмит ; пер. с англ. М. Кукарцева и др. – М. : Прогресс-традиция, 2003. – 489 с.

4. Бардах, Ю. Крэва і Люблін. З праблемаў польска-літоўскае уніі / Ю. Бардах ; пер. з пол. М. Раманоўскага ; пер. з фр. А. Істоміна ; уклад. Г. Сагановіч. – 2-е выд. – Мінск : Медысонт, 2010. – С. 16–99.

5. Вішнеўскі, А. Ф. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі / А. Ф. Вішнеўскі. – Мінск : Акадэмія МУС Рэспублікі Беларусь, 2003. – 319 с.

6. Гісторыя беларускай дзяржаўнасці ў канцы XVIII – пачатку XXI ст. / А. А. Каваленя [і інш.] ; рэдкал. : А. А. Каваленя [і інш.]. – Мінск : Беларус. навука, 2011. – С. 7–8.

7. Грушевський, М. С. Історія України-Руси / М. С. Грушевський / редкол.: П.С.Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1991. – Т. 1. – 1994. – 736 с.

8. Гудавичус, Э. История Литвы. С древнейших времён до 1569 года / Э. Гудавичус. – М. : Фонд им. И.Д. Сытина, Valtrus, 2005. – С. 299–348.

9. Гумилев, Л. Н. Этногенез и биосфера земли / Л. Н. Гумилев. – М. : Айрис-пресс, 2004. – С. 352–364.

10. Доўнар, Т. І. Права Беларусі ў кантэксце гістарычнай эвалюцыі дзяржаўнасці [Электронны рэсурс] / Т. І. Доўнар. – Мінск : БДУ, 2018. – 520 с.

11. Дзярновіч, О. И «Литва» и «Русь» XIII-XVI вв. как концепты белорусской историографии / О. И. Дзярновіч // *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana* / Петербургские славянские и балканские исследования. – 2009. – № 1 – 2. – С. 234–249.

12. Ермаловіч, М. Старажытная Беларусь: Полацкі і новагародскі перыяды / М. Ермаловіч. – Мінск : Мастацкая літаратура, 2001. – 336 с.
13. Загорульскі, Э. М. Белая Русь с середины I тысячелетия до середины XIII века / Э. М. Загорульскі. – Минск : Четыре четверти, 2013. – 528 с.
14. Калинин, С. А. Субъектный подход: генезис, сущность и место в системе методологии юриспруденции / С. А. Калинин // Известия высших учебных заведений. Правоведение. – 2015. – № 2. – С. 6–21.
15. Котляр, Н. Ф. Удельная раздробленность Руси / Н. Ф. Котляр. – СПб. : Наука, 2017. – С. 75–79.
16. Лінднэр, Р. Гісторыкі і ўлада: нацыятворчы працэс і гістарычная палітыка ў Беларусі XIX–XX ст. / Р. Лінднэр ; пер. з ням. Л. Баршчэўскага; нав. рэд. Г. Сагановіча. – СПб. : Неўскі прасцяг, 2003. – 540 с.
17. Любавский, М. К. Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно : с приложением текста хартий, выданных великому князю Литовскому и его областям / М. К. Любавский. – 2-е изд. – Москва : Моск. худож. печатня, 1915. – 402 с.
18. Максимейко, Н. А. Сеймы Литовско-русского государства до Люблинской унии 1569 г. / Н. А. Максимейко. – Харьков : тип. А. Дарре, 1902. – 205 с.
19. Можейко, М. А. Нарратив / М. А. Можейко // Новейший философский словарь: 3-е изд., исправл. – Минск : Книжный дом, 2003. – С. 656–658.
20. Насевіч, В. «Русь» у складзе Вялікага княства Літоўскага у XVI ст. / В. Насевіч, М. Стрыдоная // З глыбі вякоў: Гісторыка-культуралагічны зборнік / навук. рэд. А. К. Краўцэвіч. – Минск : Навука і тэхніка, 1996. – Вып. 1. – С. 4–27.
21. Неменский, О. Б. Русофобия : Аналит. обзоры РИСИ / О. Б. Неменский ; под ред. д-ра социол. наук И. А. Романова. – М. : РИСИ, 2014. – Вып. 5. – 48 с.
22. Плахій, С. Рускі Вавілон. Дамадэрныя ідэнтычнасці ў Расіі, Украіне і Беларусі / Сяргій Плахій ; пер. Сяргей Петрыкевіч. – 2-е выд, папраўленае. – Смаленск : Ін-белкульт, 2014. – 300 с.
23. Саид, Э. В. Ориентализм: Западные концепции Востока / Э. В. Саид ; пер. с англ. А. В. Говорунова. – СПб. : Русский Мир, 2006. – 636 с.
24. Сила нации – в силе духа. Книга размышлений Святейшего Патриарха Кирилла / сост. А. В. Велько. – Минск : Белорусская Православная Церковь, 2009 – С. 400.
25. Сільчанка М. У. Агульная тэорыя права: вучэб.-метаад. комплекс / М. У. Сільчанка. – Гродна, 2008. – С. 277–278.
26. Тойнби, А. Дж. Постигание истории / А. Дж. Тойнби ; пер. с англ. Е.Д. Жаркова. – М. : Айрис-пресс, 2010. – С. 113–120.
27. Эйдинас, А. История Литвы / А. Эйдинас, А. Бумблаускас, А. Кулакаускас, М. Тамошайтис ; пер. с лит. Елизаветы Суворовой. – Вильнюс : Eugrimas, 2013. – 317 с.
28. Юхо, Я.А. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі: у 2 ч. Ч. 1 / Я. А. Юхо. – Мінск: РІВШ БДУ, 2000. – С. 93–97.
29. Kallas, M. Historia ustroju Polski X-XX w. / M. Kallas. Wydanie IV zmienione. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2001. – 663 str.

ОСОБЕННОСТИ РЕЦЕПЦИИ ВИЗАНТИЙСКОГО ПРАВА НА БЕЛОРУССКИХ ЗЕМЛЯХ

В. И. Павлов

Академия МВД Республики Беларусь, г. Минск, Беларусь

В статье рассматриваются особенности рецепции византийского права на белорусских землях. Анализируются основные факторы, повлиявшие на процесс рецепции византийского права, отмечаются отличия в рецепции от аналогичных процессов в Северо-Восточной Руси.

АСАБЛІВАСЦІ РЭЦЭПЦЫІ ВИЗАНТЫЙСКАГА ПРАВА НА БЕЛАРУСКІХ ЗЕМЛЯХ

В. І. Паўлаў

Акадэмія МУС Рэспублікі Беларусь, г. Мінск, Беларусь

У артыкуле разглядаюцца асаблівасці рэцэпцыі візантыйскага права на беларускіх землях. Аналізуюцца асноўныя фактары, якія паўплывалі на працэс рэцэпцыі візантыйскага права, адзначаюцца адрозненні ў рэцэпцыі ад аналагічных працэсаў у Паўночна-Ўсходняй Русі.

PECULIARITIES OF RECEPTION OF THE BYZANTINE LAW ON THE BELARUSIAN LANDS

V. I. Pavlov

*Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Belarus,
Minsk, Belarus*

The article deals with the features of the reception of Byzantine law in the Belarus lands. The article analyzes the main factors that influenced the process of reception of Byzantine law, there are differences in the reception of similar processes in North-Eastern Rus.

Введение. Проблема действия рецепированного византийского права на белорусских землях до середины XIII ст., т. е. до образования Великого княжества Литовского, Русского и Жемойтского (далее – ВКЛ), и уже в составе ВКЛ вплоть до Люблинской унии слабо исследована в отечественной литературе. Речь идет о недостаточной оценке значения рецепированного византийского права в деле формирования права древних княжеств и права ВКЛ. Недостаточно изучены и специфические особенности правопорядка того периода, в частности, область юрисдикции княжеского и церковного судов, распространение светских правовых норм, входивших в церковные книги, на население, круг лиц, подпадавших под церковную юрисдикцию, право князя передавать

спор о праве в церковную юрисдикцию и частота такой практики и т.д. Из-за незначительного количества источников, раннего этапа формирования государственно-правовых институций данный период развития отечественной правовой традиции меркнет перед эпохой разработки развитого права ВКЛ, особенно XVI ст. с его крупнейшей кодификацией – Статутом. Вместе с тем, формирование достатутного права в ВКЛ, а особенно правовое регулирование в белорусских княжествах до середины XIII ст. связано с процессом общей культурной рецепции христианства и византийских правовых норм. Как мы показали в своих работах [8; 9], в византийских церковных книгах (номоканон), реципированных на Руси, в том числе на территории белорусских княжеств, содержались нормы гражданского и гражданско-процессуального, брачно-семейного, наследственного, земельного, уголовного, уголовно-процессуального и других отраслей византийского права. Такова была специфика византийской правовой системы, нередко синтезирующей юридическое действие законов и канонов и именно в таком виде она была воспринята на Руси.

Значение анализа церковной юрисдикции также важно еще и по методологическим причинам: в средневековом государстве не политика и экономика, а вера имела центральное значение из-за своеобразия средневекового общества. Религия была государственно-правовой идеологией страны. Например, борьба за лидерство между ВКЛ и Польшей, особенно в ситуации ослабления Северо-Восточной Руси, определялась не экономическими, военными и даже не политическими факторами, а, прежде всего, что типично для Средневековья, цивилизационно-культурными факторами, среди которых ключевое значение занимала государственная религия страны. Уступить в вопросе веры означало в то время одновременно утратить собственную цивилизационно-культурную идентичность.

Особенности рецепции на белорусских землях. При рассмотрении вопроса о рецепции византийского права на белорусских землях, в отличие от княжеств Северо-Восточной Руси, необходимо учитывать несколько факторов, повлиявших на судьбу рецепции: 1) примерное единство культурного и правового развития в домонгольский период в государствах-княжествах Руси; 2) трансформация государственной правовой идеологии в эпоху ВКЛ и конкурентное противостояние с Коронай Польской; 3) преобладание в культуре и праве эпохи Речи Посполитой римско-католических элементов и соответствующей правовой идеологии.

В домонгольский период на белорусских землях, в частности, в Полоцком, Турово-Пинском, иных более мелких княжествах, входивших в общую древнерусскую (киевскую) митрополию, несомненно, происходили те же процессы рецепции византийского права, которые мы описывали применительно к Руси в целом [8; 9]. Я.Н. Шапов в своем исследовании о рецепции византийского права на Руси отметил, что на белорусских землях «полный Прохирон был известен в XIII в. в составе кормчих Сербской редакции (9 списков XV-первой половины XVII в.) [10, с. 56]. Однако не только Кормчая святителя

Саввы, но и древний славянский Номоканон, как показал А.С. Павлов [7, с. 80–81], безусловно, применялся здесь уже в самое раннее время – в XI–XII вв. еще до Сербской Кормчей. Сам Я.Н. Щапов отмечает, что отдельные нормы Прохирона применялись на Руси XI–XIII вв. и в составе других памятников, права, например, «Книг законных» – нормы уголовного и уголовно-процессуального права, брачно-семейного и наследственного права [10, с. 59].

Примерно на рубеже XVI–XVII вв. в Речи Посполитой византийское правовое наследие становится неактуальным. Так, Я.Н. Щапов отмечает, что византийские памятники права в Речи Посполитой не действуют в отношении православных подданных (видимо, имелись в виду в основном исконно русские территории в составе Речи Посполитой) [10, с. 57]. Например, люблинский священник Василий из Преображенской церкви, составивший Кормчую [6] в Речи Посполитой в 1604 году на основе Кормчей из униатской Уневской обители (Галиция) и парижского издания канонов 1561 г., не включил в свою редакцию ни одного памятника византийского светского права, включая Прохирон (из Кормчей священника Василия при составлении Русской Печатной Кормчей 1653 г. были частично взяты Предисловие и «Каталог по азбуце» [2, с. 110]). Это может свидетельствовать о потере актуальности рецепированного византийского права в Речи Посполитой и давать основания для определения условной хронологической границы, предела общегражданского применения норм Кормчей книги в белорусских и украинских землях – это вторая половина XVI века.

Вместе с тем в ВКЛ Кормчая книга редакции святителя Саввы Сербского оставалась в качестве действующего источника права церковной юрисдикции достаточно продолжительное время, хотя, полагаем, что после Кревской унии ее значение, особенно в части норм рецепированного византийского права, постепенно стало уменьшаться.

Особенность действия Кормчей в древних белорусских княжествах, а затем и в ВКЛ определяется еще и тем, что там продолжительное время действовала не позднейшая Русская, а именно Сербская Кормчая (всего известно 9 западно-русских списков Сербской Кормчей), что объясняется широким распространением Сербской Кормчей из Киева (Киевский список) в первые годы ее появления после получения из Болгарии при митрополите Кирилле II еще до рассылки Русской редакции [11, с. 247]. Кроме того, это объясняется и цивилизационно-культурными различиями между ВКЛ и Московским княжеством, которые особенно стали проявляться с конца XIV века, в том числе в вопросах конкуренции за единую общерусскую митрополию. Это подтверждает и факт отсутствия Русской Кормчей в землях ВКЛ, равно как и быстрое вытеснение юрисдикции православной церкви, особенно на фоне противоположных тенденций в усиливающемся Русском (Московском) централизованном государстве.

Местные списки Кормчей на белорусских землях аккумулировали памятники местного древнерусского права, а в эпоху ВКЛ – памятники права этого государства. В частности, Я.Н. Щапов указывает, что в списке Румянцевского

извода Кормчей имеется Судебник Казимира 1468 г. [11, с. 247]. И.Д. Беляев также отмечает, что в Кормчие книги Литовской Руси включаются местные правовые положения. В частности, в некоторые списки включены окружная грамота литовского великого князя Витовта об отделении Киевской митрополии от Московской, жалованная грамота (привилей) короля польского Казимира литовскому, русскому и жмудскому духовенству, дворянству, рыцарям, шляхте, боярам и местичам о сравнении их прав с поляками, тот же Судебник Казимира, житие литовских (виленских) мучеников Антония, Иоанна и Евстафия (канонизированы при патриархе Константинопольском Филофее в 1374 году) и др. [1, с. 427–428; 11, с. 247].

Следует отметить, что включение в состав Кормчих местных источников права свидетельствует о том, что сами Кормчие книги представляли собой документы не сугубо узкоцерковного значения, а действующие источники не только канонического, но и общегражданского, светского права [11, с. 247].

Факт действия положений рецепированного византийского права через Кормчую книгу применительно к раннему законодательству древних княжеств на территории современной Беларуси, а также применительно и к законодательству ВКЛ является очевидным и подтверждается в научной литературе.

В домонгольский период действие Кормчей книги распространялось на всей территории Руси, особенно в крупных епархиях, которые на белорусских землях представляли, в частности, Полоцк, Туров и Пинск. И в дальнейшем на этапе вхождения белорусских земель в состав ВКЛ значение Кормчей сохранилось. Отечественный исследователь В.И. Ермолович обосновал, что византийская Эклога сохраняется в качестве источника права в славянских списках Кормчей святого Саввы, в частности, в Киевском и Рязанском списках [3, с. 8]. В основе широко распространенного на белорусских землях рецепированного Номоканона лежит сербский – Иловичский список Кормчей 1262 г. [5, с. 9]. Факт применения этого источника права на белорусских землях доказывается через Туровский и Пинский списки Кормчей [4, с. 53]. В.И. Ермолович установил белорусские – Жировичский и Пинский списки Кормчей, которые также восходят к Иловичскому списку (вероятно, через список митрополита Кирилла II). Он приводит примеры формирования правовых норм и институтов ВКЛ под непосредственным влиянием рецепированного византийского законодательства [3].

Заключение. История формирования отечественной правовой традиции многопланова и имеет несколько этапов, различных по своей цивилизационно-культурной и сугубо юридической направленности. Ранняя рецепция византийского права, в ее южно-славянском (сербско-болгарском) изводе, сочетается здесь с позднейшим процессом итальянской рецепции через глоссированное римское право. Учет всех аспектов формирования отечественной правовой традиции даст возможность лучше понять, как развивалось право на наших землях и на этой основе извлечь опыт для решения современных проблем государственно-правового развития.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ

1. Беляев, И. Д. Лекции по истории русского законодательства / Предисл. А. Д. Каплина / Отв. ред. О. А. Платонов. – М. : Институт русской цивилизации, 2011. – 896 с.
2. Белякова, Е. В. Источники Печатной Кормчей / Е. В. Белякова // Вестник церковной истории. – 2008. – № 3 (11). – С. 99–115.
3. Ермолович, В. И. Влияние римского права на развитие гражданского законодательства средневековых славянских стран / В. И. Ермолович // Право и демократия : сб. науч. тр. / редкол. : В. Н. Бибило (гл. ред.) [и др.]. – Минск : БГУ, 2009. – Вып. 20. – С. 127–149.
4. Ермолович, В. И. Рецепция норм римского частного права как один из источников развития права Беларуси: история и современность / В. И. Ермолович // Юстиция Беларуси. – 2012. – №4. – С. 53–57.
5. Законоправило или Номоканон Светого Саве. Иловички препис 1262 година. 800 л. // *Archiv Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti v Zagrebe.* – Ф. 3. – Оп. 1. – С. 9.
6. Павлов, А. С. Заметки о Кормчей люблинского священника Василия, писанной в 1604 г. / А. С. Павлов // Памятники русской старины в западных губерниях, издаваемые с Высочайшего соизволения И. Н. Батюшковым. – Вып. 8. – Холмская Русь. – СПб., 1886. – С. 217–228.
7. Павлов, А. С. Первоначальный славяно-русский номоканон / А. С. Павлов. – Казань, 1869. – 100 с.
8. Павлов, В. И. Особенности формирования византийской правовой системы и византийского канонического права в контексте проблемы определения путей рецепции римского права на Руси / В. И. Павлов // Право в современном белорусском обществе : сб. науч. тр. / Нац. центр законодательства и правовых исследований Респ. Беларусь ; редкол. : Н. А. Карпович (гл. ред.) [и др.]. – Минск : СтройМедиа-Проект, 2016. – Вып. 11. – С. 62–71.
9. Павлов, В.И. Византийский Номоканон и его рецепция в древнерусском праве / В.И. Павлов // Право в современном белорусском обществе: юбилейный сборник научных трудов, посвященный 20-летию Национального центра законодательства и правовых исследований Респ. Беларусь; редкол.: Н.А. Карпович (гл. ред.) [и др.]. – Минск : Бизнесофсет, 2017. – Вып. 12. – С. 68–79.
10. Щапов, Я. Н. Прохирон в восточнославянской письменности / Я. Н. Щапов // Византийский временник. – Т. 38. – М., 1977. – С. 48–58.
11. Щапов, Я. Н. Византийское и южнославянское правовое наследие на Руси в XI–XIII веках / Я. Н. Щапов. – М. : Наука, 1978. – 289 с.

ЭВОЛЮЦИЯ СРЕДНЕВЕКОВОЙ ФОРМЫ ПРАВЛЕНИЯ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО, РУССКОГО И ЖЕМАЙТСКОГО

А. В. Серегин

Южный федеральный университет, Ростов-на-Дону, Россия

В статье рассматриваются закономерности эволюционного развития формы правления средневекового литовско-русского государства. Автор приходит к выводу, что эта трансформация проходила от наследственного дружинного правления господаря к выборной панской монархии, с нарастающими тенденциями будущей сеймовой республики шляхты.

ЭВАЛЮЦЫЯ СЯРЭДНЯВЕЧНАЙ ФОРМЫ ПРАЎЛЕННЯ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА, РУСКАГА І ЖАМОЙЦКАГА

А. В. Сярогін

Паўднёвы федэральны ўніверсітэт, Растоў-на-Доне, Расія

У артыкуле разглядаюцца заканамернасці эвалюцыйнага развіцця формы праўлення сярэднявечнай літоўска-рускай дзяржавы. Аўтар прыходзіць да высновы, што гэтая трансфармацыя праходзіла ад спадчыннага дружыннага праўлення гаспадары да выбарнай панскай манархіі, з нарастаючымі тэндэнцыямі будучай соймавай рэспублікі шляхты.

EVOLUTION OF MEDIEVAL FORM OF GOVERNMENT OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA, RUSSIAN AND ZHMUDSKAYA

A. V. Seregin

Southern Federal University, Rostov-on-Don, Russia

The article deals with the laws of evolutionary development of the medieval Lithuanian-Russian state. The author comes to the conclusion that this transformation took place from hereditary squad of the reign of the ruler to the election the gentry of the monarchy, with the growing trends of the future of the Sejm of the Republic of the gentry.

Вопросы организации верховной политической власти всегда занимали центральное место в государственном строительстве [10, с. 15]. Следовательно, разновидностями формы правления являются монархия, республика и теократия. Эволюция формы правления Великого княжества Литовского, Русского и Жмудского двигалась от простых монархических форм к сложным республиканским механизмам публичного управления обществом [12, с. 68-

78]. Центральными органами государственного строя литовско-русского княжества являлись: господарь, великий вальный сейм и паны-рада [5, с. 9]. В начале XV ст. при великом князе Витовте, власть литовского господаря была могущественной, авторитетной и формально-юридически неограниченной. Однако в течение XV ст. власть господаря постепенно слабеет и ограничивается с разных сторон, прежде всего, начиная с Городельского привилегия 1413 г. [1, с. 318–323], власть великого князя признается избирательной, а не наследственной.

При великих князьях литовских функционировал боярский совет или «паны – рада». Компетенция, или сфера деятельности, господарской рады была чрезвычайно широка. Вместе с господарем она издавала законы («уставы»), вела дипломатические сношения, принимала меры государственной обороны, разбирала судебные дела, ведала государственные приходы и расходы и т.д. При Казимире (1440–1492 гг.) политическое значение рады возвышается, и она становится не только личным советом великого князя, но и государственным советом Княжества, в совете с которым был принят Судебник 1468 г. [13]. В отсутствие великого князя (который был королем польским и большую часть времени проводил в Польше) рада становится и признается – высшим правительством страны. Наконец, с конца XV ст. рада превращается в учреждение, разделявшее с господарем высшую власть, привилегии 1492 [7, с. 328–334] и 1506 [8, с. 334–336] гг., а также Статут 1529 г. [14, с. 17–94] устанавливали неперемное и обязательное для господаря участие панов-рады в законодательстве, управлении, суде и в дипломатических сношениях и таким образом формально ограничивали власть великого князя в пользу панов-рады. Зарождение «вальных», или общих, сеймов Великого княжества Литовского относится к началу XV в. Первоначально шляхта приглашалась на съезд поголовно, поэтому приезжал тот, кто мог и хотел быть на сейме или, кто, имея какую-либо тяжбу в высшем суде господаря и панов-рады или иную какую-либо надобность до господаря. Однако ввиду неудобства и неопределенности такого способа шляхетского представительства великий князь Сигизмунд в 1512 г. предписал произвести выборы представителей («послов») от шляхты на сейм по 2 человека от каждого административного округа и дать им полномочия для решения вопросов, подлежащих обсуждению сейма. С этого времени избрание шляхетских «послов» на сейм (уже не с совещательным, а с решающим голосом) входит в обычай и окончательно устанавливается в сеймовой практике; рядовой шляхте не запрещалось присутствовать на сеймах лично, но без права голоса. Депутаты (послы) – направляемые на общие сеймы Речи Посполитой получали указы по важнейшим вопросам в форме инструкций от местных сеймиков их пославших [2, с. 149–154; 3, 3, с. 331–338].

Предметами компетенции великого вального сейма были первоначально два вопроса: избрание господаря и заключение договоров об унии с Польшей. При Сигизмунде (1506–1544 гг.) правительство, нуждаясь в военных силах и денежных средствах, стало часто созывать вальные сеймы для обложения земских имений податью на военные нужды (так называемая «серебщина», от которой ранее освобождались за особые заслуги перед Коронай некоторые шляхетские

фамилии [9, с. 83-84]), и для установления размеров военной службы с этих имений [6, с. 271–277]. Одобрение сеймом военных «устав» и назначение «серебщины» из области практики перешли в право, и в 1528–1529 гг. были признаны законом как нормальный порядок. Одновременно с этим великий вальный сейм начинает принимать прямое и непосредственное участие в законодательной деятельности.

Вопрос об утверждении статуты в законодательном порядке тесно связан с процедурным порядком утверждения и обнародования законов в рамках польско-литовского права [11, с. 262]. В Польше и Литве законодательная власть, как минимум, с XIV в. принадлежала не королю, а сейму, состоящему из представителей польской и литовской шляхты. По Литовскому Статуту 1529 г. законы издаются господарем «з ведомостью и порадою и с призволеньемъ радъ нашихъ великого князства Литовского» (р. III, арт. 6). Влияние польских порядков начинает сказываться в определении законодательных прерогатив высших органов государственной власти в Статуте 1566 г.; законы издаются господарем не иначе, как «на вальном соймъ того панства нашего и въ здъшнемъ панствъ нашомъ Велик. Князствъ Литовскомъ, зъ ведомостью (и) порадою радъ нашихъ и призволеньемъ всихъ земель того панства нашего» (р. III, арт. 12). Данное правило буквально повторяет юридические формулы польской (Радомской) конституции 1505 г. «*nihil novi constitui debeat per Nos et successors nostros sine communi Consiliariorum et Nuntiorum Terrestrium consensu*» [4, с. 17]. Полонизация законодательного процесса была подтверждена в Статуте 1588 г. [14], установившем, что законы издаются господарем не иначе, как, как «на вальном сойме з ведомостью и порадою радъ нашихъ и призволеньемъ всихъ становъ сойму належачихъ» (р. III, арт. 15). В том же Статуте 1588 г. содержится особое правило относительно внесения в книги литовских конституций: «то што се на сойме постановить и уфалить, мають послове на письме за печатью нашою до повету своего принести и то ку захованью при книгахъ земскихъ вряду земьскому подати, также для ведомости тое речы, и до книгъ кгородьскихъ дати то вписати, а съ канцеляреи нашею также справы земские посломъ дарьмо выданы бытии мають безъ жадного затрудненья» (р. III, арт. 9). Законодательная власть в Королевстве Польском и Великом княжестве Литовском, Русском и Жмудском после заключения Люблинской унии 1569 г. строилась по однообразной схеме. Так, в Радомской конституции 1505 г. (принятой исключительно для Польши) среди законодательных органов перечислялись: король, рада и земские депутаты, составляющие в совокупности польский сейм [4, с.17]. Конституции 1588 г. и 1613 гг. участниками законотворчества называют короля, панов-рады (сенаторов или *koło senatorskie*) и послов (или *koło poselskie*), при участии и с согласия которых издаются конституции на сейме. Сейм в качестве законодательного учреждения состоял из 3-х составных частей: короля, избы радной (сенаторской) и избы посольской. Поэтому ни король, ни рада, ни посольская изба не могли самостоятельно принимать законодательные акты. Кроме того, по польско-литовскому праву закон обнародовался («выдавался къ уживанию обывателей») [4, с.18] королем от его

имени в господарском листе; а королевская администрация распоряжалась исключительно технической стороной дела.

Обобщая сказанное, следует сделать вывод, что литовско-русское государство до окончательного объединения с Польшей в 1569 г. эволюционировало от наследственного вассально-сеньориального правления господаря к выборной княжеско-боярской (панской) монархии, с нарастающими шляхетско-элитарными тенденциями будущей сеймовой республики уже в составе Речи Посполитой.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ

1. Горodelьскій привилей 1413 г. // Любавскій М.К. Очеркъ исторіи Литовско-Русскаго государства до Люблинской уніи включительно. Съ приложеніемъ хартій, выданныхъ великому княжеству Литовскому и его областямъ. – Изд. 2-ое. – М. : Моск. худ. печатня, 1915. – С. 318-323.

2. Инструкція посламъ Брестскаго воеводства отправляемымъ на сеймъ въ Варшаву 1597 г. // Акты издаваемые археографическою комиссіею высочайше учрежденною въ Вильнѣ. – Т. II. Акты Брестскаго земскаго суда. – Вильно : Тип.: Губернскаго Правленія, 1867. – С. 149 – 154;

3. Инструкція дворянъ Виленскаго воеводства депутатамъ на сеймъ въ Краковѣ 1594 г. // Акты издаваемые археографическою комиссіею высочайше учрежденною въ Вильнѣ. – Том III. Акты Виленскаго гродскаго суда. – Вильно: Тип.: А.Г. Сыркина, 1875. – С. 331 – 338.

4. Леонтовичъ Ѳ. И. Спорные вопросы по истории русско-литовскаго права / Ѳ. И. Леонтовичъ. – С.-Петербургъ: Типографія М. М. Стасюлевича, 1893. – 63 с.

5. Малиновскій І. А. Рада Великаго Княжества Литовскаго въ связи съ боярскою думою Древней Россіи. Часть II. Рада Великаго Княжества литовскаго. Выпскъ I / І. А. Малиновскій. – Томскъ: Паровая типо-лит. П.И. Макушина, 1904. – 146 с.

6. Постановленіе дворянъ сенаторовъ и депутатов, собранныхъ на волковскийскомъ съѣздѣ, о наложеніи подати по случаю предстоящей войны 1577 г. // Акты издаваемые археографическою комиссіею высочайше учрежденною въ Вильнѣ. – Том III. - Акты Виленскаго гродскаго суда. – Вильно: Тип.: А. Г. Сыркина, 1870. – С. 271–277.

7. Привилей великаго князя Александра 1492 г. // Любавскій М.К. Очеркъ исторіи Литовско-Русскаго государства до Люблинской уніи включительно. Съ приложеніемъ хартій, выданныхъ великому княжеству Литовскому и его областямъ. – Изданіе 2-ое. – М.: Московская художественная печатня, 1915. - С. 328 – 334.

8. Привилей великаго князя Сигизмунда 1506 г. // Любавскій М. К. Очеркъ исторіи Литовско-Русскаго государства до Люблинской уніи включительно. Съ приложеніемъ хартій, выданныхъ великому княжеству Литовскому и его областямъ. – Изданіе 2-ое. – М.: Московская художественная печатня, 1915. – С. 334–336.

9. Приказъ земскаго маршалка Слонимскому намѣстнику Ивашку о провѣркѣ шляхетскаго происхожденія нѣкоторыхъ лицъ и объ освобожденіи ихъ отъ платежа «серебщины» 1513. // Литовская метрика. Томъ первый. – Петербургъ: Изданіе Императорской Археографической Коммиссіи, 1903. – С. 83 – 84.

10. Серегин А.В. Цивилизационный феномен средневекового многообразия форм славянских государств: монография. – М.: Юрлитинформ, 2017. – 408 с.

11. Серегин А. В. Эволюция древнеславянского права (эпоха Средневековья: от общинно-вечевых истоков к крепостничеству) / А. В. Серегин. – М.: ИНФРА-М, 2018. – 324 с.

12. Серёгин А.В. Эволюция формы правления и государственного устройства русско-литовского княжества / А.В. Серегин // Наука и образование: хозяйство и экономика, предпринимательство, право и управление, 2016. № 11 (78). – С. 68–78.

13. Судебник Казимира IV 1468 г. [Электронный ресурс]. Режим доступа: www.vostlit.info/TextDokumenty/Litva/XV/1460-1480/Kazimir_IV/frameset.htm. – дата доступа 17.04.2017 г.

14. Статут Великого княжества Литовского, Русского и Жмудского 1529 г. // Собрание памятников древнеславянского права: учебное пособие: в 4 т. / А.В. Серегин; Южный федеральный университет. – Ростов-на-Дону: Издательство Южного федерального университета, 2014. Т. II: Статутное право Литовско-Русского княжества (XVI в.). – С. 17 – 94.

15. Статут Великого княжества Литовского, Русского и Жмудского 1588 г. // Собрание памятников древнеславянского права: учебное пособие: в 4 т. / А. В. Серегин ; Южный федеральный университет. – Ростов на/Д : Изд-во Южного федерального университета, 2014. Т. II : Статутное право Литовско-Русского княжества (XVI в.). – С. 235 – 487.

СТАТУТ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА 1588 ГОДА Ў ПРАЦАХ ЗАМЕЖНЫХ І АЙЧЫННЫХ ДАСЛЕДЧЫКАЎ

I. A. Саракавік

*Акадэмія кіравання пры Прэзідэнце Рэспублікі Беларусь, г. Мінск,
Беларусь*

Артыкул прысвечаны працам замежных і айчынных вучоных, якія даследавалі гісторыю падрыхтоўкі, крыніцы, нормы і палажэнні Статута ВКЛ 1588 г.

СТАТУТ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО 1588 ГОДА В ТРУДАХ ЗАРУБЕЖНЫХ И ОТЕЧЕСТВЕННЫХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ

И. А. Сороковик

*Академия управления при Президенте Республики Беларусь,
г. Минск, Беларусь*

Статья посвящена трудам зарубежных и отечественных ученых, исследующих историю подготовки, источники, нормы и положения Статута ВКЛ 1588 г.

THE STATUTE OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA 1588 IN THE WORKS OF FOREIGN AND DOMESTIC RESEARCHERS

I. A. Sorokovik

*Academy of Management under the President of the Republic of Belarus,
Minsk, Belarus*

The article is devoted to the works of foreign and domestic scientists who study the history of training, sources, norms and provisions of the Statute of 1588.

Нават на пачатку XXI ст. сучасніка ўражвае больш за 250-гадовая правапрымяняльная практыка нормаў і палажэнняў Статута Вялікага Княства Літоўскага 1588 г. І гэта ў той час, калі толькі за XX ст. было прынята чатыры Канстытуцыі савецкай Беларусі, Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь 1994 г. і Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь 1994 г. са змяненнямі і дапаўненнямі, прынятымі на рэспубліканскіх канферэнцыях 1996 і 2004 гадоў.

Вось чаму даследчыкаў розных дзяржаў прыцягвала і прадаўжае прыцягваць праватворчасць заканадаўцаў таго часу і многія нормы і палажэнні гэтага Статута. Адным з першых вучоных, хто прыцягнуў увагу навуковай грамадкасці да статутаў ВКЛ, стаў прафесар Крамянецкага ліцэя ў

Україне Т. Чацкі. Асаблівы рэзананс набыла яго праца «*Аб літоўскім і польскім праве, яго духу, крыніцах, сувязях і аб змесце першага Статута, выдадзенага для Літвы ў 1529 годзе*» (т. 1 – 2). У ёй аўтар астанаўліваецца на змесце Статута ВКЛ 1529 г., дае паартыкулярныя каментарыі і гістарычныя даведкі да іх, часта параўноўваючы яго артыкулы з адпаведнымі артыкуламі Другога і Трэцяга Статутаў. Гэтыя каментарыі, нягледзячы на іх некаторыя памылкі і неапраўданыя з навуковага пункту гледжання сцвярджэнні, выклікалі сярод даследчыкаў ажыўленую дыскусію, неадназначны падыход [7, с. 12]. У прыватнасці, на гэту працу Т. Чацкага адгукнуліся польскія вучоныя доктар філасофіі С. Б. Ліндэ ў працы «*О Статуте литовском, русским языком и шрифтом изданном, сообщение*» (польск.: *O Statucie Litewskim, ruskim jezykiem i drukiem wydany, wiadomość*; Варшава, 1816) і вядомы гісторык, лінгвіст І. Б. Ракавецкі ў двухтомнай працы на польскай мове «*Руская Праўда, або Права вялікага князя Яраслава*» (Варшава, 1820, 1822).

Напэўна, гэтая дыскусія паўплывала і на прадмет даследаванняў нашага земляка прафесара права І. М. Даніловіча, які падтрымаў ідэю І. Б. Ракавецкага аб адзінстве славянскага права. Аднак не прызнаваў, што ў раннім сярэднявеччы быў адзіны звод законаў для ўсіх славян. Усю сваю навуковую дзейнасць І. М. Даніловіч прысвяціў крыніцазнаўству Вялікага Княства Літоўскага. Ён лічыў, што «*в Истории стократно более заслуживает благодарность тот, кто издает в свет старые акты и Летописи, нежели тот, кто составляет Историю по готовым книгам. Скольких избежали бы ошибок, если б все рукописные Летописи и акты народов были напечатаны; сколько заменили бы они собою ненужных книг, обременяющих письменные столы Ученых*» [4, с. 114.].

У артыкуле «*Взгляд на Литовское законодательство и Литовские статуты*» (1841 г.) І. М. Даніловіч упершыню дае агульную ацэнку Першаму Статуту ВКЛ як выключна важнага помніка права, у якім, як у люстэрку, адлюстравалася эпоха і гісторыя народа. Аўтар першы адзначаў, што гэты нарматыўны прававы акт напісаны на «*простонародном литовско-русском наречии*» [3, с. 15, 34].

І. М. Даніловіч астанаўліваецца на Другім і Трэцім Статутах ВКЛ, дае склад Статутавай камісіі па падрыхтоўцы Статута 1588 г., паказвае ўплыў рымскага, кананічнага права на літоўскае заканадаўства. Адначасова адзначае: в «*Статуте Литовском находится много Славянского и истинно Русского*», хотя и не определил «*что именно и в какой мере*» [3, с. 39, 41–42, 46].

Многія палажэнні аўтара былі пазней падтрыманы і развіты некаторымі расійскімі, польскімі і ўкраінскімі даследчыкамі, якія высока цанілі яго навуковыя працы. Характарыстыку даў І. М. Даніловічу вядомы ўкраінскі даследчык М. Ф. Уладзімірскі-Буданаў: ён быў патрыётам ВКЛ і «*жадаў бы аднавіць да жыцця мову Статута 1588 г. З гэтага пункту гледжання Масква і Польшча былі для яго аднолькава чужыя і аднолькава блізкія як нацыі, што жылі па-суседству, і роднасныя. То быў рамантык чыстай вады; тагачасны*

агульнаеўрапейскі гістарычны рамантызм ён перавёў у жыццё асабістае» [2, с. 166].

Цёпла адгукаўся на працы І. М. Даніловіча і вядомы рускі даследчык прафесар І. І. Лапо ў сваёй працы «Литовский Статут 1588 года» (Т. 1. Ч. 2, 1936). Ён лічыў нашага земляка «... лучшего для своего времени знатока литовского права» [8, с. 510].

Высока цаніў яго і наш зямляк дацэнт Пецярбургскай духоўнай акадэміі М. В. Каяловіч. Ён адзначаў: «Было ў Заходняй Расіі некаторы час, што тамашнія адукаваныя людзі ... спрабавалі самастойна зірнуць на сваю краіну ... Яны задумалі аднавіць у навуцы самастойнасць Заходняй Расіі... Яны ўзялі старую ідэю палітычнай незалежнасці Літвы і меркавалі, што Заходняя Расія можа выпрацаваць гэтую самастойнасць пры той жа польскай цывілізацыі, але свабодна, натуральна без усякага гвалтоўнага падаўлення мясцовых народных асаблівасцей. Так гэтая тэорыя выказваецца даволі прыкметна ў працах Даніловіча, у гісторыі Літвы Нарбута і ў сачыненнях Ярашэвіча «Картины Литвы» [6, с. 16 – 17].

Важкі ўклад у развіццё ў цэлым гісторыі права Беларусі ўнёс і Іван Іванавіч Лапо (1869 – 1944), выдатны рускі гісторык, акадэмік, які даследаваў пераважна гісторыю ВКЛ XVI ст. Вялікая заслуга яго ў тым, што ён падрыхтаваў і выдаў вялікую колькасць гістарычных дакументаў і нарматыўных прававых актаў як крыніц права разглядаемага ім перыяду.

Асаблівае значэнне для гісторыкаў права мае яго твор «Литоўскі Статут 1588 года», над якім ён працаваў з 1912 г. па першую палову 30-х гг. XX ст. Працу ён пачаў з падрыхтоўкі і зацвярджэння Другога Статуту ВКЛ, паколькі гэты Статут, на яго думку, з усіх трох займаў цэнтральнае месца. «Он переработал основные законы Статута 1529 г., передал их в Статут третий, не внеся в них никаких существенных изменений. Идея шляхетского «народа» и его сословного государства, получившая развитие и утверждение в основных законах Статута 1566 г., сохранена и закреплена в Третьем Статуте», – пісаў ён [8, с. 1].

У сваім творы аўтар выказаў шэраг і іншых слушных прынцыповых палажэнняў. У прыватнасці аб тым, *па-першае*, што ў перыяд пасля Першага Статута і да Другога баярства і зямянства ВКЛ з класа ваеннаабавязаных землеўладальнікаў пераўтварыліся ў прывіляванае саслоўе, у «народ-шляхту», які трымаў у сваіх руках лёсы сваёй дзяржавы.

Па-другое, абмежаванне вярхоўнай улады манарха, якое па Статуту 1529 г. належала толькі радзе як дзяржаўнаму савету і органу панскага класа, па Статуту 1566 г. перайшло да вальнага двухпалатнага сойму, ў якім з рашаючым голасам сталі абавязкова ўдзельнічаць прадстаўнікі павятовай шляхты [8, с. 2].

Па-трэцяе, па сваёй юрыдычнай аснове Статут 1566 г. аказаўся вышэй рэальнага жыцця, якое павінен быў рэгуляваць. Так склалася таму, што грамадская арганізацыя ВКЛ, склаўшаяся гістарычна і не ўкладваўшаяся таму лёгка ў лагічна правільныя пабудовы. Замацаваны ж жыццём звычай у судовай і адміністрацыйнай практыцы і ў галіне прыватнага права аказаліся мац-

ней тэарэтычнай дасканаласці асобных артыкулаў, выпрацаваных Статутавай камісіяй [8, с. 39].

Па-чацвёртае, услед за І. М. Даніловічам і некаторымі іншымі даследчыкамі гісторыі права ВКЛ І. І. Лапо *выказаўся наконт рэцэнцыі замежнага права*. Справа ў тым, што ў польскай літаратуры таго часу зацвердзілася прадстаўленне аб Статуце ВКЛ як аб кодэксе, які з'яўляецца заканадаўчым помнікам польскага права. Па яму ж, аналіз літоўскіх статутаў паказвае аб *рэцэнцыі асобных элементаў чэшскага права. Польскае ж права пранікала ў Вялікае Княства Літоўскае галоўным чынам у яго агульных абрысах, а не ў яго дакладных і тэкстуальных фармулёўках*. Утой жа час аўтар прызнаваў вялікі ўплыў польскага права ў Падляшскім ваяводстве.

І. І. Лапо адзначае, што палажэнне аб уплыве рускага права на права Статутаў ВКЛ стала агульнапрынятым у рускай літаратуры. У XX ст. украінскія гісторыкі (Р. Лашчэнка, А. Якаўліў) Статуты ВКЛ прызнавалі помнікамі ўкраінскага права, беларускія (В. Дружыц, В. Ластоўскі) – помнікам Літоўска-Беларускай дзяржавы. На погляд аўтара, з якім нельга не пагадзіцца, *права рускіх зямель (беларускіх, украінскіх), якія ўвайшлі ў састаў ВКЛ, лягло ў аснову права Статутаў. Але яно не было правам рускім, як і этнічна літоўскім. І рускае, і літоўскае права, змешваючыся, складаліся ў агульнае права ВКЛ як дзяржавы* [8, с. 112 – 113, 115, 130, 135].

Па-пятае, вядома, што ў польскай гістарыяграфіі пануючым было палажэнне аб тым, што пасля Люблінскай уніі Вялікае Княства Літоўскае стала звычайнай правінцыяй Польскай краіны. І. І. Лапо пераканаўча даказаў на аснове палажэнняў і артыкулаў Трэцяга статута, што *ВКЛ і пасля Люблінскай уніі не страціла сваёй дзяржаўнай самастойнасці*, што супярэчыла перакананням некаторых польскіх і рускіх вучоных [8, с. 278, 282].

Калі М. К. Любаўскі характарызаваў Люблінскую ўнію 1569 г. як парламентарную, пры якой Княства зберагала свой аўтаномны лад, то І. І. Лапо пайшоў далей. Па яму, *унія 1569 г. – гэта дагавор двух юрыдычна раўнапраўных дзяржаў, на аснове якога была ўтворана федэратыўная Польшка-Літоўская дзяржава*. Практычна ўсе польскія даследчыкі не пагадзіліся з высновай І. І. Лапо. Праўда, С. Кутшэба ў працы «*Унія Польшчы і Літвы*» (1916) прыйшоў да заключэння, што ўнія 1569 г. не ліквідавала ўнутраную самастойнасць Літвы. Беларускія даследчыкі У. І. Пічэта і В. Д. Дружыц таксама як і І. І. Лапо адзначалі федэратыўны характар Рэчы Паспалітай пасля Люблінскай уніі [8, с. 257].

Па-шостае, шляхта ў Вялікім Княстве Літоўскім аформілася «*лишь в XVI столетии*» [10, с. 119].

Па-сёмае, важна заключэнне аўтара і аб ролі Л. Сапегі ў *падрыхтоўцы і прыняцці Статута*. Яна, па яго заключэнню, была сціплай. Галоўнае кіраўніцтва належала канцлеру М. Ю. Радзівілу і падканцлеру Я. Валовічу. Сапега ж у падрыхтоўцы Трэцяга Статута прымаў удзел сумесна са шляхецкім «*народом*» і як адзін з чыноў яго дзяржаўнай канцылярыі. «*Он имел свою неотъемлемую от него заслугу, издав Статут в печати*» [8, с. 472 – 473].

Па-восьмае, І. І. Лапо *выказаўся і наконт працэдуры прыняцця Трэцяга статута*. Ён прыйшоў да высновы, што Статут ВКЛ 1588 г. не атрымаў заканадаўчай санкцыі каранацыйнага сойму, таму што не быў яму прадстаўлены ў агульным парадку праходжання законапраектаў, а быў зацверджаны Жыгімонтам III у надзвычайным парадку прад'яўлення яму ўмоў ВКЛ для прызнання яго манархам [9, с. 256].

Аўтар не прыйшоў да высновы як класіфіцыраваць Статут ВКЛ. То ён гаворыць аб ім як аб «кодэксу», то як «канстытуцыі», то як «зводзе законаў», ці як аб «асноўных законах», звярнуўшы ўвагу на неабходнасць класіфікацыі такога не звыклага нарматыўнага прававога акту. І. А. Юхо прапанаваў называць Статуты «зводам законаў», Гэты тэрмін і стаў шырока ўжывацца даследчыкамі. Тут жа ён слухна выказаў меркаванне, што Другі Літоўскі Статут – гэта вынік працы як Статутавай камісіі, так і сойма ВКЛ [8, с. 38].

Часткова закранае пытанні Трэцяга Статута вядомы ўкраінскі даследчык, прафесар права Ф. І. Леантовіч. У працы «*Спорные вопросы по истории русско-литовского права*» (1893), спрачаючыся з польскім даследчыкам Пташыцкім, які сцвярджаў, што Трэці Статут не быў зацверджаны заканадаўчай уладаю, а адзінаасобна каралём, аспрэчвае яго, паказвае разгляд пытанняў на соймах Рэчы Паспалітай. Адмаўляе аўтар і наяўнасць польска-літоўскага права [10, с. 7, 11, 29].

Многія даследчыкі выкарыстоўвалі нормы і палажэнні Статута ВКЛ 1588 г. для падрыхтоўкі сваіх грунтоўных манаграфій. У прыватнасці, гэта здзейснілі вядомейшыя вучні прафесара М. Ф. Уладзімірскі-Буданава М. А. Максімейка ў манаграфіі «*Источники уголовных законов Литовского Статута*» (1894) [11], І. А. Маліноўскі ў працы «*Учение о преступлении по Литовскому Статуту*» (1894) [12], Г. В. Дземчанка ў манаграфіі «*Наказание по Литовскому Статуту в его трех редакциях (1529, 1566 и 1588 гг.)*» (1894) [5]. Характэрна, што свае працы яны пачыналі, будучы студэнтамі ўніверсітэта.

У полі зроку вядомейшага польскага вучонага прафесара Ю. Бардаха таксама знаходзіліся палажэнні Статутаў ВКЛ. Асаблівай увагі заслугоўвае яго праца «*Литовские Статуты – памятники права периода Возрождения*» (1976). Аўтар адным з першых адзначаў, што Літоўскія Статуты не тры паслядоўныя рэдакцыі аднаго і таго ж помніка права, як трактавалі многія даследчыкі, а тры самастойныя Статуты, пра што яшчэ раней падкрэсліваў Т. Чацкі [1, с. 71].

Ю. Бардах, разглядаючы крыніцы Першага Літоўскага Статута, уключыўся ў *дыскусію наконт рэцэпцыі рымскага права*. Па яму, межы яе ў Еўропе на пераломе Сярэднявечча і Новага часу былі не адназначны. Існаваў погляд, што яе асновай было не столькі ўвядзенне інстытуцый і нормаў Юсцініяна ў прававы абіход XVI ст., колькі распаўсюджанне вучонымі юрыстамі схем, сістэмы паняццяў, метадаў разваг, характэрных рымскаму праву. Сутнасць жа, згодна яго, заключалася ў замене казуістычных палажэнняў агульнымі нормамаі. Гэтыя працэсы лягчэй ажыццяўляліся там, дзе рацыяналізацыя права дасягнула найбольшага прагрэса, як, напрыклад, у абавязковым праве,

цяжэй – у сямейным і спадчынным праве, дзе існавалі векавыя традыцыі [1, с. 73].

Аналізіруючы погляды Я. Якубоўскага і У.І. Пічэты на крыніцы Першага Статута, Ю. Бардах заключае: *«Даследчыкі паказалі, што I Статут быў не толькі кадэфікацыяй, заснаванай на звычайным праве і прывілеях вялікага князя, а таксама на палажэннях, запазычаных з Рускай Праўды і яе практыкі, але ўтрымліваў таксама рэцыпіраваныя раманістычныя элементы»*. Сярод розных відаў рэцэпцыі асаблівая роля належыць той, якая ажыццяўляецца пры пасрэдніцтве навукі. Адукаваныя юрысты ўносілі ў судовую практыку і заканадаўства элементы навуковага права. І менавіта найперш праз іх адбывалася ў пэўным памеры рэцэпцыя замежнага права ў статуты ВКЛ [1, с. 75–78].

Важныя і іншыя палажэнні Ю. Бардаху ў гэтай працы. У прыватнасці, ён адзначае, што *палякі пасля Люблінскай уніі 1569 г. дабіваліся прыняцця адзінага для ўсёй Рэчы Паспалітай Статута*, пра што сведчыла рашэнне канвакацыйнага сойму перыяду бескараляўя 1587 г., прынятага без удзелу літвінаў, калі ўжо была завершана праца над III Статутам. Аднак гэтага не здарылася, таму што літвінская шляхта абараняла абасобленасць сваёй прававой сістэмы. *«Яна таксама ўгледжвала ў Статуце (не без асноў) аснову палітычнай аўтаноміі Літвы ў федэратыўнай Рэчы Паспалітай»*, – адзначае ён.

Падмячае аўтар і *павелічэнне палітычнай ролі шляхты ў дзяржаве ў сярэдзіне XVI ст. на прыкладзе састава статутавай камісіі*. Калі для падрыхтоўкі II Статута манарх прызначыў чатырох радных паноў, то для III Статута – толькі двух. Больш за тое, ў камісіі былі прадстаўлены па аднаму шляхціцу ад кожнага ваяводства, што сведчыла аб перамене суадносінаў палітычных сіл з-за эмансipaцыі шляхты ВКЛ. І гэта не ўсё, заўважае Ю. Бардах. Праект III Статута быў накіраваны для абмеркавання павятовым соймакам, а таксама двойчы Генеральнаму літоўскаму з’езду ў 1582 і 1584 гг. [1, с. 82].

Зазначае аўтар і *супярэчнасці асобных нормаў III Статута на прыкладзе крымінальнага права*. З аднаго боку, калі II Статут за забойства простага чалавека патрабаваў толькі галоўшчыну, то III Статут уводзіў за гэта смяротнае пакаранне (р. XII, арт. 2). У той жа час уплыў гуманістычных ідэй у III Статуце спалучаўся з тыпічным для познефеадальнага перыяду ўзмацненнем крымінальных пакаранняў. Адсюль павелічэнне колькасці злачынстваў, за якія пагражала смяротнае пакаранне (ў I Статуце – 20 выпадкаў, у II – 60, у III – 100). У той жа час, суд «в сомнительных делах должен быть более склонен к освобождению, чем к наказанию» (р. XIV, арт. 13). Уводзілася абмежаванне і крымінальнай адказнасці непаўналетніх да 16 гадоў [1, с. 85].

Можна адзначыць, што з другой паловы XX ст. нормы і палажэнні Статута ВКЛ актыўна даследавалі многія беларускія даследчыкі. Асабліва хочацца адзначыць актыўную пазіцыю ў гэтым кірунку сучасных заснавальнікаў гісторыка-прававой навукі Беларусі І. А. Юхо і Т. І. Доўнар, прадоўжыўшых справу папярэдніх вучоных.

Такім чынам, змест матэрыяла дазваляе заключыць выключна высокі ўзровень прававых нормаў і палажэнняў Статута ВКЛ 1588 г. (заканадаўчае афармленне захавання ВКЛ як дзяржавы, падзел улады, гуманізацыя права, правая абарона не толькі саслоўных правоў, але і асабістых і інш.), калі яны дзейнічалі звыш 250 гадоў і таму на працягу стагоддзяў прыцягваюць увагу даследчыкаў розных дзяржаў.

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. Бардах Ю. Литовские Статуты – памятники права периода Возрождения // Культурные связи народов Восточной Европы в XVI в. – М.: Наука, 1976. – С. 71–93.
2. Биографический словарь профессоров и преподавателей императорского университета Св. Владимира. – Киев, 1884. – С. 166.
3. Данилович И. Взгляд на литовское законодательство и литовские Статуты // Юридические записки, издаваемые П. Редкиным. – М.: Университетская тип., 1841. – С. 1–46.
4. Данилович И. О Литовских Летописях // Журн. М-ва народного просвещения. – 1840. – № 11. – С. 70–114.
5. Демченко Г. Наказаніе по Литовському Статуту вь его трех редакціях (1529, 1566 и 1588 гг.). – Киев : Тип. Импер. Ун-та св. Владимира, 1894. – 276 с.
6. Коялович М. Чтение по истории Западной России. – М.: Истоки, 1884. – 256 с.
7. Лазутка С., Валиконите И., Гудавичюс Э. Первый Литовский статут (1529 г.). – Вильнюс: Марги раштай, 2004. – 521 с.
8. Лапо И. И. Литовский Статут 1588 года. – Ковно: SPINDULIO, 1934. – Т. 1 : Исследование. Ч. 1. – X, 473 с.
9. Лапо И. И. Литовский Статут 1588 года. – Каунас: SPIDULIO, 1936. – Т. 1 : Исследование. Ч. 2. – 591 с.
10. Леонтович Ф. И. Спорные вопросы по истории русско-литовского права. – СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1893. – 58 с.
11. Максимейко Н. А. Источники уголовных законов Литовского Статута. – Киев : Тип. Ун-та св. Владимира, 1894. – VI, 185 с.
12. Малиновский И. Учение о преступлении по Литовскому Статуту. – Киев : Тип. Импер. Ун-та св. Владимира, 1894. – 232 с.

ВЫДАНИЕ СТАТУТА ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА Ў БЕЛАРУСКІХ І ЗАМЕЖНЫХ ЗБОРАХ

А. А. Суша

Нацыянальная бібліятэка Беларусі, г. Мінск, Беларусь

У артыкуле паказана пашырэнне выданняў Статута Вялікага Княства Літоўскага ў Беларусі і за мяжой. Разглядаюцца кірункі дзейнасці па вывучэнні захаваных асобнікаў выданняў Статута. Робіцца выснова, што на сённяшні момант гэтая работа выканана ў недастатковай ступені.

ИЗДАНИЯ СТАТУТА ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО В БЕЛОРУССКИХ И ЗАРУБЕЖНЫХ СОБРАНИЯХ

А. А. Суша

Национальная библиотека Беларуси, г. Минск, Беларусь

В статье показано распространение изданий Статута Великого княжества Литовского в Беларуси и за рубежом. Рассматриваются направления деятельности по изучению сохранившихся экземпляров изданий Статута. Делается вывод, что на сегодняшний момент эта работа выполнена в недостаточной степени.

PUBLICATIONS OF THE STATUTE OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA IN THE BELARUSIAN AND FOREIGN COLLECTIONS

A. A. Susha

National Library of Belarus, Minsk, Belarus

The article shows the extension of editions of the Statute of the Grand Duchy of Lithuania in Belarus and abroad. Author analyzes the directions of activities in studying the survived copies of the Statute. It is concluded that this work is done insufficiently at the moment.

Статут Вялікага Княства Літоўскага з'яўляецца знакавым помнікам беларускай і агульнаеўрапейскай культуры. Ён даўно ўжо стаў аб'ектам вывучэння спецыялістаў розных галін ведаў – правазнаўцаў, гісторыкаў, культуролагаў, лінгвістаў, літаратуразнаўцаў, супрацоўнікаў бібліятэк і музеяў, навучальных і навуковых устаноў Беларусі і сумежных краін.

У той жа час даводзіцца канстатаваць, што айчыннае кнігзнаўства істотна саступае свае пазіцыі іншым галінам навуковых ведаў і многія з пытанняў закранутыя пакуль толькі часткова. У выніку ў свядомасці грамадства Статут ўспрымаецца найперш як помнік прававой культуры, важная крыніца па

гісторыі беларускай мовы, сведчанне і гарантыя яе высокага развіцця, гістарычны помнік, які дазволіў нашай даўняй дзяржаве захаваць сваю незалежнасць у складзе канфедэратыўнай Рэчы Паспалітай і спрыяў нацыянальнай самаідэнтыфікацыі.

У апошнюю чаргу можна згадаць, што гэта яшчэ і помнік кніжнай культуры. А гэта абсалютна незаслужана. Іначай незразумелым было б імкненне беларусаў набыць арыгінальныя выданні Статута Вялікага Княства Літоўскага, вярнуць іх на Радзіму, атрымаць хаця б іх лічбавую копію. Бо для даследчыкаў Статута як помніка айчыннай прававой культуры і гісторыі беларускай мовы няма ніякай патрэбы ў працы з арыгіналам – ім цалкам дастаткова наяўнасці факсімільнага ўзнаўлення і апублікаваных за апошнія гады тэкстаў Статута на арыгінальнай старабеларускай мове і ў перакладах на іншыя. Імкненне атрымаць арыгінал сведчыць пра разуменне важнасці кожнага канкрэтнага асобніка Статута Вялікага Княства Літоўскага ў яго канкрэтным матэрыяльным увасабленні і з сваім уласным шматвекавым лёсам.

Важнай задачай сёння з’яўляецца выяўленне ўсіх захаваных асобнікаў – друкаваных і рукапісных, на старабеларускай мове і перакладных, у дзяржаўных і прыватных зборах Беларусі і замежных краін.

Вядома, што рукапісныя спісы Статута Вялікага Княства Літоўскага 1529 г. сёння захоўваюцца ў Расіі (Расійская нацыянальная бібліятэка), Польшчы (Нацыянальная бібліятэка ў Варшаве, Курніцкая бібліятэка), Германіі (Бібліятэка сярэдняй школы г. Шульпфорт). Спісы Статута 1566 г. зберагаюцца ў Расіі (Расійская дзяржаўная бібліятэка, Расійская нацыянальная бібліятэка, Дзяржаўны гістарычны музей), Украіне (Нацыянальная бібліятэка Украіны імя У.І. Вярнадскага), Літве (Бібліятэка Урублеўскіх Літоўскай акадэміі навук), Польшчы (Курніцкая бібліятэка) і інш. У тых жа, а таксама некаторых іншых бібліятэках можна знайсці спісы Трэцяга Статута Вялікага Княства Літоўскага 1588 г. На вялікі жаль, у зборах нашай краіны рукапісных спісаў Статута амаль не захавалася. Адным з выключэнняў з’яўляецца позні спіс, які датуецца ажно XIX ст. і сёння захоўваецца ў Цэнтральнай навуковай бібліятэцы Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі імя Якуба Коласа.

Друкаваныя выпускі Статута захаваліся ў большай колькасці. Аднак нягледзячы нават на гэта, у Беларусі на сённяшні дзень няма ніводнага асобніка першага друкаванага выдання Статута, якое было падрыхтавана Мамонічамі ў 1588 г. Большасць захаваных асобнікаў сёння захоўваецца ў дзяржаўных зборах Расіі (Расійскай дзяржаўнай бібліятэцы, Расійскай нацыянальнай бібліятэцы, Бібліятэцы Расійскай акадэміі навук у Санкт-Пецярбургу, Навуковай бібліятэцы Санкт-Пецярбургскага дзяржаўнага ўніверсітэта) і Украіне (у Нацыянальнай бібліятэцы Украіны імя У.І. Вярнадскага, Львоўскай нацыянальнай навуковай бібліятэцы імя В. Стэфаніка, Нацыянальным музеі ў Львове імя А. Шаптыцкага, Навуковай бібліятэцы Львоўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя І. Франка, Цэнтральнай навуковай бібліятэцы Харкаўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя

В. Н. Каразіна). Некаторыя асобнікі выяўлены таксама ў Літве (у бібліятэцы Віленскага ўніверсітэта), Латвіі (Нацыянальнай бібліятэцы Латвіі), Польшчы (у Бібліятэцы Ягелонскага ўніверсітэта і Курніцкай бібліятэцы), Швецыі (Бібліятэка Упсальскага ўніверсітэта).

Прыблізна такая ж сітуацыя назіраецца з другім выданнем, якое пабачыла свет каля 1592–1593 гг. Яно захоўваецца ў дзяржаўных зборах Расіі, Украіны, Польшчы. Трэцяе выданне (1600) Статута таксама захавалася ў фондах бібліятэк і архіваў Расіі, Украіны, Літвы, Польшчы, а таксама ў некаторых прыватных зборах. Што тычыцца пазнейшых выданняў Статута Вялікага Княства Літоўскага на польскай мове, то іх паўнацэнны улік яшчэ чакае свайго часу. Але, безумоўна, ён павінен быць праведзены ў бліжэйшым часе.

Вядома, што да Другой сусветнай вайны ў зборах Дзяржаўнай бібліятэкі БССР (сёння – Нацыянальная бібліятэка Беларусі) захоўвалася адно з першых кірылічных выданняў Статута, атрыманае ад вядомага беларускага гісторыка А. Сапунова. Падчас апошняй сусветнай вайны гэта выданне было вывезена за межы Беларусі, але не страчана. Сёння яно захоўваецца ў зборы Беларускай бібліятэкі і музея імя Ф.Скарыны ў Лондане. У выніку да нядаўняга часу ў дзяржаўных зборах нашай краіны не было ніводнага кірылічнага выдання Статута Вялікага Княства Літоўскага. Толькі ў 2012 г. дзякуючы намаганням устаноў культуры і прыватных арганізацый, а таксама беларускай грамадскасці для збораў Музея гісторыі Магілёва было набыта кірылічнае выданне Статута.

Важна, што ўпершыню ў беларускай гісторыі супрацоўнікамі Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі была здзейснена спроба сабраць разам і прадставіць шырокай грамадскасці найбольш каштоўныя выданні Статута. Гэта ідэя была рэалізавана пры арганізацыі выставы «Вялікі Статут Вялікага Княства», якая была адкрыта ў межах IX Міжнародных кнігазнаўчых чытанняў у Мінску ў 2013 г. На экспазіцыі, якая была створана на аснове фондаў Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі і Музея гісторыі Магілёва, былі прадстаўлены фактычна ўсе выданні Статута Вялікага Княства Літоўскага, якія захоўваюцца ў нашай краіне. Перспектыўным напрамкам працы ў гэтым кірунку з’яўляецца максімальна поўны бібліяграфічны ўлік усіх асобнікаў Статута, якія захаваліся да нашых дзён. Яшчэ адным напрамкам з’яўляецца «віртуальнае збіранне» поўных электронных копіяў захаваных асобнікаў Статута і іх канцэнтрацыя ў пэўнай паўнатэкставай базе даных.

Даследчыкам кніжнай культуры важна працягваць вывучэнне ўладальніцкіх пазнак на захаваных асобніках Статута. Гэта таксама дазваляе зрабіць пэўныя высновы пра бытаванне гэтага кніжнага помніка, яго выкарыстанне, стаўленне да яго з боку прадстаўнікоў розных станаў грамадства. Вялікае пашырэнне Статута ў асяроддзі шляхты, мяшчан, духавенства і многіх іншых станаў грамадства Вялікага Княства Літоўскага тлумачылася практычнымі патрэбамі. Можна казаць, што мала якое іншае беларускае выданне XVI–XVIII стст. карысталася такой папулярнасцю і так актыўна выкарыстоўвалася. Пра гэта сведчаць сярод іншага і шматлікія

надпісы на старонках рукапісных спісаў і выданняў Статута, якія дасюль недастаткова даследаваны. Мноства памет у тэксце, каментарыі прававога характару на палях, спасылкі на новыя заканадаўчыя акты і «паправы» сведчаць, што гэтыя кнігі былі ў службовым карыстанні. Некаторыя экзэмпляры Статута належалі некалькім уладальнікам.

Сёння па ўладальніцкіх пазнаках добра вядома, што асобнікі Статута найбольш актыўна выкарыстоўваліся ў XVI–XIX стст. на землях Беларусі, Літвы і Украіны, у меншай ступені – у суседних Польшчы і Расіі. Яны зберагаліся як у бібліятэках буйных манастыроў (Жыровіцкага, Пінскага Богаяўленскага, Віленскага Траецкага, Мілецкага і інш.), навучальных устаноў (Віленскага ўніверсітэта, Слуцкай езуіцкай калегіі), дзяржаўных структур (канцылярыі падстоля віцебскага і старосты смаленскага, Маскоўскага галоўнага архіва Міністэрства замежных спраў Расійскай Імперыі), іншых арганізацый (Маскоўскай сінадальнай друкарні, Дзяржаўнага Эрмітажа, шматлікіх судовых устаноў, велікакняжацкай і іншых канцылярыяў), буйных магнатаў (Сапегаў, Радзівілаў, Замойскіх, Залускіх, Трызнаў, Чапскіх, Шэметаў і інш.), шляхцічаў і дваран (А. Бельскага, Я. Журакоўскага, Л. Кіркiлы, І. Лысакоўскага, К. М. Паца, І. Поляка, В. Савіча, Г. Сакалінскага, С. Сулімы, Г. Чарчыцкага), святароў (І. Ячынскага), пісараў і адвакатаў (С. Манкевіча, В. Усовіча), пісьменнікаў і грамадскіх дзеячаў (С. Мядзведзева), даследчыкаў (праф. К. Яблонскіса) і інш. У XIX–XX стст., пасля забароны на выкарыстанне Статута на землях колішняга Вялікага Княства Літоўскага большасць гэтых асобнікаў разышлася па бібліятэках, архівах і музеях замежных краін.

Асобная ўвага павінна быць таксама звернута на тое, разам з якімі іншымі выданнямі перапляталіся ў агульны канвалют выданні Статута. Гэта можа даць дадатковую інфармацыю пра характар выкарыстання Статута, пра неабходнасць паралельнага выкарыстання яго з іншымі прававымі актамі, гістарычнымі хронікамі, нават літаратурнымі творами.

Напрыклад, значная колькасць друкаваных выданняў таксама суправаджалася выданнямі «Трыбунала абываталям Вялікага Княства Літоўскага», «Канстытуцый» вальных сеймаў Рэчы Паспалітай і іншымі выданнямі. Так, у польскамоўным экзэмпляры Статута 1614 г. са збораў Цэнтральнага дзяржаўнага архіва старажытных актаў Расійскай Федэрацыі ў канцы ўплеценага «Трыбунала...» 1586 г. унесена кароткая гістарычная хроніка, якая ахоплівае шэраг памятных падзей 1535–1645.

Такім чынам, нам неабходна прыкласці намаганні, каб больш глыбока даследаваць Статут Вялікага Княства Літоўскага як помнік кніжнай культуры, пры гэтым выкарыстоўваючы дасягненні і напрацоўкі з розных галін навукі.

ПРАВОВЫЯ І ІДЭЙНЫЯ ПАДМУРКІ ЎЗНІКНЕННЯ ГРАМАДСКАГА КАНТРОЛЮ Ў ЧАСЫ ВКЛ І РЭЧЫ ПАСПАЛІТАЙ У XV-XVI СТАГОДДЗЯХ

Дз. В. Шчэрбік

Полацкі дзяржаўны ўніверсітэт, г. Наваполацк, Беларусь

Разглядаюцца пытанні ўзнікнення першапачатковых формаў грамадскага кантроля на беларускіх землях у часы ВКЛ і Рэчы Паспалітай у XV-XVI стст. Разглядаюцца віды суб'ектаў і формы грамадскага кантролю, іх ідэйныя падмуркі і абгрунтаванне, прававыя асновы. Прыводзяцца прыклады зваротаў станаў грамадства ў абарону сваіх правоў.

ПРАВОВЫЕ И ИДЕОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ЗАРОЖДЕНИЯ ОБЩЕСТВЕННОГО КОНТРОЛЯ В ВКЛ И РЕЧИ ПОСПОЛИТОЙ В XV-XVI ВВ.

Д. В. Щербик

Полоцкий государственный университет, г. Новополоцк, Беларусь

Рассматриваются вопросы возникновения первоначальных форм общественного контроля на белорусских землях во времена ВКЛ и Речи Посполитой в XV-XVI вв. Рассматриваются виды субъектов и формы общественного контроля, их идейные фундаменты и правовые основы, обоснование. Приводятся примеры обращений сословий в защиту своих прав.

LEGAL AND IDEOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE CREATION OF PUBLIC CONTROL IN THE SPOKE OF THE POPULITIS IN THE CROWN OF THE KINGDOM OF POLAND AND THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA IN XV-XVI CENTURIES

D. V. Shcherbik

Polotsk State University, Novopolotsk, Belarus

The article is devoted to the emergence of public control in the Belarusian lands in the times of The *Grand Duchy of Lithuania* and the Commonwealth in the XV-XVI century. The types of subjects and forms of public control, their ideological foundations and legal bases are considered.

У поўнай меры аб грамадскім кантролі, г. зн. публічнай праверцы дзейнасці органаў улады з боку грамадзян і іх аб'яднанняў на адпаведнасць мэтам, якія ўлада абвясчае, накіраванай на карэкціроўку як гэтай дзейнасці, так і саміх мэтаў [6], можна казаць толькі з моманту заканадаўчага замацавання ідэй аб суверэнітэце народа. Толькі з гэтага моманту

грамадзянская супольнасць магла спачатку канкураваць з уладай дуалістычных канстытуцыйных манархаў, што мелі ўласную легітымнасць, кантраляваць дзейнасць іх адміністрацый, а потым і перамагчы, забяспечыўшы дэмакратычны падмурак для ўсёй сістэмы дзяржаўнай улады. Публічнасць і адкрытасць дзейнасці апошняй недзяржаўным структурам, сродкам масавай інфармацыі, удзел некамерцыйных арганізацый, сродкаў масавай інфармацыі і грамадзян у абмеркаванні праграмы дзейнасці органаў дзяржаўнай улады, іх мэтаў і задач, а таксама ацэнцы іх дасягненняў, з'яўляецца неад'емным атрыбутам сучаснай дэмакратычнай дзяржавы.

Аднак ці азначае гэта, што грамадскі кантроль паўстаў толькі ў XVII-XVIII стст., а для некаторых краін і пазней. Уяўляецца, што не. Станавае грамадства, як папярэднік грамадзянскай супольнасці, ведала свае формы кантролю, многія з якіх перарадзіўшыся захаваліся да цяперашняга часу.

Першасныя формы грамадскага кантролю бралі свой пачатак у дамоўнай і прыватнай сутнасці феадальнага грамадства і дзяржавы. Яны вынікалі з жадання станаў грамадства, частак феадальнай краіны забяспечыць выкананне станавых і рэгіянальных дамоваў паміж імі і сузерэнам. Менавіта іх прыкладам з'яўляліся шматлікія скаргі васалаў ці насельнікаў далучаных на падмурку дамовы да краіны правінцыі на заняўбанне ці парушэнне іх правоў каралеўскімі намеснікамі ці іншымі службоўцамі.

Паступовае перараджэнне феадальных каралеўств у накірунку новачаснай цэнтралізавай дзяржаўнасці выклікала ўзнікненне дадатковых агульнадзяржаўных функцый каралеўскага апарата кіравання і адпаведна дадатковых выдаткаў на яго ўтрыманне. Перш за ўсе гэта датычала выдаткаў на войска і вядзенне вайны.

Жаданне каралеўскай улады атрымаць дадатковыя даходы, акрамя даходаў ад уласнага дамена, у выніку падаткаабкладання саслоўяў натыкаліся на жаданне станаў ацэньваць мэтазгоднасць збору сродкаў, на іх патрабаванне забяспечыць мэтавае выкарыстанне запытаных сродкаў, жаданне атрымаць права ацэнкі эфектыўнасці і мэтазгоднасці дзейнасці каралеўскіх чыноўнікаў, права ставіць перад каралём пытанне аб прыцягненні чыноўнікаў, якія злоўжываюць сваім становішчам, да адказнасці.

Усе валасныя граматы ВКЛ з'яўляюцца адказам на калектыўныя скаргі насельніцтва, якое пратэставала супраць свавольства мясцовай адміністрацыі, і скардзілася каралю на парушэнне сваіх правоў ці ранейшых каралеўскіх грамат. Так, у «Грамаце караля і вялікага князя Жыгімонта I Старога сялянам-даннікам падняпроўскіх і задзвінскіх валасцей» ад 2 кастрычніка 1511 г. адзначаецца: «Чиним знаменито сим нашим листом, што перво сего многок-ротъ жалобы приходили к нам з волостей наших Поднепръских и Задвиньских..., и тыми разы били нам чолом вси тых волостей наших данни-ки, иж им тяжесть великая ся деет, ...; а наболей отяжаютъ себе от писарей наших, которых жо посылаем по тым волостем нашим недополнков даней наших правити, ... И били нам чолом вси тых волостей наших данники наши, абыхмо их при старине зоставили..» [5, с. 83].

Падобна ўказваецца і ў «грамаце вялікага князя Літоўскага Жыгімонта І сялянам Магілёўскай воласці» ад 1 ліпеня 1536 г.: «Ознаменуем тым то нашым листом, што жаловали нам мещане и вол. Могилевская на державцу могилевского кн. Василья Ивановича Соломирецкого. аж бы он ч кривды и тяжести им великие делал.» [5, с. 84], і ў прывілеі Смаленскай зямлі 1505 г., які фактычна з'яляецца адказам на шматлікія скаргі насельніцтва (уладыкі, баяраў і мяшчанаў смаленскіх) на ўведзеныя службоўцамі «новіны» [5, с. 68–72].

Большасць грамат і прывілеяў пацвярджаліся каралем і вялікім князем пры згодзе паноў радных ды на соймах. Саслоўныя органы выступалі сваеасаблівым суб'ектам грамадскага кантролю, праз удзельнікаў ці паслоў якіх да караля накіроўваліся звароты станаў і насельніцтва рэгіёнаў. Само існаванне Рады ды Сойму прадстаўляе сабой эвалюцыю ад дарадчых органаў, што выкарыстоўваліся каралём для азнаямлення насельніцтва з палітыкай дзяржавы і пошуку яго падтрымкі пры яе ажыццяўленні, а насельніцтвам для накіравання зваротаў і скаргаў да ўладара, да станавых органаў, у якіх абмяркоўваліся і прымаліся законы, ацэньвалася іх выкананне.

Так, ужо па прывілею вялікага князя Літоўскага Аляксандра 1492 г. ўсе рашэнні, што перададзены на разгляд паноў радных князь абяцае прымаць толькі з іх згоды ды абавязкова выслухаўшы без гневу іх меркаванне, з Радай ён абяцае ўзгадняць прызначэнне на пасады, надзяленне дзяржаўнымі землямі ў кіраванне, [5, с. 48 – 49], па прывілею вялікага князя Жыгімонта Казіміравіча 1506 г. павінны прымацца новыя і тлумачыцца старыя законы і звычаі, «якія будуць упарадкаваны для агульнай выгады Рэчы Паспалітай (рэспублікі) нашай, як пасля грунтоўнага разважання і з ведама, нарады і згоды паноў рады» [5, с. 53]. Апошняе палажэнне поўнасцю было перанесена і ў Статут 1529 г. [5, с. 119]. Да таго ж у вышэйзгаданым прывілеі вялікі князь адзначае, што «ласкава дае згуду і лічыць за каштоўнае, каб адкрыць да нас доступ законных петыцый названых пралатаў і дарадцаў (паноў-рады) абоега стану і нашых падданных» [5, с. 53], і за адданасць аўтараў гэтых петыцый узнагароджвае пацвярджэннем усіх правоў.

Пашырэнне саслоўных правоў шляхты і развіццё інстытутаў Вальнага сойма і соймаў таксама знайшло сваю адлюстраванне ў нормах наступных статутаў ВКЛ. Так, артыкул 5 раздзела 3 Статута 1566 г. [7, с.79–80] і артыкул 6 раздзела 3 Статута 1588 г. [8, с.44.] замацоўвалі права шляхты ўдзельнічаць у абмеркаванні і на мясцовых соймах, і праз паслоў на Вальным сойме, рашэнняў дзеля патрэбаў усяго Княства, а потым і Рэчы Паспалітай, так і выяўляць і накіроўваць для абмеркавання перад каралем мясцовых патрэбаў: «А намовляти о тых речах и потребах земских, которые им на тых листех наших и через посла нашего ознаймены будутъ, не мней теж и о всих потребах и долеглостях оного повету и воеводства. И большое зволившисе вси одностайным зданьем мають обрати послов своих.. и послати их на сейм, ознаймивши и поручивши все, о чом водле листов наших господарских и теж в своих потребах радити, намовляти и становити будутъ, даючи им моц на

том таком вальном сойме поступовати и кончити тые речы, которые им на соймику злецоны и на инструкции за печатьми обывателей того повету поданы будутъ » [8, с. 44].

На пададзеныя на Сойме звароты і запыты шляхты і насельнікаў рэгіёнаў каралеўская ўлада вымушана была даваць абгрунтаваныя адказы, і тым самым карэгаваць сваю палітыку і адмяняць злоўжыванні і парушэнні правоў. Адказ на паданне ад магнатаў і шляхты ВКЛ на сойме ў Берасце ў 1544 г. змяшчае 25 артыкулаў, а адказ на паданне на сойме Віленскім 1547 г. – 23 артыкулы, у тым ліку па пытаннях пацвярджэння тых ці іншых правоў раней абвешчаных, ці пратэрміноўкі выканання палажэнняў мінулых статутаў і грамат, а таксама скаргі на дзеянні службоўцаў па прызначэнню віжаў, памежныя крыўды і крыўды ад мяшчан Віленскіх усяму насельніцтву ВКЛ і г.д. [4, с. 397-413; 2, с. 418-435].

Акрамя зваротаў ад усіх магнатаў і шляхты ВКЛ накіроўваліся і абвясчаліся на сойме і паданні ад шляхты асобных земляў, напрыклад, «Prozby zemli połockoje», што асобна ад падання усей шляхты ВКЛ былі пададзены ў 1559 г. [3, с. 519–522], або «Prozby powetu witebskiego» [3, с. 523–525], на якія кароль таксама даваў абгрунтаваныя адказы.

Узнікненне і замацаванне ў Статуце 1588 г. інструкцый сеймікавых, што «навучалі» дэпутатаў у адстойванне мясцовых інтарэсаў пры абмеркаванні агульнадзяржаўных пытанняў на Сойме, а таксама даручалі ім падняць на Сойме пытанні датычныя мясцовых правоў і праблем, таксама ёсць цікавай формай грамадскага кантролю з боку шляхты за каралеўскай уладай.

Мяшчане гарадоў з магдэбургскім правам, у сваю чаргу, падавалі свае звароты і скаргі паводле адпаведных грамат каралю.

У XVI ст. адбываецца і паступовая змена сутнаскага абгрунтавання грамадскага кантролю. Разам з распаўсюджаннем арыстоцэлеўскай канцэпцыі дзяржавы як «агульнага добра», шляхта пачынае абгрунтоўваць сваю дзейнасць не выключна абаронай саслоўных і рэгіянальных правоў, а як «*rospolitego dobra i zasności stróža*» [1]. Дадзеная канцэпцыя ў наступным стагоддзі прывяла да росквіту сармацкай ідэі і паралічу дзяржаўнай улады.

Такім чынам, у XV–XVI ст. суб'ектамі грамадскага кантролю можна назваць станы грамадства, насельніцтва рэгіёнаў і станаваыя інстытуцыі, а яго першапачатковымі формамі калектыўныя звароты (паданні і скаргі каралю), абмеркаванне і санкцыянаванне заканадаўства.

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. Modrzewski, A.F. O poprawie Rzeczypospolitej [Электронный ресурс] // Wolne Lektury. – Режим доступа: <https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/o-poprawie-rzeczypospolitej.html>. – Дата доступа: 8.07.2018.

2. Otkaz ot hospodora korola jeho miłosti i velikoho kniazia žikhimonta awhusta, wsim kniazatom, paniatom i wsemu rycerstwu na tyje reczi kotoryje oni na pisme korolu jeho miłosti dali na tom teperesznom walnom sojme Wilenskom. Leta : božeho : narož. 1547 // Zbiór praw litewskich od roku 1389 do roku 1529 tudzież rozprawy sejmowe o

tychże prawach od roku 1544 do roku 1563. – Poznań : W druk. na Garbarach №45, 1841. – S. 418-435

3. Otkaz ot hospodora korola jeho miłosti i welikoho kniazia žikhimonta awhusta, wsim kniażatom, paniatom i wsemu rycerstwu, szliahte, obywatelom panstwa jeho miłosti welikoho kniżestwa litowskoho na tyje reczi I prozby, kotoryje oni na pisme korolu jeho miłosti dali na teperesznem walnom sojme wilenskom leta božeho narož. 1559 // Zbiór praw litewskich od roku 1389 do roku 1529 tudzież rozprawy sejmowe o tychże prawach od roku 1544 do roku 1563. – Poznań : W druk. na Garbarach №45, 1841. – S.507-527.

4. Otkaz ot hospodora korola jeho miłosti wsim kniażatom, paniatom i wsemu rycerstwu na tyje reczi kotoryje oni na pisme korolu jeho miłosti dali na walnom Sojme Berestejskom : w roku 1544 // Zbiór praw litewskich od roku 1389 do roku 1529 tudzież rozprawy sejmowe o tychże prawach od roku 1544 do roku 1563. – Poznań : W druk. na Garbarach №45, 1841. – S. 397-413.

5. Вішнеўскі, А.Ф. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі ў дакументах і матэрыялах (са старажытных часоў да нашых дзен) / А.Ф. Вішнеўскі, Я.А. Юхо; пад агульн. рэд. праф. А.Ф. Вішнеўскага. – Мінск: Акадэмія МУС Рэспублікі Беларусь, 2003. – 320 с.

6. Крупник, А.С. Громадський контроль : сутність та механізми здійснення [Электронный ресурс] / А. С. Крупник // Теоретичні та прикладні питання державотворення. Он-лайн збірник наук. праць ОРІДУ НАДУ при Президентіві України. – Вип. № 1 – 2007. – Режим доступу: http://novyistryi.at.ua/gromkontrol/KRUPNYK_A_pro_grom_kontrol.pdf. – Дата доступа: 8.07.2018.

7. Статут Вялікага княства Літоўскага 1566 года / Т.І. Доўнар [і інш.] ; рэд. Т.І. Доўнар [і інш.]. – Мінск : Тэсей, 2003. – 352 с.

8. Статут Вялікага княства Літоўскага 1588 года / пер. А.С. Шагун. – Мінск : Беларусь, 2005. – 207 с.

СТАТУТ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА 1588 ГОДА – ВЫДАТНЫ ПМНІК ПРАВАВОЙ КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСКАГА НАРОДА

Л. Л. Голубева

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, г. Мінск, Беларусь

Паказаны ўплыў ідэй гуманізму і Рэфармацыі на змест Статута ВКЛІ 1588 г. Прааналізаваны асобныя нормы канстытуцыйнага права, адзначана, што гэты звод законаў дзяржавы з’явіўся выдатным помнікам беларускай мовы і юрыдычнай думкі феадальнай эпохі.

СТАТУТ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО 1588 ГОДА – ВЫДАЮЩИЙСЯ ПАМЯТНИК ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ БЕЛОРУССКОГО НАРОДА

Л. Л. Голубева

Белорусский государственный университет, г. Минск, Беларусь

Показано влияние идей гуманизма и Реформации на содержание Статута ВКЛІ 1588 г. Проанализированы отдельные нормы конституционного права, отмечено, что этот свод законов государства явился выдающимся памятником белорусского языка и юридической мысли феодальной эпохи.

STATUTE OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA 1588 – AN OUTSTANDING MONUMENT OF LEGAL CULTURE OF THE BELARUSIAN PEOPLE

L. L. Golubeva

The Belarusian State University, Minsk, the Republic of Belarus

The influence of the ideas of humanism and the Reformation on the content of the Statute of the GDL 1588 is shown. Separate norms of constitutional law are analyzed, it is noted that this set of state laws was an outstanding monument of the Belarusian language and legal thought of the feudal era.

Самай значнай з’явай у развіцці права Беларусі XVI ст. з’яўляецца распрацоўка і прыняцце статутаў Вялікага Княства Літоўскага 1529, 1566, 1588 гг. Менавіта на гэты час прыходзіцца другі перыяд у развіцці заканадаўства – статутовы перыяд. З’яўленне ў дзяржаве такіх буйных нарматыўных прававых актаў сведчыць аб высокім развіцці грамадска-

палітычнай і прававой думкі, культуры, адукацыі. Для статутаў, і асабліва для Статута 1588 г. характэрна ярка адлюстраваная гуманістычная накіраванасць. Змест статутаў сведчыць аб нараджэнні новай формы правасвядомасці. Ідэі гуманізму і Рэфармацыі, якія ў той час шырока распаўсюджваліся ў грамадстве, аказалі значны ўплыў на развіццё заканадаўства Вялікага Княства Літоўскага (далей – ВКЛ). Прагрэсіўныя палажэнні і прынцыпы, замацаваныя ў статутах, даюць магчымасць сцвярджаць, што ў гэтых выдатных помніках права паслядоўна праводзіцца ідэя ўстанаўлення прававой дзяржавы.

Статут 1529 г. з’явіўся першым у Еўропе сістэматызаваным зборам прававых нормаў розных галін права. З прыняццем Статута 1566 г. сістэматызацыя ўласнага заканадаўства ў значнай ступені апырэджала падобныя работы ў іншых феадальных дзяржавах. Гэты факт сведчыць таксама аб тым, што ў ВКЛ ужо ў той час грамадскія адносіны стаялі на даволі высокім узроўні і меліся юрысты, дастаткова падрыхтаваныя тэарэтычна і практычна, здольныя адлюстраваць і замацаваць гэтыя адносіны ў заканадаўстве.

Буйныя сацыяльныя і палітычныя змяненні, якія адбыліся ў сувязі з правядзеннем у жыццё аграрнай рэформы 1557 г., а таксама падпісанне акта Люблінскай уніі 1569 г. выклікалі неабходнасць унясення змяненняў у заканадаўства ВКЛ. Рэдакціраванне Статута 1566 г. закончылася вельмі хутка, а законы аб сеймк 1567 і 1568 гг. унеслі ў права такія змяненні, што неадкладна спатрэбіўся новы перагляд статутавага заканадаўства. Гэтым занялася камісія з 14 чалавек, якія былі выбраны на Люблінскім сейме 1569 г. На думку выдатнага даследчыка М.В. Доўнар-Запольскага на чале гэтай камісіі стаяў біскуп віленскі, знакаміты Валерыян Пратасевіч, вядомы сваімі “здоровымі нацыянальнымі пачуццямі”. Таксама ў склад камісіі ўваходзілі Мельхіор Шэмет, кашталян жмудскі, князь Л. Свірскі, Павел Сакалінскі, падкаморы віцебскі Марцін Валадковіч з Мінскага ваяводства і некаторыя іншыя. Сакратарамі гэтай камісіі былі вядомыя пісары земскіх судаў – Андрэй Мапцкевіч з Вільні і Пётр Станіславоўвіч з Ашмян. Несумненна ў гэтай камісіі вялікую ролю адыграў вайт віленскі Аўгустын Ратундус – выдатнейшы юрыст, доктар права. Напэўна, у гэтай камісіі прымаў удзел не менш знакаміты юрыст у галіне рымскага права і нямецкага – Шчэрбіч. Наогул, у склад камісіі ўваходзілі шмат знакамітых людзей таго часу, найбольш адукаваных юрыстаў і прычым належачых да старых рускіх фамілій. Працай камісіі кіравалі А.Б. Валовіч і Л.І. Сапега, якія займалі ў той час адпаведна пасады канцлера і падканцлера ВКЛ. На думку польскага гісторыка Ю. Бардаха ў рабоце камісіі па складанню і рэдакціраванню Статута 1588 г. таксама прымалі ўдзел Мікалай Юр’евіч і Крыштаф Мікалаевіч Радзівілы, а таксама вядомы беларускі асветнік XVI ст. А. Волан. Аднак ступень іх удзелу ў гэтай працы дакладна не вызначана. Да канца 1584 г. работа над Статутам была закончана, але ў сувязі з тым, што ён ігнараваў акт Люблінскай уніі 1569 г., прадстаўнікі Польшчы не дапускалі яго зацвярджэння на агульным сойме Рэчы Паспалітай. Жыгімонт III Ваза зацвердзіў Статут сваім прывілеем ад 28 студзеня 1588 г.

Трэці Статут з кропкі гледжання прававой тэорыі і практыкі меў значна перавага перад сваімі папярэднікамі – статутамі 1529 і 1566 гг. У ім больш дакладна адлюстраваны дзяржаўна-прававыя ідэі таго часу, асновы грамадскага і дзяржаўнага ладу, а таксама некаторыя прагрэсіўныя ідэі, выказаныя ідэолагамі гуманізму. Асноўнае ж дзяржаўна-прававое значэнне Статута 1588 г. заключалася ў тым, што ён заканадаўча аформіў захаванне ВКЛ як самастойнай дзяржавы насуперак акту Люблінскай уніі. Складальнікі Статута не ўнеслі ніводнай нормы, якая б супярэчыла дзяржаўнай самастойнасці ВКЛ. Нормы канстытуцыйнага права, выкладзеныя ў Статуце 1566 г., былі захаваны ў Статуце 1588 г. Складальнікі новага Статута як бы не заўважылі або не зразумелі акта Люблінскай уніі аб уключэнні ВКЛ у склад Польшчы. Такія адносіны канстытуцыйна-прававых нормаў Статута да акту Люблінскага сейма 1569 г. з’яўляецца дакладным пацвярджэннем таго, што шляхта ВКЛ, удзельнічаючы ў працы соймаў, ваража адносілася да аб’яднання ВКЛ з Польшчай.

Статут 1588 г. складаўся з 14 раздзелаў, у якіх утрымлівалася 487 артыкулаў. У Статут увайшлі нормы канстытуцыйнага права, чаго на той час не было ў заканадаўчай практыцы іншых еўрапейскіх дзяржаў. Ён абагульніў тагачасныя дзяржаўна-прававыя ідэі, некаторыя з іх апырэджавалі свой час. У Статуце знайшла адлюстраванне тэорыя падзелу ўлад на заканадаўчую (сойм), выканаўчую (вялікі князь, адміністрацыйны апарат) і судовую (Трыбунал ВКЛ, земскія і падкаморскія суды, выбарныя і незалежныя ад адміністрацыі). Ідэі Рэфармацыі і верацярпімасці замацаваны ў артыкуле 3 раздзела III, згодна з якім вялікаму князю і сім дзяржаўным органам прадпісана забяспечваць спакой усіх жыхароў дзяржавы, незалежна ад таго, якога вучэння яны прытрымліваюцца ў хрысціянскім веравызнанні. Ідэі гуманізму адбіліся і на нормах крымінальнага і грамадзянскага права. У пэўнай ступені гарантаваліся маёмасныя і асабістыя правы мяшчан. Кожны вольны чалавек мог пры жаданні выехаць за мяжу, калі гэта рабілася не на шкоду сваёй краіне. Статут юрыдычна замацоўваў тыя фактычныя адносіны, якія склаліся паміж ВКЛ і Польшчай пасля 1569 г., але абавязваў урад вярнуць адлучаныя ад Княства землі, забараняў прызначаць на дзяржаўныя пасады і надзяляць зямлёй “чужаземцаў і заграшніцаў”, у тым ліку і падданных Польшчы, захаваў адасобленасць дзяржаўных устаноў, арміі, заканадаўства, эканомікі і фінансаў ВКЛ. Уладаром дзяржавы прызначаўся вялікі князь, названы ў Статуце гаспадаром. Вялікі князь валодаў паўнамоцтвамі ва ўнутраных і знешніх справах дзяржавы. Ён лічыўся кіраўніком усіх вышэйшых распарадчавыканаўчых органаў, прызначаў і змяшчаў з пасадаў службовых асоб, распараджаўся войскам, дзяржаўнай маёмасцю і скарбам, мог накіроўваць і прымаць замежных паслоў, заключаць пагадненні з іншымі дзяржавамі, уступаць у саюзы, абвешчаць вайну і заключаць мір. Вялікі князь валодаў правам заканадаўчай ініцыятывы, ажыццяўляў вышэйшы суд у дзяржаве і іншыя важнейшыя функцыі дзяржаўнай улады і кіравання. Шэраг артыкулаў Статута абавязвалі вялікага князя і дзяржаўныя органы кіравання паступаць у

адпаведнасці з законам, клапаціцца аб інтарэсах дзяржавы і народа. Але многія паўнамоцтвы вялікага князя былі абмежаваны і выконваць іх ён мог толькі са згоды рады ВКЛ, сойма, вышэйшых дзяржаўных службовых асоб. Статут замацоўваў феадальны грамадскі лад, наяўнасць двух асноўных класаў: федалаў і феадальна залежных сялян. Згодна з артыкулам 30 раздзела 3 гасудар і ўсе дзяржаўныя органы павінны былі забяспечыць спакой усіх жыхароў дзяржавы, незалежна ад таго, якога вучэння яны прытрымліваліся ў хрысціянскім веравызнанні. Свабода веравызнання, што існавала ў той час у Беларусі, садзейнічала развіццю прагрэсіўных прававых ідэй, якія выказваліся знакамітымі асветнікамі таго часу С. Будным, А. Волана і інш. Князі, паны радныя і паны харугоўныя мелі права судзіць не толькі простых людзей, але і залежную ад іх шляхту, даваць ёй у часовае карыстанне землі, маёнткі, а таксама адбіраць гэтыя маёнткі, нягледзячы на даўнасць уладання. Статут рэгламентаваў таксама некаторыя правы і абавязкі простых людзей і прадстаўнікоў этнічных груп – сялян, слуг, чэлядзі, мяшчан, рамеснікаў, яўрэяў, татараў. Ён абараняў інтарэсы буйных і сярэдніх федалаў і ўзмацняў іх прывілеяванае становішча, канчаткова запрыгоніў сялян. Для шляхты Статут прадугледжваў крымінальную адказнасць за забойства простага чалавека, забараняў перадачу ў няволю вольнага чалавека за даўгі або злачынства, абмяжоўваў пакаранне непаўналетніх да 16 гадоў. Статут дэклараваў, што ўсе простыя людзі разам з федаламі ўдзельнічаюць у выбранні гаспадара. Аднак простых людзей не дапускалі ў сойм, а іх удзел у палітычным жыцці абмяжоўваўся выключна мясцовымі валаснымі справамі.

Праз увесь Статут праводзіцца ідэя ўмацавання прававога парадку, пры якім усе дзяржаўныя органы і службовыя асобы абавязаны дзейнічаць толькі ў адпаведнасці з законам. Ідэя прававога парадку была накіравана супраць дэспатызму гасудара, буйных федалаў і сярэдневяковай тэакратычнай тэорыі паходжання і сутнасці дзяржавы. Гэта ідэя была выкладзена Л. Сапегам у Звароце да ўсіх саслоўяў ВКЛ. Ён пісаў “... для таго правы ўстаноўлены, каб багатаму і моцнаму не ўсё можна было рабіць. Як Цыцэрон казаў, што з’яўляемца нявольнікамі правоў для таго, каб карыстацца свабодай маглі”. Абвяшчэнне ідэі верхавенства права ў перыяд федалізму сведчыла аб зараджэнні новай дзяржаўна-прававой тэорыі, якая найбольш поўна выявілася ў нормах канстытуцыйнага права, дзе адлюстраваны дзяржаўны суверэнітэт, грамадскі і дзяржаўны лад, асноўныя правы і абавязкі насельніцтва, галоўныя прынцыпы судовага ладу.

Выданне Статута 1588 г. мела выключна важнае значэнне для ўсёй наступнай гісторыі развіцця беларускай дзяржаўнасці. Статут з’явіўся важным крокам на шляху развіцця прававой думкі і адлюстраванні змяненняў, якія адбыліся ў эканамічным развіцці. Статут быў надрукаваны ў Віленскай друкарні братаў Мамонічаў. У 1614 г. Статут быў перакладзены на польскую мову і неаднаразова на ёй перавыдаваўся. Пры падрыхтоўцы ў Расіі Саборнага Ўлажэння цара Аляксея Міхайлавіча 1649 г. Статут быў перакладзены на рускую мову. У 1811 г. Статут быў ізноў перакладзены на рускую мову і

выдадзены ў Пецярбургу на дзвюх мовах: рускай і польскай. У XVII ст. ён быў перакладзены на нямецкую мову. Выкарыстоўваўся у судах Латвіі і Эстоніі. Нормы Статута 1588 г. прымяняліся і ва Ўкраіне, якая ў XVII ст. была далучана да Расіі, а таксама на той яе тэрыторыі, якая працягвала захоўвацца ў складзе Польшчы. Статут з'яўляўся неабходным дапаможнікам і для юрыстаў самой Польшчы ў XVI – XVIII стст. У XVII – XIX стст. Статут 1588 г. быў перакладзены на рускую, украінскую, нямецкую, французскую, лацінскую мовы.

Статут 1588 г. быў напісаны на беларускай мове, што рабіла яго зразумелым і даступным для ўсяго насельніцтва. Пасля далучэння Беларусі да Расійскай імперыі Статут працягваў дзейнічаць у Віцебскай і Магілёўскай губернях да 1831 г., а ў Віленскай, Гродзенскай і Мінскай – да 1840 г. Ён быў дзеючым законам больш за 250 гадоў. Складальнікі і рэдактары Статута ўнеслі ў яго цэлы шэраг прагрэсіўных нормаў, якія паставілі яго на адно з першых месцаў сярод помнікаў феадальнага права еўрапейскіх краін. Статут ВКЛ 1588 г. – выдатны помнік беларускай мовы і юрыдычнай думкі феадальнай эпохі.

РАЗДЕЛ I

СТАТУТ ВЯЛКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА 1588 ГОДА Ў ДЗЯРЖАЎНА-ПРАВAVЫМ РАЗВІЦЦІ ЦЭНТРАЛЬнай І ЎСХОДняй ЕЎРОПы: ТЭАРЭТЫЧНЫ І ГІСТАРЫЧНЫ АСПЕКТ

СТАНАЎЛЕННЕ ІНСТЫТУТА ГАЛОЎНАГА СОЙМІКА ВЯЛКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА

У. А. Падалінскі

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, г. Мінск, Беларусь

У артыкуле паказаны прычыны ўзнікнення ў Вялікім Княстве Літоўскім Галоўнага соймака. Разглядаецца прававое афармленне новага прадстаўнічага сходу ў заканадаўчых актах, а таксама яго дзейнасць на практыцы. Робіцца выснова, што ў апошняй трэці XVI ст. Галоўны соймак трывала ўмацаваўся ў палітычнай свядомасці шляхты ВКЛ.

СТАНОВЛЕНИЕ ИНСТИТУТА ГЛАВНОГО СЕЙМИКА ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО

В. А. Подолинский

Белорусский государственный университет, г. Минск, Беларусь

В статье показаны причины возникновения в Великом княжестве Литовском Главного сеймика. Рассматривается правовое оформление нового представительного собрания в законодательных актах, а также его деятельность на практике. Делается вывод, что в последней трети XVI века Главный сеймик прочно укрепился в политическом сознании шляхты ВКЛ.

THE FORMATION OF THE INSTITUTE OF THE GENERAL DIETINE OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA

V.A. Podolinski

The Belarusian State University, Minsk, the Republic of Belarus

The reasons for the genesis of the Grand Duchy of Lithuania's General Dietine are shown in the article. The legal formalization of the new representative assembly in legislative acts, as well as its activities in practice, is considered. It is concluded that in the last third of the 16th century, the General Dietine had firmly established in the political consciousness of the GDL nobility.

Адным з элементаў парламенцкай сістэмы Вялікага Княства Літоўскага ў апошняй трэці XVI–першай трэці XVII ст. з’яўляўся Галоўны соймік. Утварэнне гэтага прадстаўнічага сходу ў межах інстытута вальнага сойма Рэчы Паспалітай было замацавана Генрыкавымі артыкуламі 1573 г., а яго дзейнасць рэгламентавалася Статутам ВКЛ 1588 г. У дадзеным артыкуле будучы разгледжаны прычыны ўзнікнення і працэс прававога афармлення інстытута Галоўнага сойма ВКЛ у 1570–1580-я гг.

Паводле акта Люблінскай уніі 1569 г. абвяшчалася ўтварэнне адзінага сойма Рэчы Паспалітай, а скліканне асобных соймаў у Вялікім Княстве Літоўскім і Кароне Польскай забаранялася [13, s. 236, 237]. Сенатары і земскія паслы ВКЛ павінны былі абмяркоўваць з каронным бокам розныя актуальныя для сябе праблемы і прымаць адпаведныя рашэнні на соймавых пасяджэннях у Варшаве. Аднак хутка выявілася, што за час працы супольнага сойма проста немагчыма было абмеркаваць ды вырашыць усе пытанні, што хвалявалі і Вялікае Княства, і Карону. Прадстаўнікам ВКЛ патрабаваўся нейкі асобны форум, на якім можна было б узгадніць змест пасольскіх інструкцый, складзеных у розных паведах і ваяводствах дзяржавы, выпрацаваць агульную пазіцыю па пытаннях, вынесеныя на разгляд сойма. З аднаго боку, такі форум паспрыяў бы больш хуткай і эфектыўнай працы сенатараў і паслоў ВКЛ на вальным сойме Рэчы Паспалітай. З другога, асобныя нарады давалі магчымасць велікакняжацкаму палітычнаму народу абмежаваць уплыў кароннай шляхты на вырашэнне ўнутраных спраў ВКЛ.

Падобныя прадстаўнічыя сходы на той час ужо існавалі на землях Кароны. У Коле перад соймам збіраўся Генеральны (Галоўны) соймік Вялікай Польшчы, у Корчыне адбываўся Генеральны соймік Малой Польшчы, а ў Варшаве – Генеральны соймік Мазовіі [10, s. 130; 12, s. 152]. Прэцэдэнт склікання такога перадсоймавага сходу быў і ў Вялікім Княстве. Напярэдадні сойма ў Любліне кароль польскі і вялікі князь літоўскі Жыгімонт Аўгуст склікаў на 9 снежня 1568 г. з’езд у Вогыню, на які мелі з’ехацца паны-рада і абраныя на павятовых соймах земскія паслы, каб абмеркаваць умовы ўніі паміж ВКЛ і Польшчай [1, с. 815]. Ужо ў самім Любліне ў чэрвені 1569 г. велікакняжацкая дэлегацыя ўзняла пытанне аб утварэнні ў ВКЛ, па прыкладзе Вялікай і Малой Польшчы, Галоўнага сойма, які склікаўся б перад супольным вальным соймам. Аднак гэтая ідэя далейшага развіцця на Люблінскім сойме не атрымала [2, с. 30; 9, s. 322].

Пасля смерці ў ліпені 1572 г. Жыгімонта Аўгуста Рэч Паспалітая ўступіла ў перыяд бескаралеўя, якое цягнулася да каранацыі ў лютым 1574 г. новага манарха Генрыха Валуа. У гэты час палітычны народ ВКЛ фактычна аднавіў практыку склікання ўласных соймаў (з’ездаў). Першы такі з’езд адбыўся ў канцы снежня 1572–пачатку студзеня 1573 г. у Вільні. На ім абмяркоўваліся пытанні знешняй палітыкі і арганізацыі абароны, адносін з Каронай і статусу ВКЛ у складзе Рэчы Паспалітай [6, s. 49–67; 11, s. 122–126]. А ў самым пачатку красавіка 1573 г. частка дэлегацыі Вялікага Княства напярэдадні

элекцыйнага сойма Рэчы Паспалітай правяла асобны з'езд у Бельску [6, s. 70–75; 11, s. 134–135].

Менавіта на элекцыйным сойме 1573 г. былі складзены т.зв. Генрыкавы артыкулы, паводле якіх у ВКЛ па прыкладзе Кароны ўводзіўся інстытут Галоўнага соймака. Соймак павінен быў адбывацца ў Ваўкавыску перад пачаткам вальнага сойма Рэчы Паспалітай [3, с. 618; 13, s. 328]. Таксама прадстаўнікі ВКЛ здолелі ўключыць у Генрыкавы артыкулы пункт, які гарантаваў велікакняжацкай шляхце права самастойна працаваць над унясеннем зменаў у сваё заканадаўства [13, s. 328–329]. Таму цалкам магчыма, што на той момант палітычная эліта ВКЛ бачыла ў Галоўным соймаку асобны прадстаўнічы сход, які мог разглядаць важныя пытанні ўнутранай палітыкі, а значыць у пэўнай ступені з'яўляўся працягам былога сойма Вялікага Княства Літоўскага [гл. таксама: 12, s. 154].

Генрыкавы артыкулы набылі юрыдычную сілу толькі ў 1576 г. пасля прысягі новага караля Стэфана Баторыя, таму першы Галоўны соймак ВКЛ адбыўся ў Ваўкавыску ў верасні 1576 г. [11, s. 295; 13, s. 357, 368]. Соймак збіраўся, хіба, перад усімі соймамі Рэчы Паспалітай, скліканымі ў час панавання Стэфана Баторыя (1576–1586 гг.). На ім абмяркоўваліся розныя праблемы дзяржаўнага жыцця ВКЛ і ўсёй Рэчы Паспалітай. На Галоўных соймаках сенатары і паслы разглядалі артыкулы новага Статута, праца над якім менавіта ў гэты час актыўна ішла ў Вялікім Княстве. Хутчэй за ўсё, у снежні 1577 г. у Ваўкавыску абмяркоўваліся тыя статутныя артыкулы, якія былі зацверджаны на сойме Рэчы Паспалітай 1578 г. [13, s. 412]. Некаторыя артыкулы маглі абмяркоўвацца на Галоўных соймаках перад соймамі 1579–1580 і 1581 гг. У верасні 1582 і снежні 1584 гг. на пасяджэннях у Ваўкавыску адбывалася ўзгадненне артыкулаў Статута ВКЛ, якія рэгулявалі юрыдычныя адносіны паміж асобамі духоўнага і свецкага стану [7, s. 71–72, 78–85; 11, s. 345–346, 350–351]. Абмяркоўваліся на соймаку і пытанні знешняй палітыкі, у прыватнасці дачыненні з Маскоўскай дзяржавай. Так, у 1584 г. маскоўскія ваяводы праз віцебскага ваяводу Станіслава Паца даслалі Стэфану Баторыю лісты (іх змест нам невядомы), у якіх уздымаліся нейкія вельмі сур'ёзныя пытанні. Кароль пераслаў гэтыя лісты панам-радзе ВКЛ і прасіў абмеркаваць іх на Галоўным соймаку, скліканым у снежні 1584 г. Стэфан Баторый падкрэсліваў, што без нарады з велікакняжацкімі сенатарамі ён аб змесце дадзенага паслання нічога вырашаць не можа [8, s. 1]. Новы інстытут стаў выкарыстоўвацца манархам для дасягнення сваіх палітычных мэтаў. Напрыклад, Галоўныя соймакі ВКЛ у ліпені 1577 і студзені 1582 гг., як і аналагічныя соймакі Малой і Вялікай Польшчы, збіраліся для зацвярджэння падаткаў на патрэбы вайны з Маскоўскай дзяржавай і праводзіліся без склікання сойма Рэчы Паспалітай [7, s. 35–56, 68–71; 11, s. 303–308, 343–345].

За дзесяцігоддзе кіравання Стэфана Баторыя павінна была з большага аформіцца працэдура склікання і працы Галоўнага соймака. Хоць гэта і не прапісвалася ў Генрыкавых артыкулах, але звычайна ён склікаўся за два тыдні да пачатку сойма [4, л. 1; 12, s. 153]. Яго пасяджэнні праходзілі ў дзвюх

палатах (сенатарскай і пасольскай). Земскія паслы абіралі свайго маршалка, а каралеўскі пасол агучваў інструкцыю, якая ўтрымлівала праблематыку працы. Далей адбывалася абмеркаванне спраў і ўзгадненне павятовых інструкцый. Таксама маглі заслухоўвацца накіраваныя на Галоўны соймік лісты ці прадстаўнікі нейкіх дэлегацый (напрыклад, ад войска). Спецыяльная камісія складала агульную для дэлегацыі ВКЛ інструкцыю, якая, праўда, не была абавязковай. Прымаліся ўхвалы і па іншых бягучых справах. Рашэнні сойма падпісваліся, зацвярджаліся пячаткамі і ўпісваліся ў гродскія кнігі. Пасля чаго прадстаўнікі ВКЛ накіроўваліся на сойм [12, s. 156–158; 14, s. 32].

За першыя гады свайго існавання Галоўны соймік трывала ўмацаваўся ў палітычнай свядомасці велікакняжацкай шляхты. Менавіта таму ў час распрацоўкі новага Статута ВКЛ быў створаны асобны артыкул (Р. III, арт. 8), спецыяльна прысвечаны гэтаму сходу: *«О соймику або зъезде головном в Слониме перед соймом великим вальным»* [5, с. 117]. Заўважым, што яшчэ ў пачатку 1584 г. было прынята папярэдняе рашэнне перанесці пасяджэнні Галоўнага сойма з Ваўкавыска ў Слонім [7, s. 75], што, хутчэй за ўсё, тлумачылася яго выгодным лагістычным становішчам. Статутны артыкул вызначаў, што за два тыдні да пачатку працы вальнага сойма ў Слонім павінны з'яжджацца сенатары і паслы з усіх зямель ВКЛ для правядзення кансультацый і вызначэння адзінай пазіцыі па справах, прапанаваных на разгляд сойма: *«знесиши впродок себе инструкции всех земель и поветов, мають межы себе намовы спольные в милости братерской о всех потребах земских чинити, приводечисе до одного слушного зрозуменья и уваженья речей ку доброму речи посполитой»* [5, с. 117]. Мэтай дадзеных кансультацый мела быць больш эфектыўная праца агульнадзяржаўнага сойма: *«зачим бы се и на сойме потребы речи посполитое без великого затрудненья снадней и спешней отправовали»* [5, с. 117]. Працягласць яго пасяджэнняў вызначана не была: *«тот соймик трвати маеть водле часу и потребы, яко бы только на сейм великий в час прибыти не омешкали»* [5, с. 117]. У часы панавання караля і вялікага князя Жыгімонта Вазы (1587–1632 гг.) Галоўны соймік ВКЛ склікаўся ў Слоніме рэгулярна (толькі ў 1605 г. яго пасяджэнні былі перанесены ў Мсцібогаў [12, s. 153]), але колькасць яго ўдзельнікаў пастаянна змяншалася. А ўжо з другой трэці XVII ст. гэты прадстаўнічы інстytut прыходзіць у заняпад. Пасля 1632 г. соймік збіраўся толькі двойчы: у 1685 і 1710 гг. У першую чаргу, гэта было звязана з яго невялікімі паўнамоцтвамі і, відаць, палітычнай барацьбой паміж рознымі магнацкімі групамі. Паездка ў Слонім патрабавала ад шляхты дадатковых выдаткаў, што таксама не спрыяла папулярнасці сойма. Кансультацыйную функцыю Галоўнага сойма ў XVII ст. паступова перанялі правінцыйныя сесіі ВКЛ, якія адбываліся непасрэдна пад час пасяджэнняў вальнага сойма Рэчы Паспалітай [3, с. 168; 12, s. 158–165; 15, s. 110–111].

Такім чынам, у 1570–1580-я гг. адбылося прававое афармленне новага прадстаўнічага сходу ў Вялікім Княстве Літоўскім – Галоўнага сойма. Яго ўзнікненне было звязана з неабходнасцю зрабіць працу велікакняжацкай

дэлегацыі на вальным сойме Рэчы Паспалітай больш эфектыўнай. Галоўны соймак даваў магчымасць сенатарам і паслам ВКЛ загадзя выпрацоўваць агульную пазіцыю па важнейшых справах, што разглядаліся на супольным сойме. У пэўнай ступені, гэты інстытут мог успрымацца ў Вялікім Княстве як спадкаемца асобнага вальнага сойма ВКЛ. На працягу некалькіх пакаленняў Галоўны соймак быў важным элементам палітычнай свядомасці беларускай і літоўскай шляхты, але з другой трэці XVII ст. ён фактычна спыніў сваё існаванне.

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. Любавский, М.К. Литовско-русский сейм: Опыт по истории учреждения в связи с внутренним строем и внешнею жизнью государства / М.К. Любавский. – М.: Университ. тип., 1900. – 850, 232, 72 с.
2. Падалінскі, У.А. Прадстаўніцтва Вялікага Княства Літоўскага на Люблінскім сойме 1569 года: удзел у працы першага вальнага сойма Рэчы Паспалітай / У.А. Падалінскі; навук. рэд. А.А. Радаман. – Мінск: А.М. Янушкевіч, 2017. – 240 с.
3. Радаман, А. Соймак галоўны / А. Радаман // Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя. У 2 т. – Т. 2 / Рэдкал.: Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш. – Мінск: БелЭн, 2006. – С. 617–618.
4. Российская национальная библиотека в Санкт-Петербурге. – Фонд 293. Западно-русские акты. – №. 300. Грамота Стефана Батория виленскому епископу Юрию Радзивиллу, 23.10.1584.
5. Статут Вялікага княства Літоўскага 1588: Тэксты. Даведнік. Каментарыі / Рэдкал.: І.П. Шамякін (гал. рэд.) і інш. – Мінск: БелСЭ, 1989. – 573 с.: іл.
6. Akta zjazdów stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego. – Т. 1: Okresy bezkrólewii / Oprac. H. Lulewicz. – Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2006. – 437 s.
7. Akta zjazdów stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego. – Т. 2: Okresy panowań królów elekcyjnych XVI–XVII wiek / Oprac. H. Lulewicz. – Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2009. – 452 s.
8. Archiwum Główne Aktów Dawnych w Warszawie. – Archiwum Radziwiłłów. – Dz. II. – Nr. 143. – List Stefana Batorego do panów-rady WKsL na sejmik główny w Wołkowysku, 2.12.1584.
9. Halecki, O. Dzieje unii jagiellońskiej / O. Halecki: W 2 t. – Т. 2. – Kraków: Bucewicz, 1920. – V, 385 s.
10. Historia sejmu polskiego: W 3 t. / Pod red. J. Michalskiego. – Т.1: Do schyłku szlacheckiej Rzeczypospolitej. – Warszawa: PWN, 1984. – 452 s.
11. Lulewicz, H. Gniewów o unię ciąg dalszy (Stosunki polsko-litewskie w latach 1569–1588) / H. Lulewicz. – Warszawa: Neriton, 2002. – 457 s.
12. Rachuba, A. Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej w latach 1569–1763 / A. Rachuba. – Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2002. – 376 s.
13. Volumina Constitutionum. – Т. II (1550–1609), vol. 1 (1550–1585) / Do druku przygotowali S. Grodziski, I. Dwornicka i W. Uruszczak. – Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2005. – 516 s.
14. Wisner H. Kilka pytań w związku z formami instytucjonalnymi życia publicznego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Czasy pierwszych Wazów // Praktyka życia publicznego

w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w XVI–XVIII wieku. Materiały XVIII konferencji Komisji Lituanistycznej przy Komitecie Nauk Historycznych PAN w dniach 22–23 września 2009 r. / Pod red. U. Augustyniak i A. Zakrzewskiego. – Warszawa: Wydawnictwo Neriton, 2010. – S. 25–33.

15. Zakrzewski, A. Wielkie Księstwo Litewskie (XVI–XVIII w.). Prawo – ustroj – społeczeństwo / A. Zakrzewski. – Warszawa: Campidoglio, 2013. – 324 s.

ОСОБЕННОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДСТАВИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ В ВЕЛИКОМ КНЯЖЕСТВЕ ЛИТОВСКОМ

Е. И. Орловская

Белорусский государственный университет, г. Минск, Беларусь

Рассматриваются особые формы деятельности представительных органов власти Великого княжества Литовского, в частности, съезды шляхты, их соотношение с другими представительными органами, практика их работы.

АСАБЛІВАСЦІ ДЗЕЙНАСЦІ ПРАДСТАЎНІЧЫХ ОРГАНАЎ У ВЯЛІКІМ КНЯСТВЕ ЛІТОЎСКІМ

А. І. Арлоўская

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, г. Мінск, Беларусь

Разглядаюцца асобныя формы дзейнасці прадстаўнічых органаў улады Вялікага Княства Літоўскага, у прыватнасці, з'езды шляхты, іх суадносіны з іншымі прадстаўнічымі органамі, практыка іх работы.

PECULIARITIES OF ACTIVITY OF THE REPRESENTATIVE BODIES IN THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA

E. I. Orlovskaya

The Belarusian State University, Minsk, the Republic of Belarus

The work deals with special forms of activity of the representative bodies of the Grand Duchy of Lithuania, in particular, the szlachta congresses, their relationship with other representative bodies, and the practice of their work.

Идеи белорусского парламентаризма имеют долгую и богатую историю. Истоки его следует искать в первых государственных образованиях, созданных на белорусских землях, которые эволюционировали в сторону создания стройной представительной системы Великого княжества Литовского (далее – ВКЛ), закрепленной в законодательных актах ВКЛ и, в первую очередь, в Статутах ВКЛ.

Организация различных представительных органов как ВКЛ, так и Речи Посполитой отличалась достаточно высоким уровнем самоуправления. Среди них кроме законодательно закрепленных органов, таких как, например, сеймы и сеймики, мы можем отдельно выделить и право шляхты на организацию различных собраний, которое в ВКЛ не было законодательно урегулировано.

Как в государстве, так и в обществе существовали различные взгляды на этот институт, поскольку даже в тот период не все представители шляхты

признавали право на организацию собраний своим фундаментальным правом. Среди исследователей этого вопроса также не существует единого мнения. Так, Хенрик Ольшевский, изучая историю парламентаризма, считал, что в сеймовых конституциях не говорилось о праве короля созывать сеймики, хотя большая их часть проходила по его воле. Вообще, по его мнению, действовал принцип, согласно которому шляхта могла собираться где и когда угодно, и выносить на обсуждение любые вопросы.

Адам Литынский пришел к выводу, что шляхта скорее всего не имела права созыва публичных съездов. Полномочиями на созыв таких институтов обладали только высшие органы власти Речи Посполитой, такие как король и сейм. Довольно частые отступления от этого правила, по мнению автора, хотя и противоречили закону, однако положительно влияли на развитие парламентаризма, снижая роль органов центральной власти. Ситуация могла меняться в исключительных случаях, например, в конфедерациях, где шляхта выступала как суверен на своих территориях. В результате автор приходит к мнению, что все в конечном итоге зависело от политической обстановки в стране, общественных настроений и силы организаторов [1, с. 205].

Изучая вопрос соотношения сеймов, сеймиков и остальных съездов, можно найти в них как сходство, так различия: похожим образом были урегулированы порядок заседания, форма и способ принятия постановлений, а вот различие было в том, что сейм считался легальным собранием, а созыв обычного съезда не имел юридических оснований, поэтому часто случалось, что поднимался вопрос о законности принятых им решений. Впоследствии появлялись и иные различия, такие как место собрания, способ созыва и проведения, различные полномочия и трактовка принятых решений. Интересно, что хотя различия между ними были очевидными, однако в Великом Княжестве Литовском их старались не подчеркивать.

Короли не хотели признавать за шляхтой право на организацию подобных съездов, так как это ограничивало их власть, которая и так со временем уменьшалась. Например, при правлении Сигизмунда III, когда съезды шляхты только зарождались и сложно было добиться права на их созыв, он констатировал, что такие съезды могут только расколоть общество и навредить государству, а затем приказал своим сенаторам всеми силами противостоять таким съездам, которые нарушают древние обычаи.

Такой аргументации в политической и религиозной борьбе придерживались и приближенные ко двору, и католики в отношении иноверцев. Например, съезд организованный протестантами-евангелистами летом 1595г. в Торуне, был распущен. Местные власти аргументировали это тем, что съезд якобы направлен против милости короля и в ущерб Речи Посполитой. Следовательно, можно сделать вывод, что такие съезды не должны были быть направлены против монарха, государства, а про его созыв следовало уведомить всю шляхту. Съезд должен был иметь соответствующее количество участников, число которых не было точно определено. [1, с.214].

роме съездов, созываемых шляхтой, существовали и другие виды собраний: конференции нескольких сенаторов, различные комиссии, съезды повелевого масштаба, которые созывались местными чиновниками, и др., которые не были предусмотрены законодательством.

Таким образом парламентаризм ВКЛ уже начал отходить от норм писанного права. Хотя нормами писаного права еще активно пользовались, на практике следовали фундаментальному праву «*quod omnes tangit ab omnibus comprobari debet*», что касается всех, должно быть принято всеми. Когда была потребность созвать сеймик, созывали сеймик, когда съезд, созывали съезд. По существу, ограничений на этот счет не было. Так, за короткий период начала XVII в. прошло шесть съездов, без согласия и участия монарха.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ

1. Рахуба, А. Вялікае Княства Літоўскае ў парламенцкай сістэме Рэчы Паспалітай 1569–1763 гг. = *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej w latach 1569–1763* : пер. з пол. / А. Рахуба ; навук. рэд. Г. Сагановіч. – Мінск : Медысонт, 2008. – 423 с.

2. Парламенцкія структуры ўлады ў сістэме дзяржаўнага кіравання Вялікага княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай у XV–XVIII стагоддзях = *The parliamentary structures of authority in the state administration system of the Grand Duchy of Lithuania and Polish-Lithuanian Commonwealth in the fifteenth – eighteenth centuries* : матэрыялы Міжнар. навук. канф., Мінск – Наваградак, 23–24 лістап. 2007 г. – Мінск : БП-С Плюс, 2008. – 372 с.

ИНТЕГРАТИВНАЯ ФУНКЦИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА: ИСТОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

И. Л. Вершок

Белорусский государственный университет, г. Минск, Беларусь

В статье рассматриваются проблемы реализации интегративной функции права и государства на территории Беларуси в историко-правовом и теоретико-правовом аспектах. На основе изученных фактов выявляются важнейшие направления общественной интеграции. Формулируются актуальные проблемы совершенствования практики правотворчества и правоприменения на основании сложившихся исторических традиций.

ІНТЭГРАЦЫЙНАЯ ФУНКЦЫЯ ДЗЯРЖАВЫ І ПРАВА: ГІСТАРЫЧНЫ АСПЕКТ

І. Л. Вяршок

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, г. Мінск, Беларусь

У артыкуле разглядаюцца праблемы рэалізацыі інтэграцыйнай функцыі права і дзяржавы на тэрыторыі Беларусі ў гісторыка-прававым і тэарэтыка-прававым аспектах. На аснове вывучаных фактаў выяўляюцца важнейшыя накірункі грамадскай інтэграцыі. Фармулююцца актуальныя праблемы ўдасканалення практыкі праватворчасці і правапрымянення, якія звязаны з рэалізацыяй інтэграцыйнай функцыі дзяржавы на падставе гістарычных традыцый.

THE INTEGRATIVE FUNCTION OF THE STATE AND THE LAW: HISTORICAL ASPECT

I. L. Vershok

The Belarusian State University, Minsk, the Republic of Belarus

The article deals with the problems of the realization of the integrative function of Belarusian law and state in the historical legal and legal and legal aspects. As the result of such study, the most important areas of social integration are identified. Actual problems of improving the practice of lawmaking and law enforcement on the basis of historically established traditions are formulated.

Ва ўмовах колькасна-якасных змен у метадалагічнай базе агульна-тэарэтычнай і, адпаведна, гістарычнай прававой навукі атрымлівае сваё распаўсюджанне шырокае разуменне праблем сутнасці і важнейшых функцый права і дзяржавы. Зараз пошук адказаў на складаныя пытанні сутнасца-функцыянальнага прызначэння сучасных дзяржавы і права атрымлівае не толькі юрыдычны, але і сацыялагічна-прававы напрамак. Напрыклад,

інтэграцыйныя якасці сацыяльных норм як элементаў сацыяльнай сістэмы ў цэлым разглядаліся ў кантэксце ідэй структурнага функцыяналізма Т. Парсанса. З цягам часу яго асобныя вывады далей атрымалі метадалагічны статус і некаторую рэалізацыю ў даследваннях постсавецкай юрыдычнай навукі, асабліва адносна вывучэння агульна-сацыяльных функцый права ў параўнанні з юрыдычнымі. Але зараз можна канстатаваць, што інтэграцыйная функцыя пачала вывучацца не толькі адносна да сацыяльнай сістэмы ў цэлым, або асабістых яе нарматыўных кампанентаў – функцыя інтэграцыі пачынае прызнавацца імманентнай і для такога складанага палітыка-прававога інстытута, як дзяржава [5, с. 230–244].

Неабходна адзначыць, што навуковы інтарэс да інтэграцыйнай функцыі дзяржавы на постсавецкай прасторы з’явіўся адносна нядаўна, калі фактычна атрымалі сваё завяршэнне гістарычныя падзеі нацыянальнага і палітычнага самавызначэння постсавецкіх рэспублік, але ў той жа час перад імі паўсталі новыя праблемы, звязаныя з функцыянаваннем дзяржаўнасці, практыкай рэалізацыі нацыянальнага і дзяржаўнага суверэнітэту ва ўмовах супярэчлівых працэсаў рэгіяналізацыі як рэакцыі на глабалізацыю. Дарэчы, зараз канстатуецца з’яўленне выпадкаў “прамога і косвеннага парушэння норм міжнароднага права” [1], што ў цэлым не спрыяе інтэграцыі грамадства. Акрамя таго, “наряду с беспрецедентным ростом терроризма, числа региональных конфликтов, мощными социально-экономическими дисбалансами, фундаментальными угрозами демографического и экологического характера мы сталкиваемся с новыми или, если можно так выразиться, мутировавшими вызовами” [1]. Гэтыя высновы маюць высокую актуальнасць для некаторых краін Цэнтральнай і Ўсходняй Еўропы, перад якімі ўзнікае пагроза “оказаться на линии цивилизационного разлома” [1]. Пры гэтым канстатацыя існавання і пошук прадумоў цывілізацыйнага разлома ў культурным кантэксце быў здзейснены С. Хантынгтанам яшчэ ў пачатку XXI стагоддзя, але з цягам часу гэтая з’ява не знікае – яна набывае яшчэ больш вострыя формы. Шматлікія культурныя прыкметы – такія, як нацыянальнасць, веравызнанне ці мова – зараз могуць спрыяць інтэграцыі, а могуць замінаць ёй. Дзяржава вымушана актыўна выконваць функцыю сацыяльнай інтэграцыі. У сувязі з гэтым на навуковым узроўні адбываецца канстатацыя існавання інтэграцыйнай функцыі дзяржавы, чаму ёсць сур’ёзныя аб’ектыўныя падставы. Як і ўсе іншыя, інтэграцыйная функцыя дзяржавы не ўзнікла ў адзіны момант. Яна ў той ці іншай форме існавала і атрымлівала сваю рэалізацыю і раней – на працягу ўсёй гісторыі ўзнікнення і існавання дзяржаўнасці, але не была дакладна вызначана ў якасці самастойнай і асобна не даследвалася ў гісторыка-прававой ці агульна-прававой навуцы. Паглыбленне ведаў пра гістарычныя вытокі фарміравання інтэграцыйнай функцыі дзяржавы, асабліва адносна нацыянальнай дзяржаўнай і прававой сістэм, дапаможа пераадолець існуючыя зараз некаторыя праблемы ў навуцы і недахопы ў практыке дзяржаўнага будавання шляхам пераёмнасці найлепшых традыцый нацыянальнай дзяржаўнасці і функцыянавання права. Фактычна гэта дасць тэарэтычную базу для падрыхтоўкі комплекса мер па грамадскай

інтэграцыі на нацыянальным, рэгіянальным, міжнародным узроўнях, у тым ліку адносна фарміравання і развіцця ідэалогіі сучаснай беларускай дзяржаўнасці, якая павінна быць сродкам грамадскай інтэграцыі незалежна ад узнікаючай дыферэнцыяцыі грамадства па этнічных, рэлігійных ці сацыяльна-эканамічных прыкметах і, нават, гендэрнай няроўнасці [3].

Яскравым прыкладам эфектыўнай грамадскай інтэграцыі ў межах дзяржавы шляхам выкарыстання сацыяльна-прававых сродкаў з’яўляецца практыка Вялікага Княства Літоўскага (далей – ВКЛ) ў перыяд прыняцця і рэалізацыі норм Статута 1588 г. Па-першае, гэты Статут не толькі меў больш вялікі аб’ём у параўнанні з іншымі статутамі, але ж і значна пашыраў межы прававой рэгламентацыі грамадскіх адносінаў. Гэта ўжо сведчыць аб глыбокім колькасным і якасным прававым уздзеянні дзяржавы з мэтай інтэграцыі на аснове прававых сродкаў (у адрозненні ад норм звычайнага права, якія ўносілі значны партыкулярызм у грамадства і яго правапарадак). К такім сродкам адносіцца прэзумцыя невінаватасці, якая была абвешчана ў гэтым нарматыўным прававым акце, замацаванне ў ім пастулата пра роўнае пакаранне за забойства чалавека, а таксама той інструмент, згодна з якім Статут прадугледжваў “права ўсіх людзей судзіцца статутавымі нормаў, рэгламентаваў адказнасць за правапарушэнні толькі ў судовым парадку, у адпаведнасці з законам” [2, с. 13].

Па-другое, у Статуце замацавана “палажэнне, якое мела месца ў папярэдніх законах, аб тэрытарыяльнай цэласнасці дзяржавы і яе недатыкальнасці (р. 3, арт 1), тым самым абвясціўшы суверэнитэт ВКЛ насуперак Люблінскай уніі” [2, с. 12]. У гэтым гістарычным факце можна ўбачыць прагрэсіўную інтэрпрэтацыю суверэнитэту дзяржавы як суцэльнага палітыка-прававога працэса, які толькі тэарэтычна можа быць падзелены на дзве часткі адносна міжнароднага і ўнутрынацыянальнага ўзроўняў. Сапраўды, і зараз практыка суверэннай дзяржаўнасці ажыццяўляецца непадзельна на ўнутраную і знешнюю і мае галоўны накірунак – выконванне дзяржаўных функцый у першую чаргу і ў асноўным у сваіх, унутраных інтарэсах, што дае магчымасць аб’ядноўваць грамадства на аснове адзіных дзяржаўных мэтай у адзінае цэлае.

Па-трэцяе, вельмі актуальнымі на сённяшні час з’яўляюцца нормы Статута, якія ўпершыню ўсталёўвалі патрабаванні, “накіраваныя на ахову прыроды, падтрыманне і павелічэнне яе рэсурсаў” [2, с. 13]. Гэтым самым адбывалася спроба рэалізацыі інтэграцыйнай функцыі дзяржавы не толькі ў межах адносінаў паміж дзяржавай і грамадствам, колькі ў складаных сістэмах “чалавек – навакольнае асяроддзе”. Складальнікі Статута разумелі неабходнасць забеспячэння рэальнай рэалізацыі інтэграцыйнай функцыі дзяржавы толькі з улікам жорсткай прычынна-выніковай сувязі змен, якія адбываюцца ў чалавеку, прыродзе, грамадстве і дзяржаве. Зараз гэтая тэндэнцыя прававотчасці і праварэалізацыі працягваецца, у тым ліку і ў Нацыянальнай стратэгіі ўстойлівага сацыяльна-эканамічнага развіцця Рэспублікі Беларусь [4].

Па-чацвёртае, сучасная інтэграцыйная функцыя дзяржавы з'яўляецца вынікам развіцця інфармацыйнай супольнасці і, наадварот, яе рэалізацыя таксама магчыма толькі дзякуючы абароту інфармацыі, у тым ліку прававой, да якой прад'яўляюцца патрабаванні своечасовасці, аб'ектыўнасці і паўнаты. Так, складальнікі Статута таксама ўлічвалі і гэты, інфармацыйны кампанент рэалізацыі інтэграцыйных функцый дзяржавы і права, таму Статут быў адразу ж надрукаваны на беларускай мове ў Віленскай тыпаграфіі братоў Мамонічаў. Гэта рабіла яго даступным шырокаму колу насельніцтва [2, с 13]. Зараз інтэграцыя становіцца магчымай не толькі пры дапамозе перадачы прававой інфармацыі шляхам яе апублікавання, але і метадам усталявання максімальна шырокага кола каналаў прававой камунікацыі.

Па-пятаяе, нормы Статута 1588 г. мелі шмат прагрэсіўных ідэй, што звязвала яго стваральнікаў з тымі юрыстамі, якія і далей будуць удзельнічаць у справах праватворчасці і правапрымянення на базе гістарычных традыцый, што выконвае спецыфічную інтэграцыю паміж шматлікімі пакаленнямі юрыстаў – навукоўцаў і практыкаў амаль да нашых дзён.

Па-шостае, многія навукоўцы прызнаюць, што нормы Статута 1588 г. паўплывалі на развіццё права Расіі, Польшчы, Украіны, Латвіі, Эстоніі. Гэта таксама сведчыць аб вялікай місіі дзяржаўнасці і права ВКЛ, яго значнай ролі ва ўтварэнні і ўдасканаленні важнейшых прынцыпаў і норм нацыянальнага, замежнага і міжнароднага права.

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. Выступление Президента Беларуси А.Г. Лукашенко на международной экспертной конференции "Восточная Европа: в поисках безопасности для всех" [Электронны рэсурс] // Интернет-портал Президента Республики Беларусь. – Рэжым доступа: http://president.gov.by/ru/news_ru/view/mezhdunarodnaja-ekspertnaja-konferentsija-vostochnaja-evropa-v-poiskah-bezopasnosti-dlja-vsex-18771/. – Дата доступа: 05.06.2018.

2. Доўнар Т.І. Канстытуцыйнае права Беларусі феадальнага перыяду (па статутах Вялікага княства Літоўскага 1529, 1566, 1588гг.) : вучэбны дапаможнік / Т.І. Доўнар. – Мінск : Белдзяржуніверсітэт 2001. – 76 с.

3. Национальный план действий по обеспечению гендерного равенства в Республике Беларусь на 2017-2020 годы, утвержден Постановлением Совета Министров Республики Беларусь 17.02.2017 – № 149 [Электронны рэсурс] // Совет Министров Республики Беларусь. – Рэжым доступа: <http://www.government.by/ru/>. – Дата доступа: 05.06.2018.

4. Национальная стратегия устойчивого социально-экономического развития Республики Беларусь на период до 2030 года, одобрена протоколом заседания Президиума Совета Министров Республики Беларусь от 2 мая 2017 г. №10 [Электронны рэсурс] // Министерство экономики Республики Беларусь. – Рэжым доступа: <http://www.economy.gov.by/ru/>. – Дата доступа: 05.06.2018.

5. Социология права: курс лекций : в 2 т. / отв. ред. М.Н. Марченко. –Т. 1. – М.: Проспект, 2015. – 366 с.

ИСТОКИ БЕЛОРУССКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ И КОНСТИТУЦИОНАЛИЗМА В СТАТУТАХ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО

А. В. Шавцова

Белорусский государственный университет, г. Минск, Беларусь

Важным культурным и политическим наследием белорусского народа являются как исторические правовые акты, разработанные и принятые в Беларуси, на основе которых строилась и развивалась белорусская государственность и национальная правовая система, так и труды белорусских ученых, направленные на исследование истоков белорусской государственности и законодательства, правовых актов, заложивших основы конституционализма.

ВЫТОКІ БЕЛАРУСКАЙ ДЗЯРЖАЎНАСЦІ І КАНСТЫТУЦЫЯНАЛІЗМУ Ў СТАТУТАХ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА

А. В. Шаўцова

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, г. Мінск, Беларусь

Важнай культурнай і палітычнай спадчынай беларускага народа з'яўляюцца як гістарычныя прававыя акты, распрацаваныя і прынятыя ў Беларусі, на аснове якіх будавалася і развівалася беларуская дзяржаўнасць і нацыянальная правая сістэма, так і працы беларускіх навукоўцаў, накіраваныя на даследаванне вытокаў беларускай дзяржаўнасці і заканадаўства, прававых актаў, заклаўшых асновы канстытуцыяналізму.

ORIGINS OF BELARUSIAN STATEHOOD AND CONSTITUTIONALISM IN STATUTES GRAND DUCHY OF LITHUANIA

A. V. Shavcova

The Belarusian State University, Minsk, the Republic of Belarus

An important cultural and political heritage of the Belarusian people are both historical legal acts developed and adopted in Belarus, on the basis of which Belarusian statehood and the national legal system were built and developed, and the works of Belarusian scientists aimed at studying the origins of Belarusian statehood and legislation, legal acts, laid the foundations of constitutionalism.

Важным культурным и политическим наследием белорусского народа являются как исторические правовые акты, разработанные и принятые в Белару-

си, на основе которых строилась и развивалась белорусская государственность, так и труды белорусских ученых, направленные на их исследование. Неоценим вклад в развитие правовой науки д.ист.н., профессора Вишневецкого А.Ф., д.ист.н., профессора Пичеты В.И., д.ю.н., профессора Юхо И.А., д.ю.н., профессора Довнар Т.И., к.ю.н., доцента Голубевой Л.Л., к.ю.н., доцента Калинина С.А., к.ю.н., доцента Кузнецова И.Н., к.ю.н., доцента Шелкопляс В.А., к.ю.н., доцента Сатолина В.Н., д.ю.н., профессора Сокола С.Ф., И.И. д.ю.н., профессора Мартинович И.И., д.ю.н., профессора Сильченко Н.В., к.и.н., доцента Сороковика И.А и многих других, деятельность которых многие годы самоотверженно и последовательно направлена на исследование истоков белорусской государственности и законодательства, правовых актов, заложивших основы науки о государственном строительстве и конституционализме.

На возрастание политико-правового интереса в белорусской науке к проблемам национальной государственности, ее исторической канве и перспективам развития обращают внимание многие ученые. Так, профессор Довнар Т.И. справедливо отмечает: «У апошнія гады павялічылася цікавасць беларускіх вучоных да гісторыі свайго народа, у тым ліку і да гісторыі права. Вяртанне да сваіх вытокаў, як і усведамленне характару свайго уласнага гістарычнага шляху, звязана непасрэдна здалученнем да усяго багацця агульначалавечай культуры. Гэта тычыцца і прававой культуры – кампанента агульнай культуры, якая складаецца са спецыфічных прававых каштоўнасцей, асаблівых спосабаў іх утварэння, з адпаведнай дзейнасцю адносна стварэння, распаўсюджвання і выкарыстання гэтых каштоўнасцей і які ўключае саматворчасць асобы як суб'екта прававой рэчаіснасці» [1, с. 7].

Современные научные исследования должны опираться на достижения правовой науки, сложившиеся в течение не только последних десятилетий, но имеющие глубокие исторические корни, прошедшие испытание временем, получившие подтверждение практикой их реализации, объясняющие природу изучаемых явлений и, следовательно, позволяющих прогнозировать их развитие.

Об этом пишет в своих трудах профессор Довнар Т.И.: «Мінулае з'яўляецца неадъемным багаццем народа, абавязковым фактарам нацыянальнай адметнасці, а беларускі народ мае даўнюю і слаўную гісторыю, якой можна ганарыцца. Неабходнасць мець сваю аб'ектыўную гісторыю. Асабліва стала патрыбным у наш час, калі Беларусь стала на шлях станаўлення сапраўды суверэннай і незалежнай дзяржавы... Галоўнай падставай распрацоўкі шматлікіх праблем гісторыі дзяржавы і права Беларусі з'яўляецца прызнанне факта шматвяковага існавання беларускага этнасу і беларускага дзяржаўнасці як суб'ектаў сусветнай гісторыі» [1, с. 9].

Возрождение на современном этапе национальной государственности Беларуси позволяет взглянуть на теорию и практику реализации концепции суверенитета с обновленных позиций, поскольку сегодня происходит подлинная революция в социальном устройстве и сознании людей [2, с. 380]. Вместе с тем, самые важные для народа и государства понятия и институты представ-

ляются нам актуальными как на этапе зарождения и становления белорусской государственности, так и на современном этапе. Наибольший интерес представляют статуты ВКЛ, положившие начало формированию государственных институтов и их правовой регламентации, то есть конституционализации процесса государственного строительства. Взаимосвязь положений статутов и современного законодательства Республики Беларусь прослеживается в закреплении международной правосубъектности государства, народного и государственного суверенитета, основ построения правовой системы, организации высших органов государственной власти, судебной системы, пространственных пределов государственной территории, правового статуса граждан.

Это доказывается и многочисленными исследованиями, проведенными в трудах профессор Довнар Т.И.: «Памятники права феодального периода являются наиболее достоверными и надежными источниками знаний об экономическом положении государства, классовой и социальной структуре общества, государственных и судебных учреждениях» [3, с. 4].

В своих трудах профессор Довнар Т.И. последовательно доказывает формирование национальной государственности в XV – XVI веках и высокий уровень правотворчества, характерные признаки конституционализации законодательства, в первую очередь в положениях и юридической природе Статутов ВКЛ: «Статут замацавал асновы грамадска – палітычнага ладу, дзяржаваы, парадак утварэння, склад і паўнамоцтвы некаторых дзяржаўных і судовых органаў, прававое становішча розных катэгорій насельніцтва і іншае. У ім утрымліваліся шматлікія канстытуцыйныя нормы, аднымі з важнейшых сярод якіх былі тыя, якія абмяжоувалі уладу вялікага князя» [4, с. 5].

Важные элементы государственности, такие как о верховенстве власти, о главе государства, выделении судебной системы, суверенности и территориальной целостности, верховенстве закона, необходимости обеспечения обороноспособности государства и другие прямо урегулированы в тексте Статута. Например, в разделе первом, содержащем общие положения, утверждающие государственность, разделе втором «О обороне земской», разделе третьем «О свободах шляхты и о размножении Великого княжества», разделе шестом «О судьях», из текста также следовало - Великий князь обязан был сохранять территориальную целостность государства, не допускать иноземцев на государственные должности, не давать им имений, земель, чинов, сохранять существующие законы и издавать новые только с панами-рады.

Для Республики Беларусь является принципиальным обоснование в политико-правовой науке идей белорусской государственности и суверенитета в исторических документах. Это является важным направлением исследований современных белорусских ученых. Так, профессор Довнар Т.И. пишет: «Статут меу галоўнай мэтай – умацаванне адзінства дзяржавы і яе суверэнітэту» [4, с. 9]. Она доказывает наличие признаков и элементов государственного суверенитета и суверенитета народа в правовых положениях Статутов как актов, обладающих высшей юридической силой и высоким уровнем политического авторитета. Например, в науке государственного права советского периода и в

науке конституционного права в настоящее время традиционно признается, что государственный суверенитет основан на общепризнанных в теории права и науке конституционного права элементах, составляющих его: народ, верховенство власти и наличие собственной территории. Обоснованию факта закрепления этих элементов суверенитета в Статутах ВКЛ уделяется пристальное внимание в научных трудах Пичеты В.И., Юхо И.А., Вишневого А.Ф., Сокола С.Ф., Довнар Т.И.: «Вялікі князь абавязваўся захоўваць тэрытарыяльную цэласнасць дзяржавы, ...ахоўваць правапарадак. Адзін з артыкулаў Статута (р.1, арт 12) усталюе прынцып адзінства права для усіх жыхароў дзяржавы. Увядзенне у Статут 1529 года гэтай нормы – прынцыпа было вельмі важна, бо садзейнічала фарміраванню суверэнітэту нацыі. Дзяржава забяспечвала свой суверэнітэт шляхам пашырэння юрысдыкцыі на усю сваю тэрыторыю, а адпаведнае дзеянне закона у адносінах да усіх падданных садзейнічала рэлігійнай згодзе і утварэнню адзінай нацыі.... Нормы гэтага раздэла наглядна паказваюць суверэнітэт і моц дзяржавы» [4, с. 6].

Используя современную правовую лексику, можно сказать, что Статут 1529 года закреплял на высшем законодательном уровне основы государственности, носил реальный, а не декларативный характер, имел прямое действие. «Феодальная Беларусь – гэта велізарны гістарычны пласт, якому характэрны цікавыя з’явы і працессы. У XV – XVI стагоддзях завяршаецца працес фарміравання беларускай народнасці, у сферы дзяржаўна – палітычнай складываецца саслоўна – прадстаўнічая манархія з яе характэрнымі рысамі і палітычнымі атрыбутамі, адбываюцца сацыяльна – эканамічныя пераўтварэнні, якія завяршаюцца цэлай серыяй рэформаў, у тым ліку і прававой. Вынікамі адзначаных працэсаў з’явілася высокаразвітая прававая сістэма» [4, с. 5].

Таким образом, Среди наиболее важных норм, нашедших отражение в статьях Статута 1529 г. следует назвать нормы государственного (конституционного) права, которые ограничивали власть великого князя и регулировали порядок принятия новых законов, закрепляли суверенитет государства, определяли его территорию, порядок создания и деятельности различных государственных органов и др.

Формирование национального законодательства, его конституционализация и кодификация свидетельствуют о стремлении выдающихся политических и государственных деятелей той эпохи к созданию собственной правовой системы и высоком уровне развития правотворчества, оказавшего влияние на региональные процессы в этой области. Статут 1529 г. по своему содержанию был первым в Европе систематизированным собранием (сводом) правовых норм различных отраслей права. Важным достижением и достоинством Статута стала законотворческая техника, прежде всего, по систематизации норм, принадлежащих к разным сферам государственных и общественных отношений, что в дальнейшем положило начало формированию отраслей права. Подобных систематизированных сборников местных законов в то время не было ни в одном из европейских государств.

Так, например, профессор Довнар Т.И. отмечает: «Шматлікія вучоныя і плітычныя дзеячы адзначаюць, што такога закона у той час яшчэ не мела феадальная Еуропа. Статут унес шмат новага у развіцце сусветнай прававой думкі. Самае галоўнае, што яго адрознівала ад падобных заканадаўчых актаў іншых дзяржаў, гэта яго канстытуцыйная накіраванасць і уласныя падставы кваліфікацыі. Першыя тры раздзелы Статута 1529 і 1566 гадоў уключалі ў асноўным нормы канстытуцыйнага характара, хаця яны змяшчаліся і ў іншых раздзелах» [4, с. 9]. Статут 1529 г. состоял из 13 разделов, которые в свою очередь были разделены на артикулы. Первоначально в Статуте было 244 или 245 артикулов. Потом в 30-е годы XVI в. он был дополнен, в результате чего, количество артикулов увеличилось до 283, а по Слуцкому списку – 278. разница в количестве артикулов объясняется тем, что официально текст Статута не был написан и не во все списки его были своевременно внесены дополнения.

Важным достижением стало формирование белорусской правовой лексики, что также отмечается в работах Довнар Т.И.: «Значэнне Статута пераацаніць нельга, тым больш, што ён быў напісаны на беларускай мове і быў даступным народу... Палажэнні Статуту сведчаць аб багатай прававой культуры беларускага народа, якая развівалася ў рэчышчы агульнаеўрапейскай культуры... Аднак увогуле заканадаўца XVI стагоддзя дастаткова добра усведамляў асноўныя юрыдычныя паняцці і ў пэўнай ступені карыстаўся усталяваўшымся юрыдычным апаратам» [4, с. 3].

Следующим важным этапом конституционализации государственного строительства стало принятие Статута 1566 г. В 1564 г. на Бельском сойме проект был одобрен и было принято решение ввести его в действие с 11 ноября 1564 г., но процесс затянулся. В 1563, 1564 и 1565 гг. был издан ряд привилегий, которые вошли в состав Статута 1566 г. в качестве приложений. Статут вступил в силу только 1 марта 1566 г. Статут 1566 г. состоял из 14 разделов и 376 артикулов [5]. Примечательно, что именно первый раздел содержал нормы конституционного и военного права. В Статуте получили развитие основы государственного строя, важнейшие элементы государственного суверенитета, принципы разделения власти и верховенства права, основы правовой системы и судостройства, (впервые статьями Статута были закреплены принцип отделения суда от администрации, выборности судей; принцип гласности и состязательности судебного процесса с участием адвокатов), основные элементы правового статуса личности, определяя прежде всего политические и имущественные права. Об этом также пишет профессор Довнар Т.И. : «Як і папярэдні Статут, ён (1566 г.) замацоўваў і паўтараў на больш высокай юрыдычнай узроўні палажэнні аб адзінстве права на ўсёй тэрыторыі дзяржавы і для ўсіх падданных, дзяржаўным суверэнітэце, прыярытэту пісанага права, абмяжаванні ўлады вялікага князя і інш. [4, с. 9].

Важным было и то, что как Статут 1529, так и Статут 1566 гг. были написаны на белорусском языке. Более того, поскольку основную часть центральных земель ВКЛ составляли белорусские земли, белорусский язык был признан государственным на всей территории княжества, а после присоединения

части территории ВКЛ к Польше, особенностью Статута 1566 г. стало то, что он продолжал действовать (за исключением нескольких артикулов) и на территории присоединенной Польши, а именно на территории Волынского, Киевского, Браславского воеводств под названием Волынского Статута и после введение в действие Статута 1588 г. [5]

Но наибольшего развития правовая система получила в процессе разработки и с принятием Статута 1588 года. В действие новый Статут вступил в соответствии с привилеем от 28 января 1588 г., утвержденным Жигимонтом III. Статут 1588 г. состоял из 14 разделов, в которых содержалось 488 артикулов. Предисловием к Статуту послужило обращение Льва Сапеги к различным сословиям, в котором теоретически обосновывалась необходимость ограничения власти великого князя и признания верховенства права в сравнении с другими социальными регуляторами. Будучи на посту подканцлера, возглавляя комиссию по созданию Статута, редактируя его текст, Лев Сапега приложил много усилий, чтобы завершить в 1588 году создание третьего Статута ВКЛ (свода законов). От короля Речи Посполитой Жигимонта III Вазы Лев Сапега получил привилегии на издание Статута и напечатал его на старобелорусском языке в виленской типографии братьев Мамоничей за свой счет. Статут 1588 года был утвержден королем Жыгимонтом III Вазой и закреплен печатью только Великого Княжества Литовского с подписями Льва Сапеги и писаря Габриэля Войны, тем самым Сапега старался подчеркнуть независимость ВКЛ в составе речи Посполитой. Лев Сапега вдохнул множество иных идей в содержание Статута, стараясь законодательно закрепить в нем идеи независимости и суверенитета.

В первый раздел Статута были включены разнообразные по своему содержанию нормы, большинство из которых имело конституционный характер. Например, с формальной точки зрения ВКЛ и Польша находились под управлением общего короля и сейма. Но при этом в Статуте были статьи, которые объявляли автономный политико-правовой статус ВКЛ в составе Речи Посполитой. Таким образом были расставлены важнейшие акценты в проведении самостоятельной государственной политики ВКЛ. Так, согласно Статута 1588г., можно судить о реализации теории разделения власти: законодательные функции закреплены за Сеймом, исполнительные – за великим князем и радой, судебные – за Главным трибуналом и другими судами. Согласно Статуту, ВКЛ имело отдельную казну, деньги, госканцелярию и печать, трибунал (суд), законы и войско. Польским феодалам запрещалось получать должности и земли в княжестве, а чтобы провести польское войско через территорию ВКЛ нужно было разрешение сената и великого князя ВКЛ.

Создавались весьма прогрессивные для того времени основы построения правовой системы, основанной на верховенстве права и единстве права на всей территории государства и для всех правоспособных граждан. Следует отметить также, что конституционное значение принципа верховенства права также было обусловлено необходимостью ограничения власти и произвола Великого князя и магнатов.

В третьем разделе в основном были помещены нормы конституционного права. Наиболее важным в этом отношении является первый артикул, в котором провозглашалось сохранение самостоятельности и независимости Великого княжества Литовского, а также неприкосновенность границ государства: «Мы, государь, обещаем также и клянемся... что это славное государство Великое княжество и все земли к нему с давних времен и теперь принадлежащие, в славе, титулах, столицы, благородстве, власти, богатстве, верховенстве... и также в границах, ни в чем не должны уменьшать и отторгать ... но еще все то приумножать...» [5]. Принцип суверенитета направлен на охрану территориальной целостности и неприкосновенность государства. По Статутам Великому князю запрещалось раздавать земли и должности иностранцам.

Обращает на себя внимание четвертый артикул, который обязывает монарха вернуть в состав Великого княжества Литовского все ранее оторванные от государства территории. Здесь, прежде всего, речь идет о тех территориях, которые были самовольно оторваны от государства в период подготовки и подписания Люблинской унии в 1569 г.

Важное значение также имеет четвертый раздел, посвящен регламентации судебной системы и судопроизводства государства. Это самый большой раздел, состоящий из 105 статей. Он закреплял состав и компетенцию различных судебных учреждений, порядок избрания и правовой статус судей, статус адвокатов, регламентировал процессуальное и другие вопросы [5].

Значительное число норм Статута 1588 года направлено на урегулирование многочисленных прав, свобод и обязанностей. Не смотря на то, что они имели дифференцированный сословный характер и были ориентированы прежде всего на шляхту, многие положения носили весьма прогрессивный характер. В Статуте 1588г. закрепляются важные конституционные основы правового положения личности: право на собственность, на защиту жизни, чести, имущества, на защиту в суде, на свободный выезд за границу. Более того, сложные государствообразующие процессы требовали проведения взвешенной конфессиональной политики, согласно ст. 2 раздела 3 Статута 1588 г., на великого князя возлагалась обязанность сохранять религиозное равноправие.

Статут 1588 года — это выдающийся памятник правовой и духовной культуры белорусского народа, высокого мастерства законотворческой техники и не только уникальный исторический документ, но и нормативный правовой акт, сопоставимый с Конституцией. Статут действовал на территории ВКЛ и после присоединения к России, на протяжении 250 лет. Он по праву занимает важное место в европейском законодательстве. Именно этот Статут является носителем и источником многих передовых идей и положений, которые по своему уровню соответствовали XVII-XIX стст.

В зарубежной научной литературе и в целом ряде публикаций советских и даже современных ученых и исследователей сложилось устойчивое мнение о первых упоминаниях и закреплении наиболее значимых для правовой и политологической наук институтов в источниках правах зарубежных стран - Декларации прав человека и гражданина (1789 г.), Декларации о правах Виржи-

нии (1776 г.), Декларации независимости США (1776 г.), Билле о правах (1791 г.) – о принципе разделения власти, особом месте в ее организации судебной власти, правовом государстве, правах и свободах человека, о верховенстве закона.

Однако намного раньше эти идеи и принципы были провозглашены в текстах Статутов Великого княжества Литовского, что доказывает развитие государственности и права, высокого уровня правотворчества и правовой культуры у нашего народа. Так, профессор Довнар Г.И. отмечает: «Стату 1588 года пранізваля ідэя прававой дзяржавы, адной з падстаў якой быў замацаваны ім прынцып падзелу улады: заканадаўчая улада належыла сойму, выканаўчая – вялікаму князю і раздэ, судовая – новым, створаным у выніку судовай рэформы, судовым органам. Нормы Статута сведчаць аб дастатковай моцы і аўтарытэце судовай улады у дзяржаве... Упершыню у статутаўных нормах праяўляецца тэндэнцыя аддзялення судовай улады ад выканаўчай. Больш дакладна у Статуце 1588 года былі выкладены прынцыпы абмяжавання улады гаспадара, адзінства прав на усёй тэрыторыі дзяржавы і адносна усіх свабодных людзей, прыярытэт пісанага права і шмат іншае» [4, с. 11].

Для отечественной правовой науки большое значение имеют труды исследователей, открывающих для нас сокровищницу знаний об исторических корнях, истоках формирования белорусского этноса, нации, зарождении и становлении государственности, о выдающихся деятелях государственной и общественной жизни, оказавших влияние на развитие государства и права.

В своих работах И.А. Юхо отмечает, что «сейчас невозможно определить, кто именно принимал участие в подготовке первого Статута. Из известных ученых-юристов, которые жили в то время в Вильно, где велась основная работа по подготовке проекта Статута, можно назвать только знаменитого белорусского ученого-гуманиста Франциска Скорину. Работы Ф. Скорины свидетельствуют, что он знал местное обычное право, историю римского права и зарубежное право зарубежных стран» [5]. Сопоставляя положения Статута с правовыми взглядами Ф. Скорины, можно прийти к выводу, что ряд высказанных им идей нашли свое воплощение в Статуте. О том, что Ф. Скорина принимал участие в разработке первого Статута может говорить и тот факт, что правительство хотело издать Статут в типографии гуманиста.

Так, например, в работах Г.И. Довнар отдается дань уважения историческим личностям, принимавшим участие в разработке Статутов: «У камісіі працавалі такія выдатныя правазаўцы таго часу, як Павел Астравіцкі, Марцін Валадковіч, Станіслаў Нжоўскі і інш. Асабліваю ролю у распрацоўцы праекта Статута 1566 года адыгралі «дактары прав чужаземскіх», знаўцы рымскага права Аугусцін Ратондус і Петр Раізіў» а Статута 1588 года - Канцлер Велико-го княжества Литовского - А.Б.Валович и подканцлер Л.И.Сапега [4, с. 9].

Исследование Статутов ВКЛ нашими современниками, отечественными учеными заслуживает глубокого уважения, так как возрождает в нас чувство сопричастности с великим историческим прошлым, оставленным нам в наследство пращурами, собственного достоинства в своей принадлежности к

нации и народу, достижениями которого в истории государственного строительства и становлении права следует гордиться. Это мотивирует повышение самосознания и самооценки белорусов как нации, объективное соотнесение с иными нациями и народами, вселяет уверенность в грядущее будущее и процветание Беларуси и гордость за славную историю белорусского народа.

Становление белорусской государственности - это великое историческое наследие нашего народа, в котором нет места героическим завоеваниям, но есть героизм по отношению к своей земле, защите ее, своего дома и близких, ценностей и традиций, достижений в науке, творчестве и праве...

Это – наша государственность, обретенная на основе права белорусского народа на самоопределение, дорога к которой была терниста и полна испытаний, длиной в столетия... Достигнутая не в результате захватнических войн и порабощений других народов, а ценой толерантности, уважения, мирного сосуществования, терпения и мудрости...

Нашим бесценным наследием являются и труды белорусских ученых историков и юристов, исполненных чувством патриотизма и гордости за свой народ, заражающих нас всепроникающей любовью к своему народу и истории Отечества.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ

1. Доўнар Т. І. Развіцце асноўных інстытутаў грамадзянскага і крымінальнага права Беларусі у XV– XVI стагоддзях. – Мінск: «Пропілея», 2000. – 224 с.

2. Теоретические основы и взаимосвязь понятий «государственный», «народный» и «национальный суверенитет» / Власть в обществе риска: нормы, ценности, институты / под ред. проф., д.ф.н. М. О. Орлова. – Саратов : ИЦ «Наука», 2013. – 410 с.

3. Довнар Т. И., Шелкопляс В. А. уголовное право феодальной Беларуси (XV–XVI вв.): учеб. пособие. – Мінск : Академия МВД РБ, 1995. – 96 с.

4. Доўнар Т. І. Канстытуцыйнае права Беларусі феадальнага перыяду (па Сатутах Вялікага княства Літоўскага 1529, 1566, 1588 гг.): вучэб. дапаможнік. – Мінск: БДУ, 2001. – 80 с.

5. <http://sdo.institutemvd.by/mod/book/view.php?id=5355&chapterid=6079>
<http://sdo.institutemvd.by/mod/book/view.php?id=5355&chapterid=6079>.

ГУМАНИЗМ И ТОЛЕРАНТНОСТЬ КАК ВАЖНЕЙШИЕ ЧЕРТЫ БЕЛОРУССКОГО НАРОДА

С. Г. Василевич

Белорусский государственный университет, г. Минск, Беларусь

Статья посвящена таким отличительным чертам белорусского народа как гуманизм и толерантность. Обращается внимание на правовые традиции, заложенные в данном направлении, в Статутах Великого княжества Литовского. Вносятся предложения по совершенствованию действующего белорусского законодательства.

ГУМАЊІЗМ І ТАЛЕРАНТНАСЦЬ ЯК ВАЖНЕЙШЫЯ РЫСЫ БЕЛАРУСКАГА НАРОДА

С. Р. Васілевіч

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, г. Мінск, Беларусь

Артыкул прысвечаны такім адметным рысам беларускага народа як гуманізм і талерантнасць. Звяртаецца ўвага на прававыя традыцыі, закладзеныя ў дадзеным накірунку, у Статутах Вялікага Княства Літоўскага. Уносяцца прапановы па ўдасканаленні дзеючага беларускага заканадаўства.

HUMANISM AND TOLERANCE AS THE IMPORTANT FEATURES OF THE BELARUSIAN PEOPLE

S. G. Vasilevich

The Belarusian State University, Minsk, the Republic of Belarus

The article is devoted to such distinctive features of the Belarusian people as humanism and tolerance. Attention is drawn to the legal traditions laid in this direction in the Statutes of the Grand Duchy of Lithuania. Proposals are made to improve the current Belarusian legislation.

История свидетельствует, что белорусскому народу всегда были свойственны гуманизм и толерантность. Если обратиться к анализу статуты Великого княжества Литовского, то в них прослеживается гуманистическая направленность. На это справедливо обращают внимание выдающиеся белорусские ученые. Так, известный белорусский профессор Т.И. Довнар подчеркивает, что Статут 1588 года «основывался на ренессансном гуманизме, тесно связанном с средневековыми гуманистическими принципами: осознанием свободы как сущностного качества человека и его самого в качестве высшей ценности земного бытия, пониманием духовных потребностей человека» [1, с. 184]. Она отмечает такой важный факт, как особое в сравнении с иными стра-

нами того времени отношение к женщинам: закон провозглашал право женщины свободно, по своей воле выходить замуж, владеть собственностью, особой защите подлежали беременные женщины (недопустимость приговаривать ее к смертной казни. От ответственности освобождались несовершеннолетние, те, кто воспользовался правом на необходимую оборону. В Статуте 1588 года предусматривались нормы об ответственности в виде смертной казни за убийство шляхтичем простого человека [1, с. 184-185].

Высоко оценивал гуманистическую составляющую статутов Великого княжества Литовского профессор И.А. Юхо. Касаясь Статута 1588 г., И.А. Юхо отмечал, что содержащиеся в нем идеи отвечали требованиям не только того времени, но и его опережали, в нем проявилась богатая правовая культура белорусского народа, что подтверждалось изложением его текста на белорусском языке с использованием белорусской правовой лексики, в то время как западноевропейские правовые источники излагались на латыни [2, с.87]. Профессор И.А. Юхо подчеркивает, что через весь Статут проходит идея укрепления правового порядка, согласно которому все государственные органы и должностные лица обязаны действовать в соответствии с законом [2, с.89].

Толерантность, то есть терпимость к иному мировоззрению, образу жизни, поведению и обычаям, была характерна и для других периодов жизни белорусского народа. На землях Беларуси проживали и проживают представители многих национальностей. В дореволюционный период одной из многочисленных национальностей были евреи. По некоторым данным их проживало около одного миллиона человек. Значительное число в советский и нынешний период составляют русские, поляки, украинцы, евреи. В настоящее время Беларусь является полиэтничным государством: на ее территории проживают представители более 130 национальностей.

Статуты ВКЛ издавались на белорусском языке. В конституциях БССР, начиная с 1927 года, закреплялась по сути официальное употребление четыре языков: белорусского, русского, польского, еврейского. На территории Беларуси даже некоторое время в составе Белорусской ССР был Дзержинский польский национальный район (с 1932 г. по 1937 г.). На территории этого национального района поляки на момент образования составляли 49,4 % от всего населения района. Центром района являлось Койданово, в настоящее время Дзержинск. Здесь работали польские школы и библиотеки, издавались книги и газеты на польском языке. В местном делопроизводстве использовался польский язык.

Существующее в настоящее время государственное двуязычие также является отражением белорусской толерантности. Принятый 26 января 1990 года закон «О языках в Республике Беларусь» (в то время БССР) был нацелен на поддержку белорусского языка, его более широкое употребление. Проведенный в мае 1995 года позволил возвести в ранг государственного также русский язык, что получило последующее закрепление этого факта в Конститу-

ции. Государственный статус двух языков предполагает, что на практике им должны обеспечиваться равные условия.

Оставаясь полиэтничным государством, Беларусь должна и дальше создавать атмосферу национального мира и согласия, взаимодействия и поддержки таких социальных общностей, как молодежь, дети, женщины, ветераны и др.

Государством принимаются меры для укрепления связей белорусами, проживающими за пределами нашего государства. Этому содействует и закон «О белорусах зарубежья».

Важное значение для обеспечения согласия в обществе имеет закон Республики Беларусь от 11.11.1992 (ред. от 07.05.2007) "О национальных меньшинствах в Республике Беларусь". Он направлен на создание условий для свободного развития национальных меньшинств, а также на защиту прав и законных интересов лиц, относящих себя к национальным меньшинствам. В нем закреплены гарантии гражданам Республики Беларусь, относящим себя к национальным меньшинствам. Гарантируются равные политические, экономические и социальные права и свободы, осуществляемые в установленном законодательством Республики Беларусь порядке.

Вместе с тем, полагаем, что следует уделить больше внимание и титульной нации. В этой связи предлагаем вместо закона «О национальных меньшинствах» принять закон «О национальных общностях», сохранив в нем все, что есть важного в законе «О национальных меньшинствах».

Концептуально отметим следующие направления содержания закона «О национальных общностях». В нем надо уделить внимание сбалансированной правовой регламентации отношений между всеми национальными общностями. Особое внимание в этом законе следует уделить титульной нации – белорусам, которые составляют большинство населения нашей республики. Акцентирование внимания только на национальных меньшинствах не позволяет в полной мере оптимизировать правовую регламентацию отношений с участием указанных субъектов. В нем следует предусмотреть меры к обеспечению реального государственного двуязычия. Это может касаться более широкого использования двух государственных языков во всех сферах общественной жизни, проведения официальных мероприятий с использованием двух государственных языков (сессии местных Советов депутатов, заседаний палат Парламента, заседаний коллегий министерств и государственных комитетов, проведение теле- и радиопередач и др.). Обязанностью государственных служащих должно быть знание двух государственных языков (это надо специально также оговорить в законе «О государственной службе»). В законе «О национальных общностях» можно было бы обратить внимание на те социальные общности, которые в силу ряда причин имеют проблемы с социализацией, например, цыган. Так как проблемы с их социализацией (незачетность, непосещение школы и т.п.) создает дополнительную угрозу безопасности общества, правопорядку. Часто представители национальностей, которые не в полной мере адаптировались к социальной жизни, являются распространителями наркотиков, спайсов, алкоголя, совершают кражи и другие

противоправные деяния. Данный закон должен иметь патриотическую направленность. Оказание помощи со стороны государства в сохранении национальной культуры, языка, получение образования на языке национального меньшинства желательно сопровождать воспитательной работой по сохранению проживания молодых лиц в Республике Беларусь. То есть содействие национальному многообразию должно быть нацелено на сохранение таких лиц в нашей республике, а не выезду для работы зарубеж после использования предоставленных государством всех возможностей для сохранения национальной самобытности. Но работа здесь может быть только на уровне убеждения, а не принуждения. Не исключаем, что в данном законе могли бы быть восприняты и развиты положения действующего закона «О белорусах зарубежья». Такой комплексный подход к решению вопросов, связанных с национальными отношениями, сохранению самобытности белорусской нации, способствовал бы дальнейшему укреплению белорусской государственности и развитию национального самосознания.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ

1. Доўнар Т. І. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі: вучэб. дапамож. – Мінск : ДІКСТ БДУ, 2011. – 552 с.
2. Юхо И. А. Источники белорусско-литовского права. – Минск : Беларусь, 1991. – 238 с.

ПРАВОВАЯ СИСТЕМА ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА XV – НАЧАЛО XVI ВВ.)

В. Ю. Вечорко

Белорусский государственный университет, г. Минск, Беларусь

В статье содержится описание структуры правовой системы Великого княжества Литовского второй половины XV – начало XVI вв. Акцент автор делает на характеристику двух основных элементов правовой системы Великого княжества Литовского: систему права и систему законодательства. Подчеркивается особенность выбранного исторического периода – вторая половина XV – начало XVI вв.

ПРАВОВАЯ СИСТЕМА ВЯЛИКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА (ДРУГАЯ ПАЛОВА XV – ПАЧАТАК XVI СТСТ.)

В. Ю. Вячорка

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, г. Мінск, Беларусь

У артыкуле ўтрымліваецца апісанне структуры правовой сістэмы Вялікага Княства Літоўскага другой паловы XV – пачатку XVI стст. Аўтар звяртае ўвагу на характарыстыку двух асноўных элементаў правовой сістэмы Вялікага Княства Літоўскага: сістэму права і сістэму заканадаўства. Падкрэсліваецца асаблівасць абранага гістарычнага перыяду – другая палова XV – пачатак XVI стст.

THE LEGAL SYSTEM OF GRAND DUCHY OF LITHUANIA (THE SECOND HALF OF THE XV - THE BEGINNING OF THE XVI CENTURIES)

V. Y. Viachorka

The Belarusian State University, Minsk, the Republic of Belarus

The article contains a description of the structure of the legal system of Grand Duchy of Lithuania in the second half of the XV - the beginning of the XVI centuries. The author focuses on the characteristics of the two main elements of the legal system of the Grand Duchy of Lithuania: the system of law and the system of legislation. The peculiarity of the chosen historical period is emphasized - the second half of the XV - the beginning of the XVI centuries.

В течение почти 300 лет со второй половины XIII в. до второй половины XVI в. на карте Европы существовало самостоятельное государственное объединение – Великое княжество Литовское (далее – ВКЛ). В течение первого периода – почти полтора столетия – ВКЛ было особой конфедерацией, где

удельные княжества Литвы, Беларуси и Украины находились с центральной властью великого князя в союзнических отношениях и создавали союз государств, а их удельные князья в своих землях были полными главами права.

Во второй половине XV в. начинает формироваться особая правовая система ВКЛ, которая имела свою структуру и основные элементы: система права, система законодательства, законодательная техника, правовое сознание и образование, правовая культура и идеология, правовые отношения, юридическая практика и другие подобные элементы.

Рассмотрим два элемента этой системы: система права и система законодательства.

Основываясь на современном понятии о правовой системе и ее элементах, используя общие и специальные методы юридической науки, прежде всего диалектический, исторический и сравнительный, можно спроектировать структуру правовой системы ВКЛ в период его превращения из раннефеодальной в сословно-представительную монархию и систематизации права второй половины XV – начала XVI вв.

Прежде всего, следует выяснить, как определялось понятие «право» в правовом понимании законодателей ВКЛ, и какие источники права существовали в литовском (т.е. белорусском относительно периода существования ВКЛ) праве второй половины XV – начала XVI вв.

Само понятие право в законодательстве прошло определенную эволюцию от различных простых по значению терминов к абстрактному объективному, уже близкому к современному понятию. Следует отметить, что ни Русская правда, ни другие законодательные акты древнерусской эпохи не знали абстрактного понятия «право», оно был «произведением» периода ВКЛ, хотя единого значение тогда оно еще не имело.

В начале XIV в. под термином «право» понимали «разрешение», «собственность», «суд», «наказание», в конце XV в. – «правила поведения», «порядок». В течение XV в. термин «право» отделяется от бытового понятия, его начинают применять, как правило, только в судебной сфере. С середины XV в. в законодательных актах начинают применять абстрактное понятие христианского права (в современном понимании канонического права), ссылаясь на него при осуществлении судопроизводства. Под христианским правом в то время понимали совокупность норм, установленных церковными канонами (правилами) и церковными обычаями.

И только во второй половине XV – начале XVI вв., прежде всего среди юристов и образованных чиновников формируется абстрактное, близкое к современному понятию понимание «права» в объективном его смысле: как система общеобязательных санкционированных норм Великого княжества Литовского, которая устанавливалась и охранялась государством.

Юридические источники права выступали как исходящие от государства или признанные им официально документальные формы выражения и закрепления норм права, которые придавали им официальное общеобязательное значение. Условно их можно разделить на следующие виды: 1) правовые обы-

чаи, объединенные в систему устного обычного права; 2) нормативные правовые акты писаного светского права; 3) религиозно-правовые нормы христианского (канонического) права; 4) внутренние нормативно-правовые договоры земского права; 5) международно-правовые акты.

Правовой прецедент не был источником права. Однако судебно-административные чиновники в своей служебной деятельности использовали практику работы судебных органов при осуществлении правосудия, что придавало им возможность проявлять положительный и отрицательный опыт судов и на этой основе принимать меры по улучшению качества судопроизводства.

В правовой жизни Великого княжества Литовского второй половины XV – XVI вв. продолжал действовать принцип партикуляризма, в том числе и в обычном праве. Каждая из литовских, украинских и русских земель создала свою в чем-то особую, систему социальных общеобязательных норм, значительное место среди которых занимали правовые обычаи.

С принятием Статута ВКЛ 1529 г. законодатели признают основным источником писаное право.

В то время в ВКЛ сосуществовали два главных направления в христианстве – православие и католицизм. Православие вводилось еще со второй половины X в., и ее придерживалось подавляющее большинство населения, а католицизм был официально признанной государственной религией при заключении Кревской унии 1385 г. Состав религиозно-правовых норм не был и не является одинаковым в кодексах и сборниках католической и православной церкви. В католицизме это были постановления Вселенских соборов, выдержки из папских булл и эдиктов, некоторые положения Библии, отрывки произведений «отцов церкви», а также некоторые нормы обычного и римского права. Христианское, каноническое право в католицизме распространяется не только на церковные, но и на часть внецерковных отношений. В Великом княжестве Литовском деятельность православной церкви осуществлялась в соответствии с законодательством этого государства и на основе группы источников церковного права.

Земские (общегосударственные) внутренние нормативно-правовые договоры касались светского права. Они представляли собой соглашения двух или более сторон об установлении, изменении или прекращении соответствующих прав и обязанностей. Разделялись на устные и письменные, устанавливали и регулировали политические, феодальные (вассальные) и гражданские (вещные, семейно-брачные, наследственные, трудовые, земельные и т.п.) правоотношения.

Международный правовой договор как источник права имел различные формы и названия: уния, соглашение, письмо, пакт и др. Он имел целью установление, изменение или прекращение прав и обязанностей в различных межгосударственных отношениях между Великим княжеством Литовским и соседними государствами: Прусским и Ливонским орденами, Псковской и Новгородской республиками, Московским княжеством, Польским и др. По

количеству договорных субъектов они, как правило, были двусторонние. По объекту регулирования – могли быть хозяйственного или политического характера.

Систематизации в ВКЛ подлежало только положительное светское право.

Государственное право определяло основы государственного строя и общественного устройства, а именно: порядок приобретения великокняжеской власти; компетенцию великого князя; административно-территориальное устройство и др. Источниками государственного права были: правовые обычаи, привилегии, грамоты; земские уставные листы, грамоты отдельных земель и городов; международные договоры и др.

Гражданско-правовые нормы ВКЛ регулировали имущественные и личные неимущественные отношения между физическими и юридическими лицами. Подотраслями гражданского права (еще только формировались) были: вещное право, обязательственное право, семейное право. А к институтам гражданского права того времени можно уже отнести: институт залога, институт давности, институты купли-продажи, займа, найма, поклада, дарения, поручительства, институт брака, наследования. Нормы гражданского права до принятия Статута ВКЛ 1529 г. были рассеяны по разным писанным законодательным актам как внутренней, так и внешней политики, документам церковного происхождения.

Уголовно-правовые нормы регулировали общественные отношения, возникающие из факта возникновения преступления. Ими устанавливались принципы уголовной ответственности, виды преступлений и наказания за их совершение. Нормы уголовно-правового характера во второй половине XV – начале XVI вв., по сравнению с другими отраслевыми нормами, были наиболее систематизированы.

Одними из основных видов светского права ВКЛ были также международное право и земельное право, но в отдельные отрасли во второй половине XV – начале XVI вв. они еще не сформировались.

Что касается военного или рыцарского права, то это была совокупность юридических норм, регламентирующих правоотношения в армии.

В современном понимании, по субординации в правовом регулировании отличают материальные и процессуальные отрасли права. Основным недостатком процессуального или судебного права ВКЛ была неотделенность процессуального права от права материального и неразграниченность процесса гражданского от уголовного. На судебных нормах значительно сказывалось сословное неравенство общества и служебная зависимость сторон. В судебном процессуальном праве постепенно формируются институты подследственности, подведомственности и подсудности, институт доказывания и др.

Соглашусь с выводами профессора И. А. Юхо о том, что система феодального права включала в себя как нормы земского общего права, так и специальные нормы, которые обеспечивали привилегии господствующим сословиям. Эти привилегии не были исключением в системе права, а были ее

составной частью, хотя и противоречили всей правовой системе. В этом была внутренняя противоречивость феодальной системы права.

Следующим элементом правовой системы государства была система законодательства. Систему законодательства ВКЛ составляли все упорядоченные определенным образом нормативные документы.

подавляющее большинство законодательных актов, издаваемых центральной властью, провозглашалось «листами». Как правило, во вступительной части документов применялась языковая формула: «Чинимо знаменито цим нашим листом...». Листами великие князья определяли и те сборники, которые условно называются в историографии: Жалованная грамота, Судебник, Уставная грамота и др. В законодательстве ВКЛ со второй половины XV в., в узком смысле этого понятия, следует понимать нормативные акты, которые принимались совместно великим князем, Вальным сеймом и панями-радой.

В широком смысле, в систему законодательства литовско-русской эпохи второй половины XV – начала XVI вв. следует отнести:

1. листы-привилеи, листы-уставные грамоты, которые принимаются: а) великим князем единолично; б) великим князем с Княжеским Советом (до середины XV в.); в) великим князем с панями-радой (с 1492); г) великим князем с панями-радой и сеймом;

2. постановления частные, определения земские, постановления и уставы, артикулы, листы-грамоты, которые принимались Сеймом самостоятельно или вместе с панями-радой;

3. распоряжение и привилеи панов-рады;

4. нормативные акты центральной администрации (земского маршалка, канцлера, земского подскарбия, земского гетмана), касающиеся внутриэкономических, военных и внешнеполитических вопросов. Это: письма, указы, приказы, зарубежные ноты;

5. листы-привилеи удельных князей;

6. юридические акты областной администрации (воевод, наместников, старост, кастелянов) после ликвидации удельных княжеств и образования воеводств. Издавались они в виде приказов, инструкций, писем и скреплялись печатью воевод;

7. нормативные акты местной исполнительной власти (тиунов, войтов, комендантов больших крепостей);

8. нормативные акты органов городского самоуправления в городах с магдебургским правом;

9. международные договоры политического или хозяйственного характера.

Во второй половине XV в. так же, как и отрасли права, начинают формироваться отрасли законодательства. Прежде всего – это: государственное, уголовное, гражданское, военное, административное, судебное отраслевое законодательство. Причем отрасли законодательства не отражали прямолинейно соответствующих отраслей права. В некоторых случаях они совпадали с отраслями права, а в других – с институтами права.

Структуру системы законодательства, можно классифицировать по следующим критериям:

- отраслевому (горизонтальному) – разделение нормативных правовых актов по предмету регулирования: уголовное законодательство, административное законодательство, семейное законодательство и др.;

- субординационному (вертикальному) – разделение нормативных правовых актов на определенные группы по их юридической силе: листы-привелеи; листы-уставы (грамоты) великого князя, Сейма, панов-рады; листы, жалованные грамоты, Судебники;

- государственно-административному – разделение нормативных правовых актов по территориальному значению: законодательство для всех территорий ВКЛ, законодательство для отдельных земель, законодательство для городов.

Следует отметить, что с ликвидацией удельных княжеств прекращает свое развитие местное законодательство этих автономных объединений. Его сменяет воеводская система законодательных актов.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ

1. Антонович В.Б. Очерк истории великого княжества Литовского. – К., 1878. – 849 с.

2. Бережков Н.Г. Литовская Метрика как исторический источник. О первоначальном составе книг Литовской Метрики по 1522 г. – М., 1946. – 542 с.

3. Любавский М.К. История Великого княжества Литовского. – М., 1910. – 430 с.

4. Юхо І.А. Крыніцы беларуска-літоўскага права. – Мінск: Беларусь, 1991. – 238 с.

5. Якубовский И.В. Земские привилеи Великого княжества Литовского // Журнал министерства народного просвещения – 1903. – № 6. – С. 263 – 296.

6. Ясинский М.Н. Уставные грамоты литовско-русского государства. – Киев, 1889. – 529 с.

ИНСТИТУАЛИЗАЦИИ ПРАВА ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО И МОСКОВСКОГО ГОСУДАРСТВА

А. В. Верещагина

*Владивостокский государственный университет экономики и сервиса,
Владивосток, Россия*

Для древнеславянских государств общим источником права была Русская Правда. Постепенная трансформация древнеславянских государственных образований обусловила появление оригинальных источников права, к которым относится Великий Статут Литовский. В работе обосновывается преемственность положений Великого Статута Литовского и Соборного Уложения.

ІНСТЫТУАЛІЗАЦЫІ ПРАВА ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА І МАСКОЎСКАЙ ДЗЯРЖАВЫ

А. В. Верашчагіна

*Уладзівастанскі дзяржаўны ўніверсітэт эканомікі і сэрвісу,
Уладзівастанк, Расія*

Дзеля старажытнаславянскіх дзяржаў агульнай крыніцай права была Руская Праўда. Паступовая трансфармацыя старажытнаславянскіх дзяржаўных утварэнняў абумовіла з'яўленне арыгінальных крыніц права, да якіх адносіцца Вялікі Статут Літоўскі. У рабоце абгрунтоўваецца пераемнасць палажэнняў Вялікага Статута Літоўскага і Саборнага Улажэння.

ON THE QUESTION OF THE INSTITUTIONALIZATION OF THE RIGHT OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA AND MOSCOW STATE

A. V. Vereshchagina

*Vladivostok State University of Economics and Service,
Vladivostok, Russia*

For the ancient Slavic States the common source of law was Russian Truth. The gradual transformation of the ancient Slavic state formations led to the emergence of original sources of law, to which the Grand Duchy of Lithuania belongs. The paper substantiates the continuity of the provisions of the Grand Duchy of Lithuania.

В развитии русского права можно выделить несколько периодов: земский; московский; имперский (дореформенный и пореформенный этапы); советский и постсоветский. Приведённая периодизация традиционна для дореволюционных исследований и используется современными авторами. Она основана

на особенностях взаимной связи общества и государства, обусловленных имеющимися общественными отношениями.

Каждый из означенных временных отрезков ознаменован попыткой модернизации правового регулирования, его упорядочения и приведения в соответствии с потребностями социума и его организационного оформления (государства). В поисках оптимальной регламентации реформаторы зачастую обращались к имевшимся в других государствах образцам.

В статье мы коснёмся только некоторых аспектов первых из означенных выше периодов (земского и московского).

Общеизвестно, что для древнерусских княжеств (земский период), в том числе существовавших на территории Беларуси единым источником права была Русская Правда, которую характеризуют как «частный сборник обычаев, судебных решений и немногих княжеских распоряжений». Как отмечал Н. Дювернуа, этот акт сходен с актами других народов, находящихся в «младенческом состоянии» [6, с. 81]. Хотя в Русской Правде преобладали обычаи славян, некоторые учёные усматривали в её содержании германское происхождение (М. П. Погодин) и близость «к варварским кодексам» (Ф. Л. Морозкин) [3, с. 535]. Словом, уже первый памятник русского права содержал в себе рецепции из нормативных правовых актов других государств. В советской историографии, особенно 40-50-х гг XX в., это обстоятельство отрицалось исследователями, поскольку наличие заимствований «бросало тень» на достоинство памятников права [9, с. 203].

Вплоть до XVI в. в Великом княжестве Литовском и Русском и до XVII в. в Московском государстве нормы Русской Правды оставались основным источником правового регулирования.

Усложнение общественных отношений, «атомизация» государства, постепенно превращавшегося в относительно-самостоятельный социальный институт, детерминировали разработку нормативных правовых актов, пришедших на смену Русской Правды, которыми в Великом княжестве Литовском стали статуты, а в Московии почти спустя 100 лет Соборное Уложение.

В литературе в развитии оригинального права Великого княжества Литовского выделяются два этапа: «привилейный» (XIII – XIV вв. на основе грамот великих князей создается общеземское право и предпринимается первая попытка разработки кодифицированного акта – Судебника короля Казимира Ягеллона 1468 г.) и «статутовый» (издание Статутов 1529, 1566 и 1588 гг.) [2, с. 277].

Как отмечает М. В. Довнар-Запольский, Судебник 1468 г., который должен был создать общее право для различных областей, «по своей терминологии и по своим статьям» тесно связан («гармонизирует») с Русской Правдой [4, с. 141–142]. В Московском государстве появление Судебников Ивана III и Ивана IV также не поколебало доминирования Русской Правды как источника права. Эти акты в основном содержали процессуальные нормы, с некоторыми «вкраплениями» норм материального права, прежде всего, направленных на противодействие злоупотреблению властью.

Некоторая односторонность Судебника 1468 г. (касался уголовного права и процесса) и ряд других причин обусловили дальнейшую кодификацию, завершённую Комиссией под руководством В. Протасевича в 1588 г. По мнению М. В. Довнар-Запольского основу акта по-прежнему составили нормы Русской Правды, дополненные извлечениями из польского и немецкого права, которые количественно не преобладали [4, с. 142 – 145].

Тесная связь содержания Великого Статута Литовского с древнерусским правом, его «языковая» доступность способствовали интересу к нему составителей Соборного Уложения. Заимствование положений Статута облегчалось тем, что приказные дьяки переводили и использовали некоторые пригодные артикулы [1, с. 236]. Также следует учитывать, что к моменту работы над Соборным Уложением в Московии, в отличие от Великого княжества Литовского, не было профессиональных юристов, подобных доктору права Августину Ротундусу и знатоку римского и немецкого права Щербичу, участвовавших в подготовке Статута [4, с. 143–144]. Над Соборным Уложением трудились отнюдь не юристы. Кодификационную комиссию составляли 5 не влиятельных, ничем не выделявшихся из приказной среды человек: бояре князя Одоевский и Прозоровский, окольный князь Волконский и два дьяка Леонтьев и Грибоедов [7, с. 243], которые для скорого завершения работы не могли обойтись без образцов кодифицированных актов, которым стал Статут Литовский 1588 г.

Признавая тот факт, что Статут Великого княжества Литовского был одним из источников Соборного Уложения, исследователи по-разному оценивают характер и степень заимствований. Так, по мнению В. О. Ключевского «...составители Уложения, пользуясь этим кодексом, следовали ему особенно при составлении первых глав..., в постановке правовых вопросов, но ответов всегда искали в своём туземном праве...», т.е. «Статут послужил...кодификационным пособием для его составителей, давал им готовую программу» [7, с. 247 – 248]. Иного мнения придерживается М. Ф. Владимирский-Буданов, который указывает на разнообразие использованных приёмов: буквальное воспроизведение норм, заимствование системы и порядка предметов, дробление артикулов Статута и рассредоточение их по разным статьям Уложения и пр. По его данным до 175 статей Уложения (более 18%) содержат рецепции из Статута 1588 г. [1, с. 236; 2, с. 4–38].

Изложенное позволяет сделать вывод о сходстве процессов институализации права в Великом Княжестве Литовском и Московском государстве и их взаимной связи, предпосылками чему являются, в том числе, общая правовая основа, имевшаяся в древнерусских княжествах, взаимопроникновение обычаев и порядков соседских государств и активная рецепция правовых предписаний.

**ФІКСАЦЫЯ ПРЫНЦЫПАЎ КІРАВАННЯ ЗНЕСНЯЙ
ПАЛІТЫКАЙ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА
Ў КАНЦЫ XV – СЯРЭДЗІНЕ XVI СТ.СТ.
У ЗАКАНАДАЎЧЫХ КРЫНІЦАХ**

Л. В. Мікалаева

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт інфарматыкі і радыёэлектронікі,
г. Мінск, Беларусь*

У артыкуле разглядаецца адлюстраванне ў заканадаўчых крыніцах асноўных прынцыпаў кіравання знешняй палітыкай Вялікага Княства Літоўскага ў канцы XV – сярэдзіне XVI ст. Робіцца выснова аб прызнанні важнасці юрыдычнай фіксацыі дадзеных аспектаў, што сведчыла пра ўзросшы ўзровень прававой культуры грамадства.

**ФИКСАЦИЯ ПРИНЦИПОВ УПРАВЛЕНИЯ ВНЕШНЕЙ
ПОЛИТИКОЙ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО
В КОНЦЕ XV – СЕРЕДИНЕ XVI В. В ЗАКОНОДАТЕЛЬНЫХ
ИСТОЧНИКАХ**

Л. В. Николаева

Белорусский государственный университет информатики и радиоэлектроники, г. Минск, Беларусь

В статье рассматривается отражение в законодательных источниках принципов управления внешней политикой Великого княжества Литовского в конце XV – середине XVI в. Делается вывод о признании важности юридической фиксации данных аспектов, что свидетельствовало о возросшем уровне правовой культуры общества.

**FIXATION OF THE PRINCIPLES OF MANAGEMENT THE
FOREIGN POLICY OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA
AT THE END XV – THE MIDDLE OF THE XVI CENTURY IN
THE LEGISLATIVE SOURCES**

L. V. Mikalaeva

*Belarusian State University of Informatics and Radioelectronics,
Minsk, Belarus*

The article deals with the reflection in the legislative sources of the principles of foreign policy management of the Grand Duchy of Lithuania in the end of XV – in the middle of the XVI century. A conclusion is drawn on the recognition of the importance of legal fixation of these aspects, which indicated an increased level of legal culture of society.

Важнае значанне для вывучэння знешняй палітыкі Вялікага Княства Літоўскага (далей – ВКЛ) маюць заканадаўчыя крыніцы. Асноўныя прынцыпы і мэты ў кіраванні і ажыццяўленні знешняй палітыкі ВКЛ у канцы XV – сярэдзіне XVI ст. знайшлі юрыдычнае афармленне ў агульназемскіх прывілеях 1492, 1506 гг. і Статуце ВКЛ 1529 г. Сярод агульназемскіх прывілеяў можна вылучыць прывілей ад 7 снежня 1506 г. таму, што з яго выданнем практычна завяршыўся першы этап развіцця дзяржаўнага права ВКЛ у форме прывілеяў, бо наступныя, выдадзеныя ў 1529, 1547 і 1551 гг., у асноўным пацвярджалі законнасць ранейшых і паўтаралі іх [7, с. 149–150]. Пасля выдання Статута ВКЛ 1529 г. галоўнае значэнне ў развіцці права належала не прывілеям, хаця яны працягвалі выдавацца, а статутам і соймавым пастановам.

Агульназемскія прывілеі звычайна выдаваліся пры ўступленні новага вялікага князя на прастол, або пасля якіх-небудзь важных падзей у жыцці дзяржавы. Фармальна новы ўладар не быў звязаны пастановамі сваіх папярэднікаў, таму кожнае новае панаванне пачыналася намаганнямі аб пацвярджэнні прывілеяў, нададзеных раней [9, с. 14]. Не былі выключэннем і прывілеі ад 6 жніўня 1492 г. і ад 7 снежня 1506 г.

Для нашай тэмы найбольш важны першы з іх, паколькі менавіта ён замацаваў змены ў палітычным ладзе дзяржавы, якія характарызуваліся аслабленнем улады вялікага князя, абмежаванай з боку паноў рады. Адносна знешнепалітычных мэтаў, адлюстраваных у ім, неабходна звярнуць увагу на важнейшую з іх: гарантыю самастойнасці і дзяржаўнай асобнасці ВКЛ, акцэнт на незалежнасці ў знешняй палітыцы [8, с. 401; 9, с. 69]. Гэта знайшло адлюстраванне ў артыкулах 12 і 13 прывілея [2, с. 223]. Артыкул 13 санкцыянаваў і важнейшы прынцып кіравання знешняй палітыкай: узаемную кампетэнцыю вялікага князя і паноў рады ў гэтай сферы (якая фактычна ўжо існавала з часоў караля польскага і вялікага князя літоўскага Казіміра Ягелончыка). З гэтага часу вялікі князь быў ужо фармальна абавязаны ўступаць у дыпламатычныя зносіны з замежнымі краінамі пасля нарады з панамі рады і ў адпаведнасці са звычаямі. Непасрэднае дачыненне да кіравання знешняй палітыкай меў і артыкул 23 прывілея, згодна з якім паны рады атрымалі права кантролю за выкарыстаннем сродкаў дзяржаўнага скарба [2, с. 224], а тым самым і за фінансаваннем арганізацыі і ажыццяўлення знешнепалітычных акцый.

Артыкул 13 прывілея 1492 г. фактычна зафіксаваў і тыя нормы міжнароднага права, якімі кіраваліся ўлады ВКЛ пры ажыццяўленні знешняй палітыкі дзяржавы. У ім было замацавана імкненне вялікага князя і паноў рады да мірнай палітыкі, абавязацельства прытрымлівацца міжнародных дамоваў [1, с. 129].

Названы артыкул пералічваў таксама кола асноўных дыпламатычных партнёраў ВКЛ, называючы наступныя дзяржавы: Вялікае Княства Маскоўскае, Заволжскую (Вялікую) Арду, Перакопскую Арду, Валахію, Каралеўства Польскае, Княства Мазавецкае, Прусію, Лівонію, Пскоў, Вялікі Ноўгарад, Цвер і Разань [2, с. 223]. Частка з пералічаных у ім контрагентаў ужо ў той

перыяд страцілі самастойнасць, галоўным чынам у выніку далучэння іх да большых дзяржаў, як гэта адбылося з Вялікім Ноўгарадам і Цверру, якія ўвайшлі ў склад Вялікага Княства Маскоўскага. Таму, як падаецца, можна пагадзіцца з меркаваннем У. Канановіча, што згадку іх у дадзеным артыкуле, з аднаго боку, можна лічыць данінай традыцыі, а з другога, сведчаннем імкнення кіруючых колаў ВКЛ аднавіць існаваўшы ранней у рэгіёне міжнародна-прававы парадак [3, с. 6]. Разам з тым, тое, што Польшча названа ў гэтым пераліку толькі на пятым месцы магло сведчыць пра імкненне падкрэсліць сваю незалежнасць у знешняй палітыцы, а пералік першых чатырох дзяржаў – і пра пераарыентацыю ў яе прыярытэтах. І сапраўды, з канца XV ст. галоўная ўвага ўладаў ВКЛ у галіне знешняй палітыкі перамясцілася на ўсходні і паўднёвы напрамкі [4, с. 3 – 8; 5, с. 14 – 17].

Адной з важнейшых знешнепалітычных мэтаў, замацаваных артыкулам 12 прывілея, было імкненне захавання тэрытарыяльнай цэласнасці дзяржавы. Гаспадар абавязваўся не памяншаць тэрыторыю дзяржавы, а, наадварот, яе павялічваць [2, с. 223]. Гэта палажэнне, паўтараўшае артыкул 13 прывілея 1447 г., стала пастаяннай часткай усіх наступных прывілеяў і было адлюстравана ў артыкуле 2 раздзела III Статута ВКЛ 1529 г. [6, с. 48]. Такім чынам, кіраўніцтва ВКЛ юрыдычна не магло саступаць хаця б частку тэрыторыі дзяржавы. Наступствам гэтага было тое, што ў будучых войнах з Вялікім Княствам Маскоўскім ВКЛ звычайна заключала перамір'і, якія давалі надзею на магчымасць вяртання страт у будучым [6, с. 29].

У прывілеі ад 7 снежня 1506 г. і Статуце ВКЛ 1529 г. пытанні аб зносінах з іншымі дзяржавамі і праблемы знешняй палітыкі замоўчваліся. Аднак у іх знайшоў далейшае заканадаўчае замацаванне прынцып саўдзелу рады паноў у кіраванні важнейшымі сферамі жыцця дзяржавы [2, с. 227 – 229; 6, с. 40–41]. Акрамя таго, артыкул 6 раздзела I Статута ВКЛ 1529 г. замацаваў заканадаўчую абарону годнасці і гарантыю бяспекі дыпламатычных агентаў. Парушэнне яго пагражала смяротным пакараннем і прыраўнівалася да абразы самога гаспадара [6, с. 34].

Такім чынам, асноўныя прынцыпы і мэты ажыццяўлення і кіравання знешняй палітыкай ВКЛ канца XV – сярэдзіны XVI ст. знайшлі сваё замацаванне ў важнейшых тагачасных заканадаўчых актах. У сваю чаргу гэта было сведчаннем усведамлення іх важнасці для ўсёй сферы кіравання дзяржавай і імкнення прытрымлівацца важнейшых міжнародных прававых нормаў пры рэалізацыі знешнепалітычных мерапрыемстваў і ўзросшай прававой культуры тагачаснага грамадства.

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. Всемирная история: в 24 т. – Минск: Литература, 1997. – Т. 11: Развитие государств Восточной Европы/ А.Н. Бадак, И.Е. Войнич, Н.М. Волчек и др. – 592 с.
2. Гісторыя Беларусі ў дакументах і матэрыялах: у 4 т. – Менск: Выд-ва АН БССР, 1936. – Т.1: IX – XVII ст./ Скл.: акад. В.К. Шчарбакоў, дац. К.І. Кернажыцкі і вуч. археограф Д.І. Даўгяла. – XVI, 678 с.

3. Канановіч, У.І. Дыпламатыя Вялікага княства Літоўскага ў 1480 – першай чвэрці XVI ст. (Адносіны з Вялікім княствам Маскоўскім і Крымскім ханствам): дыс. ... канд. гіст. навук: 07.00.02 / У. І. Канановіч ; АН Беларусі, Ін-т гісторыі. – Мінск, 1997. – 95 с.
4. Мікалаева, Л.В. Асноўныя напрамкі знешняй палітыкі Вялікага Княства Літоўскага 10–20-х гадоў XVI ст. / Л.В. Мікалаева // Веснік БДУ. Серыя 3. – 2003. – №1. – С. 3–8.
5. Мікалаева, Л.В. Знешнепалітычнае становішча Вялікага княства Літоўскага пачатку XVI ст./ Л.В. Мікалаева// Веснік БДУ. Серыя 3. – 2002. – №1. – С. 14 – 17.
6. Статут Велікаго княжества Литовского 1529 г.: Текст, перевод, словарь-комментарий / под ред. акад. К.И. Яблонскаса. – Минск: Изд-во АН БССР, 1960. – 253 с.
7. Юхо, Я.А. Кароткі нарыс гісторыі дзяржавы і права Беларусі: вучэб. дапам./ Я.А. Юхо. – Мінск : Універсітэцкае, 1992. – 270 с.
8. Kolankowski, L. Dzieje Wielkiego księstwa Litewskiego za Jagiellonów/ L. Kolankowski. – Warszawa: Ślad główny: kasa im. Mianowskiego, 1930. – Т. 1. – 475 s.
9. Pietkiewicz, K. Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellończyka. Studia nad dziejami państwa i społeczeństwa na przełomie XV i XVI wieku / K. Pietkiewicz. – Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 1995. – 256 s.

РЕЦЕПЦИЯ И СТАТУТ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО 1588 ГОДА ПРИ ФОРМИРОВАНИИ РОССИЙСКОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА

О. В. Ахрамеева

Северо-Кавказский федеральный университет, Ставрополь, Россия

Реформирование отечественного гражданского законодательства вызывает интерес к анализу формирования национальной правовой системы, к тем принципам и традициям, которые в ней заложены. В статье автором проводится краткий анализ становления законодательства русского государства (древнего и средневекового периодов) в условиях активного взаимодействия с иными государствами. Автором акцентируется внимание, что эффективны только те изменения, которые основаны на национальных принципах.

РЭЦЭПЦЫЯ І СТАТУТ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА 1588 ГОДА ПРЫ ФАРМІРАВАННІ РАСІЙСКАГА ЗАКАНАДАЎСТВА

В. У. Ахрамеева

Паўночна-Каўказскі федэральны ўніверсітэт, Стаўрапаль, Расія

Рэфармаванне айчыннага грамадзянскага заканадаўства выклікае інтарэс да аналізу фарміравання нацыянальнай прававой сістэмы, да тых прынцыпаў і традыцый, якія ў ёй закладзены. У артыкуле аўтарам праводзіцца кароткі аналіз станаўлення заканадаўства рускай дзяржавы (старажытнага і сярэднявечавага перыядаў) ва ўмовах актыўнага ўзаемадзеяння з іншымі дзяржавамі. Аўтарам акцэнтуюцца ўвага, што эфектыўныя толькі тыя змяненні, якія заснаваны на нацыянальных прынцыпах.

STATUTE OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA 1588 IN FORMING RUSSIAN LEGISLATION

O. V. Achrameeva

North-Caucasian Federal University, Stavropol, Russia

Reforming civil legislation raises interest in analyzing the formation of the national legal system, the principles and traditions that it contains. In the article the author makes a brief analysis of the formation of the legislation of the Russian state (ancient and medieval periods) in conditions of active interaction with other states. The author focuses attention that only those changes that are based on national principles are effective.

Вопросы формирования права вообще, как и отдельных его отраслей и институтов в частности, напрямую связаны с развитием общества и государства, и прежде всего – с активным взаимодействием с другими государствами.

Необходимость международного сотрудничества, глобальные проблемы современности (глобализация, научно-технический прогресс, экология, демография и др.) требуют и пристального внимания к правовым институтам. С одной стороны, изменения являются необходимыми и насущными, а с другой — влекут перемены не только в регулировании отдельных сторон во взаимоотношениях частных лиц, но и перемены для всего общества. И как ни прискорбно отмечать, но изменения в правовом регулировании чаще всего направлены на урегулирование интересов меньшинства, а не на обеспечение предсказуемости жизни всего общества, то есть большинства. Также эти изменения неэффективны при последующем их применении или неисполнимы вовсе ввиду того, что были использованы иностранные нормы, противоречащие правовым традициям изменяемого законодательства.

Основными аргументами разработчиков законопроектов на основе иностранных норм являются мнения о значительном заимствовании иностранных норм в период становления отечественного законодательства. В качестве подтверждения речь прежде всего начинают вести о Русской Правде, как об основном источнике правовых норм того периода, сформированном на основе рецепции норм византийского и германского права. Однако текстологический анализ Русской Правды свидетельствует, что она возникла в военнотружинном обществе и под воздействием т.н. «Закона Русского», который относится к нормам местного русского права и который упоминается уже в договорах Руси с Византией X в. Так, в договоре 944 г. Закон Русский (Правда Русская) назван как равный источник права наряду с Законом Греческим: «<...> и то показан будет по закону гречьскому и по уставу и по закону рускому». Это само по себе говорит о высоком уровне общественных отношений и культуры славян уже в IX в.

Анализируя Русскую Правду, С.В. Юшков категорически отрицает влияние иноземного, в том числе и византийского, права, указывая на то, что своими корнями она уходит в право дофеодального периода. Заимствование норм византийского права, касающихся не только внутрицерковной жизни, но отправления сфер регламентации жизни феодального общества Я.Н. Щапов относит к периоду с конца XII – начала XIII вв. и в более позднее время, когда общественная жизнь полностью была подчинена христианским принципам. Кроме этого, сторонники уникальности формирования российского права, обращают внимание на то, что полные тексты Эклоги и Прохириона появились на Руси лишь в XIII веке, когда уже сформировались основные памятники средневекового русского права. Кроме того, на территории древнерусского государства, начиная со времен Киевской Руси применялись нормы византийского права, но исключительно для граждан Византийской империи. Эти «хождения» в Древней Руси византийских норм для «своих» являются ярким примером возможных способов иллюстрации действия иностранных норм в иной правовой культуре (которой являлась древнерусская, древнеславянская), для последующей их адаптации и применения уже на новой территории.

В последующем, уже при составлении Соборного Уложения 1649 года нормы византийского права были включены наравне с нормами иных право-порядков. В частности – нормы Литовского Статута 1588 г., которые претерпели значительную переработку, «в результате ее нормам литовского права придавалась большая определенность, конкретность содержания, а зачастую и иной смысл». Сам Литовский Статут был достаточно хорошо известен в Московском царстве. Еще М. Владимирский-Буданов обратил внимание на «распространенность Статута в XVII в. в Москве в среде лиц, ведавших суд и управление, как показывают описи имущества этих лиц». Далее он писал: «Законодательные памятники Литовско-Русскаго государства давно обращались в руках юристов-практиков московских. Конечно, судья знает, что этот закон чужой...; он пользуется им так сказать для себя, для уяснения себе самому вопроса... На этой первой ступени пользование чужим источником не есть еще рецепция; назовем такое пользование научным; оно (хотя в самой слабой степени) заменяло юридическое образование».

Заметное влияние на форму Соборного уложения 1649 г. оказала система Литовского Статута, однако разработчики Уложения не стали полностью воспроизводить эту структуру, а лишь использовали общий принцип систематизации. Так в начале Уложения зафиксированы нормы, посвященные закреплению и охране основ политического строя страны, защите важнейших по московским представлениям XVII в. социальных ценностей. Тем самым данный закон является первым актом светского характера и таким образом, создание Соборного уложения 1649 г. представляет собой поучительный опыт сочетания новаторства и консерватизма в модернизации юридической сферы жизни Московского царства, использование достижений передовых иностранных государств, и прежде всего – Великого княжества Литовского. Использование последнего уже данью традиции; еще в XVI в. первые земские соборы собирались по образцу сеймов Великого княжества Литовского, на политические институты которого тогда смотрели как на своего рода образец для подражания.

Безусловно, в Уложении также нашли отражение и нормы «градских законов» (византийские правовые акты), но именно отражение, а не полное заимствование. Причем в литературе отмечается, что практически ни одна заимствованная статья не была оставлена без переработки, затрагивавшей не только форму, но и содержание. По указу царя Алексея Михайловича, «заимствование норм византийского права при составлении этого сборника носило весьма ограниченный характер: в его содержание переносились не все нормы..., но лишь некоторые из них – те, которые были приемлемы (пристойны) к условиям русского общества... так что, несмотря на множество заимствований в него из иностранных источников, оно осталось, все-таки, вполне национальным кодексом, переработавшим чужой материал по духу старо-московского права, и не сделалось рабскою компиляцией права иноземного». В результате чего заимствованные нормы были переработаны до такой степени, что они стали отражать лишь исконно русские правовые воззрения и стали понятны

основной массе населения. Таким образом, Соборное уложение 1649 г. вошло в себя прошедшие проверку временем нормы русского права.

Уложение на длительный период закрепило основы политического строя и законодательства России и оставалось действующим нормативным правовым актом на протяжении двухсот лет. А в XIX в., на новом этапе систематизации российского права, Уложение было опубликовано в самом начале Полного собрания законов Российской империи.

Таким образом, взаимное использование правовых актов соседними государствами приводит к появлению наиболее эффективных в правоприменении норм, созданных на основе заимствованных из соседних правовых порядков. Кроме того, отечественное законодательство не испытывало такой процедуры как «рецепция», а если и включало нормы иностранного права, то исключительно те, которые наиболее соответствуют правовой культуре и принципам права и законодательства. Соответственно, чтобы безболезненно изменять правовые институты, сформированные в течение нескольких десятилетий и веков, необходимо, чтобы включаемые нормы (правила) были усвоены народным сознанием и не находились в противоречии с действительной жизнью, с ее практикой. А для этого необходимо время — и никакой спешки.

ФАРМИРАВАННЕ ОРГАНАЎ ФІНАНСАВАГА КАНТРОЛЮ Ў ВЯЛІКІМ КНЯСТВЕ ЛІТОЎСКІМ І ІХ ФУНКЦЫІ (XV–XVIII СТСТ.)

I. У. Вішнеўская

Беларускі дзяржаўны эканамічны ўніверсітэт, г. Мінск, Беларусь

Аналізуецца фарміраванне органаў фінансавага кантролю ў Вялікім Княстве Літоўскім, іх функцыі на працягу XV–XVIII ст.ст. Падкрэсліваецца, што органы фінансавага кантролю насілі калегіяльны характар і непасрэдна падпарадкоўваліся кіраўніку дзяржавы або ўраду.

ФОРМИРОВАНИЕ ОРГАНОВ ФИНАНСОВОГО КОНТРОЛЯ В ВЕЛИКОМ КНЯЖЕСТВЕ ЛИТОВСКОМ И ИХ ФУНКЦИИ (XV – XVIII СТСТ.)

И. В. Вишневская

*Белорусский государственный экономический университет,
г. Минск, Беларусь*

Анализируется формирование органов финансового контроля в Великом княжестве Литовском, их функции на протяжении XV – XVIII ст.ст. Подчеркивается, что органы финансового контроля носили коллегиальный характер и непосредственно подчинялись главе государства или правительству.

FORMING AUDIT AND THEIR FUNCTIONS IN THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA (XV–XVIII CENTURIES)

I. V. Vishnevskaya

Belarusian State Economic University, Minsk, Belarus

The article contains a description of the formation of the audit institutions in the Grand Duchy of Lithuania, their functions throughout XV - XVIII centuries. It emphasizes that financial control authorities were cooperative in nature and is directly subordinate to the head of state or government.

Выкарыстанне дзяржавай фінансаў у працэсе рэалізацыі задач, якія стаяць перад ёю, прадугледжвае ажыццяўленне фінансавага кантролю. У адпаведнасці з заканадаўствам у ім прымаюць удзел органы дзяржаўнай улады, мясцовага самакіравання, спецыяльныя кантралюючыя органы, а таксама грамадскія арганізацыі і працоўныя калектывы .

Значэнне фінансавага кантролю заключаецца па-першае, у правярцы выканання суб'ектамі гаспадарання ўсталяваных у дзяржаве форм і метадаў

рэалізацыі фінансавых адносін, па-другое, выяўленні эфектыўнасці і адпаведнасці задачам дзяржавы іх дзейнасці [1, с. 5]. Такім чынам, як і сёння, так і ў гістарычнай рэтрэспектыве дзяржаўны фінансавы кантроль патрэбны для рэалізацыі фінансавай палітыкі дзяржавы, стварэння ўмоў для эканамічнай стабілізацыі. Таму бачыцца актуальным даследванне дзейнасці органаў фінансавага кантролю на розных этапах гісторыі беларускай дзяржаўнасці.

У XV – XVIII ст. ст. эканамічнае і фінансавое кіраванне ў Вялікім Княстве Літоўскім ажыццяўляла дзяржаўная ўстанова – скарб ВКЛ. У штат скарба ўваходзілі падскарбі, скарбны і скарбныя пісары. Скарб быў дзяржаўным казначэйствам, у які перадаваліся грашовыя сродкі – сярэбшчына (падатак на абарону краіны), экстрэныя падаткі на ваенныя патрэбы, судовыя, мытныя пошліны, даходы ад дзяржаўных даменаў і іншыя прыбыткі, якія атрымліваў вялікі князь на дзяржаўныя і ўласныя патрэбы.

Функцыі земскага падскарбія, які ўзначальваў скарб, абмяжоўваліся прыёмам грашовых сродкаў і выдачай іх па вуснаму загаду вялікага князя і паноў – рады, або па квітанцыі канцылярыі ВКЛ.

Касавыя ведамасці скарба рыхтаваў асобы скарбны пісар. У Прывілеі 1492 г. вялікі князь Аляксандр прадпісвае выдаць скарбавыя папаўненні толькі паводле ўхвалы (адмысловага нарматыўнага прававога акта, выдадзенага калегіяльным органам ВКЛ – паны-радай на агульную земскую карысць). Пры гэтым вялікі князь абмяжоўваў сваё права распараджацца дзяржаўнымі грашовымі сродкамі. У артыкуле 23 Прывілея 1492 г. замацавана норма, згодна з якой ігнаруючы волю гаспадарскай рады, грошы і іншыя каштоўнасці “...не павінны выносіцца з скарбу і назад аддавацца” [2, с. 49].

Такім чынам, да сярэдзіны XVI ст. роля падскарбія была пасіўнай, ён не кіраваў фінансамі, а выконваў распараджэнні гаспадара і паноў-рады і рабіў справаздачы аб зборы і размеркаванні дзяржаўных сродкаў. У кіраванні фінансамі большую ролю адыгрываў канцлер, абавязкам якога было даходы гаспадарскія і земскія сцерагчы [3, с. 263].

У часы Жыгімонта Аўгуста назіраецца тэндэнцыя да пашырэння паўнамоцтваў падскарбія земскага. На думку М. Любаўскага, ён пераўтвараецца ў сапраўднага міністра фінансаў [3, с. 270]. Змены ў становішчы падскарбія былі звязаны з агульнымі эканамічнымі пераўтварэннямі ў ВКЛ і ў першую чаргу ўвядзеннем валочнай “уставаў”. Падскарбію было перададзена цэнтральнае кіраванне гаспадарскімі маёнткамі. Пад яго кіраўніцтвам працавалі мясцовыя рэвізоры, якія павінны былі дакладаць аб стане маёмасці дзяржаўных маёнткаў. Падскарбі земскі ажыццяўляў фінансавы кантроль за дзейнасцю стараст, дзяржаўцаў, цівуноў, каморнікаў, мытнікаў і іншых ураднікаў. Апошнія здавалі фінансавыя сродкі або яму непасрэдна, або пісару скарбнаму і атрымлівалі ад іх квітанцыі.

Значныя змены ў органах фінансавага кантролю былі выкліканы Лівонскай вайной. Улада князя вымушана была пайсці на экстарныя абкладанні падаткаплацельшчыкаў, таму што дзяржаўны скарб быў пусты. Для

паспяховасці збораў кантроль і ўсё справаводства засяроджваецца ў руках падскарбія земскага. Усе паборцы падлягалі яго прысуду, ён жа ўзнагароджваў іх за паспяховую працу. Сабраныя грошы расходваліся па загаду гаспадара на патрэбы дзяржаўныя [3, с. 350]. Падскарбі атрымаў права кантролю за дзейнасцю і выдачай прыбыткаў з мыта. У яго распараджэнне быў пераведзены і манетны двор.

Такім чынам, валочная рэформа і Лівонская вайна змянілі вагу падскарбія ў дзяржаве, пераўтварылі яго ў значную асобу ў сістэме кіравання ад якой залежыла фінансавая становішча краіны.

Грамадская думка ВКЛ разглядала дзяржаўную скарбніцу як крыніцу, створаную для агульнага грамадскага дабра, абароны Айчыны, а не для раздачы грошай і маёнткаў прыхільнікам караля. Напрыклад А. Волан, раіў сенату Рэчы Паспалітай вызначыць межы для каралеўскіх расходаў “...каб кароль не меў права дамагацца празмернай раскошы...”, не марнаваў тое, што павінна быць выкарастанана неадкладныя патрэбы дзяржавы”. Менавіта таму, быў упэўнены мысліцель, асобы, адказныя за захаванне дзяржаўнага скарбу, павінны выдаваць грошы не па асабістому загаду караля, а толькі з санкцыі Сената на патрэбы краіны [4, с. 70].

Калегіяльны орган, які здзяйсняў кантроль за фінансавымі сродкамі дзяржавы з’явіўся ў пачатку XVII ст. З гэтай мэтай Віленская канвакацыя (агульнадзяўны сойм ВКЛ) стварыла Скарбавы Трыбунал – ўяўляў сабою адміністрацыйную і судовую ўстанову, якая ажыццяўляла кантроль за даходамі і расходамі дзяржаўнага скарба, разглядала справы, звязаныя з нявыплатай дзяржаўных падаткаў. У яго склад, акрамя падскарбія, уваходзілі сенатары, соймавыя паслы і прадстаўнікі мясцовай улады. Трыбунал меў права спаганяць даўгі і папаўняць імі дзяржаўны скарб, але і судзіць даўжнікоў [5, с. 572].

Скарбавы Трыбунал быў скасаваны ў сувязі з утварэннем Скарбавай камісіі ВКЛ у 1764 г. Утвораная пастановай каранацыйнага сойма 16 мая 1764 г. яна з’яўлялася калегіяльным органам улады ВКЛ па кіраванню фінансавай палітыкай і дзяржаўным скарбам. Камісія падпарадкоўвалася сойму і кантралявала дзейнасць мытняў, бровароў і іншых прыбытковых прадпрыемстваў, наглядала за аднастайнасцю мераў і вагі, распараджалася зборам падымнага і пагалоўнага (з яўрэяў) падаткаў [5, с. 571].

У лістападзе 1791 г. Скарбавая камісія ВКЛ дабраахвотна дэлегавала свае паўнамоцтвы Скарбавай камісіі абодвух народаў (Рэчы Паспалітай), падпарадкаванай ураду краіны – Стражы правоў. Такі крок адпавядаў федэратыўнаму характару Рэчы Паспалітай, вызначанаму актам “Узаемнае Заручэнне абодвух народаў”, які дапаўняў Канстытуцыю 3 мая 1791 г..

Такім чынам, дзяржаўна-прававая гісторыя Беларусі ў XV – XVIII ст.ст. сведчыць аб існаванні сітэмы дзяржаўнага нагляду за расходаваннем грашовых сродкаў і адпаведнасцю законам дзяржавы фінансавай дзейнасці арганізацый, устаноў і службовых асоб. Органы фінансавога кантролю насілі,

як правіла, калегіяльны характар і непасрэдна падпарадкоўваліся кіраўніку дзяржавы або ўраду.

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. Вишневский, А.А. Финансовый контроль: Учеб. пособие / А.Ф. Вишневский, В.С. Гальцов, И. В. Сауткин. – Минск: Акад. МВД Респ. Беларусь, 2005. – 92 с.
2. Вішнеўскі, А. Ф. Гісторыя дзяржавы і правы Беларусі ў дакументах і матэрыялах / А.Ф. Вішнеўскі, Я.А. Юхо – 2-ое выд., дап. – Мінск: Акадэмія МУС Рэспублікі Беларусь, 2003. – 320 с.
3. Любавский, М.К. Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно/М.К. Любавский – Минск: Беларус. навука, 2012. – 397 с.
4. Волян, А. Прамова да Сената Каралеўства Польскага/А.Волян//Белорусские мыслители XVI – XVIII вв. Избранные труды. – Минск: Ред. журнала «Промышленно-торговое право», 2017. – 320с.
5. Вялікае княства Літоўскае: у 2 т. / рэдкал.: Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелЭН, 2005 – 2006.

КАДЫФІКАЦЫЙНЫЯ ТРАДЫЦЫІ Ў ГІСТОРЫІ РАЗВІЦЦА БЕЛАРУСКАГА КРЫМІНАЛЬНАГА ЗАКАНАДАЎСТВА

С. А. Гур'еў

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, г. Мінск, Беларусь

У артыкуле разглядаюцца асноўныя кадывікаваныя акты крымінальна-прававой накіраванасці, якія дзейнічалі на тэрыторыі Беларусі ў XV – XX стагоддзях. Адзначаецца пераемнасць у заканадаўчым замацаванні асобных крымінальна-прававых прынцыпаў. Адзначана гістарычная схільнасць айчыннага заканадаўцы да выбару кадывікаванай формы крымінальнай заканадаўчасці.

КОДИФИКАЦИОННЫЕ ТРАДИЦИИ В ИСТОРИИ РАЗВИТИЯ БЕЛОРУССКОГО УГОЛОВНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА

С. А. Гурьев

Белорусский государственный университет, г. Минск, Беларусь

В статье рассматриваются основные кодифицированные акты уголовно-правовой направленности, действовавшие на территории Беларуси в XV – XX веках. Отмечается преемственность в законодательном закреплении отдельных уголовно-правовых принципов. Отмечена историческая предрасположенность отечественного законодателя к выбору кодифицированной формы уголовного законотворчества.

CODIFICATION TRADITIONS IN THE HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF THE BELARUSIAN CRIMINAL LEGISLATION

S. A. Guriev

The Belarusian State University, Minsk, the Republic of Belarus

The article deals with the main codified acts of criminal-legal orientation that operated on the territory of Belarus in the 15th-20th centuries. The continuity in legislative consolidation of separate criminal legal principles is noted. The historical predisposition of the domestic legislator to the choice of the codified form of criminal lawmaking is noted.

У сярэдзіне XV ст. развіццё крымінальнага права ў Вялікім княстве Літоўскім (далей – ВКЛ) выйшла на новы ўзровень, аб чым сведчыць першая здзейсненая спроба сістэматызацыі крымінальнага заканадаўства, увасобленая ў Судзібніку Казіміра 1468 г. Лічыць дадзены закон паўнаважнаскай крымінальнай кадывікацыяй не выпадае, бо ён рэгуляваў і іншыя прававыя галіны (падатковую, адміністрацыйную і інш.), не быў падзелены на

артыкулы, але для таго часу гэта была значная спроба ўдасканалення заканадаўчай тэхнікі.

Асноўныя палажэнні Судзебніка Казіміра 1468 г. адносна мераў пакаранняў і ўзросту крымінальнай адказнасці былі значна дапрацаваны ў Статутах ВКЛ 1529, 1566 і 1588 гг. Статуты ўтрымлівалі нормы, якія датычылі ўсіх відаў тагачасных злачынстваў і пакаранняў.

Найбольш дасканалым з айчынных прававых актаў гэтага перыяду быў Статут ВКЛ 1588 г., які з'явіўся вяршыняй айчыннай сярэднявечнай заканадаўчай сістэматызацыі, пацверджаннем чаго з'яўляецца амаль 250-гадовы тэрмін яго дзеяння.

Статуты ВКЛ, асабліва Статут 1588 г., замацавалі асноўныя крымінальна-прававыя прынцыпы, якія знайшлі адлюстраванне ў пазнейшым заканадаўстве ў той ці іншай ступені. Так, Статут 1588 г. змяшчаў новыя для тагачаснага крымінальнага права прынцыпы: роўнасці ўсіх свабодных людзей перад законам, адказнасці толькі ў судовым парадку, індывідуалізацыі пакарання [3]. Самым значным прававым прынцыпам, які знайшоў рэгламентацыю ў Статуте 1588 г., была прэзюмпцыя невінаватасці. Падкрэслівалася, што суд «в речах вонтпливых склоннейший маеть быти ку вызволенью нижли ку каранью» [4]. Статут 1588 г. значна гуманізаваў крымінальнае права, напрыклад, тэрмін турэмнага зняволення быў невялікі – да 1 года і 6 тыдняў, непаўналетнія падлягалі адказнасці з 16 гадоў (па Статуту 1566 г. – з 14), смяротнае пакаранне не прымянялася да цяжарных жанчын, існавала ўзмоцненая крымінальна-прававая ахова жанчыны. Статут 1588 г. быў адным з першых заканадаўчых актаў Еўропы, крымінальныя нормы якога былі накіраваны на ахову прыроды, падтрыманне і павелічэнне яе рэсурсаў, іх рацыянальнае выкарыстанне [2, с. 241]. Закон 1588 г. вылучаў наўмысныя і ненаўмысныя злачынствы, цяжкія і меней цяжкія, распавядаў пра неабходную абарону, даваў вызначэнне саўдзельніцтву, паняццю злачынства, выдзяляў віды злачынстваў, апісваў склады злачынстваў, мэты і віды пакаранняў і шмат іншага. Пры адсутнасці віны крымінальнае пакаранне па Статуту 1588 г. не прымянялася. Ненаўмысная віна ў шэрагу выпадкаў прадугледжвала толькі маёмасную адказнасць (пакрыццё страт, шкоды). Абавязкова вызначалася прычинная сувязь паміж дзеяннем і яго вынікам. Пры прызначэнні пакарання ўлічвалася псіхічнае становішча асобы, напрыклад, ад адказнасці вызваліліся «шалёныя і дурні» [1, с. 109]. Вызначаўся таксама тэрмін крымінальнай даўнасці ў 3 гады, па заканчэнні якога асоба не прыцягвалася да адказнасці [3]. Юрыдычная каштоўнасць Статута 1588 г. была настолькі значнай, што і пасля далучэння Беларусі да Расійскай імперыі ён заставаўся дзеючым законам амаль да сярэдзіны XIX ст.

Статуты ВКЛ дзейнічалі не толькі на тэрыторыі сучаснай Беларусі, але і Ўкраіны, Літвы, часткі Расіі і Польшчы, у некаторых выпадках служылі асновай і прыкладам для распрацоўкі заканадаўства Расійскай дзяржавы і Польшчы. Таму нельга цалкам адмаўляць, што Статуты паўплывалі на прававую культуру і традыцыі шматлікіх народаў усходнееўрапейскага

рэгіёну і змешчаныя ў іх асобныя прынцыпы, інстытуты і нормы былі эвалюцыйным шляхам пераёмна ўспрыняты пазнейшым крымінальным заканадаўствам, прычым не толькі айчынным, але і ў некаторай ступені замежным.

З другой паловы XIX ст. у беларускіх губернях пачало дзейнічаць толькі расійскае заканадаўства, сярод якога варта адзначыць Звод законаў 1832 г., Укладанне аб пакараннях крымінальных і папраўчых 1845 г., Крымінальнае ўкладанне Расійскай Імперыі 1903 г.

Пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі была ажыццёўлена спроба агульнай адмовы ад набыткаў папярэдняга крымінальнага права і яго заканадаўчых традыцый. Крымінальныя праваадносіны рэгуляваліся сітуацыйна, у надзвычайным парадку, гаворкі аб стварэнні адзінага кадыфікаванага крымінальна-прававога акта не ішло.

Тым не менш, даволі хутка кіраўніцтва Савецкай дзяржавы ўсвядоміла, наколькі моцным сродкам для ажыццяўлення сацыялістычных пераўтварэнняў з'яўляецца права, асабліва крымінальнае. Таму неўзабаве былі хутка распрацаваны і 12 снежня 1919 г. прыняты Кіруючыя пачаткі па крымінальным праве РСФСР, якія з'явіліся першым савецкім кадыфікаваным дакументам у галіне крымінальнага права і распаўсюдзілі сваё дзеянне ў тым ліку і на тэрыторыі Беларусі. З-за паспешнасці прыняцця Кіруючыя пачаткі 1919 г. не былі як след распрацаваны, таму тэрмін іх дзеяння быў вельмі кароткім і ўжо ў 1922 г. быў прыняты Крымінальны кодэкс РСФСР 1922 г., які распаўсюдзіў сваё дзеянне таксама і на тэрыторыю Беларускай ССР.

Уласныя савецкія крымінальныя кодэксы былі прыняты ў БССР у 1928 г. і 1960 г.. У савецкія часы гістарычная традыцыя па кадыфікацыі крымінальнага заканадаўства таксама захавалася, што было аб'ектыўна абумоўлена. Айчынныя традыцыі крымінальна-прававой кадыфікацыі знайшлі працяг і ў дзеючым Крымінальным кодэксе Рэспублікі Беларусь 1999 г., які з'яўляецца спадкаемцай найлепшых набыткаў беларускіх помнікаў крымінальнага заканадаўства і ў першую чаргу свайго папярэдніка – Крымінальнага кодэкса БССР 1960 г.

Такім чынам, можна адзначыць, што пачынаючы з XV стагоддзя крымінальнае заканадаўства на беларускіх землях развівалася пераважна ў кадыфікаванай форме, дадзеныя традыцыі сістэматызацыі знайшлі адлюстраванне і ў дзеючым Крымінальным кодэксе Рэспублікі Беларусь, які таксама эвалюцыйна ўспрыняў лепшыя набыткі і прынцыпы з папярэдніх крымінальных законаў, што пацвярджае наяўнасць пэўнай гістарычнай пераёмнасці ў айчынным крымінальным заканадаўстве.

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. Довнар, Т. И. История государства и права Беларуси : учеб. пособие / Т. И. Довнар, Н. М. Юрашевич. – Минск : Акад. упр. при Президенте Респ. Беларусь, 2005. – 317 с.

2. Крымінальнае права Беларусі: закон, злачынства, адказнасць : навуч. дапам. / А. У. Баркоў [і інш.] ; пад рэд. А. У. Баркова. – Мінск : Завігар, 1997. – 287 с.
3. Статут Вялікага княства Літоўскага 1588 / пер. на бел. мову А.С. Шагун. – Мінск : Беларусь, 2005. — 207 с.
4. Юхо, Я. А. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі : дапаможнік : у 2 ч. / Я. А. Юхо. – Мінск : РІВШ, 2000–2003. – Ч. 1. – 2000. – 349 с.

УПЛЫЎ РЭФАРМАЦЫЙНАГА РУХУ НА НОРМЫ СТАТУТА ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА 1588 ГОДА

Д. С. Жук

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, г. Мінск, Беларусь

Даследуецца ўплыў рэфармацыйнага руху на нормы Статута ВКЛ 1588 г. Падкрэсліваецца, што кожны з асноўных напрамкаў рэфармацыйнага руху аказаў свой уплыў на Статут ВКЛ 1588 г.. Спасылаючыся на артыкулы Статута ВКЛ 1588 г. і працы лідараў Рэфармацыі (М. Лютара, Ж. Кальвіна), разглядаецца ў чым гэты ўплыў праявіўся.

ВЛИЯНИЕ РЕФОРМАЦИОННОГО ДВИЖЕНИЯ НА НОРМЫ СТАТУТА ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО 1588 ГОДА

Д. С. Жук

Белорусский государственный университет, г. Минск, Беларусь

Исследуется влияние реформационного движения на нормы Статута ВКЛ 1588 г. Автор подчеркивает, что каждое из основных направлений реформационного движения оказало свое влияние на Статут ВКЛ 1588 г. Ссылаясь на статьи Статута ВКЛ 1588 г. и труды лидеров Реформации (М. Лютера, Ж. Кальвина) рассматривается в чем это влияние проявилось.

THE INFLUENCE OF THE REFORMATION MOVEMENT ON NORMS OF THE STATUTE OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA 1588

D. S. Zhuk

The Belarusian State University, Minsk, the Republic of Belarus

The author examines the influence of the reformation movement on the norms of the Statute of the GDL 1588. The author emphasizes that each of the main directions of the reformation movement had an impact on the Statute of the GDL 1588. It is examined how this influence manifested itself. Reference is made to the articles of the Statute of the GDL 1588 and the writings of the leaders of the Reformation (M. Luther, J. Calvin).

Статут ВКЛ 1588 г. стаў сапраўдным прыкладам высокай якасці інтэлектуальнага ўзроўню развіцця права беларускага феадальнага грамадства на многія гады наперад. Дадзены звод законаў быў распрацаваны ў адпаведнасці з сучаснымі для таго перыяду гістарычнага развіцця беларускай дзяржаўнасці выклікамі. У яго нормах знайшлі сваё адлюстраванне працэсы (рухі, тэндэнцыі), якія ўплывалі на сацыяльна-палітычнае і прававое жыццё

тагачаснага грамадства і дзяржавы. Адным з такіх працэсаў і стаў рэфармацыйны рух, ідэі якога аказалі актыўны ўплыў на палітыка-прававыя палажэнні Статута ВКЛ 1588 г.

Менавіта вывучэнне з'яў, якія паўплывалі на змест нормаў Статута 1588 г., гэта магчымасць даследаваць больш ґрунтоўна гісторыка-прававую спадчыну і палітыка-прававыя традыцыі беларускага народа. Адною з такіх з'яў з'яўляўся рэфармацыйны рух, які ў ВКЛ насіў неаднародны характар. Асноўнымі яго напрамкамі з'яўляліся лютэранства, кальвінізм, антытрынітарызм і сацыніянства. Кожны з гэтых напрамкаў па-рознаму ўплываў на Статут ВКЛ 1588 г.

У лютэранскім веравучэнні гэты ўплыў адбываўся, як праз уласна палітыка-прававыя рэфармацыйныя ідэі лютэранства, так і праз яго некаторыя рэлігійныя рэфармацыйныя ідэі, у тым ліку трансфармаваныя ў палітыка-прававыя ідэі.

Так, напрыклад, лютэранскім веравучэннем абвешчаўся прынцып рэлігійнай свабоды і свабоды сумлення. Гэта часткова знайшло свой водгук у акце Варшаўскай канфедэрацыі 1573 г. [1, с. 426], палажэнні якой з часам перайшлі ў 3 артыкул трэцяга раздзелу Статута ВКЛ 1588 г. [2, с. 112–114]. Акрамя гэтага выказваемая ў лютэранстве ідэя абавязковага выканання царкоўных заветаў [3, с. 29] трансфармавалася ў ідэю абавязковага выканання норм юрыдычнага закону. Апошняя была сугучнай з 11 артыкулам першага раздзелу Статута ВКЛ 1588 г., дзе ўстанаўлівалася, што судовае або заканадаўча зацверджанае рашэнне, з'яўляецца абавязковым для ўсіх грамадзян дзяржавы (Статут ВКЛ 1588. Р. I, арт. 11) [2, с. 88].

Галоўным ідэолагам лютэранства ўздымалася праблема недасканаласці законаў і прызнавалася неабходнасць яе пераадолення [4, с. 156]. Статут ВКЛ 1588 г. прадбачыў дзеянні суддзі на выпадак адсутнасці нормы, якая б рэгулявала грамадскія адносіны. Тым самым, яго заканадаўца таксама прызнаваў магчымую наяўнасць недасканаласці ў законах дзяржавы (Статут ВКЛ 1588. Р. IV, арт. 54) [2, с. 183]. Нельга тут не ўзгадаць і пра ідэю рэлігійнай свабоды, трансфармаваную ў ідэю прававой свабоды, якая была замацавана ў «Звароце Льва Сапегі да ўсіх саслоўяў Вялікага княства Літоўскага» [5, с. 47].

У лютэранскім веравучэнні змяшчаліся палітыка-прававыя рэфармацыйныя ідэі (прынцып рэлігійнай свабоды, свабоды сумлення, палажэнне аб недасканаласці законаў і прызнання неабходнасці яе пераадолення і інш.), некаторыя рэлігійныя рэфармацыйныя ідэі (ідэя рэлігійнай свабоды і інш.), у тым ліку трансфармаваныя ў палітыка-прававыя ідэі (ідэя абавязковага выканання царкоўных заветаў трансфармаваная ў ідэю абавязковага выканання норм юрыдычнага закону, ідэя рэлігійнай свабоды трансфармаваная ў ідэю прававой свабоды і інш.), якія супадалі і пераклікаліся з палажэннямі і нормамаі Статута ВКЛ 1588 г.

Рэфармацыйныя ідэі кальвінізму пераклікаліся з палажэннямі Статута ВКЛ 1588 г. Гэта былі як палітыка-прававыя рэфармацыйныя ідэі, так і некаторыя

рэлігійныя рэфармацыйныя ідэі, у тым ліку і тыя з іх, якія былі трансфармаваны ў палітыка-прававыя ідэі.

У разуменні Ж. Кальвіна, мэтай усіх законаў свету павінна быць справядлівасць: «все законы мира, к чему бы они ни относились, должны иметь целью одну и ту же справедливость» [6, с. 482] або «справедливость должна быть единственной целью, правилом и венцом всякого закона» [6, с. 482]. Катэгорыя справядлівасці з'яўлялася асноўным арыентаграм пры распрацоўцы Статута ВКЛ 1588 г. У яго нормах робіцца акцэнт на справядлівасці як аснове закона і дзяржавы. Напрыклад, сам вялікі князь аб'яўляецца вартавым справядлівасці (Статут ВКЛ 1588. Р. I, арт. 8) [0, с. 84], яе павінны прытрымлівацца і пры адпраўленні правасуддзя (Статут ВКЛ 1588. Р. III, арт. 46) [2, с. 136].

Кальвінізм у асобе яго роданачальніка прызнаваў неабходнасць існавання інстытуту дзяржавы, пры гэтым падкрэсліваючы яе Богаўстаноўленасць і называючы ўрадавых асоб прадстаўнікамі Бога на зямлі. Лічылася, што ўсялякая ўлада мае Боскую прыроду [6, с. 469]. У сваю чаргу, у першым раздзеле Статута ВКЛ 1588 г. замацоўвалася канстытуцыйная аснова дзяржаўнасці, дзе таксама ўказвалася на Богаўстаноўленасць улады вялікага князя. Так, вялікі князь як кіраўнік дзяржавы выступаў «...сторожом справедливости от пана бога постановленным...» (Статут ВКЛ 1588. Р. I, арт. 8) [2, с. 84]. Аб Богаўстаноўленасці ўлады сведчылі і прысягі суддзяў (і іншых служачых) земскіх і падкаморскіх судоў ВКЛ, якія пачыналіся словамі: «присегаю Пану Богу во Троицы единому» (Статут ВКЛ 1588. Р. IV, арт. 1) [2, с. 139–140], (Статут ВКЛ 1588. Р. IX, арт. 1) [2, с. 251], (Статут ВКЛ 1588. Р. IV, арт. 8) [2, с. 146], (Статут ВКЛ 1588. Р. I, арт. 30) [2, с. 99].

Для кальвінісцкага веравучэння, у якасці выключэння з правілаў, якому надавалася прыярытэтнае значэнне, дапушчальна было права народа на супраціўленне ганебнай і наогул тыранічнай уладзе. Ж. Кальвін прапаноўваў рабіць гэта не па волі народнай, а з дапамогай спецыяльных органаў – (магістратаў), якія надзяляліся б для гэтай мэты паўнамоцтвамі па ахове свабоды народа ад тыраніі манархаў [6, с. 495]. У ВКЛ дадзенае права мела сваю больш шырокую трактоўку, што адлюстроўвалася ў яго розным успрыманням прадстаўнікамі шляхецкага і сялянскага саслоўяў. Шляхта бачыла ў гэтым праве магчымасць супраціўлення тыраніі вялікага князя, а – сяляне магчымасць змагацца са сваёй феадальнай залежнасцю. Механізмам рэалізацыі было іх звяртанне ў суд (адалена тут прагледжваецца паралель з прапанаванымі Ж. Кальвінам спецыяльнымі ўстановамі – магістратамі), які вялікі князь «ку розширению большое вольности и осягненью прудшое справедливости рачил... за спольною на то всих станов згодою и призволением» (Статут ВКЛ 1588. Р. IV, арт. 1) [2, с. 138].

На нашу думку, аб'яўленае кальвінізмам права народа на супраціўленне тыранічнай уладзе, прывяло (ініцыявала) да ўвядзення заканадаўцам у Статут ВКЛ 1588 г. такіх прававых ідэй, як роўнасць усіх перад законам, свабода веравызнання, катэгорыі прававой свабоды і інш., дзякуючы якім

верагоднасць устанаўлення ганебных, тыранічных рэжымаў у краіне значна змяншалася (Статут ВКЛ 1588. Р. IV, арт. 1; Статут ВКЛ 1588. Р. III, арт. 3) [0, с. 47]. Кальвінісцкае веравучэнне выношвала ў сабе рэфармацыйныя ідэі наконт палітычнага і прававога ўладкавання жыцця ў дзяржаве і грамадстве, якія былі падобнымі з палажэннямі і нормамаі Статута 1588 г. У лік такіх ідэй уваходзілі палітыка-прававыя рэфармацыйныя ідэі (права народа на супраціўленне тыранічнай уладзе, прыярытэт закону ў справе грамадскага ўладкавання дзяржавы, ідэя справядлівасці, як мэты ўсіх законаў свету) і некаторыя рэлігійныя рэфармацыйныя ідэі кальвінізму (Богаўстаноўленасць любой улады), у тым ліку трансфармаваныя ў палітыка-прававыя ідэі (рэспубліканскія формы царкоўнага ўладкавання, якія далі пачатак тэорыі падзелу ўлад на заканадаўчую, выканаўчую і судовую).

У меншай ступені чым кальвінізм і лютэранства на нормы Статута ВКЛ 1588 г. паўплывалі палажэнні антытрынітарызму. У многім гэта было абумоўлена радыкальным характарам яго ідэй. Уплыў антытрынітарызму на нормы Статута ВКЛ 1588 г. здзяйсняўся, у першую чаргу, дзякуючы актыўнай творчай дзейнасці яго прадстаўнікоў (С. Буднага, Л. Крышкоўскага, М. Чаховіца, Паўла з Візны, Якуба з Калінаўкі, Пятра з Генёндза і інш.), якія выказвалі палітыка-прававыя рэфармацыйныя ідэі (права народа на супраціўленне тыранічнай уладзе, ідэя рэлігійнай верацярпімасці і свабоды веравызнання, ідэя ўсеагульнай справядлівасці і інш.), або некаторыя рэлігійныя рэфармацыйныя ідэі (богаўстаноўленасці улады), у тым ліку трансфармаваныя ў палітыка-прававыя ідэі (ідэя роўнасці ўсіх людзей перад Богам трансфармавалася ў ідэю роўнасці ўсіх людзей перад законам, ідэя пераўтварэння свету павінна здзяйсняцца не толькі адным Богам, але і з дапамогай верных яму людзей, выбраных для выратавання трансфармавалася ў права ўдзела народа ў дзяржаўных справах), і, з'яўляючыся выразнікамі інтарэсаў прыгнечаных слаёў насельніцтва, адлюстроўвалі іх запыты і прадстаўлялі сабой тую сілу, з якой правячыя вярхі Княства не маглі не лічыцца і да якой не маглі не прыслухоўвацца. Такі ўплыў знаходзіў сваё адлюстраванне ў нормах Статута ВКЛ 1588 г. Разам з тым радыкальныя для беларускага феадальнага грамадства XVI ст. ідэі антытрынітарыяў неслі пагрозу перш за ўсё для сацыяльна-палітычнага становішча федалаў, склаўшайся на той час палітычнай і прававой сістэмы дзяржавы, а таксама для існавання самой дзяржавы. У большай ступені гэта тычылася ўтапічных ідэй антытрынітарыяў (адмаўлення прыватнай уласнасці (Пётр з Генёндза, Якуб з Калінаўкі, Л. Крышкоўскі), забароны карыстацца законамі (Пётр з Генёндза), звяртацца да судзебнай улады (М. Чаховіц), скасавання дзяржаўных інстытутаў (М. Чаховіц, Г. Павел, Пётр з Генёндза, Л. Крышкоўскі), ліквідацыі прыгонніцтва (Пётр з Генёндза, Павел з Візны, Якуб з Калінаўкі, М. Чаховіц, Л. Крышкоўскі)). Таму, на наш погляд, улічваючы гэта ў Статут ВКЛ 1588 г., былі ўключаны артыкулы са змешчанымі ў іх тэкстамі прысяг, якія пачыналіся словамі «присягаю Пану Богу во Троицы единому». З такіх слоў сваю прысягу павінны былі пачынаць пры заступленні на пасаду суддзя,

падсудак, пісар земскага суда (Статут ВКЛ 1588. Р. IV, арт. 1) [2, с. 139–140], суддзя падкаморскага суда (Статут ВКЛ 1588. Р. IX, арт. 1) [2, с. 251], возныя (Статут ВКЛ 1588. Р. IV, арт. 8) [2, с. 146], і нават шляхцічы ці іх прыказчыкі пры перавозе тавараў з маёнткаў (Статут ВКЛ 1588. Р. I, арт. 30) [2, с. 99].

Гэта сведчыла аб непрыняцці заканадаўцам асноўнага догмату, на якім будавалася вучэнне антытрынітарыяў

Уплыў сацыялізму на нормы Статута ВКЛ 1588 г. быў малаверагодным, таму што на землях Рэчы Паспалітай, у склад якой уваходзілі землі ВКЛ, яно пачало распаўсюджвацца толькі ў 80 – х гг. XVI ст., а ў самастойнае вучэнне здатнае аказваць уплыў на гэты Статут яно аформілася толькі бліжэй к 90-м гг. XVI ст., у час актыўнага развіцця контррэфармацыйнага руху.

Такім чынам, Статут ВКЛ 1588 г. стаў адлюстраваннем дзяржаўнай годнасці і грамадскай сталасці ВКЛ у той ступені, у якой гэта было магчыма для тагачаснай феадальнай рэчаіснасці. Сваю ролю адыграў уплыў рэфармацыйнага руху на нормы Статута ВКЛ 1588 г., які адбываўся, у першую чаргу, праз палітыка-прававыя рэфармацыйныя ідэі і некаторыя рэлігійныя рэфармацыйныя ідэі асноўных напрамкаў рэфармацыйнага руху ВКЛ, у тым ліку трансфармаваныя ў палітыка-прававыя ідэі якія знаходзілі сваё адлюстраванне ў нормах гэтага Статуту. Дадзеныя ідэі аб'ядноўваў прынесены на хвалях рэфармацыйнага руху прымат індывідуалістычнага мыслення чалавека, які спачатку захапіў свядомасць заходнееўрапейскага грамадства, а потым распаўсюдзіўся і трапіў адтуль у ВКЛ. Гэты прымат стаў неабходным імпульсам для пераходу еўрапейскага грамадства ад тэалагічнага да юрыдычнага светапогляду.

БІБЛІЯГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. Konfederacja warszawska 28 I. 1573 // Humanizm i reformacja w Polsce: wybór źródeł dla ćwiczeń uniwersyteckich / wydali Ign. Chrzanowski i St. Kot. – Lwów [etc.] : Ossolineum, 1927. – S. 424–427.

2. Статут Вялікага княства Літоўскага 1588 : Тэксты. Давед. Камент. / Бел. сав. энцыкл. ; рэдкал.: І. П. Шамякін [і інш.] – Мінск : БелСЭ, 1989. – 573 с.

3. Лютер, М. О свободе христианина / М. Лютер // Избранные произведения. – СПб., 1994. – С. 24–54.

4. Лютер, М. О светской власти / М. Лютер // Избранные произведения. – СПб., 1994. – С. 131–163.

5. Сапега, Л. Прадмовы / Л. Сапега // Статут Вялікага княства Літоўскага 1588 : Тэксты. Давед. Камент. / Бел. сав. энцыкл. ; рэдкал.: І. П. Шамякін [і інш.]. – Мінск, 1989. – С. 42–48.

6. Кальвін, Ж. Наставление в христианской вере : в 3 т. / Ж. Кальвин. – М. : Изд-во Рос. гос. гуманитар. ун-та, 1999. – Т. 3, кн. 4. – С. 7 – 496.

СТЫМУЛЯВАННЕ ЭКАНАМІЧНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ПА СТАТУЦЕ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА 1588 ГОДА

Д. С. Маркевіч

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, г. Мінск, Беларусь

Артыкул прысвечаны даследаванню прадугледжаных нормаў Статута 1588 года механізмаў стымулявання эканамічных адносін, у тым ліку, развіццю інстытута прыватнай уласнасці, а таксама прававых гарантый, якія забяспечваюць яе абарону. Надаецца ўвага асобным аспектам стымулявання вытворчай і гандлёвай дзейнасці, вывучаюцца асаблівасці прававога рэгулявання закладных адносін.

СТИМУЛИРОВАНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПО СТАТУТУ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО 1588 ГОДА

Д. С. Маркевич

Белорусский государственный университет, г. Минск, Беларусь

Статья посвящена исследованию предусмотренных нормами Статута 1588 года механизмов стимулирования экономических отношений, в частности, развитию института частной собственности, а также правовых гарантий обеспечивающих ее защиту. Уделяется внимание отдельным аспектам стимулирования производственной и торговой деятельности, изучаются особенности правового регулирования залоговых отношений.

STIMULATING ECONOMIC ACTIVITY UNDER THE STATUTE OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA 1588

D. S. Markevich

The Belarusian State University, Minsk, the Republic of Belarus

The article is devoted to the studying the mechanisms of stimulating economic relations are introduced by the norms of the Statute of 1588, in particular, to the development of the institution of private property, as well as legal guarantees to protect it. Attention is paid to certain aspects of stimulating production and trade activities, the peculiarities of legal regulation of collateral relations are studied.

Права і эканоміка на працягу ўсёй гісторыі ў той ці іншай ступені ўяўлялі сабой узаемазвязаныя і ўзаемаабумоўленыя з'явы, паколькі права павінна было адказваць пэўным эканамічным рэаліям, а эканамічная сістэма будавалася ў адпаведнасці з правіламі, замацаванымі ў праве. Эканамічная

функцыя права, знаходзячыся ў сістэме агульнасацыяльных функцый, з'яўляецца адной з самых важных, паколькі дазваляе ўсталёўваць «правілы гульні» для ўдзельнікаў эканамічных адносін, вызначаць формы ўласнасці і забяспечваць іх абарону, рэгламентаваць механізм размеркавання грамадскага багацця, упарадкоўваць вытворчыя і гандлёвыя адносіны і інш. Прычым, важна адзначыць, што гэтыя меры, таксама як і эканамічную функцыю ў цэлым, права ажыццяўляе па-за залежнасці ад тыпу грамадска-эканамічнай фармацыі, апошняя можа ўплываць толькі на формы і ступень прававога ўздзеяння на эканамічныя адносіны.

Развіццё сацыяльна-эканамічных адносін, ускладненне працэсаў вытворчасці і гандлю стала адной з перадумоваў правядзення сістэматызацыі заканадаўства ВКЛ, вынікам якой з'явілася прыняцце Статутаў 1529, 1566 і 1588 гг., утрымліваючых нормы канстытуцыйнага, шлюбна-сямейнага, крымінальнага, грамадзянскага і некаторых іншых галінаў права. Акрамя таго, нормы Статутаў сведчаць аб развіцці фінансава-эканамічных адносін у дзяржаве, асабліва тых, якія раней рэгламентаваліся звычайным правам [1, с. 176]. Удасканалвалася права ўласнасці, паводле якога вылучалася дзяржаўная, прыватная і царкоўная ўласнасць. З прыняццем Статута 1566 г. і ўнясеннем змяненняў у раздзел 7, артыкула 1 гісторыкі звязваюць пачатак капіталістычнага этапу развіцця права ўласнасці, так як феадалам была прадастаўлена магчымасць свабодна распараджацца сваёй нерухомай маёмасцю без адрознення падставаў, па якіх яна была атрымана, і абмежаванняў у памеры. Такое развіццё права прыватнай уласнасці асэнсоўвалася і палітыка-прававой думкай ВКЛ, значны ўплыў на якую аказалі погляды А. Волана і С. Буднага, лічыўшых прыватную ўласнасць неабходнай крыніцай свабоды чалавека, прычым незалежна ад яго сааслоўнага паходжання [2, с. 75]. Так, С. Будны бачыў у прыватнай уласнасці крыніцу сілы і незалежнасці дзяржавы. Хрысціянін меў права на ўласнасць пры ўмове яе законнага набыцця, а таксама пры выкананні абавязка даваць з яе міласціну. Разважаючы аб праве ўласнасці, ён таксама прапаноўваў рэформу царкоўнага землеўладання, якое варта было б аднесці да калектыўнай уласнасці царкоўных суполак, а яе выкарыстанне павінна было ісці на адукацыю, падтрыманне бальніц, забеспячэнне настаўнікаў, бедных вучняў і дабрачыннасць [3, с. 346 – 347].

У Статуце 1588 г. быў пакладзены пачатак фарміраванню роўных умоваў для абароны дзяржаўнай і прыватнай уласнасці, напрыклад, згодна з артыкулам 15 раздзела 1, прадугледжваецца пазоўны парадак вырашэння спраў у выпадку захопу дзяржаўнай зямлі шляхціцам, прычым для абароны правоў і інтарэсаў шляхты было прадастаўлена права прапаноўваць камісараў для разгляду справы ў камісарскім судзе; устаноўлена немагчымасць апеляцыйнага абскарджання ў выпадку, калі ўсе камісары дасягнулі згоды, у адваротным выпадку апеляцыйная скарга разглядалася вялікім князем сумесна з панамі-рада. Была норма аб справядлівым абмене дзяржаўных зямель на землі шляхты, згодна з артыкулам 50 раздзела 3, абмен праводзіўся толькі пасля таго, як камісары з обоіх бакоў,

трымаючыся веры і сумлення, аданілі велічыню і якасць земляў, не памяншаючы ні маёмасць вялікага князя, ні маёмасць шляхты [4, с. 58].

Таксама ў Статуце 1588 г. надаецца ўвага стымуляванню асобных відаў эканамічнай дзейнасці, якія падлягаюць падаткаабкладанню, у прыватнасці, згодна з раздзеле 1, артыкула 30: «князям, панам-радам духоўным і свецкім, шляхце ў гэтым панстве даём тую свабоду на водах, на дарогах, на кірмашах і на мастах, так па маёмасцях нашых, як і па іх уласных, сплаўляць, правозіць і прадаваць добраахвотна з іх уласных гумнаў, кожнаму яго ўласнай работы яго зерне, але не купленае, ад гэтага не павінна давацца пошліна. Таксама і ад падвод шляхецкіх, якія з іх уласнымі таварамі і зернем ходзяць, ад гэтага ўсяго пошліна і маставое не павінны збірацца. А калі б што купленага зерня і іншых тавараў пры гэтым было, ад таго павінны пошліну плаціць... Тым жа звычайем і аб лясных таварах, і аб усякіх гаспадарчых трэба таксама разумець і бяспошлінна прапускаць» [4, с. 30 – 31]. Такім чынам, можна ўбачыць, што дзяржава стварае спрыяльныя ўмовы для ўласнай вытворчасці тавараў, абкладваючы іх пошлінамі толькі тых, што былі набыты з мэтай далейшага перапродажу.

З другога боку, згодна з раздзелам 1, артыкула 29 Статута 1588 г. існуе строгая забарона на ўвядзенне новых пошлін на дарогах, мастах, грэблях, рэках, перавозах, кірмашах, мястэчках, корчмах і г.д. акрамя тых, якія існавалі са старадаўніх часоў. У выпадку парушэння гэтай забароны шляхціц страчваў свой маёнтак, які пераходзіў на карысць дзяржавы. Наогул, згодна з раздзела 3, артыкула 51 было замацавана «што падаткаў і пабораў ніякіх на маёнтках нашых каралеўскіх і рад духоўных і свецкіх, таксама пошлін новых у гарадах нашых Польшчы і Літве і ва ўсіх землях панства нашага, складаць і ўстанаўліваць не павінны без дазволу ўсіх станаў на сойме вальным, ані таксама манаполію гэтых даходаў ўстанаўліваць і дапускаць не павінны» [4, с. 58].

Істотнай рысай нормаў Статута 1588 г. стала развіццё інстытутаў грамадзянскага права, у першую чаргу, такіх як рэчавае, дагаворнае і спадчыннае права. Гэтаму спрыяла павялічэнне гандлёвага капіталу, утварэнне адзінага дзяржаўнага рынку, а таксама актывізацыя таварна-грашовых адносін [1, с. 187].

З мэтай стымулявання развіцця залогавых адносін у нормах Статуте 1588 г. знайшлі сваё адлюстраванне шэраг нормаў, накіраваных на абарону правоў і інтарэсаў бакоў закладных праваадносінаў, а не на дэталёвую рэгламентацыю іх паводзінаў (р. 7, арт. 12, 14, 19, 20, 21, 27 – 31). Так, напрыклад, у раздзел 7, артыкул 12 Статута 1588 г. была адменена пазоўная даўнасць па закладным праваадносінам, усталёўвалася працэдура звароту спагнання на закладзеную маёмасць у адпаведнасці з умовамі залoga, а таксама ў залежнасці ад таго, ці належала яна да катэгорыі рухомай ці нерухомай маёмасці.

Такім чынам, развіццё прававога рэгулявання эканамічных адносінаў у ВКЛ характарызуецца паслабленнем забаронаў, асабліва тых, што былі звязаны з рэалізацыяй правамоцтваў уласніка; удасканаленнем нормаў,

накіраваных, перш за ўсё, на абарону ўдзельнікаў праваадносін; наданнем некаторым нормам і правілам у сферы эканамічнай дзейнасці фармальнай пэўнасці; стварэннем сістэмы стымуляў вытворчай і гандлёвай дзейнасці. Гэта прывяло да якасных змен не толькі пэўных нормаў заканадаўства, але і да ўскладнення і ўдасканалення эканамічнай сістэмы ў цэлым і яе асобных элементаў. Дзяржава і права сёння таксама ставяць сваёй мэтай збалансаванае і эфектыўнае развіццё эканомікі, якая, у сваю чаргу, фармулюе новыя выклікі для традыцыйных інстытутаў. Навукова-тэхнічны прагрэс, таксама як і эканамічны рост, нельга спрабаваць штучна дазіраваць ці запаволіць, таму ў існуючых умовах дзяржаве і праву прыйдзеца толькі абіраць правільныя шляхі па яго стымуляванню або падаўленню.

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. Доўнар, Т. І. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі: вучэб. дапам. / Т.І. Доўнар. – Мінск: ДІКСТ БДУ, 2011. – 552 с.
2. Доўнар, Т. І. Андрэй Волан (Валян) – беларускі філосаф і правазнаўца XVI стагоддзя / Т. І. Доўнар // Юстыцыя Беларусі. – 2012. – № 8. – С.75-77.
3. Артемова, В. Н. На пути к правовому государству: совершенствование правовой сферы / В.Н. Артемова [и др.] – Минск: Право и экономика, 2004. – 406 с.
4. Статут Вялікага княства Літоўскага 1588 / пер. на бел. мову А. С. Шагун. – Мінск: Беларусь, 2005. – 207 с.

НОРМЫ КАНСТЫТУЦЫЙНАГА ПРАВА Ў СТАТУЦЕ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА 1588 ГОДА

В. М. Бічун

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, г. Мінск, Беларусь

У артыкуле разглядаюцца канстытуцыйныя нормы, змешчаныя ў Статуце 1588 г. Накіравана ўвага на тое, што Статут 1588 г. меў значныя перавагі перад сваімі папярэднікамі – Статутамі 1529 і 1566 гг.

КОНСТИТУЦИОННЫЕ НОРМЫ, СОДЕРЖАЩИЕСЯ В СТАТУТЕ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО 1588 ГОДА

В. М. Бичун

Белорусский государственный университет, г. Минск, Беларусь

В статье рассматриваются конституционные нормы, содержащиеся в Статуте 1588 г. Обращено внимание на то, что Статут 1588 г. имел значительные преимущества перед своими предшественниками – Статутами 1529 и 1566 гг.

CONSTITUTIONAL NORMS CONTAINED IN THE STATUTE OF 1588

V. M. Bichun

The Belarusian State University, Minsk, the Republic of Belarus

The article deals with the constitutional norms contained in the Statute of 1588. Attention is drawn to the fact that the Statute 1588 had significant advantages over its predecessors – the Statutes 1529 and 1566.

Шматлікія сацыяльна-эканамічныя і палітычныя прычыны, у тым ліку далучэнне значнай часткі Вялікага Княства Літоўскага (далей – ВКЛ) да Польшчы і падпісанне акта Люблінскай уніі, сталі падставай неабходнасці ўнясення змяненняў у заканадаўства. У сувязі з гэтым у 1569 г. была створана камісія, мэтай якой з’яўлялася прывядзенне заканадаўства ВКЛ у адпаведнасць з актам Люблінскай уніі і канчатковае афармленне ліквідацыі ВКЛ як дзяржавы. Аднак вынікі працы гэтай камісіі амаль што невядомыя. Пасля смерці караля Жыгімонта Аўгуста ў 1572 г. адносіны паміж ВКЛ і Польшчай склаліся ў выглядзе саюза (уніі) дзвюх дзяржаў. Таму урад ВКЛ не лічыў патрэбным узгадняць нормы Статута з польскім заканадаўствам адпаведна пастанове Люблінскага сойма.

Імкненне да адасобленасці ВКЛ ад Польшчы ўвасаблялася і ў жаданні заканадаўцы захаваць сваё ўласнае права. Заканадаўчая дзейнасць паранейшаму ў асноўным засяроджвалася ў сойме Княства. Амаль на ўсіх соймах дзяржавы абмяркоўваліся пытанні адносна ўдасканалення заканадаўства. У гэты ж перыяд распачалася актыўная дзейнасць па падрыхтоўцы праекта новага Статута ВКЛ.

28 студзеня 1588 года кароль польскі і вялікі князь літоўскі Жыгімонт III Ваза зацвердзіў Статут Вялікага Княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага. Для ВКЛ гэта быў трэці сістэматызаваны звод законаў дзяржавы.

Як адзначае Юхо І.А., Статут 1588 г., з пункту гледжання прававой тэорыі і практыкі, меў значныя перавагі перад сваімі папярэднікамі – Статутамі 1529 і 1566 гг. [3]. У склад яго ўвайшлі нормы дзяржаўнага права, чаго на той час не было ў іншых еўрапейскіх дзяржавах, а таксама атрымалі больш выразнае адлюстраванне дзяржаўна-прававыя ідэі таго часу, асновы грамадскага і дзяржаўнага ладу, некаторыя прынцыпы гуманізму і рацыяналізму [2, с. 35].

Больш дакладна ў Статуце 1588 г. былі выкладзены прынцыпы абмежавання ўлады гаспадара, адзінства права на ўсёй тэрыторыі дзяржавы і адносна ўсіх свабодных людзей, прыярытэт пісанага права. Менавіта ў замацаванні гэтых прынцыпаў знайшла адлюстраванне тэндэнцыя фарміравання новай, буржуазнай правасвядомасці. У Статуце шмат нормаў, якія сведчаць аб тым, што заканадаўца імкнецца прытрымлівацца прынцыпу справядлівасці ва ўсіх праваадносінах. Закон імкнецца абараняць не толькі саслоўныя правы асобы, але і асабістыя правы і інтарэсы кожнага свабоднага чалавека. Невыпадкова ў яго артыкулах вельмі часта ўтрымліваецца зварот: “як к багатым, так і к бедным” [2, с. 39].

Статут 1588 г. пераўзыходзіў папярэднія законы шырынёй прававой рэгламентацыі амаль усіх, маючых месца ў феадальнай дзяржаве, праваадносін. На думку некаторых навукоўцаў, Статут, па сутнасці, з’яўляўся Канстытуцыяй дзяржавы [1, с. 20]. Першыя тры раздзелы яго ў асноўным былі прысвечаны нормам канстытуцыйнага права, утрымлівалі гэтыя нормы і іншыя раздзелы Статута. Закон замацаваў такія важныя канстытуцыйныя прынцыпы, як суверэнітэт дзяржавы і народа, роўнасць усіх свабодных людзей перад законам, права чалавека на ўласнасць, на ахову яго жыцця, гонару, маёмасці, на судовую абарону і інш. Для шляхты абвешчалася права свабоднага выезду за межы дзяржавы, права прадстаўніцтва ў органах дзяржаўнай улады і кіравання [2, с. 45].

Заканадаўца, зыходзячы з самых прагрэсіўных ідэй свайго часу, замацаваў у Статуце палажэнне аб тэрытарыяльнай цэласнасці дзяржавы і яе недатыкальнасці (р. 3, арт. 1), тым самым абвясціўшы суверэнітэт ВКЛ насуперак акту Люблінскай уніі. Закон увогуле абавязваў гаспадара вярнуць усё тое (меліся на ўвазе землі), што было калісьці “разобрано” і “упрошено” іншымі дзяржавамі. Патрабаванне вяртання земляў, захопленых Польшчай у ВКЛ, утрымліваецца ў 1, 4, 5 артыкулах трэцяга раздзелу Статута з такой жа выразнасцю і дакладанасцю, як і ў папярэднім Статуце 1566 года, які быў

прыняты да заключэння Люблінскай уніі. Адлюстроўваючы імкненне заканадаўцы да незалежнасці, у Статут 1588 г. былі ўключаны нормы, якія забаранялі вялікаму князю надзяляць землямі і пасадамі іншаземцаў.

Сістэматызацыя права, на аснове якой быў створаны Статут 1588 г., засноўвалася паводле новых прынцыпаў. Так, замацоўваўся падзел ўлад: заканадаўчая замацоўвалася за соймам, выканаўчая – за вялікім князем і радай, судовая – за вялікакняжацкім і галоўным судамі, а таксама за мясцовымі судамі, створанымі ў выніку судовай рэформы. Як было адзначана раней, абвешчалася неабходнасць прытрымлівацца дзяржаўнага суверэнітэту; гарантавалася адзінства права для ўсёй дзяржавы і ўсіх паўнапраўных людзей; вызначаўся прыярытэт пісанага права. Побач з тыпова феадальнымі нормаў права ў Статут 1588 г. былі ўключаны і некаторыя нормы, народжаныя распаўсюджаннем ідэй Рэфармацыі і гуманізму. Праз увесь Статут праводзіцца тэзіс умацавання прававога парадку, пры якім усе дзяржаўныя органы і службовыя асобы абавязаны дзейнічаць толькі ў адпаведнасці з законам. Ідэя прававога парадку была накіравана найперш супраць дэспатызму гаспадара, буйных феодалаў і сярэдневяковай тэакрытычнай тэорыі паходжання і сутнасці дзяржавы [2, с. 47].

Статут 1588 г. стаў помнікам юрыдычнай думкі, раўназначнага якому не ведала тагачасная Еўропа. Статут 1588 г. дзейнічаў у Віцебскай і Магілёўскай губернях – да 1831 г., а ў Мінскай, Віленскай, Гродзенскай губернях – да 1840 г.

Статут 1588 г. стаў узорам прававой думкі для суседніх краін. У 1614 г. ён быў надрукаваны ў перакладзе на польскую мову і потым перавыдаваўся яшчэ шэсць разоў, а ў 1881 г. быў выдадзены на рускай мове, прычым, пераклад быў зроблены з польскай мовы. Статут выкарыстоўваўся на тэрыторыі Польшчы ў практыцы шляхецкіх судаў у XVII – XVIII стст. У XVII ст. Статут 1588 г. быў перакладзены на нямецкую мову.

Пры падрыхтоўцы ў Расійскай Імперыі Саборнага ўлажэння 1649 г. Статут быў перакладзены на рускую мову. Навукоўцы адзначаюць, што многія артыкулы Саборнага ўлажэння былі выкладзены пад моцным уплывам Статута ВКЛ 1588. У 1735 – 1738 гг. Статут быў перакладзены на ўкраінскую мову і стаў адной з найважнейшых крыніц права на Украіне, пра што сведчаць шматлікія рукапісы [3].

Кароль Рэчы Паспалітай Станіслаў Аўгуст, выступаючы 11 верасня 1776 года на сойме з троннай прамовай, гаварыў, што Статут 1588 г. заслугоўвае самай справядлівай павагі, бо ім шчасліва і разумна карыстаюцца да гэтага часу грамадзяне ВКЛ, і многія ваяводствы Польшчы жадаюць, каб і для іх ён таксама стаў правам, і пажадаў, “каб у Кароне дайшлі да такога шчасця, якім ганарыцца Літва” [1, с. 68].

Статут 1588 г. увасобіў найвышэйшае дасягненне сярэдневяковай прававой культуры Беларусі. Ён значна паўплываў на развіццё права Польшчы, Расіі, Украіны, Латвіі, Эстоніі.

Такім чынам, нормы канстытуцыйнага права, змешчаныя ў Статуце 1588 г., былі разумнымі і дасканалымі для свайго часу. Яны замацоўвалі дзяржаўны лад ВКЛ, абмяжоўвалі ўладу вялікага князя, гарантавалі шырокія палітычныя, асабістыя і грамадзянскія правы шляхты. Выданне Статута мела выключна важнае значэнне для ўсяго ВКЛ, бо гэта быў галоўны акт, які абараняў самастойнасць і незалежнасць дзяржавы.

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. Люты, А.М. Статуты (1529, 1566, 1588) – крыніцы па гісторыі запрыгоньвання сялян у XVI стагоддзя / А.М. Люты, А.Э. Лютая // Весці БДПУ. – 2007. – №3. – С. 28–32.
2. Статут ВКЛ 1588: Тэксты. Давед. Камент. / Беларус. Сав. Энцыкл. ; рэдкал.; У.П.Шамякін (гал.рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелСЭ, 1989. – 253 с.
3. Юхо, Я.А. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі: у 2 ч. / Я.А. Юхо. – Мінск: РІВШ БДУ, 2000. – Ч. 1. – 352 с.

РАЗДЕЛ II

ПРАВОВАЯ РЕГЛАМЕНТАЦИЯ ГРАМАДСКИХ АДНОСІН ПА СТАТУТУ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА 1588 ГОДА

ЛИШЕНИЕ СВОБОДЫ КАК НАКАЗАНИЕ ПО СТАТУТУ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО 1588 ГОДА

А. В. Шидловский

Белорусский государственный университет, г. Минск, Беларусь

Доказывается, что нормы исторических памятников уголовного права Беларуси позднего средневековья составляют основу дифференциации наказания в современном законодательстве. Исследуется история системообразующих факторов формирования уголовных санкций за преступления. Анализируются правовые подходы к применению наказаний в виде лишения свободы и смертной казни.

ПАЗБАЎЛЕННЕ ВОЛІ ЯК ПАКАРАННЕ ПА СТАТУТУ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА 1588 ГОДА

А. В. Шыдлоўскі

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, г. Мінск, Беларусь

Даказваецца, што нормы гістарычных помнікаў крымінальнага права Беларусі пазнейшага сярэднявек'я складаюць аснову дыферэнцыяцыі пакарання ў сучасным заканадаўстве. Даследуецца гісторыя сістэмаўтваральных фактараў фарміравання крымінальных санкцый за злачынствы. Анализуецца прававыя падыходы да прымянення пазбаўлення волі і смяротнага пакарання.

IMPRISONMENT AS A PUNISHMENT IN THE STATUTE OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA 1588

A. V. Shidlovski

The Belarusian State University, Minsk, the Republic of Belarus

It is proved that the norms of historical monuments of the criminal law of Belarus in the late Middle Ages form the basis for the differentiation of punishment in modern legislation. The history of system-forming factors of the formation of criminal sanctions for crimes is investigated. Legal approaches to the use of punishments in the form of deprivation of liberty and the death penalty are analyzed.

В становлении основных институтов белорусского феодального уголовного права позднего средневековья важную веху занимает общегосударственное статутное законодательство Великого княжества Литовского [1; 2; 3].

Статут 1588 г. разработан при непосредственном участии подканцлера ВКЛ, могилёвского старосты Льва Сапеги и издан за его личные средства в Виленской типографии могилёвских купцов Мамоничей [10, с. 637; 6, с. 172-174]. Документ соединял местное право с юридической практикой, основами римского и западноевропейского права, в том числе и с учётом действовавших правовых норм Каролины. Основные его принципы: законности, презумпции невиновности, справедливости наказания, ренессансного гуманизма (устанавливались небольшие сроки тюремного заключения: от 3 недель до 1 года и 6 недель; запрещалось применять смертную казнь к беременным женщинам). Законодатель стал выделять формальные и материальные составы преступлений, решал вопросы причинной связи между деянием и наступившими последствиями (например, для вменения убийства требовалось, чтобы между раной и смертью срок не превышал 24 дней). Появились новые объекты уголовно-правовой охраны: природа и её ресурсы, рациональное их использование. Традиционные объекты охраны более чётко систематизированы: государство и порядок управления, правосудие, религия и церковь, общественная нравственность, человек, собственность, феодал и его статус.

Важно отметить, что при разработке Статутов ВКЛ 1566 г. и 1588 г. использовались положения авторитетного немецкого уголовного-правового документа – памятника эпохи Реформации – Каролины: о целях наказания, о наказании и его видах (особенно об установлении и применении различных форм смертной казни), о криминализации религиозных преступлений и целого ряда иных общественно опасных деяний [9].

В Статуте ВКЛ 1588 г. встречаются выражения «мают быти горлом караны», «головщизну платить винен», «шкоду платити», «отправу учинити» (разделы XI-IV) [8, с. 470-611]. Для обозначения наказания законодатель использовал различные термины: «каранье», «вина», «скаранье», «покута», «казнь» и т. п. При этом в каждом конкретном случае название отражало определённые признаки наказания. Так, термин «вина» обозначал имущественные наказания либо тюремное заключение, «покута» - телесные наказания и «ганьбаванне» [4, с. 145]. При определении меры наказания прежде всего учитывалось сословное положение лица.

Из содержания памятников права ВКЛ следует, что законодатель устанавливал минимальный возраст наступления уголовной ответственности (по Статуту 1566 г. – с 14 лет, а по Статуту 1588 г. – с 16 лет), решал вопросы вменяемости и невменяемости субъекта, устанавливал систему наказаний (основные: штраф, лишение свободы, телесные наказания, смертная казнь, лишение чести и прав, конфискация имущества; дополнительные: месть, изгнание, лишение наследственных прав, покаяние и пр.), предусматривал основания освобождения от уголовной ответственности [2; 8].

Изначально в средневековом белорусском уголовном праве лишение свободы практиковалось в форме выдачи преступника потерпевшему в рабство либо для казни (в такой форме наказание применялось до середины XVI в.).

В Судебнике Казимира 1468 г. была сделана первая попытка ограничить выдачу преступника или его жены и детей потерпевшему. Далее, Статут 1588 г. закрепил норму, допускающую передачу преступника или его жены и детей потерпевшему не в качестве «нявольнікаў», а для отработки определённой суммы денег [6, с. 207].

Лишение свободы в феодальном уголовном Беларуси применялось в двух основных видах: лёгкое – в верхней части замка и тяжкое – в подземелье с цепью на шее. Кроме того, тюремное заключение применялось и для временного содержания подозреваемого до суда. Под тюрьмы могли временно приспособлять любые помещения.

Содержание осуждённого деньгами оплачивалось им самим или его близкими либо потерпевшим, по обвинению которого преступник был приговорён к тюремному наказанию [6, с. 207]. Подобное требование юридически было оформлено ещё в тексте Каролины - первом систематизированном Уголовно-судебном уложении «Священной Римской империи германской нации» 1532 г. [9]. Так, порядок применения тюремного заключения согласно ст. 176 Каролины предусматривал, что заключённый должен содержаться при том суде, которым был обвинён и изобличён. Если он не мог содержать себя в этой тюрьме за счёт собственных средств, то караульные деньги, полагающиеся тюремщику, должен был выдавать истец наличными в размере, определяемом судьёй. В случае невозможности возместить издержки, эта миссия возлагалась на государство [9]. Статья 157 Каролины предписывала, что при освобождении из тюрьмы вор должен был оплатить стоимость своего кормления в тюрьме и заплатить тюремщикам за их труды и усердие или предоставить обычное поручительство [9].

Лишение свободы как самостоятельный вид наказания получает распространение в XVI в. Официально срок лишения свободы мог назначаться в пределах от 3 недель до 1 года и 6 недель. Фактически заключённого могли держать до тех пор, пока он не выплачивал штраф, не возмещал ущерб либо не представлял своего поручителя. Тюрьмы делились на обыкновенные, земляные и каменные [10, с. 653]. Т. И. Довнар справедливо отмечает, что «крымінальная палітыка дзяржавы ў адносінах да турэмнага зняволення праяўляецца ў законе вельмі выразна: акрамя таго, што колькасць адпаведных санкцый у Статуце 1588 г. павялічваецца ў паўтары разы адносна папярэдняга Статута і ў шаснаццаць разоў адносна Статута 1529 г., закон абавязвае кожны гродскі суд мець турмы, прычым рэгламентуе парадак іх пабудовы і рэжым утрымання зняволеных (Статут 1588 г., р. IV, арт. 31; р. XI, арт. 29)» [4, с. 146].

Изложенное позволяет сделать вывод о том, что уголовно-правовые нормы действовавших Статутов ВКЛ 1529 г., 1566 г., а позднее – Статута 1588 г., в части регламентации наказуемости преступных посягательств имели руково-

дьящее значение при разработке системы наказаний и формировании правоприменительной практики многих европейских государств (Беларуси, Литвы, Латвии, России, Польши, Украины, Эстонии и др.) до XIX столетия.

Таким образом, с первых дней существования ВКЛ на зарождение либерального законодательного подхода в части установления сроков наказания в виде лишения свободы за преступления оказывала влияние немецко-католическая идеология и церковь, дипломатические отношения с Западом. Данные факторы позволяли законодателю в прошлом знакомиться и перенимать позитивный опыт классической европейской науки, философии и культуры эпохи Возрождения.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ

1. Статут Великого княжества Литовского 1529 г. / под ред. К. И. Яблонскаса. – Минск: Изд-во Акад. наук БССР, 1960. – 254 с.
2. Статут Великого княжества Литовского 1566 года. – М. : Изд. Имп. Моск. о-ва рос. истории и древностей, 1855. – 242 с.
3. Статут Вялікага княства Літоўскага 1588: Тэксты. Даведнік. Каментарыі / гал. рэд. І. П. Шамякін. – Мінск : Бел. сав. энцыкл., 1989. – 573 с.
4. Доўнар Т. І. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі : падручнік. – Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2014. – 416 с.
5. Доўнар Т. І. Развіццё асноўных інстытутаў грамадзянскага і крымінальнага права Беларусі ў XV–XVI стагоддзях. – Мінск : Пропілеі, 2000. – 224 с.
6. Юхо Я. А. Кароткі нарыс гісторыі дзяржавы і права Беларусі : вучэб. дапам. – Мінск : Універсітэцкае, 1992. – 270 с.
7. Вішнеўскі А. Ф., Юхо Я. А. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі ў дакументах і матэрыялах (са старажытных часоў да нашых дзён): вучэб. дапам. – Мінск : Акадэмія М-ва ўнутр. спраў Рэсп. Беларусь, 2003. – 311 с.
8. Статут Вялікага Княства Літоўскага 1588: Юбілейнае выданне / Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Юрыдычны факультэт : транскрыпцыя тэксту падрыхтавана С. А. Балашэнка, Т. І. Доўнар, Л. Л. Голубевай. Мінск: Прынткорп, 2010. – 612 с.
9. Каролина. Средневековые исторические источники Востока и Запада // [Электронный ресурс]. URL: <http://www.vostlit.info/Texts/Dokument> (дата обращения: 20.05.2017).
10. Уголовное право. Общая часть: учебник / Н. Ф. Ахраменка [и др.] ; под ред. И. О. Грунтова, А. В. Шидловского. – Минск : Изд. центр БГУ, 2014. – 727 с.

**НАКАЗАНИЯ, СВЯЗАННЫЕ С ИМУЩЕСТВЕННЫМИ
ОГРАНИЧЕНИЯМИ ИЛИ ЛИШЕНИЯМИ,
ПО СТАТУТУ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО
1588 ГОДА**

Д. В. Шаблинская, В. А. Давидовская
*Институт экономики Национальной академии наук Беларуси,
Национальный центр законодательства и правовых исследований
Республики Беларусь, г. Минск, Беларусь*

В статье уделено внимание анализу правового регулирования наказаний, связанных с имущественными ограничениями или лишениями, по Статуту 1588 г. Штраф являлся самым распространенным видом наказания и весьма разнообразным. Отдельные виды штрафов носили частноправовой характер, а конфискация, как общая, так и специальная, была публичным наказанием и преследовала цели устрашения.

**ПАКАРАННІ, ЗВЯЗАНЫЯ З МАЁМАСНЫМІ
АБМЕЖАВАННЯМІ АБО ПАЗБАЎЛЕННЯМІ, ПА СТАТУТУ
ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА 1588 ГОДА**

Д. В. Шаблінская, В. А. Давідоўская
*Інстытут эканомікі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі,
Нацыянальны цэнтр заканадаўства і прававых даследаванняў
Рэспублікі Беларусь, г. Мінск, Беларусь*

У артыкуле нададзена ўвага аналізу прававога рэгулявання пакаранняў, звязаных з маёмаснымі абмежаваннямі або пазбаўленнямі, па Статуту 1588 г. Штраф з'яўляўся самым распаўсюджаным відам пакарання і вельмі разнастайным. Асобныя віды штрафаў насілі прыватнаправавы характар, а канфіскацыя, як агульная, так і спецыяльная, была публічным пакараннем і мела на мэце застрашванне.

**PENALTIES RELATED TO PROPERTY RESTRICTIONS
OR DEPRIVATIONS, ACCORDING TO THE STATUTE
OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA 1588**

D. V. Shablinskaya, V. A. Davidovskaya
*Institute of Economics of the National Academy of Sciences of Belarus,
National Center of Legislation and Legal Research of the Republic
of Belarus, Minsk, Belarus*

The article attends to analysing of legal regulation of punishments connected with property restrictions or deprivations according to Statute of 1588. Fine considered the most common punishment form and varied. Certain forms of fines were private law character, but confis-

cation, both general and special, was a public punishment and pursued the deterrence purpose.

В истории государства и права Беларуси XVI век представлял собой содержательно новый этап, связанный с изданием сводов законов ВКЛ – Статутов 1529, 1566, 1588 гг. Как отмечают Н. И. Кузнецов и В. А. Шелкопляс, содержание Статутов свидетельствует о расцвете феодальной демократии, зарождении новой формы правосознания [4, с. 76].

Третий Статут 1588 г., состоящий из 14 разделов, включающих 488 статей, по своей теоретической и практической разработке имел значительные преимущества в сравнении с первым и вторым Статутами [2, с. 71]. Издание Статута 1588 г. внесло значительный вклад как в историю Беларуси, так и в развитие права и законодательства соседних государств. Нормы Статута 1588 г. официально действовали на отдельных территориях Беларуси почти до середины XIX в., т.е. даже тогда, когда Беларусь входила в состав Российской империи.

Следует отметить, что значительный удельный вес санкций во времена действия Статутов составляли имущественные наказания, к числу которых относятся конфискация имущества и штраф. Обратим внимание на данные виды наказания по Статуту 1588 г.

В Статут 1588 г. вместе со старыми нормами уголовного права были включены новые положения, которые соответствовали началу зарождения буржуазного права [6, с. 200]. Уголовно-правовые нормы, регламентирующие штраф и конфискацию, предусмотрены в разделах 1, 2, 4, 9–14 Статута 1588 г. Статут не устанавливал новых видов имущественных взысканий, но вносил ряд изменений в порядок их назначения и исполнения. По Статутам ВКЛ получило законодательное закрепление «устрашение», на которое должны были работать значительные имущественные взыскания и штрафы. Система штрафов была разнообразной и весьма сложной. Штраф по Статуту 1588 г. был одним из самых распространенных видов наказания. Одним из наиболее тяжелых имущественных наказаний являлась «головщина» или денежный штраф, который выплачивался в пользу родственников убитого. Размер головщины зависел не только от тяжести совершенного преступления, но и от сословия и должности убитого.

Штраф за насильственные действия именовался «гвалт», его можно встретить, например, в разделе 11 Статута 1588 г.

«Вина» или штраф за причиненный вред также встречается среди норм Статута 1588 г. Например, ст. 15 раздела 10 гласит: «..., а если мужик шляхтичу гвалтом дерево порубает, тот вины шесть рублей грошей, а дерево ценою вины будет заплатить...» [1, с. 154].

Навязками назывались штрафы за причинение телесных повреждений, захват крестьян и челяди, а также захват лошадей, птицы и иных животных. На размер навязок влияли характер совершенного преступления и социальная принадлежность преступника и потерпевшего.

Своеобразным видом штрафа, имущественным наказанием являлось возмещение ущерба «Шкоду оправити» (ст. 48 раздела 4 Статута 1588 г.).

Штраф мог применяться в виде как основного, так и дополнительного наказания. За преступления против личности и имущественных прав основным наказанием являлся штраф в пользу потерпевшего и великого князя.

В уголовном праве при определении наказаний четко проявлялся классовый характер. Так, если шляхтич поранил другого шляхтича, то мог быть осужден к такому же увечью. А если шляхтич причинил увечье простому человеку, то приговаривался к выплате штрафа – навязке.

Все платежи были направлены на оборону интересов панов и шляхты. Так, например, согласно ст. 27 раздела 11 головщина за убитого шляхтича предусматривалась в размере 100 коп грошей [3, с. 90], а согласно ст. 3 раздела 12 о головщинах простых людей «Панцерному слуге – 60 коп грошей, путному слуге – 50 коп грошей, бортнику – 40 коп грошей, тяглому человеку – 25 коп грошей, челяднику домовому отчизному або полоненику – 20 коп грошей» [1, с. 157].

По Статуту 1588 г. дифференцировалась ответственность за причинение тяжкого телесного повреждения в зависимости от формы вины. Так, штраф предусматривался за причинение тяжкого телесного повреждения по неосторожности, а за причинение тяжкого телесного повреждения с «умыслом злым» назначалось членовредительство и в дополнение к нему штраф. В зависимости от степени тяжести телесных повреждений штраф мог быть назначен за менее тяжкое и легкое телесное повреждение.

Конфискация в форме утраты имения и иного имущества в Статуте 1588 г. предусматривалась за деяния против великого князя и государства, военные преступления. В ст. 1 раздела 1 впервые подчеркивалось, что имущество виновного переходит не только великому князю, но и в доход государства «да рэчы паспалітай і да нас, гаспадара, да стала нашага Вяліка княтсва пераходзіць будучь» [5]. Статья 6 раздела 1 указывала, что конфискованные имения лиц, которые сбежали в земли врага, переходят в пользу господаря. Господарь никогда не должен отдавать эти имения никому с тем, чтобы показывать измену преступника. Данная норма, на наш взгляд, служила целям общего предупреждения преступлений, и была направлена на недопущение совершения государственной измены подданными. Конфискация применялась в качестве основного наказания, а не назначалась дополнительно к смертной казни или лишению чести. Так, если лицо было пойманным при побеге в земли неприятеля, оно теряло честь и подлежало смертной казни. При этом дети преступника и жена не лишались имений и чести своего отца и супруга.

Специальная конфискация также встречалась в Статуте 1588 г. и применялась дополнительно к смертной казни, иногда совместно с конфискацией имений. Примером может служить ст. 16 раздела 1: лицо теряет имущество, полученное по поддельным печатям или листам государственной власти. Также за подделку печатей и листов лицо теряет имения и наказывается смертной казнью. Как самостоятельное взыскание специальная конфискация предусмотре-

на ст. 19 раздела 1 Статута 1588 г.: тот, кто самовольно взял имущество сверх того, что просил у великого князя, теряет в пользу государства и господаря как выслугу, так и то, что взял самовольно. Специальная конфискация всегда особо подчеркивается уголовно-правовыми нормами, в статьях указывается, что именно подлежит утрате и за какие деяния. Указанное позволяет заключить о том, что специальная конфискация по Статутам ВКЛ носила характер наказания.

Таким образом, период феодализма, в который действовало статутное законодательство, является эпохой господства денежных взысканий. Среди наказаний, связанных с имущественными ограничениями или лишениями, по Статуту 1588 г. предусматривались штраф, конфискация имущества и специальная конфискация. Штраф, как один из видов имущественных наказаний был весьма распространен, разнообразен и, несомненно, являлся неотъемлемым элементом карательной системы. На размеры штрафов влияли ярко выраженные сословные неравенства.

По Статуту 1588 г. штраф чаще устанавливался в дополнение к иным наказаниям. Также предусматривались две разные по содержанию основные группы штрафа: штраф в пользу потерпевшего и штраф в пользу великого князя. Необходимо разграничивать и близкие по содержанию понятия, связанные с удовлетворением интересов потерпевшего: штраф в пользу потерпевшего (или определенные выплаты потерпевшему) и возмещение вреда (ущерба) (морального и материального), которое осуществлялось в процессе уголовно-процессуального производства, как нам видится, по разным причинам. Во-первых, не существовало законодательного разграничения между уголовно-процессуальным и гражданско-процессуальным правом. Во-вторых, суд занимал весьма пассивную позицию, т.е. потерпевший (истец) должен был сам возбуждать дело в суде, собирать доказательства и предоставлять их в суд, а также поддерживать обвинение в суде. Уголовный процесс в то время был именно частным, и в этой связи штраф носил частный характер (на уровне преступник-жертва).

В отличие от частного характера многих видов штрафов, конфискация была публичным наказанием и преследовала цели устрашения. Конфискация как вид уголовного наказания при феодализме носила сословный характер, применялась в основном к имущим лицам, шляхте. Конфискация выступала как основным и единственным, так и дополнительным наказанием к различным правовым мерам. Конфискация не предусматривалась за преступления, совершенные в частной сфере (преступления против личности, собственности), не выступала удовлетворением за «кривду». В отличие от современной конфискации, это наказание по Статутам ВКЛ назначалось не за преступления, совершенные из корыстных побуждений, а за преступления против Государя и ВКЛ в целом, воинские преступления. В Статуте ВКЛ 1588 г. содержались нормы о специальной конфискации. Специальная конфискация носила характер меры принуждения и являлась наказанием.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ

1. Кузнецов, И. Н. История государства и права Беларуси / И. Н. Кузнецов, В. А. Шелкопляс. – Минск : «Дикта», 1999. – 272 с.
2. Довнар, Т. И. История государства и права Беларуси : учеб. пособие / Т. И. Довнар, Е. И. Орловская. – Минск : Изд. центр БГУ, 2017. – 191 с.
3. Юхо, Я. А. Кароткі нарыс гісторыі дзяржавы і права Беларусі / Я. А. Юхо. – Мінск : Універсітэцкае, 1992. – 270 с.
4. Вішнеўскі, А. Ф. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі ў дакументах і матэрыялах : Са старажытных часоў да нашых дзен : вучэб. дапаможнік / А. Ф. Вішнеўскі, Я. А. Юхо ; ред. А. Ф. Вішнеўскі ; Акад. МУС. – Минск, 1998. – 311 с.
5. Довнар, Т. И. Уголовное право феодальной Беларуси (XV-XVI вв.) : учеб. пособие / Т. И. Довнар, В. А. Шелкопляс. – Минск : Академия МВД Респ. Беларусь, 1995. – 96 с.
6. Статут Вялікага княства Літоўскага 1588 г. : Тэксты. Даведнік. Каментарыі / Бел. сав. энцыкл. ; рэдкал.: І. П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : Бел. сав. энцыкл. імя П. Броўкі, 1989.

**РЭАЛІЗАЦЫЯ ПРАВОЎ І ЗАКОННЫХ ІНТАРЭСАЎ
ПАЦЯРПЕЛЫХ АД ЗЛАЧЫНСТВАЎ ПРАЗ ПАКАРАННІ
ПА СТАТУЦЕ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА
1588 ГОДА**

Л. У. Паўлава

*Нацыянальны цэнтр заканадаўства і прававых даследаванняў
Рэспублікі Беларусь, г. Мінск, Беларусь*

У артыкуле разгледжаны пытанні забеспячэння правоў і законных інтарэсаў пацярпелага ад злачынства па Статуце ВКЛІ 1588 г. праз такія пакаранні як галоўшчына, навязка, гвалт, прынясенне прабачэння. Зроблена прапанова выкарыстоўваць меры кампенсацыйнага і грамадска-маральнага ўздзеяння для развіцця дзеючага крымінальнага заканадаўства.

**РЕАЛИЗАЦИЯ ПРАВ И ЗАКОННЫХ ИНТЕРЕСОВ
ПОТЕРПЕВШИХ ОТ ПРЕСТУПЛЕНИЙ ПОСРЕДСТВОМ
НАКАЗАНИЙ ПО СТАТУТУ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА
ЛИТОВСКОГО 1588 ГОДА**

Л. В. Павлова

*Национальный центр законодательства и правовых исследований
Республики Беларусь, г. Минск, Беларусь*

В статье рассмотрены вопросы обеспечения прав и законных интересов потерпевшего от преступления по Статуту ВКЛІ 1588 г. посредством таких наказаний как головщина, навязка, гвалт, принесение извинения. Предложено использовать меры компенсационного и общественно-морального воздействия для развития действующего уголовного законодательства.

**THE REALIZATION OF THE RIGHTS AND LEGITIMATE
INTERESTS OF VICTIMS OF CRIMES THROUGH PUNISHMENTS
ACCORDING TO THE STATUTE OF THE GRAND DUCHY OF
LITHUANIA 1588**

L. U. Pavlova

*National Center of Legislation and Legal Research of the Republic
of Belarus, Minsk, Belarus*

The article deals with issues of ensuring the rights and legitimate interests of victims of crimes through punishments according to the Statute GDL 1588. It is proposed to use measures of compensation and social and moral influence for the development of the current criminal legislation.

Знакавай падзеяй для айчыннай гісторыі з'яўляецца фарміраванне ў сярэдзіне XIII ст. Вялікага Княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага (далей – ВКЛ), у склад якога ўвайшла значная частка тэрыторыі сучаснай Беларусі. З улікам нацыянальнай самабытнасці і пад уздзеяннем еўрапейскай прававой культуры, у ВКЛ адбылося афармленне высокай ступені інстытуцыяналізацыі дзяржаўнасці. Істотнай падставай гэтаму паслужыла прыняцце Судзебніка Казіміра 1468 г. і статутаў ВКЛ.

У якасці адной з функцый дзяржавы была прызнана ахова і абарона насельніцтва ад злачынстваў. Пры гэтым злачынства стала разглядацца ўжо не як парушэнне прыватнага інтарэса (“крыўда”), што мела месца ў папярэднія вякі, а як супрацьпраўнае дзеянне, якое замахваецца на ўсталяваны парадак, наносіць “шкоду земскую” [4, с. 429, 440], тым самым адбываецца пераход да больш сучаснага тлумачэння злачынства “як супрацьпраўнага і грамадска небяспечнага дзеяння” [1, с. 100–101]. Абавязак крымінальнага праследу злачынцы ўскладаўся на дзяржаву, якая таксама павінна была прыняць меры, што садзейнічаюць пакрыццю нанесенай злачынствам шкоды. Да таго ж дзяржава пачынае выступаць манапалістам прымусу. У выніку, больш выразна праявілася заканамернасць наяўнасці санкцый, накіраваных як на пакаранне злачынцы, так і задавальненне інтарэсаў пацярпелага, і пакрыццё страт, панесеных дзяржавай па вышуку, праследу і пакаранню злачынцы.

Беларускімі навукоўцамі адзначаецца, што вельмі распаўсюджанымі прынята лічыць маёмасныя пакаранні, якія ўжываліся і ў якасці асноўных, і ў якасці дадатковых, спаганяліся на карысць пацярпелага або яго блізкіх і (або) у даход дзяржавы і мясцовай адміністрацыі [4, с. 442]. У прыватнасці, у мэтах аднаўлення адносін, парушаных злачынствам, статуты ВКЛ прадугледжвалі ў інтарэсах пацярпелага боку такія пакаранні, як “галоўшчына” (плата за забітага), “навязка” (загладжванне шкоды звыш нанесенай), “гвалт” (кампенсацыя за насілле і самаўпраўства), плата за віну [2, с. 62–63; 4, с. 441]. Так, у артыкуле 1 раздзела 11 “Аб гвалце, пабоях, галоўшчынах шляхецкіх” Статута ВКЛ 1588 г. усталёўвалася: “хто б на чый дом шляхецкі, не толькі на сам двор, але і гумно або на хлеў, дзе быдла і іншая гаспадарка хатняя захоўваецца, гвалтам наўмысна наехаўшы або напаўшы, у тым доме каго-небудзь забіў і тым спакой агульны парушыў і тым належнымі доказамі паводле гэтага стану быў выкрыты, той падвяргаецца смяротнаму пакаранню... А галоўшчына паводле стану забітага ўдвая з маентка таго гвалтаўніка і таксама шкоды, калі б такія пры ўчыненні таго гвалту былі нанесены, дзецям або блізкім забітага з навязкай выплачаны быць павінны... А калі б гвалтам наехаў або напаў, але нікога не параніў і не забіў, а знакі таго гвалту пакінуў або шкоду якую учыніў, тады толькі за гвалт павінен будзе плаціць дванаццаць рублёў грошаў і шкоду з навязкай заплаціць “ [3, с. 158]. Часам за гвалт дадаткова ў якасці пакарання магло быць прызначана “у турме дванаццаць тыдняў сядзець” (р. XI, арт. 2).

У артыкуле 27 разглядаемага раздзелу былі прадугледжаны памеры навязкі за прычыненне інваліднасці і іншай фізічнай шкоды. Напрыклад, “а хто б аплявуху каму-небудзь даў або бараду ці валасы рваў, так за тое дванаццаць рублёў грошаў

заплаціць і ў зняволенні тры тыдні адсядзець павінен“ [3, с. 159]. Згодна артыкула 4 раздзела XIII ”Аб грабяхах і аб навязках“ рэгламентаваліся пытанні выплаты навязкі: ”калі б шляхціц чых людзей абраваў на кірмашы, каля царквы і на праезджай дарозе, такі павінен пакрыўджанаму боку штраф заплаціць шэсць рублёў грошаў, а грабеж з навязкай аддаць, гэта значыць каня канем, вала валом навязаць. ...“ [3, с. 192].

Даследчыкамі звяртаецца ўвага, што ”несмотря на законодательную регламентацию относительно небольших сроков лишения свободы, на практике заключенного иногда держали в тюрьме до тех пор, пока он не выплачивал штраф, не возмещал причиненные преступлением убытки или не находил себе поручителя“ [4, с. 442]. Тым часам акрамя карнага ўздзеяння, Статутам ВКЛ 1588 г. прадугледжваліся і меры грамадска-маральнага рэагавання на ўчыненае злачынства. На злачынцу мог быць узложаны абавязак публічна заявіць аб сваёй вінаватасці і папрасіць у пакрыўджанага боку прабачэння [2, с. 58]. Публічнае прынясенне прабачэння пацярпеламу ў судзе ці іншым грамадскім месцы з’яўлялася абавязковым, калі мела месца абраза шляхціча [4, с. 444]. Некаторыя злачынствы дадаткова прадугледжвалі пакаянне. Згодна з артыкулам 15 раздзела 11 Статута ВКЛ 1588 г. у выпадку нанясення цяжарнай жанчыне цялесных пашкоджанняў, у выніку якіх яна пазбавілася плоду, акрамя турэмнага зняволення і выплаты ”навязкі“, злачынца абавязаны быў чатыры разы на працягу года на ”святых ўрачыстых“ каля царкоўных дзвярэй ”на локаць ад зямлі стаяць і ў граху сваім перад людзьмі, якія ўваходзяць і выходзяць з царквы, публічна спавадацца. А потым абяцаць пільна гэтага асцерагацца і не дапускаць паўтору“ [3, с. 163].

У параўнанні з заканадаўствам папярэдняга перыяду, у Статутах ВКЛ былі пашыраны аб’екты крымінальна-прававой аховы і выкарыстана дыферэнцыяцыя пакарання зыходзячы з прававога становішча асобы, пацярпелай ад злачынства. Т.І. Доўнар і В.А. Шаўкапяс прыведзены прыклады, што забойства шляхціча павялічвае памер галоўшчыны, забойства чалавека ”простага стану“ памяншае памер платы да нікчэмных памераў, забойства жанчыны павялічвае памер платы ўдвая [2, с. 62–63]. Асаблівае значэнне па Статуце ВКЛ 1588 г. надавалася меркаванню пацярпелай ад згвалтавання: згодна з артыкулам 12 раздзела 11, які ўстанаўліваў адказнасць за згвалтаванне дзяўчыны і (або) жанчыны, вінаваты мог быць пакараны смерцю, а навязка спагнацца з яго маёнтка, ”а калі б яна пажадала выйсці за яго замуж, на тое будзе яе воля“ [3, с. 162].

Паказальным элементам існавання ў ВКЛ кампраміснага прававога рэгулявання, які ўлічваў інтарэсы пацярпелага, злачынцы, а таксама грамадства і дзяржавы, з’яўляюцца нормы аб прымірэнні з пацярпелым (”яднанне“, ”замірэнне“) [2, с. 77]. Напрыклад, артыкул 25 раздзела IV ”Аб суддзях і судах“ прадугледжваў, што пацярпелы мог прымірыцца з віноўным і гэта пісьмова афармлялася ў прысутнасці ”пабочных людзей“; калі прымірэнне адбылося ў належнай форме, то аднаўленне справы каралася, ”а замірэнне ўсе ж павінна застацца ў сіле“ [3, с. 73].

Сказаннае вышэй дазваляе заключыць, што на прыкладзе Статута 1588 г. у ВКЛ на заканадаўчым узроўні надавалася значная ўвага забеспячэнню правоў і законных інтарэсаў пацярпелых. Найбольш відавочна гэта пры прыняцці да ўвагі развітой сістэмы пакарання, дэталёвай нарматыўнай рэгламентацыі прымірэння з пацярпелым. Тым самым у крымінальна-прававой сферы ўдавалася спалучаць прыватныя, грамадскія і дзяржаўныя інтарэсы. Безумоўна, не ўсе разгледжаныя нормы мэтазгодны для ўжывання ў сучаснай юрыдычнай практыцы, аднак, мяркуем, што агульны падыход выкарыстання мер кампенсацыйнага і грамадска-маральнага ўздзеяння можа быць прыменены для развіцця дзеючага крымінальнага заканадаўства, што і ў наш час дазволіць больш якасна рэалізаваць правы і законныя інтарэсы пацярпелых.

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. Вішнеўскі, А. Ф. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі : вучэб. дапаможнік / А. Ф. Вішнеўскі. – Мінск : Акад. МУС Рэсп. Беларусь, 2003. – 319 с.
2. Довнар, Т. И. Уголовное право феодальной Беларуси (XV–XVI вв.) : учеб. пособие / Т. И. Довнар, В. А. Шелкопляс. – Мінск : Академия МВД Респ. Беларусь, 1995. – 96 с.
3. Статут Вялікага княства Літоўскага 1588 / пер. на сучасную бел. мову А. С. Шагун. – Мінск : Беларусь, 2010. – 207 с. : іл.
4. Уголовное право. Общая часть : учебник / Н. А. Бабий, А. В. Барков, И. О. Грунтов [и др.] ; под ред. В. М. Хомича. – Мінск : Тесей, 2002. – 496 с.

РЕАЛЬНЫЕ ДОГОВОРЫ В ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СРЕДНЕВЕКОВОЙ СЕРБИИ И БЕЛАРУСИ КАК ИСТОЧНИК ЭВОЛЮЦИИ ПРАВА

В. И. Ермолович

Белорусский государственный университет, г. Минск, Беларусь

В статье исследуются договоры займа, залога и хранения в праве средневековой Сербии и Беларуси как реальные соглашения. Проанализирован механизм содержания и правоприменения реальных договоров и возникновения из них обязательственных отношений. Рассмотрен процесс рецепции норм реальных договоров римского частного права в правовую систему средневековой Сербии и Беларуси.

РЭАЛЬНЫЯ ДАГАВОРЫ Ё ГАСПАДАРЧАЙ ДЗЕЙНАСЦІ СЯРЭДНЕВЯКОВАЙ СЕРБІІ І БЕЛАРУСІ ЯК КРЫНІЦА ЭВАЛЮЦЫІ ПРАВА

В. І. Ермаловіч

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, г. Мінск, Беларусь

У артыкуле даследуюцца дагаворы пазыкі, залога і захавання ў праве сярэднявяковай Сербіі і Беларусі як рэальных пагадненняў. Прааналізаваны механізм зместу і правапрымянення рэальных дагавароў і ўзнікнення з іх абавязацельных праваадносін. Разгледжаны працес рэцэпцыі норм рэальных дагавароў рымскага прыватнага права ў прававую сістэму сярэднявяковай Сербіі і Беларусі.

REAL CONTRACTS IN ECONOMIC ACTIVITY OF MEDIEVAL SERBIA AND BELARUS AS A SOURCE OF EVOLUTION OF LAW

V. I. Ermolovich

The Belarusian State University, Minsk, the Republic of Belarus

The subject of research in the article are the contracts of loan, security and storage in the law of medieval Serbia and Belarus as the real contract. The mechanism of content and enforcement of the real contracts were analyzed as well as emergence of legal relationship liability. The process of roman private law reception into the legal system of medieval Serbia and Belarus was considered.

В период средневековья реальные контракты римского частного права претерпели определенные изменения в праве стран Западной и Восточной Европы. Наиболее типичным примером эволюции реальных договоров в эпоху средневековья является право Сербии и Беларуси. Основу указанных право-

вых систем составляли славянские правовые обычаи и нормы римского частного права, которые за длительный исторический период также трансформировались в отечественные правовые системы южных и восточных славян.

В средневековом сербском праве договор займа опирался на нормы формирующегося залогового права. Об этом свидетельствует ст.90 “Законника Стефана Душана”, постановление которой гласит: “Залоги, где только находятся, да выкупаются” [1, с. 124]. Из чего следует, что в силу договора займа заимодавец передавал заемщику определенную сумму денег или определенное количество вещей (чаще всего продуктов питания – прим. В.Е.). В содержании указанного вида договора, красной нитью прослеживается классовая его сущность. Заимодавцами чаще всего были представители господствующего класса – феодалы, а заемщиками обычно выступали обедневшие крестьяне. Неудивительно, что нормы уже раннего средневекового права Сербии, которые базировались на традициях римского частного права, защищают в первую очередь интересы заимодавца. Статья 1, титула X “Эклоги” (Славянская “Эклога”, статья 1, титул X,) гласит, что заемщик не имеет права требовать отсрочки уплаты долга вследствие вражеского нашествия, морского кораблекрушения или по какой-либо другой причине. Следовательно, отсрочка долга не допускалась даже при непреодолимой силе, даже в случае таких стихийных бедствий, предотвратить которые было не в силах должника [2, с. 78]. Для средневековой Сербии набеги врагов были обычным явлением, и часто происходило полное разорение крестьян в ходе этих набегов. Однако никакая отсрочка долга не допускалась. Заемщик должен был вернуть долг в установленный договором срок.

При невыполнении заемщиком своих обязательств в установленный срок, кредитор после нескольких предупреждений (не менее двух) имел право продать вещи, полученные в залог от заемщика. Из полученной суммы в результате реализации предмета залога кредитор имел право погасить долг заемщика, исходя из условий договора займа [3, с. 30]. Указанный подход к реализации института займа в немалой степени способствовал обезземеливанию, разорению крестьян, превращению их в зависимую категорию населения. Вместе с тем, постановления действующих правовых актов на территории феодальной Сербии содержали и некоторые ограничения в отношении правомочий кредитора. Например, заимодавец в соответствии с постановлением статьи 3, титула X “Эклоги” (Славянская “Эклога”, титул XI, ст.1) не имел права брать в залог детей должника и привлекать их к работам, выполняемым рабами. Впрочем, указанная норма исполнялась формально.

Вместе с тем указанная выше статья свидетельствует о наличии в обязательном праве средневековой Сербии института личной зависимости должника и его родственников от кредитора. Данный институт в форме личной кабальной зависимости был известен и в праве Древнерусского государства (ст.ст. 54, 56 Пространной редакции «Русской Правды») [4, с. 68, 102-103]. Однако только в ст.ст. 76 и 78 Судебника 1550 г. прослеживается попытка русского законодателя по новому рассматривать договор кабального хо-

лопства, т.е. личного залога. Закон устанавливает предельную сумму, за которую можно закабалиться – 15 рублей, чтобы кабальный человек имел возможность хоть когда-нибудь расплатиться [5, с. 115, 116, 161]. Старые кабалы, сумма которых могла быть выше 15 рублей, сохранялись, но должны были соответствующим образом оформляться, после чего вопрос о неправомерности кабалы решался судом. При этом дело осложнялось фактами добровольного залога несостоятельных должников, но царский указ 1558 г. дал разъяснение о том, что такой залог может длиться только «до искупу», т.е. установленного законом срока отработки долга [6, с. 144].

Однако недостаточно четкое определение и положение физических лиц в средневековом русском законодательстве выразилось в перенесении ответственности по обязательствам с конкретного лица, заключившего их, на третьих лиц – прежде всего на членов семьи: супруг отвечал по обязательствам другого супруга, отец – по обязательствам детей, дети – за отца [2, с. 79]. Перенесение ответственности допускалось, согласно статье 22 Судебника 1550 г., также от господина на его людей: «А которые люди учнут искати на наместниках или на волостелех и на их людях по жалобницам...», слуг и крестьян, например, «правеж» применялся к лицам, лично не связанным по данному обстоятельству [5, с. 100]. Подобная солидарная ответственность распространялась и на имущество господина по долгам, сделанным его людьми (традиция, идущая от «Русской Правды»). Целью такого переноса ответственности было сохранение обязательства и имущественных интересов кредитора, т.е. идея была вполне рациональная и совпадающая с главными тенденциями в развитии данной отрасли права. Однако, задача решалась старыми средствами, основанными на традиции и древнем солидаризме семьи, выступающей в качестве правового субъекта. И все же основанием для такого распространительного порядка была не кровнородственная солидарность, а семейная общность имущества. Даже в случае с переносом ответственности с господина на крестьян и обратно законодатель имел в виду тот же мотив.

Согласно «Синтагме» Матвея Властаря, если в залог была дана вещь, приносящая плоды (т.е. заложен фруктовый сад – прим. В.Е.), то плоды, собранные от этой вещи, должны быть зачислены в счет долга. При этом должны были быть учтены не только собранные плоды, но и те, которые были потеряны вследствие небрежности [7, с. 298].

Длительное время короли Сербии пытались сдерживать широкомасштабное разорение населения страны, которое вело к ослаблению обороноспособности государства. Осуществлялась политика сдерживания путем правового запрета церкви – потенциально сильному субъекту хозяйственной деятельности в стране – заниматься ростовщической деятельностью. Данная правовая традиция была заложена еще Святым Саввой в главе 45 «Номоканона» («Кормчей книги») в 1219 г. и получила дальнейшее развитие в Хрисовулах королей Милутина и Стефана Душана Хиландарскому монастырю. Ограничения на занятие ростовщической деятельностью для Сербской церкви были

сняты в 1388 г. на основании Хрисовула, выданного кесарем Грегуром Архангеловскому монастырю.

В отношении мирских лиц запрета на занятие ростовщической деятельностью в средневековой Сербии, как впрочем и в ряде сопредельных стран: Хорватии и Боснии не было. На это указывает О. Станойвич в своей докторской диссертации «Займ в истории права». В частности, она подчеркивает, что нормы обычного права на территории Сербии, Хорватии и Боснии допускали величину процентной ставки в размере 6 – 12 % от величины займа [8, с. 207]. В случае возникновения конфликтной ситуации в отношении выплаты долга и величины процентов истец (кредитор) в период раннего средневековья апеллировал к законодательству Юстиниана и «Эклоге», а с XIV в. к нормам «Синтагмы М. Властара». Например, указанный правовой акт допускал комиссионный сбор при покупке и продаже серебра в 8 % от суммы сделки, займ на оснащение корабля ограничивался 12 %. Займ плодов растений составлял 12 % годовых от его величины [8, с. 203].

Договор займа в средневековой Сербии и соседствующих с ней странах, заключался как в устной, так и документальной форме. Письменные документы являлись лучшим доказательством наличия договора займа. В средневековом сербском государстве устное соглашение также применялось в отношении незначительных сумм займов до 4,5 перперов. Однако, известны единичные случаи и о больших займах, которые выдавались без наличия письменных соглашений. Например, Боснийский бан Стефан Котроманич дал займы жителю города Дубровника 4647 перперов, что в те времена было очень большой суммой денег. Сын и наследник бана потребовал от заемщика вернуть долг. Дело дошло до судебного разбирательства в г. Дубровнике. Несмотря на то, что письменного доказательства не было, суд иск истца, т.е. наследника С. Котроманича удовлетворил на основе клятвы посланника бана Твратка, который был свидетелем данной сделки [8, с. 210].

Средством обеспечения договора займа с древних времен являлся залог и поручительство.

Залог на недвижимое имущество в праве средневековой Сербии, как и других славянских государств, осуществлялся в двух формах. Во-первых, передача заложенного имущества кредитору, притом, что кредитор эксплуатировал переданных ему вместе с имением людей в счет процентов по займу и мог переуступать свои права другим лицам, и, во-вторых, ипотека, т.е. залог в форме записи долгов на имения в судебных книгах, без передачи имения кредитору. Движимые вещи могли передаваться в залог без письменного засвидетельствования у должностных лиц. В случае, если залогодатель не выкупал в указанный в соглашении срок своей вещи, возможны были два варианта: либо залогодержатель обращал ее в свою собственность и поступал с ней по своему усмотрению, если это было заранее оговорено в соглашении, либо залогодержатель обязан был продать заложенную вещь и из полученной суммы вычесть свой долг, а остаток вручить залогодателю. При этом право собственности на

заложенные недвижимые вещи, с правом их последующего выкупа, можно было передавать родственникам и наследникам.

Недвижимое имущество, переданное кредитору в залог, как правило, не переходило в его собственность и по истечении срока давности, но если в соглашении о займе и залоге имелась специальная оговорка о сроке платежа, то невыкупленное заложенное имение переходило в собственность залогодержателя. Залогодержатель имел преимущественное право на первоочередное удовлетворение своих требований с заложенного имущества должника по сравнению с другими кредиторами.

Институт залога движимого и недвижимого имущества в праве средневековой Сербии по своей форме и содержанию базировался на нормах римского права. Например, в залоговом праве средневековой Сербии, как в римском частном праве, широко использовалась ипотека, т.е. залог в форме записи долгов в судебных книгах, без непосредственной передачи собственности должника в руки кредитора.

Нередко в качестве должника выступало и государство, когда у него не было наличных денег для удовлетворения насущных потребностей. В таких случаях сербское и сопредельные с ним государства нередко обращались к принудительным займам у частных лиц, предоставляя им в обеспечение часть своих доходов. Например, 18 октября 1323 г. большое вече Дубровника постановило, что ввиду приближения дня Св. Дмитрия, когда должна быть произведена уплата дани королю Сербии Урошу-Стефану Дечанскому, республике необходимо занять недостающие для выплаты 800 перперов. Ссуда этой суммы была распределена между 150 лицами, под залог им одной трети таможенных доходов [9, с. 242].

Средневековому праву Сербии был известен договор вклада. В его основе лежал реальный договор, который известен в римском частном праве как договор хранения (*depositum*). Сущность данного договора заключалась в том, что на поклажепринимателе лежала обязанность хранить вещь в течении определенного времени, а затем по требованию поклажедателя – вернуть ее.

Вклад, как вид договора, в средневековой Сербии и сопредельных с ней приморских территориях оформлялся на основе двухсторонних договоров правителей Сербии и Дубровника, заключенных в 1252, 1254, 1282, 1302, 1362 и 1387 гг. [10, с. 184, 201]. Согласно принятым обязательствам договорившиеся стороны гарантировали неприкосновенность имущества подданным обеих государств на своей территории. Представители правящей династии и сербская знать делали вклады своего движимого имущества (драгоценности, слитки золота и серебра, ценные вещи) в Дубровнике, страхуя себя от внутренних и внешних неприятностей, т.е. на случай бегства из страны. С другой стороны, дубровчане приобретали в Сербии недвижимое имущество. “Синтагма” Матвея Властаря являлась правовой основой, которая регулировала ответственность за сохранность имущества (дипозитарий) подданных Сербии в Дубровнике [7, с. 95-203]. Интересы дубровчан соблюдались на основе ст. 125

“Законника Стефана Душана”, которая предписывала владеть тем имуществом, которое и ранее им принадлежало.

В случае причиненного ущерба имуществу, находящемуся на сохранении или его полной гибели возникали обязательства из причинения вреда, которые регламентировались законодательно и защищались действием прямого иска. При этом сторона договора ответственная за сохранность имущества по договору поклажи не несла ответственность при случайной гибели имущества (стихийное бедствие, кража и т.д.), т.е. риск случайной гибели имущества лежал на собственнике этого имущества. Законодатель при этом считал, что вещи собственника, которые были похищены или погибли в результате пожара вместе с имуществом хранителя поклажи, попадали под условие случайной потери. Хозяин утраченного имущества должен был присягнуть в том, что эти вещи «не скорыстил и ку пожитку своему ничего не обернул». В случае гибели или повреждения только имущества собственника, в то время как вещи хранителя поклажи остались неповрежденными, последний обязан был те вещи вернуть или уплатить их стоимость. Риск случайной гибели лежал на хранителе поклажи (хозяине дома) и в том случае, если вещи собственника хранились отдельно от имущества хозяина, а последний использовал их или перенес в другое место.

С конца XIII века на основе договора вклада в средневековой Сербии начинает формироваться новый вид реального договора – договор банковского вклада. Данный договор также являлся реальным договором по своему содержанию, но при этом был двусторонним и возмездным. Известно, что сербский вельможа Сандал Гранич из Конавля в начале XV в. сделал вклад в размере 12000 перперов в Дубровницкий банк исходя из 5 % годовых на вечные времена [11, с. 111]. В данном случае мы имеем дело с бессрчным вкладом.

В рамках данного вида договора вклады уже размещались не только с целью хранения, но и получения дохода в форме процентной ставки. В связи с этим мы можем сделать вывод, что в исследуемый исторический период в средневековом праве Сербии сформировался самостоятельный гражданский договор на основе развития правоотношений, которые уже включали элементы возмездного оказания услуг и хранения.

Анализ реальных договоров в праве средневековой Сербии показал, что нормы данного вида договоров ощущали на себе серьезное влияние римского частного права. Правоприменение договора займа в праве средневековой Сербии способствовало развитию там важнейших институтов залогового права, которые были реципированы из римского частного права. В их числе были залог движимого и недвижимого имущества, поручительство как форма обеспечения обязательства.

Вклад как вид реального договора получил широкое распространение в праве средневековой Сербии в виде договора поклажи, содержанием которого является сохранность чужой собственности. По своему характеру данный договор как и договор хранения в римском частном праве является имуществен-

ным договором, требующим соответственного оформления и возлагающий на лицо, сохраняющее имущество, определенную ответственность. Основное требование законодателя к хранителю имущества в праве средневековой Сербии сводилось к обеспечению сохранности имущества с последующим его возвращением в том виде, в котором оно поступило на сохранение. В случае гибели или повреждения имущества собственника, в то время как вещи хранителя поклажи остались неповрежденными, последний обязан был те вещи вернуть или уплатить их стоимость. Риск случайной гибели лежал на хранителе поклажи (хозяине дома) и в том случае, если вещи собственника хранились отдельно от имущества хозяина, а последний использовал их или перенес в другое место.

На рубеже XIII – XIV веков на основе договора вклада в средневековом праве Сербии начинает формироваться новый вид реального договора – договор банковского вклада. Данный договор являлся так же реальным договором по своему содержанию, но при этом был двусторонним и возмездным. Данный вид договора как и другие реальные соглашения в праве средневековой Сербии также реализовывался на основе норм римского частного права.

Наиболее древним источником изучения реальных договоров в праве средневековой Беларуси сохранившимся до наших дней является международный договор 1229 г. о добрососедских отношениях и свободной торговле в бассейне реки Западная Двина и Балтийском побережье между Полоцким, Витебским и Смоленским княжествами с одной стороны и городами Балтийского побережья, который был подписан в г. Готланде. В российской юридической историографии данный договор нередко называют «Смоленской торговой правдой». Данное соглашение содержит нормы, регламентирующие договор займа. Так, пункт 7 указанного правового акта гласит: «Аже Латинин дасць княжю холопу в заем, или иному добру человеку, а умереть не заплатив, а кто емлеть его останок, тому платити Немчину» [12, с. 15]. Из чего следует, что если немецкий торговец даст в долг по договору займа холопу или иному человеку (жителю указанных княжеств – прим. В.Е.) имущество, а должник умрет, то тот, кто примет наследство должен будет сначала исполнить обязательство в пользу кредитора. В данном случае очевидным является тот факт, что договор займа, как и ряд других реальных договоров, были уже достаточно давно известны и широко применялись на территории средневековой Беларуси.

Довод о широкомасштабном применении договора займа на территории средневековой Беларуси находит свое подтверждение и в работах историков права. Так в своей докторской диссертации «Развіццё агульназемскага права Беларусі ў XV-XVI стагоддзях» профессор Т.И. Довнар подчеркивает следующее: «Пазыкай (займам) называецца дагавор, па якому адна асоба абавязваецца вярнуць узятыя ў іншай асобы рэчы, але рэчы не тыя ж самыя, а замененыя ў той жа колькасці і такой жа якасці. Гэты дагавор з даўніх часоў быў шырока распаўсюджаны. Простае насельніцтва амаль штодзённа пазычала муку, зерне, мёд і іншыя харчовыя прыпасы. Такія дагаворы заключаліся ў вуснай форме і яны не цікавыць заканадаўцу». Займом называецца договор, по которому одна сторона обязуется вернуть взятые у

другой вещи, не те самые, а другие, но в том же количестве и такого же качества. Этот договор с древних времен получил широкое правоприменение. Население регулярно занимало друг у друга муку, зерно, мёд и другие продукты питания. Данные договоры заключались в устной форме и не интересовали законодателя [13, с. 113 – 114].

По мере развития товарно-денежных отношений, позиция законодателя изменяется. Законодатель начинает проводить политику жёсткой регламентации в отношении договора денежного займа. Так, в статье 3 раздела X Статута Великого княжества Литовского, Русского, Жамойтского (далее – ВКЛ) 1529 г. мы наблюдаем факт данной регламентации «...абы жадин шляхтич и мещанин не позычил вышэй десяти коп без листу» [14, с.111]. Следовательно, статутное законодательство, вводило обязательную письменную форму заключения сделки в отношении договора займа, если предмет её превышал сумму в 10 коп денег. Позже, на основе норм закреплённых в статье 7 раздела VII Статута ВКЛ 1588 г., обязательным условием для заключения договора займа станет не только его письменная форма, где должник подписывал договор и ставил свою печать, но и обязательное засвидетельствование данного договора тремя свидетелями из числа представителей благородного сословия, т. е. шляхтичей [15, с. 236].

Средством обеспечения договора займа являлся залог и поручительство.

Залог на недвижимое имущество в праве ВКЛ (XIII – XVI вв.) осуществлялся в двух формах. Профессор И.А. Юхо выделял, во-первых, передачу заложенного имущества кредитору, притом, что кредитор эксплуатировал переданных ему вместе с именем людей в счет процентов по займу и мог переуступать свои права другим лицам, и, во-вторых, – ипотека, т.е. залог в форме записи долгов на имении в судебных книгах, без передачи имения кредитору [16, с. 98]. Движимые вещи могли передаваться в залог без письменного засвидетельствования у должностных лиц. В случае, если залогодатель не выкупал в указанный в соглашении срок своей вещи, возможны были два варианта: либо залогодержатель обращал её в свою собственность и поступал с ней по своему усмотрению, если это было заранее оговорено в соглашении, либо залогодержатель обязан был продать заложенную вещь и из полученной суммы вычесть свой долг, а остаток вручить залогодателю. При этом право собственности на заложенные недвижимые вещи, с правом их последующего выкупа, в соответствии с законодательством ВКЛ можно было передавать родственникам и наследникам. В пользу этого свидетельствует письменное распоряжение князя Василя Ошемячича, сделанное им в пользу княжны Ульяны Ивановны... перед отъездом на государеву службу в 1508 г.: «... А въ князя Семена Белского тры святости заложены у двадцати капах да во шти, и я отписаль два кресты сесътры своей, а третяя понагея золотая з мощми, да з жемъчуги, ино тое кн(я)жнее Ульяне поногея, а грошы платить имъ по трете, сесътре моей две доли платить, а княжьне Ульяне третяя доля платити.

... А в Сенка Яновича спорок камия алексадрейская на золоте а з орълученки, женская шубка у десяти копахъ заложено, тое себе княжьна выкупи Ульяна.

... И шуба соболя с оксамитом синим на золоте, а одиннадцать пугвиць серебряныхъ позолочены, да кубокъ фрустален обложенъ серебромъ жъ жемчуги, да коробька, матка жемчужная, серебромъ обложена позолочена, с верьшком, у пана Ивана Альпишевича заложено, то собе кн(я)жьна Уल्याна выкупи, у петидесять копахъ лежить.

А што святости моихъ у васъ, ино твоя половина готова у тебе будеть, а другое собе какъ могучы доставаи у сестры своеи.

И печать есми свою к сему моему отпису приложилъ» [17, с. 281 – 282].

Недвижимое имущество, переданное кредитору в залог, как правило, не переходило в его собственность и по истечении срока давности, но если в соглашении о займе и залоге имелась специальная оговорка о сроке платежа, то невыкупленное заложенное имение переходило в собственность залогодержателя [18, с. 121]. Залогодержатель имел преимущественное право на первоочередное удовлетворение своих требований с заложенного имущества должника по сравнению с другими кредиторами.

Институт залога движимого и недвижимого имущества по своей форме и содержанию в праве средневековой Беларуси базировался на нормах римского частного права. В пользу нашего довода свидетельствует тот факт, что в залоговом праве обеих правовых систем широко использовалась ипотека, т.е. залог в форме записи долгов в судебных книгах, без непосредственной передачи собственности должника в руки кредитора.

Нередко стороной договора займа выступало и государство в лице великого князя. В таком случае кредитор получал в залог объект государственной собственности с правом его использования до полного погашения займа. Так, например, Король Польши и великий князь ВКЛ Александр передал на основании своей Грамоты от 8 июля 1506 г. во временное пользование (на правах аренды) Брагинскую волость Даниле Дедковичу « до тѣхъ поръ, пока Дѣдковичъ не выберетъ съ нихъ 230 копъ грошей, истраченныхъ имъ на господарской службѣ въ Ордѣ » [19, с. 117]. Аналогичный пример, мы наблюдаем, и в распоряжении великого князя Сигизмунда I от 8 апреля 1514 г., в соответствии с которым великий князь поручил наместнику могилёвскому Юрию Зеновьевичу погасить предоставленный ранее им государю заём в размере 1300 коп за счёт налогов и сборов с Могилёвского староства [19, с.154 – 155].

Исходя из анализа статутных норм ВКЛ, регламентирующих действие договора займа, которые были введены в действие в XVI веке, мы видим, что право на процессуальную защиту сторона в данном договоре обретала только при его правильном юридическом оформлении. В данном случае, мы наблюдаем прогресс в развитии позднего средневекового права Беларуси, даже в сравнении с римским частным правом. В римском частном праве было закреплено многообразие форм заключения договора займа, в то время как в праве средневековой Беларуси, была введена единообразная обязательная письменная форма оформления данного договора. Кроме того, в статье 12 раздела VII Статута ВКЛ 1588 г. была закреплена норма, в соответствии с которой заём и залог не имели срока исковой давности [19, с. 238]. Следовательно, лицо любого положения и звания могло свободно

взыскивать долги как с прямых должников, так и с их наследников на основе юридически правильно оформленного договора. При этом, долги могли взыскиваться как с движимого, так с недвижимого имущества, но только в форме судебного разбирательства, на основе судебного решения. При взыскании долга допускалась отсрочка сроком до 24 недель, но только при условии сложных жизненных обстоятельств должника [13, с. 115].

Законодательство ВКЛ значительное внимание уделяло и факту возможной гибели документов связанных с обязательствами по договору займа. Законодатель при этом детализировал способ доказывания случайной гибели этих документов и установил верхнюю границу той суммы, которая могла приниматься во внимание судом при рассмотрении подобного рода дел («до двухсот коп грошей»).

В праве феодальной Беларуси мы не находим упоминаний о процентах взимаемых по договору займа, хотя уже в праве Древней Руси, которое широко использовалось на территории ВКЛ, действовали нормы права регулирующие обязательства по процентам. Так, статья 50 «Русской правды» гласит, что проценты должны взиматься только при свидетелях, иначе заимодавец не имел права не только на проценты, но и на получение денег. Закреплялось также законодательно, что кредитор, помимо установленных процентов, не должен требовать новых. Закон определял в средневековой Беларуси и размеры процентов. Было установлено, что если месячный срок затянется на год, то кредитор не взымал месячные проценты с должника, а переводил их в годовые [20, с. 33].

В «Русской Правде» были также и положения о купцах, которые брали заем для торговых целей. Для данной категории лиц была установлена льготная отсрочка платежа долга на несколько лет, если купец-должник потерпел кораблекрушение, подвергся ограблению, или его товар погиб при пожаре. Однако, если купец сам был повинен в растрате денег, т.е. деньги были пропиты или проиграны, то заемщик отдавался во власть кредитора. Он мог принять решение, как о предоставлении новой отсрочки платежа, так и продажи должника в рабство [20, с. 34].

Договор ссуды также был известен праву средневековой Беларуси. Однако значение имеет тот факт, что правоотношения при ссуде в большинстве случаев возникали между близкими людьми (родственниками, соседями, друзьями) и регулировались нормами обычного права, многие из которых не дошли до нас. В письменных источниках права данный договор не нашёл должного отражения. Известно, что на территории ряда удельных княжеств средневековой Беларуси в XV – XVI вв. в отношении договора ссуды применялись нормы статьи 28 «Псковской судной грамоты». В связи с этим отметим, что в «Псковской судной грамоте» договор ссуды во многом отождествлялся с договором займа без уточнения их различий. Первым на этот факт в юридической историографии обратил внимание Я. Г. Северский в работе «Памятники древнерусского законодательства» [21, с. 34].

Договор хранения как вид классического договора римского частного права на территории ВКЛ не получил широкого правоприменения. В указанный исторический период в белорусских землях широкое распространение получил договор поклажи, содержанием которого является также сохранность чу-

жой собственности. По своему характеру данный договор является имущественным договором, требующим соответственного оформления и возлагающий на лицо, сохраняющее имущество, определенную ответственность. По своему характеру – это реальный договор, обязательства по которому возникли в момент передачи имущества на хранение конкретному лицу. Основное требование законодателя к хранителю имущества сводится к обеспечению сохранности имущества с последующим его возвращением в том виде, в котором оно поступило на хранение.

В случае причинённого ущерба имуществу, находящемуся на хранении, или его полной гибели возникали обязательства из причинения вреда, которые регламентировались законодательно и защищались действием прямого иска. При этом сторона договора, ответственная за сохранность имущества по договору поклажи, не несла ответственность при случайной гибели имущества, т.е. риск случайной гибели имущества лежал на собственнике этого имущества. Законодатель при этом считал, что вещи собственника, которые были похищены или погибли в результате пожара вместе с имуществом хранителя поклажи, подпадали под условие случайной потери. Хозяин утраченного имущества должен был присягнуть в том, что эти вещи «не скорыстил и ку пожитку своему ничего не обернул» [22, с.62]. В случае гибели или повреждения только имущество собственника, в то время как вещи хранителя поклажи остались неповрежденными, последний обязан был те вещи вернуть или уплатить их стоимость. Риск случайной гибели лежал на хранителе поклажи (хозяине дома) и в том случае, если вещи собственника хранились отдельно от имущества хозяина, а последний использовал их или переносе в другое место [22, с. 62].

Анализ реальных договоров в праве средневековой Беларуси показал, что нормы данного вида договоров ощущали на себе серьёзное влияние римского частного права. Правоприменение договора займа в праве средневековой Беларуси способствовало развитию там важнейших институтов залогового права, которые были реципированы из римского частного права. В их числе были залог движимого и недвижимого имущества, поручительство как форма обеспечения обязательства.

Вклад как вид реального договора получил широкое распространение в праве средневековой Беларуси в виде договора поклажи, содержанием которого является сохранность чужой собственности. По своему характеру данный договор как и договор хранения в римском частном праве является имущественным договором, требующим соответственного оформления и возлагающий на лицо, сохраняющее имущество, определённую ответственность. Основное требование законодателя к хранителю имущества в праве средневековой Беларуси сводилось к обеспечению сохранности имущества с последующим его возвращением в том виде, в котором оно поступило на хранение. В случае гибели или повреждения имущества собственника, в то время как вещи хранителя поклажи остались неповрежденными, последний обязан был те вещи вернуть или уплатить их стоимость. Риск случайной гибели

ли лежал на хранителе поклажи (хозяине дома) и в том случае, если вещи собственника хранились отдельно от имущества хозяина, а последний использовал их или перенес в другое место.

Вместе с тем, договор хранения, сформированный в недрах римского частного права не получил широкого правоприменения в праве средневековой Беларуси вероятнее всего из-за слабого развития товарно-денежных отношений. Договор хранения является стадией, которая предшествует появлению нового по форме и содержанию вида реального договора – договора банковского вклада. Данный договор так же реальный, но уже двусторонний и возмездный. Время практического применения данного вида договора на территории средневековой Беларуси ещё не наступило. Социально-экономические отношения ещё не достигли необходимого уровня развития. В данном случае, мы сталкиваемся с феноменом характерным для славянских народов в древние времена. Предкам современных славян, в данном случае сербов и белорусов, был чужд подход слепого копирования даже передового зарубежного опыта. Этот факт являет нам реальный пример, здорового славянского прагматизма. Основные его принципы изложены в монографическом исследовании нашего современника, российского учёного А. В. Серёгина «Государство и право южных и западных славян в средневековой Европе». Они сводятся к следующему: «вспомнить заветы предков, вернуться к своим корням и жить собственным умом» [23, с. 300]. И тогда всё у нас получится!

Подводя итог сказанному, необходимо отметить, что несмотря на наличие общих и отличительных черт характерных для реальных договоров права средневековой Сербии и Беларуси, механизм их содержания и правоприменения соответствует основным критериям теории римского частного права сформулированной при императоре Юстиниане. Одно из важнейших правил данной теории сводится к следующему: передача вещи или выполнение какого-либо другого действия на каком-либо обязательственном основании может служить формой создания реального договора.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ

1. Законик цара Стефана Душана: Барањски, Призренски, Шишатовачки, Раковачки, Раванички и Софијски рукопис / Уредници академици М. Пешакан, И. Грицкат – Радуловић, М. Јовичић. – Београд: Српска Академија наука и уметности, 1997. – Књ. III. – 499 с.
2. Ермолович, В.И. Основные институты обязательственного права средневековой Сербии и стран континентальной Европы (сравнительный анализ) / В.И. Ермолович // Вестник Высшего Хозяйственного Суда Республики Беларусь. – 2008. – № 11. – С.78 – 85.
3. Ермолович, В.И. Право средневековой Сербии (XII-XV вв.) / В.И. Ермолович. – Минск: БГЭУ, 2003. – 120 с.
4. Российское законодательство X-XX веков: в девяти томах. – Т.1: Законодательство Древней Руси. – М.: Юрид. лит., 1984. – 342 с.

5. Российское законодательство X-XX веков: в девяти томах. – Т.2: Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства. – М.: Юрид. лит., 1985. – 520 с.
6. Ермошин, В.В. Развитие русского права в XV – перв. пол. XVII в. / В.В. Ермошин, Н.Н. Ефремова, И.А. Исаев. – М.: Наука, 1986. – 288 с.
7. Флоринскій, Т.Д. Памятники законодательной дѣятельности Душана Царя Сербовъ и Грековъ. Хрисовулы. Сербскій Законникъ. Сборники византійскихъ законовъ / Т.Д. Флоринскій. – Киевъ: Императорскій университет св. Владиміра, 1888. – 491 с.
8. Stanojević, O. Zajam u istoriji prava. Doktorska disertacija branjena 4 jula 1964 godine na Pravnom fakultetu u Beogradu pred komisijom... - Beograd: Univerzitet u Beogradu, 1964. – 325 s.
9. Флоринскій, Т.Д. Критическія и бібліографическія замѣтки: Новые матеріалы для исторіи Дубровника / Т.Д. Флоринскій // Журналъ министерства народнаго просвѣщенія. - 1880. – Ч. ССХІ. - № 9. – С. 222 – 261.
10. Новаковић, С. Законски споменци српских држава средњег века / С. Новаковић. – Београд: Српска Академија наука, 1912. – 912 с.
11. Макушевъ, В.В. Изслѣдованія объ историческихъ памятникахъ и бытописателяхъ Дубровника / В.В. Макушевъ. – СПб.: Имп. академія наукъ, 1867. – 446 с.
12. Доўнар, Т.І. Помнікі права Беларусі феадальнага перыяду / Т.І. Доўнар. – Мінск: Ин-т соврем. знаній, 2011. – 311 с.
13. Доўнар, Т.І. Развіццё агульназемскага права Беларусі ў XV-XVI стагоддзях: дыс... доктара юрыдычных навук. БДУ. – Мінск, 1997. – 226 с.
14. Статут Великого княжества Литовского 1529 г. / Под ред. академика АН Литовской ССР К. И. Яблонскаса. – Минск: Изд-во АН БССР, 1960. – 254 с.
15. Статут Вялікага княства Літоўскага 1588: Тэксты. Даведнік. Каментарыі. / Рэдкал.: І. П. Шамякін (гал. рэд.) і інш. – Мінск: БелСЭ, 1989. – 573 с.
16. Юхо, И.А. Правовое положение населения Белоруссии в XVI в. / И.А. Юхо. – Минск: Изд-во БГУ им. В.И.Ленина, 1978. – 143 с.
17. Lietuvos Metrika. Kn.8. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijos leidykla, 1995.-708p.
18. Ермолович, В.И. Основные институты обязательственного права (сравнительный анализ законодательства средневековой Сербии и Великого княжества Литовского) / В.И. Ермолович // Право и демократия: сб. науч.трудов. Вып. 18. / редкол.: В. Н. Бибило (гл. ред.) и [др.]. – Минск: БГУ, 2007. – С.113 – 126.
19. Акты Литовско- Русскаго государства (1390 – 1529 гг.) изданные М.В. Довнаръ-Запольскимъ // Чтенія въ Императорскомъ обществѣ исторіи и древностей Россійскихъ при Московскомъ университетѣ. – М.,1899. – Кн.4. – С.1 – 258.
20. Серёгин, А.В. Собрание памятников древнеславянского права: в 4 т. –Т. 1: Юридические источники Древней Руси / А. В. Серёгин. – Ростов-на-Дону: Изд-во Южного федерального университета, 2014. – 244 с.
21. Северскій, Я.Г. Памятники древнерусскаго законодательства / Я. Г. Северскій. – СПб.: Изд-во В.Безобразова и К, 1893. – 128 с.
22. Доўнар, Т.І. Грамадзянскае права феадальнай Беларусі XV-XVI стагоддзяў / Т.І. Доўнар. – Мінск: БДУ, 1997. – 85 с.
23. Серегин, А.В. Государство и право южных и западных славян в средневековой Европе: монография / А.В. Серегин. – М.: Юрлитинформ, 2015. – 320 с.

АДЛЮСТРАВАННЕ ПРАБЛЕМЫ АРГАНІЗАЦЫІ АБАРОНЫ ЗЕМСКОЙ У СТАТУТАХ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА

А. Р. Дзянісава, Ю. Л. Казакоў

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, г. Мінск, Беларусь

Разглядаюцца пытанні арганізацыі абароны дзяржавы ў адпаведнасці са статутамі Вялікага Княства Літоўскага 1529, 1566, 1588 гг. На аснове аналізу тэкстаў статутаў вызначаюцца катэгорыі ваеннаабавязанага насельніцтва, асаблівасці мабілізацыі войска, паўнамоцтвы асоб каманднага складу, а таксама парадак фарміравання і ўтрымання наёмнага войска.

ОТРАЖЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ ОРГАНИЗАЦИИ ОБОРОНЫ ЗЕМСКОЙ В СТАТУТАХ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО

А. Р. Денисова, Ю. Л. Казаков

Белорусский государственный университет, г. Минск, Беларусь

Рассматриваются вопросы организации обороны государства в соответствии со статутами Великого княжества Литовского 1529, 1566, 1588 гг. На основе анализа текстов статуты определяют категории военнообязанного населения, особенности мобилизации войска, полномочия лиц командного состава, а также порядок формирования и содержания наемного войска.

REFLECTION OF THE PROBLEM OF THE STATE DEFENCE ORGANIZATION IN THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA

A. R. Denisova, Y. L. Kazakov

The Belarusian State University, Minsk, the Republic of Belarus

The issues of organization of state defence in according to the Statutes of the Grand Duchy of Lithuania 1529, 1566, 1588 are considered. Based on the analysis of the texts of the Statutes, the categories of the people liable for service, features of the mobilization of the troops and powers of the officers are revealed. The questions of formation and maintenance of the mercenary army are being investigated.

Парадак выканання вайскавай павіннасці ў Вялікім Княстве Літоўскім (далей – ВКЛ) грунтуваўся на старажытных звычаях і на асобных прававых нормах, вызначаных пастановамі кіраўнікоў дзяржавы. Так, прывілей ад 20 лютага 1387 г. прадугледжваў, што ў выпадку ўварвання непрыяцеля ў дзяржаву яе насельніцтва прыцягваецца да спецыяльнай павіннасці па пераследаванні ворагаў, якая называецца «пагоня». У «пагоню» выпраўляліся

не толькі рыцары, але ўсе мужчыны, здольныя насіць зброю, набытую за свой кошт [1, с. 287; 6, с. 108].

У XV–XVI стст. асноўнай часткай узброеных сіл ВКЛ становіцца паспалітае рушэнне (земскае апалчэнне), якое ахоплівала ўсіх землеўладальнікаў. Кожны жыхар ВКЛ, які валодаў зямлёй, мусіў адбываць вайсковую павіннасць – земскую службу [2, с. 6].

Першапачаткова заканадаўчымі актамі дакладна не вызначаліся прынцыпы камплектавання войска ВКЛ і памеры земскай службы. Прынцыпы фарміравання і дзейнасці войска набылі прававое афармленне ў Статутах ВКЛ 1529, 1566 і 1588 гг.: артыкулы аб арганізацыі вайсковай справы ўвайшлі ў раздзел пад назвай – «О обороне земской» [3, с. 42–47; 4, с. 65–77; 5, с. 101–111].

Вайсковыя артыкулы вызначалі катэгорыі насельніцтва, якія павінны былі выконваць земскую службу. У Статуце ВКЛ 1529 г. было зафіксавана: «Уставляем с призволенем рад наших зуполных и всих подданных, иж каждый князь и пан, и дворанин, и вдова, также иж который сирота, лета зуполные маючи або не маючи, и всякий иной человек, лета зуполные маючи и земское имене маючи, часу потребы с нами и с потомки нашими або при гетманех наших повинен войну служити и выправляти на службу военную, колко бы коли надобе было подле уфалы земское...» [3, с. 42]. Гэты артыкул быў дапоўнены і набыў апошнюю рэдакцыю ў Другім і Трэцім статутах ВКЛ.

Ні вялікі князь, ні гетман нікога не маглі адхіляць ад земскай службы. Толькі хворыя, непаўналетнія ці занятыя на дзяржаўнай службе ўраднікі вызваліся ад асабістага ўдзелу ў паспалітым рушэнні. Але і ім патрэбна было сабраць почты (вайсковыя атрады) са сваіх зямельных уладанняў [4, с. 5, 67; с. 103]. У якасці пакарання за ўхіленне ад удзелу ў земскім апалчэнні ва ўсіх трох статутах ВКЛ было вызначана пазбаўленне маёнткаў.

Пры распрацоўцы вайсковага заканадаўства вырашалася пытанне для тых, хто не мог ехаць на вайну па прычыне сваёй хваробы. Упершыню гэты момант быў адлюстраваны ў Статуце ВКЛ 1529 г., а ў Статуце 1588 г. набыў разгорнутае тлумачэнне. Нягледзячы на хваробу, шляхціц павінен быў выстаіць пачат і замест сябе паслаць на вайну чалавека «годного и доброго». Калі бацька быў не ў стане ехаць на вайну, замест яго мог адправіцца дарослы сын разам з ратнікамі. Паводле Статута ВКЛ 1529 г. сын мусіў дасягнуць 17 гадоў, згодна са Статутамі 1566 і 1588 гг. – 18 гадоў [3, с. 45; 4, с. 71; 5, с. 107].

Згодна са статутамі ВКЛ, колькасць узброеных ратнікаў, якія выстаўляліся з зямельных уладанняў, вызначалася соймавымі ўхваламі. Першыя рэгламентацыі норм вайсковай службы ў агульнадзяржаўным маштабе былі зроблены ў ВКЛ ужо ў пачатку XVI ст. З 1554 г. канчаткова ўсталяваліся нормы земскай павіннасці ў 10 службаў [7, с. 126]. Адна служба ўключала два ці тры сялянскія дымы (гаспадаркі).

Згодна са статутамі ВКЛ, землеўладальнік, які не меў неабходнай колькасці сялянскіх гаспадарак, павінен быў ехаць у войска адзін, узброены паводле сваіх магчымасцей. Паны, якія валодалі значнымі зямельнымі маёнт-

камі, апрача вызначаных соймавымі ўхвалямі коннікаў, добраахвотна маглі выстаўляць дадатковую колькасць ратнікаў на «ласку господарскую» [2, с. 6].

Артыкуламі статутаў ВКЛ устанаўліваўся парадак збору земскага апалчэння, пісаў (перапісаў) і шыхавання (пастраення) ваеннаабавязаных. Пытанне аб скліканні ўсяго паспалітага рушэння належала да соймавай кампетэнцыі. У Другім статуте ВКЛ адзначалася, што распачынаць вайну, як і ўводзіць падаткі на яе, можна толькі пасля адпаведнага рашэння вальнага сойма. У выпадку нечаканага нападу ворага збор войска мог быць абвешчаны вялікім князем або панамі-радай [4, с. 66–67]. Апошняя норма адсутнічае ў Статуте ВКЛ 1588 г., паводле якога вялікі князь «без сойму и позволення всех станов войны вчинати и вести» не меў права [5, с. 102].

Статутамі ВКЛ вызначаліся паўнамоцтвы асобных вайсковых ўраднікаў, якія адыгрывалі важную ролю ў арганізацыі абароны земскай. Кіраўніком войска ВКЛ з'яўляўся гетман найвышэйшы, які прызначаўся гаспадаром дзяржавы. Гетманская ўлада пашыралася на паспалітае рушэнне, на сабранае ім наёмнае войска, а таксама на павятовыя і прыватныя харугвы, якія прыйшлі да гетманскага абору [2, с. 33–34]. Кампетэнцыя гетмана абмяжоўвалася манархам, без адпаведнай санкцыі якога нельга было ні збіраць войска, ні весці перамовы з непраціваляем [2, с. 11–12].

Шмат увагі ў заканадаўстве ВКЛ надавалася кампетэнцыям харужых. У мірны час харужыя павінны былі праводзіць попісы войска па паведах. Калі ж мабілізоўвалася паспалітае рушэнне, харужы збіраў шляхту паведа і рухаўся з ёй да месца рэгістрацыі. Адтуль пад кіраўніцтвам кашталяна або маршалка павятовыя харугвы збіраліся да ваяводы. Буйныя землеўладальнікі не ўваходзілі ў павятовыя харугвы, а выступалі са сваімі почтамі [2, с. 9]. З ваяводстваў злучаныя харугвы накіроўваліся да агульнага месца збору войска і пераходзілі пад уладу гетмана. Далей праводзіўся так званы палявы попіс усяго сабранага войска, пасля чаго яно лічылася гатовым да баявых дзеянняў. Акрамя збору земскага войска, артыкулы статутаў ВКЛ вызначалі юрысдыкцыю вайсковых ураднікаў па справах аб крымінальных злачынствах [4, с. 68–69; 5, с. 104–105].

Статутамі ВКЛ было прадугледжана, што служба працягвалася да агульнага роспуску войска. Тыя, хто пакідаў войска без ведама гетмана, караліся канфіскацыяй маёнтка, а хто ўцякаў з поля бітвы, губляў і маёнтка, і гонар [4, с. 70, 71–72; 5, с. 106, 107].

Арганізацыя вайскавай службы патрабавала, каб кожны ўладальнік земскага маёнтка выконваў свае абавязкі згодна з вызначанай нормай і ўсталяваным звычаем і не ўхіляўся ад іх. Аднак былі такія выпадкі, калі шляхта ў тэрмін на вайну не з'яўлялася. Асноўнай прычынай спазненняў было тое, што кожны мусіў з'явіцца на месца збору з вайсковым рыштункам і запасам ежы на месяц. Калі ж вайна зацягвалася, то праблему трэба было вырашаць або закупкай неабходнага ў маркітантаў, якія заўсёды ішлі за войскам, або папаўняць прыпасы ў сваім маёнтку, або набываць іх у мясцовага насельніцтва.

Адметнасцю ваеннага права, адлюстраванай у статутах ВКЛ, стала пытанне адносін удзельнікаў паспалітага рушэння да насельніцтва тых мясцовасцей, дзе адбываліся баявыя дзеянні. Ці не ўпершыню ў еўрапейскай практыцы вайскоўцам забаранялася прычыняць шкоду мірным жыхарам і рабаваць іх маёмкi [3, с. 47; 4, с. 73; 5, с.108].

Практыка паказала, што паспалітае рушэнне, якое складала аснову ўзброеных сіл ВКЛ, мела шэраг недахопаў. Рэаліі часу і хібы земскага апалчэння патрабавалі ўнясення карэктываў у прынцыпы камплектавання арміі ў ВКЛ. З пачатку XVI ст. улады пачалі звяртацца да найму жаўнераў.

Якасныя змены ў войску знайшлі адлюстраванне ў заканадаўстве. Артыкулы статутаў ВКЛ 1566 і 1588 гг. вызначалі парадак вярбоўкі і камплектавання наёмнага войска, правы і абавязкі ваяроў, якія набіраліся як з чужаземцаў, так і з «тутошніх жолнероў» [4, с. 74–75; 5, с. 109–111]. Заканадаўствам рэгламентаваўся парадак прыцягнення наёмнікаў да адказнасці, у тым ліку і крымінальнай, за злачынствы супраць мірных жыхароў [4, с. 75–76; 5, с. 110–111].

Такім чынам, у XVI ст. у ВКЛ выпрацоўваліся асноўныя нормы выканання вайсковай павіннасці, якія мусілі ўмацаваць дзеяздольнасць войска і абароназдольнасць краіны. Гэтыя нормы абасіраліся на старажытнае звычайнае права і зацвярджаліся на соймах. Ваеннае права рэгламентавала найважнейшыя пытанні ўліку ваеннаабавязаных, камплектавання арміі, збору апалчэння, прававога становішча вайсковых ўраднікаў, парадку размяшчэння армейскіх падраздзяленняў і асобных ратнікаў, камплектавання наёмных атрадаў, адказнасці за воінскія злачынствы, парадак набыцця прадуктаў харчавання. Першая кадыфікацыя палажэнняў вайсковага права была зроблена ў Статуце ВКЛ 1529 г. і набыла канчатковую структуру ў Статуце ВКЛ 1588 г. Вайсковае заканадаўства тэарэтычна было добра распрацавана і задавальняла патрэбы тагачаснага грамадства, а галоўнае – юрыдычна падтрымлівала магчымасці дзяржавы па забеспячэнні абароны земскай.

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. Бохан, Ю.М. Вайсковая справа ў Вялікім княстве Літоўскім у другой палове XIV – канцы XVI ст. / Ю.М. Бохан. – Мінск: Беларуская навука, 2008. – 449 с.
2. Сагановіч, Г.М. Войска Вялікага Княства Літоўскага ў XVI–XVII стст. / Г.М. Сагановіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1994. – 79 с.: іл.
3. Статут Великого княжества Литовского 1529 года. – Минск: АН БССР, 1960. – 254 с.
4. Статут Вялікага княства Літоўскага 1566 года. – Мінск: Тэсей, 2003. – 352 с.: іл.
5. Статут Вялікага княства Літоўскага 1588: Тэксты. Давед. Камент./Беларус.Сав. Энцикл.; Рэдкал.; І.П. Шамякін (гал. рэд.) і інш. – Мінск: БелСЭ, 1989. – 573 с.: іл.
6. Юхо, І.А. Крыніцы беларуска-літоўскага права / І.А. Юхо. – Мінск: Беларусь, 1991. – 238 с.
7. Янушкевич, А.Н. Ливонская война 1558–1570 гг. и Великое княжество Литовское / А.Н. Янушкевич. – Минск: Медисонт, 2013. – 362 с.

**СТАТУТ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО 1588 ГОДА,
КАК ИСТОЧНИК О ЧАСТНОМ ЗЕМЛЕВЛАДЕНИИ
НА ТЕРРИТОРИИ БЕЛАРУСИ**

А. Е. Веремейчик

Белорусский государственный университет, г. Минск, Беларусь

В статье рассмотрена история формирования частных владений на территории Беларуси. Проанализировано развитие законодательной базы в области земельной собственности. Определена роль Статута ВКЛ 1588 г. в оформлении частного земельного права для шляхетского сословия.

**СТАТУТ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОВСКАГА 1588 ГОДА,
ЯК КРЫНІЦА АБ ПРЫВАТНЫМ ЗЕМЛЕЎЛАДАННІ
НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ**

А. Я. Верамейчык

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, г. Мінск, Беларусь

У артыкуле разгледжана гісторыя фарміравання прыватных уладанняў на тэрыторыі Беларусі. Прааналізавана развіццё заканадаўчай базы ў галіне зямельнай уласнасці. Вызначана роля Статута ВКЛ 1588 г. у афармленні прыватнага зямельнага права для шляхецкага саслоўя.

**THE STATUTE OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA 1588,
AS A SOURCE OF THE PRIVATE LAND OWNERSHIP
ON THE TERRITORY OF BELARUS**

A. E. Veremeichik

The Belarusian State University, Minsk, the Republic of Belarus

The author considers the history of the formation of private possessions in the territory of Belarus. The development of the legislative framework in the field of the land ownership is analyzed. The role of the Statute of the Grand Duchy of Lithuania 1588 in the formulation of the private land law for the nobility was determined.

Развитие частной земельной собственности на территории Беларуси проходило весьма противоречиво и заняло продолжительный период. Начало организации светских латифундий в виде феодалов было положено в IX в. В результате многовекового опыта сформировалась и законодательно оформилась правовая база частного владения. Кульминационным моментом в оформлении земельной собственности стало издание Статута ВКЛ 1588 г.

История светских латифундий – предмет непрекращающихся дискуссий среди исследователей. Однако в отечественной и зарубежной историографии опыт разработки проблематики в основном затрагивал рассмотрение территориального формирования владений и их социально-экономического развития. Включение данных процессов в историю правового оформления земельной собственности изучалось косвенно. В то же время исследование истории частного земельного владения невозможно без анализа формирования, развития и функционирования его правовой базы. Статут ВКЛ 1588 г. как свод законов, стал своеобразной конституцией феодального общества. Своими правовыми нормами он утвердил социально-экономические процессы и свидетельствовал о завершении формирования привилегированного сословия.

Для рассмотрения заявленной проблемы необходимо обратиться к истории образования частной земельной собственности на территории Беларуси и к ее оформлению в законодательных документах в период средневековья.

В IX в. на белорусских землях сформировались первые государственные образования в составе Киевской Руси – Полоцкое и Туровское княжества. Толчком к развитию частного землевладения послужил рост числа удельных княжеств. Удельные князья в IX–X вв. владели землями по традиционному праву «Отчины» («Отчизна», «Вотчина»). Рост полномочий княжеской власти в регулировании прав собственности впервые подтвердила в XI в. Русская Правда. В документ были включены статьи об организации и владении имуществом, передача собственности по мужской и женской линии семьи (стст. 86, 88–89, 95, 92–93, 94–100) [4, 25].

На белорусских землях в IX–XI вв. владеть отчинами могли только члены династии Рюриковичей. Бояре и дружинники получали земли в условное владение, что свидетельствовало о слабом развитии вассалитета. Постепенно, к XII в. по мере наделения дружинников иммунитетными привилегиями на местах, они из представителей государственной власти стали превращаться в феодалов. Новый период развития частной собственности на землю начался в XIII в. Произошло укрепление удельных княжеств за счет массовой миграции населения в связи с войнами с крестоносцами и монголо-татарами. Укреплению мелких княжеств способствовало и образование в середине XIII в. Великого княжества Литовского (далее – ВКЛ). Великие князья Миндовг (1253–1263) и Войшалк (1264–1267) попытались укрепить политические союзы с представителями династии Рюриковичей и сохранили полное властвование удельных князей в своих отчинах. С целью ослабления противодействия централизаторской политики, великий князь Витовт (1392–1430) военным путем ликвидировал систему наследственного надельного землевладения, а институт княжения заменил наместничеством. На престоле оставался один из наследников, который распоряжался неделимыми земельными владениями. После реформы Витовта получить земли можно было только за государственную и военную службу великому князю [1, с. 29–32].

Заключение Кревской унии 14 августа 1385 г. между ВКЛ и Польским королевством, условия договора в Острове 1392 г. (Берестейские земли вошли в

состав ВКЛ) и незрелость законодательства ВКЛ по сравнению с Польским королевством в области частных владений подтолкнуло великого князя Ягайло (1377–1392) к документальному оформлению прав собственности на землю. Первое законодательное оформление отчины в ВКЛ и ее переход из сферы традиционного права в систему светского делопроизводства произошло подписанием привилея в 1387 г. [3, с. 243–244]

К середине XVI в. значительно сократился государственный (великокняжеский) фонд земли с целью привлечения шляхетского сословия для комплектования войска. Происходило активное перераспределение земельных владений в пользу светских феодалов. Иммуниет права собственности был закреплен статьями Статутов ВКЛ 1529 и 1566 гг. и состоял в освобождении земельных владений феодала от государственных повинностей. Благодаря законодательному закреплению латифундий к середине XVI в. на белорусских землях сформировалась магнateria, которую представляли фамилии, имеющие более 1000 дымов.

В 1569 г. в результате подписания Люблинской унии была образована Речь Посполитая, объединившая в одно государство ВКЛ и Польское королевство. В сфере земельной собственности документ гарантировал сохранение имений за их прежними владельцами (стст. 18, 20) [8].

Принятие в 1573 г. королем Речи Посполитой Генрихом Валуа «Артикулов», которые стали синонимом «золотых шляхетских вольностей», укрепило безвозмездное пользование и распоряжение частной земельной собственностью. Итогом принятия законодательных документов в области права на земельную собственность в XVI в. стало учреждение в 1586 г. Несвижской, Клецкой и Олыкской (современная территория Украины) ординаций родом Радзивиллов [6 л. 57–59]. Ординации стали эквивалентом утвердившейся в западноевропейском законодательстве с XII в. формы владения и наследования земель – майорат.

Учрежденные ординации оказались в правовом вакууме в ВКЛ. В Статуте 1588 г. не была указана данная форма владения. В документе была прописана только отчина, которая соответствовала западноевропейскому позднему аллоду [7, с. 134–136]. Однако 20 июля 1586 г. Договор об учреждении ординаций был утвержден королем Речи Посполитой Стефаном Баторием и приобрел силу закона в ВКЛ [5, л.15]. Радзивиллы получили самый крупный в истории феодальных отношений на белорусских землях иммуниет на право владения землей.

Ношение Радзивиллами иностранного титула князя Священной Римской империи, полученного Николаем Радзивиллом Черным (1515–1565) для всех своих потомков от императора Карла V в 1547 г. [9, s. 68; 10 s. 185], обеспечивало патронаж западноевропейскими законами неприкосновенности владений ординаций. В соответствии с правовыми нормами Священной Римской империи (*Statutum in favorem principum*, 1232 г.) учреждение ординации давало владельцу право организовывать административный аппарат в имениях и го-

родах, возможность чеканки собственной монеты и признавало юрисдикцию радзивилловских судов.

Статут ВКЛ 1588 г. не вносил ограничений на ношение иностранного титула гражданами ВКЛ. В соответствии с законодательством Священной Римской империи Радзивиллы получили право организации административного аппарата, судебной системы, организации войска в ординации. Однако Статут 1588 г. разрешал хождение только государственных денег [7, с. 25].

Несмотря на то, что ординации, как форма собственности землю, не были прописаны в Статуте ВКЛ 1588 г., согласно статьям документа они обладали неприкосновенностью как частная земельная собственность. Независимый статус ординаций, обеспечивающий их функционирование в ВКЛ по принципу «государство в государстве», вызвал массовое недовольство шляхты в связи с опасением роста неограниченной власти магнатории. На заседании сейма Речи Посполитой в 1618 г. учреждение новых ординаций было запрещено [2, с. 40]. Радзивилловские ординации были единственными учрежденными майоратами на территории Беларуси и просуществовали до 1939 г.

Единственной формой собственности на землю, прописанной в Статуте ВКЛ 1588 г. продолжала оставаться отчина. Правовое положение данной формы владения совпадало с европейской формой позднего аллода, введенной еще эдиктом короля франков Хильпериком I в конце VI в. Статут ВКЛ 1588 г. гарантировал возможность иметь отчины только феодалам, а также передавать их по наследству детям и родственникам, продавать, производить обмен, даровать и закладывать в соответствии с установленным порядком. Аллодиальные владения шляхты ВКЛ были свободными, неотчуждаемыми, подлежащими неограниченному распоряжению владельца земельной собственностью. Крестьяне утрачивали право распоряжаться землей без согласия феодалов [7, с. 134–136].

Таким образом, Статут ВКЛ 1588 г. стал самым емким документом в области истории права собственности на землю на белорусских землях. Однако в документе не нашли отражения все основные формы собственности на землю, которые получили распространение в ВКЛ к моменту его издания. В Статуте ВКЛ 1588 г. была прописана самая старая и юридически оформившаяся форма собственности – отчина. Статьи, регулирующие право владения и наследования нового для ВКЛ вида земельного владения – ординации, не были включены в его состав.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ

1. Доўнар, Т.І. Крыніцы права Беларусі перыяду Вялікага княства Літоўскага / Т.І. Доўнар // Веснік Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Я. Купалы. Серыя 4. Правазнаўства. – 2008. – № 1. – С. 29–32.
2. Карнович, Е.М. Польская шляхта: ист. очерк / Е.М. Карнович // Современник. – 1858. – Т. 71, № 9. – С. 25–60.

3. Каун, С.Б. Привилей 20 февраля 1387 г. как исторический источник / С.Б. Каун // Крыніцазнаўства і спецыяльныя гістарычныя дысцыпліны: навук. зб. Вып. 9 / рэдкал.: С. М. Ходзін (адк. рэд.) [і інш.]. – Мн.: БДУ, 2014. – с. 240 – 246.
4. Наиболее подробное издание: Правда Русская / Под редакцией академика Б.Д. Грекова. В 3 томах. Том I. / Подгот. к печати В.П. Любимов. – М.; Л.:Издательство АН СССР, 1940–1963. – 1940. – 505 с.
5. Национальный исторический архив Беларуси. – Фонд 694. – Оп. 1. – Д. 225. Материалы об учреждении Несвижского майората. XVII–XVIII вв.
6. Российский государственный архив древних актов. – Фонд 389. – Оп. 1. – Д. 73. Приказ Стефана Батория о жаловании городу Николая Христофора Радзивилла Несвижу привилей на Магдебургское право и герб.
7. Статут Вялікага княства Літоўскага 1588 года / Пер. бел мову А.С. Шагун. – Мн.: Беларусь, 2002 – 207 с.
8. Akta Unii Polski z Litwą 1385 – 1791 / Wyd. S. Kutszeba, W. Semkowicz. – Kraków, 1932. – 465 s.
9. Eichhorn, K. Stosunek książęcego domu Radziwiłłów do domów książęcych w Niemczech uważany ze stanowiska historycznego i pod względem praw niemieckich politycznych i książęcych / K. Eichhorn ; z niem. jęz. na pol. przeł. L. Rzysszczewski. – Warszawa : A.E. Glücksberg, 1843. – 155 s.
10. Markowski, F. Zamek Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła Sierotki w Nieświeżu / F. Markowski // Kwart. Architektury i Urbanistyki. – 1964. – Т. 9, з. 2. – S. 185–192.

НАРМАТЫЎНАЯ РЭГЛАМЕНТАЦЫЯ АДВАКАЦКАЙ ДЗЕЙНАСЦІ Ё СТАТУЦЕ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА 1588 ГОДА

А. А. Гур'ева

суд Мінскага раёна Мінскай вобласці, г. Мінск, Беларусь

Артыкул прысвечан аналізу праў і абавязкаў, а таксама адказнасці адвакатаў, замацаваных у Статуце Вялікага Княства Літоўскага 1588 г., удасканаленне і новаўвядзенне якіх, у параўнанні са Статутамі 1529 і 1566 гг., было выклікана патрабаваннямі практыкі. Прыводзяцца прыклады ўжывання прадугледжаных Трэцім Статутом норм у судаводстве.

НОРМАТИВНАЯ РЕГЛАМЕНТАЦИЯ АДВОКАТСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В СТАТУТЕ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО 1588 ГОДА

Е. А. Гурьева

суд Минского района Минской области, г. Минск, Беларусь

Статья посвящена анализу прав и обязанностей, а также ответственности адвокатов, закрепленных в Статуте Великого Княжества Литовского 1588 г., совершенствование и нововведение которых, по сравнению со Статутами 1529 и 1566 гг., было вызвано требованиями практики. Приводятся примеры применения предусмотренных Третьим Статутом норм в судопроизводстве.

NORMATIVE REGULATION OF LEGAL PROFESSION IN THE CHARTER OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA 1588

E. A. Gurieva

Minsk district court of Minsk region, Minsk, Belarus

The article is devoted to the analysis of rights and obligations, as well as the responsibility of lawyers, enshrined in the Statute of the Grand Duchy of Lithuania in 1588, the improvement and innovation of which, in comparison with the Statutes of 1529 and 1566, was caused by the requirements of practice. Examples are given of the application of the norms provided for in the Third Statute in the judicial proceedings.

Статут 1588 года працягнуў традыцыі сваіх папярэднікаў адносна рэгулявання адвакацкай дзейнасці. Канешне, ён улічыў папярэднія прававыя набыткі, багатую правапрымяняльную практыку, што дазволіла выправіць некаторыя недахопы і дапрацаваць палажэнні, якія рэгулявалі адвакацкую дзейнасць. Так, у адрозненне ад першых Статутаў, закон дазваляў ё асобных

выпадках прадстаўляць інтарэсы кліентаў іншаземцам: “А за такім вярдовым злеценем могуць быць прокураторы і не оселымі людзі ў том панстве, вялікім княстве літовскім” (р. IV, арт. 57) [2]. Гэта было магчыма пры ўмове, што “умоцваны або прокуратор інакшый і іначей устанавяць і ў права прыёмован быць не маець, ажыбы ёму очевисто злетіль речь свою перыць урядомь которым колвек в канцляреи нашой, г[о]с[по]д[а]рской, або перыць вядомь земскім і кградскім” [2]. Такі ж парадак пацвярджэння паўнамоцтваў быў прадугледжаны і для аселых прадстаўнікоў і адвакатаў.

Таксама ў гэты перыяд удасканалююцца і правілы складання даверанасці на ўдзел адваката ў справе ад імя кліентаў, прычым правілы гэтыя адрозніваліся ў залежнасці ад сацыяльнага статусу пэўнай асобы. Так, радныя паны мелі магчымасць даць такі ліст толькі пры ўмове ўмацавання яго сваёй пячаткай з уласнаручным подпісам [2]. Іншыя службовыя асобы, даючы з подпісам рукі сваёй і пры сваёй пячатцы, павінны былі паклапаціцца, каб у даверанасці была яшчэ адна пячатка “чалавека пабочнага”, а калі чалавек не ўмеў пісаць – пячаткі яшчэ двух шляхцічаў [2].

Законы дапускалі таксама і вуснае ўпаўнаважанне прадстаўніка, якое, аднак, павінна было быць зроблена непасрэдна ў судзе: “если бы хто, очевисте у права стоячы, не могучы або не вмеючы сам мовити и речы своей справовати, поручыль устне кому другому тую речь свою мовити, тогда судь за злецен[ь]емь устнымь маець его за моцного прыняти, хотя и неоселого” (р. IV, арт. 57) [2].

Яскравым прыкладам такіх новаўвядзенняў службыць справа “ей милости пани Осътафьеовое Горностаеовое воеводичовое Новгородское княжны Галены Чарторыское зь яго милостю паномь Юремь Завишою” ад 02 верасня 1590 года, у якой шмат увагі было нададзена праверцы паўнамоцтваў адваката. У дакуменце гаварылася: “... тогда вмоцванный ее милости пани Горностаеовое землянить господарский повету Троцкого пан Томашь Чеховичь, маючи себе моц зупольную на зыскъ и статусу до розправы за тымъ позвомь моимъ напротивь его милости пану Юрию Завишы от ее милости пани Горностаеовое княжны Галены Чартористкое даную и очивисте передомною у дворе ее милости сознаную, за приданемь млимь через возного поветового Войтеха Зубрицкого будучы воланы, сторона позваная пан Юри Завиша отозваннися и моцъ зупольную на зыскъ и статусу в томъ праве очивисто пердомною давши умоцваному своему землянину господарскому повету троцкого пану Миколаю Кгудиевскому, через которого умоцваного своего чинил обмову, усилюючи мовами своими, абы сего дня светого у неделю несужоно; а сторона поведовая умоцванный ее милости пани Горностаеовое пан Томашь Чехович, поднеши позовь мой подкоморский и доведши поданья того позову сознаньем возного Войтеха Зубрыцкого, ижъ в году тепер идучомъ от нароженя Сына Божего тысяча пятсот деветьдесятомъ, мца Июля двадцать второго дня, тот позовь пану Юрию Завиши водлугъ того напису его подпны ест, за которыми водлугъ актыкулу второго в разделе девятом от поданья в шести недеояхъ

прыпрыпаломь ку тому и написом руки моее подкоморого на томь позве очивистымь сознаньемь возного при написи его написанымь, а сторона позваное умоцованый пань Миколай Кгудиевский домагалсе, абы доводила сторона поводовая выписомь з книг поданья позву сознання возного, а не написомь место писара подкоморскимь. К тому домогасле тот жо Кгудиевский, иж бы умоцованый ее милости пани Горностаевое пан Томаш Чехович показал от ее милости пани Горностаевое моц себе до того права даную водлугь статуту; пан Чеховичь показавшы очевистое сознание передомною у дворе ее милости учыненное от ее милости пани Горностаевое, даючы ему моц зупольную въ той справе ку довоженью справедливости с паномь Завишою написаное рукое моею на том же позве, еще покладал лист умоцованый от ее милости пани Горностаевое о тую ж реч, под печатю ее милости и с подписомь руки власное ее милости писмомь полскимь и подпечатми двухъ шляхтичов землянь господарьских повету Троцкого пана Мартина Венцлавовича и пана Станислава Шимьковича на зыск и статусе себе даную. На то пан Кгудиевский поведил: иж дей на той моцы ее милости листовной, на сконьченью ее, ач вижу подпис руки ее милости пани Горностаевое, але в семомь листе не написано если есть подпис руки ее милости. Пан Чеховичь поведил: бы и добре подпису руки ее милости не было, але се ей милость однак справила водлугь статуту в розделе четвертомь артыкуль двадцать шостый и очивисте перед вradoмь злетила и еще на писме моцъ под печатю своею и под печатми двухъ шляхтичовъ дала, а о довод поданья позву пань Томашь Чеховичь показывал то, ижъ водлугь права и статуту в розделе четвертомь артыкулу семнатцатого сторона его справиласе и довела написом моимь, в чомь я видечы быти не потребную зволоку, кгда ж за позвом подкоморскимь завжды от поданья позву за шесть недел рокъ завитый припадает, а сторона ижъ подвня позву через сознание передомною возного Войтеха Зубрицкого довела и моцъ слушную от ее милости пани воеводичовое быти признавшы, всказаломь далее соторонамь в право поступовати ...” [1]. З гэтай справы бачна, што перш чым пачаць судовы працэс без асабістага ўдзелу бакоў па справе, як судом, так і прастаўнікамі бакоў дасканалая правяралася наяўнасць у кожнага з іх належным чынам аформленай даверанасці і пераліку ўказаных у ёй паўнамоцтваў адваката. Гэтая працэдура сведчыць аб тым, што з боку заканадаўцы былі прыняты меры для недапушчэння марнавання працэсуальнага часу, калі прадстаўнікі боку па справе не мелі ўвогуле права на прадстаўленне правоў свайго даверніка і працэс праходзіў дарэмна, без прававых наступстваў.

Як і раней, адвакаты павінны былі выконваць і сацыяльныя абавязкі перад грамадствам у выглядзе аказання бясплатнай дапамогі: “К тому, где бы хто, не могучы и не умеючы самъ мовити и речы свое у суду справовати, а про убозство, недостатокъ свой прокуратора самъ себе способити не мог, яко вдовы и сироты, а просили бы вряду о прокуратора, тогды вряду маеть таковому прокуратора дарьмо прыдавати и казати от нихъ у права мовити, и прокураторъ маеть в томъ уряду быти послушонъ” [2]. Пры гэтым у адрозненне ад Статута

1566 г., была прадугледжана адказнасць адваката за адмову ад удзелу ў такой справе, а менавіта – далейшае недапушчэнне да вядзення спраў у гэтым судзе. Артыкул 57 чацвёртага раздзела Статута 1588 г. патрабаваў: “А если бы прокуратор уряду в томъ послушонъ быти не хотель, таковому прокуратору и от иныхъ особъ у того суду мовенье не маеть быти допуцено” [2].

Таксама у Статуце 1588 г. былі рэгламентаваны асобныя выпадкі, у якіх асабістая яўка боку па справе была неабходнай нават пры ўдзеле прадстаўніка. У артыкуле 57 раздзела IV гаварылася: “ведь же гдъ бы кому шло о горьло, або за записомъ таким, которымъ бы се хто описаль, не сходячы с права, досыть чинити, тогды таковая сторона, хотя и речъ кому иному злетивъшы, предъся от суду отходити не маеть до сконченъя права” [2].

Законам былі прадугледжаны і дадатковыя падставы адказнасці адваката за неналежнае выкананне сваіх абавязкаў. Напрыклад гаварылася: “... прокураторъ, поднявшися кому речы мовити, а потом тому досыть не учинилъ албо умыслъне ку шкоде кому што у права недѣбальствомъ своимъ упустилъ, тогды за тое на везен[ь]е шляхетское на чотыри недели маеть быти сказанъ, а шкоду стороне, в чомъ уближенъе учинилъ, платити маеть, о што там же заромъ, где се то прыдасть, безъ позву стороне жалобливой усправедливитися повиненъ будетъ” (р. IV, арт. 59) [2]. Аналізуючы ўзгаданы артыкул неабходна адзначыць, што для XVI ст. такая мера адказнасці адваката як матэрыяльная – з’яўлялася, на наш погляд, прагрэсіўнай, што, забяспечвала павышэнне зацікаўленасці пракуратара ў добрасумленнасці выканання абумоўленых з давернікамі абавязкаў.

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. Справа ей милости пани Осътафьеовое Горнасътаеовое воеводичовое Новгородское княжны Гелены Чарторыское зъ его милостю паномъ Юремъ Завишою // Акты, издаваемые Виленской комиссией для разбора древних актов : [в 39 т.]. – Вильна, 1904. – Т. 30 : Акты Трокского подкоморского суда за 1585–1613 годы / [предисл. И. А. Глебова]. – С. 58–59.

2. Статут Вялікага княства Літоўскага 1588: Тэксты. Даведнік. Каментарыі / рэдкал.: І.П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск :БелСЭ., 1989. – 573 с.

**ПРАВОВАЯ РЕГЛАМЕНТАЦИЯ СТАТУСА ЛИЦ,
СТРАДАЮЩИХ ПСИХИЧЕСКИМИ РАССТРОЙСТВАМИ
(ЗАБОЛЕВАНИЯМИ), В СТАТУТЕ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА
ЛИТОВСКОГО 1588 ГОДА**

И. И. Лапцевич

*Национальный центр законодательства и правовых исследований Рес-
публики Беларусь, г. Минск, Беларусь*

Институт принудительных мер безопасности и лечения не является новым для современного белорусского уголовного права. Первым источником, который упоминает о лицах, страдающих психическими расстройствами (заболеваниями), является Статут Великого княжества Литовского 1588 г., определивший ряд прогрессивных для того времени положений, актуальность которых и в настоящее время не вызывает сомнений.

**ПРАВОВАЯ РЕГЛАМЕНТАЦЫЯ СТАТУСУ АСОБ, ЯКІЯ
ПАКУТУЮЦЬ ПСІХІЧНЫМІ РАССТРОЙСТВАМІ
(ЗАХВОРВАННЯМІ), У СТАТУЦЕ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА
ЛІТОЎСКАГА 1588 ГОДА**

І. І. Лапцэвіч

*Нацыянальны цэнтр заканадаўства і прававых даследаванняў
Рэспублікі Беларусь, г. Мінск, Беларусь*

Інстытут прымусовых мер бяспекі і лячэння не з'яўляецца новым для сучаснага беларускага крымінальнага права. Першай крыніцай, якая згадвае пра асоб, якія пакутуюць псіхічнымі расстройтвамі (захворваннямі), з'яўляецца Статут Вялікага княства Літоўскага 1588 г., які вызначыў шэраг прагрэсіўных для таго часу палажэнняў, актуальнасць якіх і ў цяперашні час не выклікае сумненняў.

**LEGAL REGULATION OF THE STATUS OF PERSONS WITH
MENTAL DISORDERS (DISEASES), THE STATUTE OF THE
GRAND DUCHY OF LITHUANIA 1588**

I. I. Lapceвич

*National Center of Legislation and Legal Research of the Repub-
lic of Belarus, Minsk, Belarus*

The institution of compulsory measures of security and treatment is not new for modern Belarusian criminal law. The first source that mentions persons suffering from mental disorders (diseases) is the Statute of the Grand Duchy of Lithuania 1588, which determined a number of progressive provisions for that time, the relevance of which is still undoubted today.

Статут Великого княжества Литовского 1588 г. (далее – Статут) – памятник права, по своему уровню и значимости стоящий в одном ряду с важнейшими историческими законами Западной Европы. Прогрессивная политико-правовая мысль XVI в., нашедшая отражение в его положениях, свидетельствует о богатой правовой культуре белорусского народа, представители которого принимали непосредственное участие в создании этого знаменитого закона [1, с. 27].

Весьма прогрессивные для своего времени положения Статут содержал относительно лиц, страдающих психическими заболеваниями (невменяемых, сумасшедших, шаленых). Закон определял три основные направления регламентации их правового статуса применительно к разным отраслям права:

– в разделе четвертом «О судьях и о судах» в артикуле 78 «Кто не может быть допущен к свидетельствованию»: «... не должны свидетельствовать ... сумасшедший, то есть который ума не имеет»;

– в разделе восьмом «О завещаниях» в артикуле 1 «Кто имеет и не имеет права делать завещание о своем движимом имуществе»: предусматривается перечень лиц, «которые в соответствии с правом ничем свободно не владеют, поэтому эти лица завещанием ничего никому отказать не могут», к ним относятся и «... сумасшедшие люди, которые бы рассудок теряли». Однако в этой же норме предусматривается оговорка: «однако и те, когда в здравый и совершенный ум придут, вправе завещание составлять»;

– в разделе одиннадцатом «О насилиях, побоях и головщинах шляхетских» в артикуле 35 «Кто может быть свободен от наказания за совершение убийства и о сумасшедших» [4, с. 197, 247, 396, 415, 434].

Вопросам уголовно-правового характера посвящен артикул 35 одиннадцатого раздела Статута. Законом определено само понятие невменяемости, закреплено правовое положение, категории, особенности уголовной ответственности лиц, страдающих психическими заболеваниями, перечислены принудительные меры безопасности и основания их применения, установлены основания назначения наказания лицам, признанным невменяемыми судом, определен вид и размер наказания, отражены особенности института соучастия, выделена категория лиц с «временным расстройством психики».

Законодатель не закрепил четкого определения понятия невменяемости, однако обозначил ее медицинский критерий. Так, в соответствии с положениями Статута, невменяемыми признавались лица, которые «по Божьему допущению лишились разума» [2, с. 116; 4, с. 434].

Учитывая особенности поведения лиц, признанных невменяемыми, законодатель не мог игнорировать интересы обеспечения безопасности общества и разработал ряд мер безопасности, которые в обязательном порядке должны были реализовываться в отношении таких лиц. Следует отметить, что положения закона распространялись не на всех лиц, страдающих психическими заболеваниями. Анализ норм Статута показывает, что они применялись только в отношении наиболее опасных невменяемых и при наличии следующих оснований: 1) по решению суда – при совершении

такими лицами преступлений, предусмотренных законом: убийства, причинения телесных повреждений, 2) при существовании потенциальной опасности совершения невменяемыми убийства и причинения телесных повреждений, т. е. в предупредительных целях [3, с. 434].

Уголовные дела о совершении лицом, признанным невменяемым, убийства или причинении телесных повреждений рассматривались судом, однако если такое лицо совершило преступление впервые, то оно освобождалось от уголовной ответственности и наказание к нему не применялось.

Опасные для общества лица, признанные невменяемыми, изолировались и содержались под строгим надзором. Однако лечение таких лиц не предполагалось. Нормы Статута распространялись на всех без исключения лиц, независимо от их социального статуса, дифференцировался лишь сам порядок применения мер безопасности в зависимости от материального положения лица, страдающего психическим заболеванием: 1) при наличии имущества «таковые ... родственниками и слугами своими содержимы быть должны в крепком заточении и при добрых сторожах»; 2) при отсутствии имущества «вряд наш местный, где это случится, а в имениях княжеских, панских сами паны или их врядники, в заключении содержать обязаны» [4, с. 434].

Уголовной ответственности подлежали наиболее опасные лица, признанные невменяемыми, которые, «вырвавшись из заключения», повторно совершили убийство или причинили телесные повреждения («ранил») лицу. Наказание таким лицам назначалось в обязательном порядке и только в виде лишения свободы – тюремного заключения, при этом сроки отбывания наказания ранжировались в зависимости от характера совершенного преступления и наступивших последствий: 1) при совершении убийства: «на дне башни год и шесть недель ... сидеть должен»; 2) при причинении телесных повреждений («причинении ран»): «полгода в более легком заключении сидеть должен» [4, с. 435].

О достаточно внимательном подходе законодателя к закреплению максимально возможных вариантов преступного поведения применительно к рассматриваемому институту свидетельствует регламентация правового положения лиц, совершивших преступление в соучастии (подстрекателя и пособника) с невменяемым: «... А если бы кто такому сумасшедшему дал оружие или к преступлению побудил словами...». Соучастники подлежали уголовной ответственности и подвергались наказанию на общих основаниях («...тогда он сам по тяжести совершенного преступления за это обязан быть наказан...»). Статут также предусматривал возможность освобождения подстрекателя от уголовной ответственности, которая предполагалась только в том случае, если «обвиненный в этом присягой очистится» [4, с. 435].

Еще одним аспектом, характеризующим прогрессивность юридической мысли того времени, является закрепление в Статуте понятия «временное расстройство психики» («если бы кто сошел с ума, но затем в здравый полный рассудок пришел, а после бы возобновилось бы тоже самое и он опять бы начал сходить с ума» [4, с. 435]) [3, с. 66], а также определение мер безопасно-

сти, применяемых к таким лицам, оснований их применения. Закон делегировал обязанность самому лицу, «зная о таких припадках», принять все необходимые меры для обеспечения безопасности иных лиц в случаях, если «он бы опять начал сходить с ума»: «возле себя присмотр и сторожа иметь и предосторожность соблюдать». В случае игнорирования установленной обязанности и совершении убийства, виновный подлежал уголовной ответственности и наказывался «смертью и выплатой головщины» [4, с. 435].

В настоящее время, актуальность положений Статута о лицах, страдающих временным расстройством психики, обусловлена проблемой совершения общественно опасных деяний под воздействием «дизайнерских наркотических средств» (спайса) и психотических переживаний вследствие алкогольных психозов. В среде юристов-практиков и судебных психиатров часто возникает полемика о необходимости введения наказания вместо принудительных мер безопасности и лечения за совершение общественно опасного деяния в таком состоянии, поскольку привлекаемые к уголовной ответственности лица знали о возникновении таких состояний и не предприняли никаких мер для обеспечения безопасности окружающих. Вместе с тем, как отмечает В. Дукорский, группа «временных расстройств психики» является самой сложной составляющей медицинского критерия невменяемости и одной из самых актуальных проблем судебной психиатрии в плане диагностики, доказывания и экспертной оценки [3, с. 66].

Подводя итог, следует отметить, что положения Статута, распространяющиеся на лиц, страдающих психическими заболеваниями и признанных невменяемыми, отличались гуманностью не только в сравнении с установленной законом уголовной ответственностью по отношению к иным лицам, совершившим аналогичные преступления, но и с мерами, применяемыми к невменяемым в тот период в Европе. Законодательство средневековой Европы предусматривало более жесткую регламентацию «правового» положения таких лиц. Ставя во главу угла интересы общественной безопасности, права лиц, страдающих психическими заболеваниями, игнорировались вовсе. Невменяемые содержались в строгой изоляции от общества в тюремных условиях. Нередко такие лица признавались одержимыми дьяволом и сжигались на костре.

Прогрессивные положения Статута были востребованы и применялись на протяжении длительного времени, оказали положительное влияние на становление законодательства и формирование судебной практики соседних стран, вызывают научный интерес в настоящее время.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ

1. Довнар, Т. И. Выдающийся европейский памятник права XVI ст. : [о Статуте 1588 г.] / Т. И. Довнар // Право и демократия : межвузовский сборник научных трудов / редактор В. М. Хомич (гл. ред.). – Минск. – Вып. 24. – С. 15–27.
2. Довнар, Т. И. История развития уголовного законодательства Беларуси / Т. И. Довнар // Курс уголовного права: в 5 т. Общая часть. Т. 1 : Учение о преступ-

лении / С. В. Ананич [и др.] ; под ред. И. О. Грунтова, А. В. Шидловского. – Минск, Изд. центр БГУ, 2018. – Гл. 3. – С. 107–162.

3. Дукорский, В. Кодификация передовых судебно-психиатрических идей в Статуте Великого княжества Литовского 1588 года / В. Дукорский // Законность и правопорядок. – 2015. – № 3. – С. 64–66.

4. Статут Вялікага княства Літоўскага 1588 : Тэксты. Давед. Камент. / Бел. Сав. Энцыкл. ; рэдкал.: І. П. Шамякін (гал. рэд.) і інш. – Мінск : БелСЭ, 1989. – 573 с.

СТАТУТ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА 1588 ГОДА: АСАБЛІВАСЦІ РЭГУЛЯВАННЯ СЯМЕЙНЫХ АДНОСІН

І.І. Сямашка

Беларускі дзяржаўны эканамічны ўніверсітэт, г. Мінск, Беларусь

На аснове аналізу нормаў Статута ВКЛ 1588 г. вылучаюцца асаблівасці прававога рэгулявання шлюбных, бацькоўскіх і апякунскіх праваадносін. Аснову гэтых адносін складалі маёмасныя інтарэсы. Гэта дазваляла, з аднаго боку, сям'і быць незалежнай ад дзяржавы, з другога боку, бацькам мець уладу над дзецьмі.

СТАТУТ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО 1588 ГОДА: ОСОБЕННОСТИ РЕГУЛИРОВАНИЯ СЕМЕЙНЫХ ОТНОШЕНИЙ

И. И. Семашко

*Белорусский государственный экономический университет, г. Минск,
Беларусь*

На основе анализа норм Статута ВКЛ 1588 г. выделяются особенности правового регулирования супружеских, родительских и опекунских правоотношений. Основу указанных отношений составляли имущественные интересы. Это позволяло, с одной стороны, семье быть независимой от государства, с другой стороны, родителям иметь власть над детьми.

THE STATUTE OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA 1588: PECULIARITIES OF FAMILY RELATIONS REGULATION

I. I. Semashka

Belarusian State Economic University, Minsk, Belarus

On the analysis of the norms of the Statute of the Grand Duchy of Lithuania 1588 the features of legal regulation of marital, parental and guardian relations are being highlighted. Property interests were the basis of such relations. On the one hand, this allowed the family to be independent of the state, but on the other hand, it let parents have power over their children.

У Рэспубліцы Беларусь вялікая ўвага надаецца пытанням умацавання сям'і як важнага сацыяльнага інстытута. Для забеспячэння выканання сям'ёй сваіх асноўных функцый рэалізуюцца такія праграмныя дакументы, як Асноўныя напрамкі дзяржаўнай сямейнай палітыкі Рэспублікі Беларусь [3], Дзяржаўная праграма «Здароўе народа і дэмаграфічная бяспека Рэспублікі Беларусь» на 2016–2020 гады [6], Нацыянальны план дзеянняў па паляпшэнні становішча

дзяцей і ахове іх правоў на 2017–2021 гады [8] і інш. У той жа час дзейнічаюць заканадаўчыя акты [1; 2], змест якіх сведчыць аб наяўнасці ў беларускім грамадстве негатыўных тэндэнцый, разбураючых гэты інстытут, у прыватнасці, імклівы рост колькасці небяспечных сям'яў. Таму з мэтай вызначэння магчымага «ўкаранення пэўных механізмаў, інстытутаў, ідэй у дзяржаўна-прававую рэчаіснасць сучаснай дзяржавы – Рэспублікі Беларусь» [7, с. 11] актуальным з'яўляецца даследаванне пытанняў рэгулявання асобных відаў сямейных адносін згодна Статуту Вялікага Княства Літоўскага 1588 года (далей – Статут 1588 г.), паколькі ён «пераўзыходзіў папярэднія законы шырынёй прававой рэгламентацыі грамадскіх адносін» [7, с. 185].

Г. Дзербіна, комплексна даследаваўшы шлюбна-сямейнае права Беларусі XVI ст., адзначае, што на яго змест паўплывалі як унутраныя заканамернасці эвалюцыі сістэмы права, так і «новыя ідэалагічныя, эканамічныя, палітычныя з'явы, што апісаныя як феномен эпохі Рэнэсансу... Ф. Скарына, М. Літвін, А.Валян ды іншыя, разглядаючы праблемы шлюбу і сям'і, падкрэслівалі сацыяльную значнасць сям'і як асноўнага элемента грамадства, узаемасувязь трываласці сям'і і стабільнасці дзяржавы» [5, с. 157–158].

У Статуце 1588 г. досыць грунтоўна рэгламентаваны ў першую чаргу маёмасныя, у тым ліку спадчынныя, адносіны паміж мужам і жонкай, бацькамі і дзецьмі, іншымі сваякамі. «Маёмасныя дачыненні, якія вынікалі са шлюбна-сямейных стусункаў, у адрозненні ад уласна шлюбных, дзяржава заўсёды імкнулася пакінуць пад юрысдыкцыяй свецкай улады» [5, с. 76]. Аб гэтым сведчаць нормы, замацаваныя ў раздзелах V «Аб праве пасагу и аб вене», VIII «Аб тэстаментах», асобных артыкулах раздзелаў I «Аб персоне нашай гаспадарскай» (арт. 7), III «Аб вольнасцях шляхецкіх і аб пашырэнні Вялікага Княства Літоўскага» (арт. 17) і інш. [9]. Характарызуючы сацыяльна-эканамічныя ўмовы тагачаснай сям'і, у тым ліку і шляхецкай, Г. Дзербіна адзначае, што «матэрыяльныя інтарэсы наўпрост уплывалі на шлюбна-сямейную інстытуцыю: чым багацейшая сям'я, тым больш значныя гэтыя інтарэсы». На думку даследчыка, «светапогляд дзяцей (дачок) фармаваўся ў сям'і пад уздзеяннем найперш паводзін бацькоў. Дочкі, а затым маці, валодаючы паўнатай не толькі атрыманых у спадчыну, але і іншых законных правоў сям'і, адчувалі сябе зусім незалежнымі ад дзяржаўнай улады, а затым і ад уплыву асяроддзя» [5, с. 34, 40].

Асаблівую ўвагу заканадаўца надае інстытуту апекі (раздзел VI «Аб апеках»): «каб пасля смерці бацькоў непаўналетнім дзецям шкоды і разарэння маёмасці іх як нерухомай, так і рухомай не было, па гэтай прычыне такія дзеці непаўналетнія павінны быць пад кіраваннем и наглядам апекуноў...» (арт. 1). Устанаўленне апекі мела мэтай, акрамя захавання маёмасці дзяцей, забеспячэнне іх выхавання: «... апякун, узяўшы дзяцей, павінен іх у добрым, прыстойным выхаванні і навуках трымаць...» (арт. 4) [9].

Статут 1588 г. таксама змяшчае нормы, якія рэгламентуюць бацькоўскія адносіны. Гэтая група праваадносін характарызуецца залежнасцю маёмаснага становішча дзяцей ад волі бацькоў. Па-першае, дачка магла быць пазбаўлена

пасагу і спадчыны ў выпадку замужжа без згоды бацькоў (р. V, арт. 8) [9]. Па-другое, дзеці пазбаўляліся спадчыны пры адрачэнні ад іх бацькоў. Статут 1588 г. называе наступныя прычыны адрачэння: «...калі б сын або дачка ... на бацькоў сваіх падняў руку, ударыў або пхнуў у гневе ... прычынілі значную крыўду бацькам захопам маёмасці без іх згоды і ведама ... са злосці сваёй, а не для карысці рэчы паспалітай, настойвалі ў судзе на асуджэнні бацькоў да смяротнага пакарання ... у судзе за бацьку або маці паручыцца не захацелі ... бацькоў пакінулі ў нямоглай старасці, не даючы харчавання і іншай дапамогі ў іх патрэбах ... бацькоў з непрыяцельскага палону выкупіць або вызваліць не хацелі, а маёмасцю бацькавай або матчынай карысталіся»; «... калі б дзеўка жыла ў распусце» (р. VIII, арт. 7) [9]. Як адзначае прафесар А. Ф. Вішнеўскі, маёмасныя правы дзяцей пры жыцці бацькоў былі абмежаваныя. «Бацькі маглі по сваёй волі выдзеліць дзецям частку маёмасці, але дзеці самі не маглі прымусіць бацькоў зрабіць гэта» [4, с. 100]. Прычым спадкаемцамі маглі быць толькі дзеці, народжаныя ў шлюбе, заключаным у царкоўнай форме (р. III, арт. 28) [9].

Аб зацікаўленасці дзяржавы ў захаванні паміж мужам і жонкай беззаганных адносін таксама сведчыць устанаўленне крымінальнай адказнасці за чужаложства і зводніцтва (р. XIV, арт. 30. 31) [9]. Безумоўна, што ў названых свецкіх нормах знайшлі адлюстраванне нормы царкоўнага права.

У раздзеле XI «Аб гвалтах, пабоях, галоўшчынах шляхецкіх» змешчаны нормы, якія прадугледжвалі крымінальную адказнасць за забойства жонкі або мужа аднаго другім, маці ці бацькі дачкой ці сынам, свайго дзіцяці бацькамі, а таксама брата ці сястры аднаго другім (арт. 6–8) [9]. У першым выпадку, калі родныя не жадалі «узбуджаць справу ў судзе, крымінальнае праследаванне павінны былі распачаць службовыя асобы па ўласнай ініцыятыве» [10, с. 243].

Вышэйпададзенае дазваляе заключыць, што ў Вялікім Княстве Літоўскім у XVI ст. былі створаны ўмовы, накіраваныя на ўмацаванне інстытута сям'і. Аснову шлюбных, бацькоўскіх і апякунскіх праваадносін складалі маёмасныя інтарэсы. Гэта дазваляла, з аднаго боку, сям'і быць незалежнай ад дзяржавы, з другога боку, бацькам мець уладу над дзецьмі, аж да пазбаўлення іх спадчыны за амаральныя паводзіны. Праз усталяванне царкоўнай формы заключэння шлюбу дзяржава была зацікаўлена ў законным сумесным жыцці мужчыны і жанчыны, а таксама захаванні паміж імі беззаганных адносін. Прадугледжвалася крымінальная адказнасць за забойства сваякоў.

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. Аб асновах сістэмы прафілактыкі безнагляднасці і правапарушэнняў непаўналетніх [Электронны рэсурс] : Закон Рэсп. Беларусь, 31 мая 2003 г., № 200-3 // ЭТАЛОН. Заканадаўства Рэспублікі Беларусь / Нац. цэнтр прававой інфарм. Рэсп. Беларусь. – Мінск, 2018.

2. Аб дадатковых мерах па дзяржаўнай абароне дзяцей у небяспечных сям'ях [Электронны рэсурс] : Дэкрэт Прэзідэнта Рэсп. Беларусь, 24 ліст. 2006 г.,

№ 18 // ЭТАЛОН. Заканадаўства Рэспублікі Беларусь / Нац. цэнтр правовой інфарм. Рэсп. Беларусь. – Мінск, 2018.

3. Асноўныя напрамкі дзяржаўнай сямейнай палітыкі Рэспублікі Беларусь [Электронны рэсурс]: зацв. Указам Прэзідэнта Рэсп. Беларусь, 21 студз. 1998 г., № 46 // ЭТАЛОН. Заканадаўства Рэспублікі Беларусь / Нац. цэнтр правовой інфарм. Рэсп. Беларусь. – Мінск, 2018.

4. Вішнеўскі А. Ф. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі: вучэб. дапам. / А. Ф. Вішнеўскі. – Мінск: Акадэмія МУС Рэсп. Беларусь, 2003. – 319 с.

5. Дзербіна, Г. Права і сям'я ў Беларусі эпохі Рэнэсансу / Г. Дзербіна. – Мінск: Тэхналогія, 1997. – 175 с.

6. Дзяржаўная праграма «Здароўе народа і дэмаграфічная бяспека Рэспублікі Беларусь» на 2016–2020 гады [Электронны рэсурс]: зацв. пастановай Савета Міністраў Рэсп. Беларусь, 14 мар. 2016 г., № 200 // ЭТАЛОН. Заканадаўства Рэспублікі Беларусь / Нац. цэнтр правовой інфарм. Рэсп. Беларусь. – Мінск, 2018.

7. Доўнар, Т. І. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі: вучэб. дапам. / Т. І. Доўнар. – Мінск: ДІКСТ БДУ, 2011. – 552 с.

8. Нацыянальны план дзеянняў па паляпшэнні становішча дзяцей і ахове іх правоў на 2017–2021 гады [Электронны рэсурс]: зацв. пастановай Савета Міністраў Рэсп. Беларусь, 22 верасня 2017 г., № 710 // ЭТАЛОН. Заканадаўства Рэспублікі Беларусь / Нац. цэнтр правовой інфарм. Рэсп. Беларусь. – Мінск, 2018.

9. Статут Вялікага княства Літоўскага 1588 / Пер. на бел. мову А. С. Шагун. – Мінск: Беларусь, 2002. – 207 с.

10. Юхо, Я. А. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі: вучэб. дапам.: у 2 ч. / Я. А. Юхо. – Мінск: РІВШ БДУ, 2000–2003. – Ч. 1. – 2000. – 352 с.

ЮРЫДЫЧНЫЯ ДАКУМЕНТЫ ПАВОДЛЕ СТАТУТА ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА 1588 ГОДА

Дз. А. Лагун

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, г. Мінск, Беларусь

У артыкуле даследуецца сукупнасць юрыдычных дакументаў, выданне якіх прадугледжана Статутам ВКЛ 1588 года, даецца іх класіфікацыя, аналізуецца прававая прырода, выяўляюцца асобныя рысы, прыводзяцца сучасныя формы юрыдычных дакументаў, якія адпавядаюць або падобны да іх гістарычных папярэднікаў.

ЮРИДИЧЕСКИЕ ДОКУМЕНТЫ СОГЛАСНО СТАТУТУ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО 1588 ГОДА

Д. А. Лагун

Белорусский государственный университет, г. Минск, Беларусь

В статье исследуется совокупность юридических документов, издание которых предусмотрено Статутом ВКЛ 1588 года, дается их классификация, анализируется правовая природа, выделяются отдельные черты, приводятся современные формы юридических документов, которые соответствуют или похожи на их исторических предшественников.

LEGAL DOCUMENTS UNDER THE STATUTE OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA 1588

D. A. Lagun

The Belarusian State University, Minsk, the Republic of Belarus

The article examines the totality of legal documents, the publication of which is provided for in the Statute of the GDL 1588, their classification is given, legal nature is analyzed, separate features are identified, modern forms of legal documents are presented that correspond to or are similar to their historical predecessors.

Адметнай рысай права на сучасным этапе выступае яго фармалізаванасць (або фармальная вызначанасць), што ў дачыненні да разнастайных юрыдычных дакументаў азначае пэўную форму іх прыняцця, а таксама вызначаныя абавязковыя рэквізіты, якія ім надаюцца.

Статут Вялікага княства Літоўскага 1588 года (далей – Статут ВКЛ) выкарыстоўвае шэраг найменняў для тых ці іншых дакументаў. Пры гэтым не заўсёды можна правесці выразныя межы паміж дакументамі розных відаў: адны і тыя ж акты могуць увасабляцца ў розных формах дакументаў («лісты,

записы»); даюцца сугучныя назвы для аднолькавых дакументаў («реестр-рейстр, отправа-отправа»); ужываюцца назвы, сугучныя сучасным дакументам, але іх нельга атаясамліваць з імі («копія з листа, декрет, мандат»); розныя дакументы маюць аднолькавую назву («лист, позов»).

Усё гэта сведчыць, што такая прыкмета права як фармалізаванасць ужо знаходзіць сваё адлюстраванне ў Статуце ВКЛ, выкарыстоўваецца для размежавання асобных відаў юрыдычных дакументаў, але яшчэ не атрымала поўнага увасаблення. Таму нельга правесці бясспрэчнага аналіза асобных відаў дакументаў, іх адметных рысаў, што не замінае даследаваць дадзенае пытанне, прывесці ўсю сукупнасць юрыдычных дакументаў у вызначаную сістэму.

Статут ВКЛ ведае шырокі пералік форм, якія надаваліся тагачасным дакументам: лісты, прывілеі, запісы, позы, мандаты, кнігі, рэстры, квіты, уфалы, выпісы, перапісы, копіі, тэстаменты, дэкрэты, скаргі, аправы (адправы). Зрэдку выкарыстоўваюцца арыгінальныя формы дакументаў, якія адсутнічаюць у сучасным айчынным праве: цэрограф, цэдула, мамрам, відымус, глейт.

Найбольш распаўсюджаным юрыдычным дакументам, шматкратна ўзгадваемым у Статуце ВКЛ, выступае ліст («лист»). Гэты ж дакумент мае і больш за ўсе сэнсаў.

Ліст – гэта: 1) пастанова вярхоўнай улады («лист господарский» (р. III, арт. 45), «лист соймовый» (р. IV, арт. 1));

2) пастанова суда («лист судовой» (р. IV, арт. 6));

3) пастанова (загад) іншага дзяржаўнага органа, службовай асобы («лист врядовый» (р. IV, арт. 66));

4) грамадзянска-прававы дагавор («лист заручный» (р. I, арт. 25), «лист записный» (р. VII, арт. 6));

5) шлюбнае пагадненне аб маемасці («лист веночный» (р. V, арт. 1));

6) пасланне да ворага («лист до неприятеля» (р. I, арт. 3));

7) прыватныя пісьма («листы свои явныя писанья» (р. I, арт. 4));

8) каштоўныя паперы («листы на долги» (р. VII, арт. 24));

9) падрабленыя дакументы («лист фальшованный» (р. III, арт. 45));

10) дакументы (пасведчанні), якія сцвярджаюць права ўласнасці на нерухомую маемасць;

11) завяшчанне («листы продков» (р. I, арт. 29));

12) звароты да замежных дзяржаў («коли бы хто на службе нашей и речи посполитое ... за границу с паньств наших послан был, таковым только листы мають быти до стороны и вряду даваны» (р. I, арт. 21));

13) правасцвяржальныя дакументы замежных дзяржаў («... чужоземцу хто наганил на шляхетство, тогда маеть ехати до земли своее ... и там перед врядом вывести шляхетство свое и з уряду под их печатями лист принести...» (р. III, арт. 21));

14) прывілей (р. I, арт. 32);

15) міравое пагадненне («где бы судьи полубовныя з компромисом кому презыск який судовный сказали и лист того сказанья зродне сполу обедве стороне под печатми своими дали...» (р. IV, арт. 85)).

Лісты маюць пэўную форму. Яны складаюцца пісьмова, замацоўваюцца пячаткай і подпісам суб'екта, які іх выдае, а таксама могуць дадаткова сцвярджацца пячаткамі шляхты, людзей веры годных (р. III, арт. 30, р. IV, арт. 47, р. IV, арт. 56, р. VII, арт. 6).

Афіцыйныя лісты павінны складацца на беларускай мове («а писар земский маеть поруску литерами и словы рускими вси листы, выписы и поэвы писати, а не иным езыком и словы» (р. IV, арт. 1)). Лісты судовыя перад выдачай іх зацікаўленай асобе праچытваюцца суддзёй і падсудкам, уносяцца ў кнігі і ўласнаручна падпісваюцца пісарам земскага ўраду (р. IV, арт. 3). На гэтых лістах ставяцца пячаткі суддзі і падсудка (р. IV, арт. 12).

Складанне або зацвярджэнне лістоў пісарам адбываецца на выдатнай аснове, грошы ідуць на яго карысць (р. IV, арт. 6).

Службовыя асобы, якія выдаюць лісты ўрадных, абараняюцца законам ад пасягальніцтва з боку незадаволеных прадпісаннямі гэтых лістоў асоб (р. IV, арт. 11).

Статут ВКЛ надае асобным лістам адметныя найменні: ліст заповітны («лист заповедный» (р. I, арт. 21)), ліст атвароны, што азначае – адкрыты («лист отворонный» (р. I, арт. 23)), ліст заручны («лист заручный» (р. I, арт. 25)), ліст жалезны ці ліст глейтавы, што азначае – ахоўны («лист железный» (р. I, арт. 27), «лист глейтовый» (р. IV, арт. 30)), ліст продкаў («лист продков» (р. I, арт. 29)), ліст упамінальны, што азначае – ўведамляльны («лист упоминальный» (р. III, арт. 32)), ліст камісійны («лист комисейный» (р. III, арт. 33)), ліст праўны, што азначае – законны («лист правный» (р. IV, арт. 4)), ліст увяжчы, што азначае – які ўводзіць ва ўладаранне («лист увяжчий» (р. IV, арт. 6)), ліст венаўны, што азначае – які апісвае пасаг маладой або жонкі («лист венонный» (р. V, арт. 1)), ліст запісны, што азначае – дагаворны («лист записный» (р. VII, арт. 6)), ліст дзелчы, што азначае – трацейскі або засведчаны («лист делчий» (р. IX, арт. 26)).

Самастойным відам лістоў з'яўляецца мамрам, які прадстаўляе сабой уласнаручна напісаны пісарам дакумент, падпісаны ім і завераны пячаткай (р. IV, арт. 6). За выдачу мамрама спаганяецца пошліна. Ён павінен мець дату яго выдачы, гэта значыць год, месяц і дзень (р. IV, арт. 18).

Прывілей – юрыдычны дакумент, якім ад імя дзяржавы («господара, вярда») асоба надзяляецца асабістымі правамі, у тым ліку карыстання маёнткам і іншай маёмасцю, або ільготамі, звязанымі з вызваленным ад абавязкаў (мыт, падаткаў, данін), або правам спагнання грошай на сваю карысць, або гарантыямі пры прыцягненні да суда. Прывілеем маглі надавацца асобныя правы. Напрыклад, паводле артыкула 16 раздзела 9 да сведчання дапускаліся людзі веры хрысціянскай. Дадаткова прывілеем дазвалялася сведчыць іншым людзям, толькі калі яны добрыя, цнатлівыя, богабаязныя, ні ў чым не падазроныя.

Прывілеі выдаваліся на падставе айчыннага права ці звычаю і былі непарушнымі (р. III, арт. 2, арт. 15). Аднак, калі замежная асобы набыла зямлю або маёнтак і не жадала выконваць абавязкі з гэтага перад ВКЛ, то прывілей страчваў моц (р. III, арт. 4). Яшчэ адной падставай спынення шляхецкага прывілея выступала ўчыненае асобай злачынства, якое каралася смерцю, але калі шляхціч адкупіўся грошамі ад пакарання (р. XI, арт. 56).

Уладай маглі выдавацца супярэчлівыя прывілеі, якія тычыліся ўладарання адной і той жа нерухомай маемасцю рознымі асобамі. У такім выпадку меў моц прывілей, які быў выдадзены раней (р. I, арт.32).

Скарга («жалоба») – 1) юрыдычны дакументы, якім асоба звяртаецца да дзяржаўнага органа альбо службовай асобы («суда, вярда») з мэтай абароны сваіх правоў; 2) іскавая заява (р. IV, арт.54); 3) заява на ўзбуджэнне крымінальнай справы (р. VIII, арт.7).

На пададзеную скаргу павінен давацца адказ другім бокам (р. VI, арт. 7; р. IV, арт. 77). Скарга можа мець вусны характар (р. XI, арт. 59).

Статут ВКЛ замацоўвае абарону ад свавольных, бездоказных скарг. Асоба, якая падае неабгрунтаваную скаргу, прыцягваецца да той адказнасці, якая прадугледжана за азначаная ў скарге правапарушэнне (р. VI, арт. 64).

Позаў («позов») – 1) юрыдычны дакумент, якім адна асоба выклікае другую асобу да дзяржаўнага органа, службовай асобы; 2) павестка (выклік) суда або іншага дзяржаўнага органа (р. V, арт. 18; р. III, арт.36); 3) скарга (р. III, арт.32).

Па іерархіі позовы дзеляцца на гаспадарскія, дворныя, земскія, гродскія, падкормскія. Асобна называюцца судовыя позовы (р. IV, арт.9).

Афіцыйны позаў пішацца па-беларуску (р. IV, арт. 1), а позаў духоўнай асобы (біскупа) дазваляецца пісаць па-польску (р. III, арт. 32).

Яны ўручаюцца пры сведках (“з стороною шляхтою очевисто”) у розных месцах, дзе знойдзецца выклікаемая асоба: пры касцёлах, у судзе, на дарозе, на любым месцы, дзе яго знойдзе возны. А калі пры сведках гэтага зрабіць нельга, позаў можа класціся на двары, у вароты ўтыкацца, апавядацца любой асобе, якая знаходзіцца на двары і інш. (р. IV, арт. 17).

Судовы позаў павінен утрымліваць сутнасць скаргі, быць падпісаным пісарам, замацаваны яго пячаткай і выдадзены за чатыры тыдні да пасяджэння, а калі ён асабіста не ўручаны – за 6 тыдняў (р. IV, арт.18).

Скарга асобы можа замяняцца позовам годнасці («позов чести»), які падмацоўваецца аб’ектыўнымі доказамі («слушным доводом») (р. IV, арт. 54).

Прыватныя позовы дазваляецца выдаваць не ад самой пакрыўджанай асобы, а ад імя ея пана (р. IV, арт. 102).

Калі асоба ігнаруе позаў, яна можа быць прымусова прыцягнута да ўрада (р. IV, арт.98).

Мандат – юрыдычны дакумент, які выдаецца гаспадаром у вызначаных выпадках: 1) абразы годнасці гаспадара або дзяржаўнай здрады; 2) для выклікання высокіх службовых асоб, учыніўшых злачынства, на сейм; 3) скрадання даходаў і прыбытку з гаспадарскай маёмасці, а таксама шкоды,

прычыненай гэтай маёмасці; 4) выкліка па справах, якія тычацца Трыбунала; 5) спагнання службовамі асобамі неўстаноўленых мытных пошлін або у звыш устаноўленым памеры (р. I, арт.14).

Мандаты не могуць выдавацца па іншых пытаннях, не ўказаных у Статуце. У адваротным выпадку яны прызнаюцца неабавязковымі.

Такім чынам, мандаты можна аднесці да дакументаў вышэйшай улады, якія тычацца крымінальнага судаводства.

Уфала – пастанова сойма. Уфалай аб'яўляецца стан вайны (р. II, арт. 2), ваенная мабілізацыя («цягненне на войну») (р. II, арт. 6), збор грошай на войска (р. II, арт.24), вызваленне ад новых падаткаў (р. III, арт.29) і інш.

Дэкрэт – пастанова суда (р. IV, арт. 3) ці ўрада (р. IV, арт. 15), апеляцыйная пастанова гаспадара або Галоўнага суда (р. IV, арт. 32).

Дэкрэт складаецца ў пісьмовай форме, падпісваецца суддзёй або падсудкам і ўпісваецца ў судовыя кнігі. Скрутак дэкрэта і іншых судовых сказанняў называецца цэдулай (р. IV, арт.3).

Грашовае спагнанне, накладзенае паводле ўрадавага дэкрэта, прымусова выконваецца на маёмасці вінаватай асобы (р. IV, арт. 15).

Галоўны суд як апеляцыйная інстанцыя правярае на законнасць вынясенне дэкрэта суда гродскага і, пераканаўшыся ў гэтым, вяртае яго на прымусовае выкананне ў гродскі суд. А калі дэкрэт вызнаецца незаконным, ён змяняецца, а гродскі суд настаўляецца, як яму належыць паступаць надалей (р. XI, арт.67).

Запіс – грамадзянска-прававы дагавор (р. III, арт. 44), завяшчанне (р. III, арт. 34).

Запісы на карысць гаспадара ўчыняюцца перад судом земскім або замкавым і запісваюцца ў кнігі гаспадарскай канцылярыі (р. III, арт. 42).

Запіс мае пісьмовую форму, падпісваецца асобай і сцвярджаецца яго пячаткай, а таксама пячаткамі людзей веры годных (р. III, арт. 30). Ён заносіцца ў кнігі ўрадавыя (р. XIV, арт. 8).

Да запісаў адносіцца аправа («оправа, отправа») – запіс мужа на імя жонкі часткі сваёй маёмасці за атрыманае вена (пасаг). Маёмасць, унесена ў аправу, нікому іншаму перададзена быць не можа (р. V, арт. 17). У выпадку скасавання шлюбу маёмасць, азначаная ў аправе, застаецца за тым сужэнцам, які не вінаваты ў разводзе (р. V, арт. 20).

Таксама разнавіднасцю запісу вылучаюць цэрограф (цэрограф) – грашовае даўгавое абавязацельства, грашовае распіска. Ён пішацца ўласнаручна, завяраецца пячаткай і прызнаецца пісьмовым доказам доўга (р. IV, арт. 82). Яго падробка з'яўляецца злачынствам (р. I, арт. 16). Цэрограф часам называюць правобразам такіх каштоўных папер, як вексель ці аблігацыя.

Тэстамент – завяшчанне. Тэстамент складаецца здаровым альбо хворым, але пры добрай памяці і здаровым розуме, вольна (дабрахвотна) у прысутнасці службовай асобы ўрада земскага ці гродскага альбо пры трох сведках (р. VIII, арт. 2). Тэстамент можа быць складзены і адменены неабмежаваную колькасць разоў да смерці асобы.

Кніга – збор юрыдычных дакументаў і звестак, які вядзецца дзяржаўнымі органамі, службовымі асобамі.

Кнігі складваюцца і захоўваюцца ў моцных скрынях з трыма замкамі. Ключ ад аднаго замка знаходзіцца ў судзі, ад другога – у падсудка, ад трэцяга – ў пісара. Скрыня запячатваецца трыма гэтамі службовымі асобамі (р. IV, арт. 13).

Спецыяльную ўвагу Статут ВКЛ надае чорным кнігам, якія павінны весціся асобна ад іншых кніг і ў якія ўносяцца абвінавачванні ва ўчыненых злачынствах (р. XIV, арт. 12).

Рэестр (реестр, рейстр) – кніга паступовага чарговага ўліку юрыдычных дакументаў і дадзеных. У ім апісваецца ўлічаная маёмасць (р. II, арт. 10), даецца нейкі пералік (р. II, арт. 12), вядзецца чарга судаводства (р. IV, арт. 16).

Рэестр зацверджаецца пячаткамі службовых асоб і сведкаў і далучаецца да кніг земскіх (р. IV, арт. 6). Ён можа весціся ў некалькіх экзэмплярах, якія захоўваюцца ў розных месцах. (р. IX, арт. 24).

Квіт – юрыдычны дакумент, які сведчыць аб выкананні асобай свайго абавязку.

Квіт выдаецца за пячаткай і подпісам асобы, якая выканала абавязак, на ім ставіцца подпіс і пячатка асобы, якая атрымала грошы, далей ён уносіцца ў кнігі ўрадавыя (р. IV, арт. 9). Квіт служыць доказам таго, што возны належным чынам даставіў выклік (позаў) да ўраду (р. IV, арт. 17).

Копія з ліста (позава) – юрыдычны дакумент, які выдаецца асобе замест арыгінала і дакладна адлюстроўвае яго.

Прымаючы на ўвагу, што ў тыя часы множальнай тэхнікі не было, копія з ліста прадстаўляецца як звычайнае перапісанне ліста. Яна завяраецца пячаткай вознага.

Копія выдаецца ў выпадку страты арыгінала (р. IV, арт. 20), падчас судаводства для больш пільнага азнаямлення з матэрыяламі судовай справы (р. IV, арт. 21), у якасці доказу ўчынення ліста і азнаямлення з заяўленымі патрабаваннямі пакрыўджанага боку (р. IV, арт. 99).

Падобны да копіі з ліста перапіс з ліста, які ўтрымлівае тэксты ўфал соймавых аб ваеннай мабілізацыі, і прыбіваецца паўсюды для публічнага азнаямлення з пастановай (зараз гэта называецца афіцыйнае апублікаванне закона) (р. II, арт. 6).

Выпіс – юрыдычны дакумент, які ўтрымлівае частку дадзеных з іншых юрыдычных дакументаў.

Выпісы робяцца з лістоў, кніг, скарг, пазоваў. Выпісы з судовых лістоў скаладюцца на беларускай мове, падпісваюцца службовай асобай, завяраюцца пячаткай і аплочваюцца зацікаўленым бокам.

Зрэдку ў Статуце ВКЛ завераныя выпісы або копіі называюцца відымусамі (р. IV, арт. 13; р. IX, арт. 26).

Такім чынам, сістэма юрыдычных дакументаў, якія выкарыстоўваюцца ў Статуце ВКЛ, прадстаўляе сабой дастаткова складаную канструкцыю, уключае шырокі пералік разнастайных дакументаў, што сведчыць аб

складаным характары існаваўшых грамадскіх адносін і досыць высокім узроўні развіцця юрыдычнай тэхнікі.

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. Статут Вялікага княства Літоўскага 1588 : Тэксты. Давед. Камент. / Бел. Сав. Энцыкл. рэдкал.: І. П. Шамякін (гал. рэд.) і інш. – Мінск : БелСЭ, 1989. – 573 с.

ПРАВОВАЯ КУЛЬТУРА, ПРАВОВАЯ СИСТЕМА И ЦЕННОСТИ: ФОРМЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ

А. Н. Фиронов

Белорусский государственный университет, г. Минск, Беларусь

В статье дана оценка феномена правовой культуры, как объекта научного исследования. Автор исходит из того, что правовая культура является системообразующим фактором, влияющим на правовую систему государства. Системообразующим же компонентом правовой культуры являются ценности, которые оказывают формирующее влияние на правовую деятельность и самих субъектов права.

ПРАВОВАЯ КУЛЬТУРА, ПРАВОВАЯ СИСТЕМА І ЦЕННОСЦІ: ФОРМЫ ўЗАЕМАДЗЕЙНЯ

А. М. Фіронаў

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, г. Мінск, Беларусь

У артыкуле дадзена адзнака феномена прававой культуры, як аб'екта навуковага даследавання. Аўтар зыходзіць з таго, што прававая культура з'яўляецца сістэмаўтвараючым фактарам, уплываючым на прававую сістэму дзяржавы. Сістэмаўтвараючым ж кампанентам прававой культуры з'яўляюцца каштоўнасці, якія аказваюць фарміруючы ўплыў на прававую дзейнасць і саміх суб'ектаў права.

LEGAL CULTURE, LEGAL SYSTEM AND VALUES: FORMS OF INTERACTION

A. N. Fironov

The Belarusian State University, Minsk, the Republic of Belarus

The article gives an assessment of the phenomenon of legal culture as an object of scientific research. The author proceeds from the premise that legal culture is a system-forming factor that influences the legal system of the state. System-forming component of legal culture are values that have a formative influence on legal activity and the subjects of law themselves.

Понимание сущности правовой культуры невозможно без определения ее места среди юридических феноменов, среди которых наиболее важным представляется правовая система. Правовая система – одна из основополагающих и сложнейших категорий в юриспруденции, что предопределено множеством подходов к определению самого права, а также многоаспектностью данного явления. Сам термин «система» предполагает необходимость обращения в его изучении как теоретико-правовой категории к исследованию ее элементов и

связей между ними. При этом подавляющее большинство ученых как раз определяют правовую систему через ее элементы, выделяя разное количество этих элементов, так или иначе, их группируя и классифицируя.

Как отмечает И. А. Демидова, правовая система является исторически обусловленной и объективно сложившейся совокупностью правовых явлений, институтов и процессов, закрепляющих и поддерживающих нормативно стабильные отношения в государственно-организованном обществе (сообществе), при этом каждая правовая система имеет слишком сложное многоуровневое строение, что делает крайне сложным однозначное выделение ее элементов. В сообществах различного типа существуют правовые системы с различной структурированностью форм, сторон, элементов права. Как следствие, к пониманию структуры правовой системы необходим интегративный подход» [1]. Для этого следует обратить внимание на подходы разного рода, выделив общее и специфику каждого из них.

Среди правоведов нет единого подхода к пониманию соотношения понятий правовой культуры и правовой системы. Сложившиеся точки зрения можно объединить в несколько групп. В первую группу можно включить представления о том, что правовая культура является частью правовой системы. Вторую группу составляют идеи о том, что правовая система является частью правовой культуры либо представляет отдельный этап в развитии последней. В третью группу можно отнести теории, в соответствии с которыми данные явления не соотносятся между собой как часть и целое, являясь разнопорядковыми феноменами.

Правовую систему можно представить как одну из социальных систем, которая является первичным связующим звеном между индивидом (как организмом и как личностью) и правовой культурой. Правовая система как система определенного рода отношений создается в процессе взаимодействия личностей на основании права. Личность, в свою очередь, с точки зрения данного подхода определяется через ее активность, усвоенные ею образцы, составляющие основу ее правового поведения. Усвоение есть процесс освоения личностью образцов правового поведения (правовая социализация) и правовых ценностей (правовая инкультурация). Через правовую систему, таким образом, индивид приобщается к правовой культуре. Последняя представляется как система институционализированных правовых ценностных образцов. Правовые ценности позволяют оценивать соответствующие правовые отношения, выбирать на их основе способ действия, а также являются основой для легитимизации системы социального взаимодействия.

Под влиянием глобализации на национальные правовые системы оказывают сильное влияние различные идеи и ценности, которые возникали и развивались в иных правовых культурах. На данную проблематику большое внимание обращают белорусские ученые С. А. Калинин, Е. В. Перепелица, В. И. Павлов и др. Как справедливо отмечает Е.В. Перепелица, данный процесс приводит к снижению роли национальных государств в сфере правотворчества [2, с. 170]. Так, например, в праве различных государств закрепляются

«новые, отличные от традиционных способы организации брака, модели семьи, формы материнства», а именно однополые браки, гомосексуализм и суррогатное материнство. Эти явления наносят колоссальный ущерб «базовым социальным институтам и ценностям, включая семью, отцовство, материнство, детство», которые характерны в том числе и для белорусского общества.

Для белорусского государства характерна защита семьи как одной из основополагающих ценностей (данное положение прямо закреплено в белорусской Конституции). Тем не менее, в нашем государстве фактически проводится политика гендерного равенства, которая призвана изменить стереотипные представления о роли мужчины и женщины в семье и в обществе. С одной стороны, деятельность по противодействию дискриминации по признаку пола предполагает позитивные изменения в отношении улучшения положения женщин. Тем не менее, как справедливо замечает Е. В. Перепелица, отнюдь не все международные стандарты гендерного равноправия, предлагаемые государствами с устоявшимися демократиями и «приобщаемые к нашей правовой действительности, приемлемы для национального права» [2, с. 170].

В связи с этим ученый ставит закономерный вопрос: каким образом в право проникает то, что противоречит традиционным ценностям, человеческому достоинству, а иногда и здравому смыслу? Для ответа на этот вопрос автор обращается в том числе к юридической глобалистике, определяя, что подобная ситуация складывается благодаря применению манипуляционных технологий.

Современные процессы, происходящие в правовых системах, уже не могут рассматриваться в отрыве от иных социальных систем, в том числе экономической. Автор мир-системной концепции и соответствующего метода социальных исследований И. Валлерстайн вводит общественные науки термин «геокультура», обозначающий культурный способ организации мирового пространства с выделением обществ, входящих в богатое цивилизационное ядро существующего мира, обществ, оказывающихся периферийными, изгоями, и обществ на позиции полупериферии. В понимании И. Валлерстайна геокультура фактически предстает как способ культурного давления центра капиталистической мир-системы на периферию. Это давление обеспечивает легитимность глобального порядка путем внедрения установки на национальное прогрессивное развитие, что обеспечивает продолжение влияния бывших метрополий на их бывшие колонии [3].

Геокультура с точки зрения И. Валлерстайна имеет глобальный характер, строится на либерализме как идеологическом обосновании и фактически является основой современной капиталистической мир-системы. Вся европейская социальная наука XX в. (как собственно, социальные науки на протяжении их истории) основана на евроцентризме, идеях прогресса (как реальность и неизбежность, естественно, по западноевропейскому образцу), универсализме (предполагающем предполагает существование научных истин, справедливых всегда и везде, а истины эти, несомненно, возникли в Европе), цивилизаторской миссии западных государств (либеральное мессианство) [3].

При этом, как отмечает А. Г. Дугин, мессианская идея особенно характерна для США и представляет собой ценностно-властную систему, включающую, в том числе экономику и ее концентрированное выражение [4]. Современные процессы глобализации, несмотря на уверения западных политиков, при распространении либеральных идей, не способствуют развитию национальных культур, а как раз наоборот, во многом являются причинами их дезинтеграции, деградации, возникновению хаоса (причем это хаос управляемый, специально создаваемый, что совершенно изменило стратегию ведения современных войн – см., например, теорию С. Манна) [5] при полном отказе виновных от ответственности.

Можно утверждать, что современная геокультура, несомненно, оказывает влияние и на национальные правовые системы, что зачастую приводит к внедрению не свойственных для этих правовых систем (а точнее, для этих правовых культур) норм и институтов, которые могут преподноситься как прогрессивные, но фактически не подкрепляются никакими ценностями, характерными для данных культур (тот же институт суррогатного материнства в Беларуси). Кроме того, данные нормы и институты манипулятивно преподносятся таким образом, чтобы идеи об их неприятии представлялись непрогрессивными, «отсталыми». Во многом такая политика срабатывает благодаря своеобразной «моде» на либеральные идеи и ценности, а в первую очередь – стремлению к улучшению материальной стороны жизни, обусловленной кризисом 90-х гг. на постсоветском пространстве. Понятно, что в первую очередь в поле зрения народа попадали «красивые картинки» материально благополучных США и стран Западной Европы. Ценности же характерные для ментальности как русского, так и белорусского народа (фактически, это тот набор, о котором говорит И.А. Ильин, – духовность личности, сама духовная культура, семья, родина, право, превалирование духовной составляющей жизни над материальной, сочетание личной и общественной жизни), отошли на второй план перед индивидуализмом, погоней за материальным. Как справедливо отмечает А. Бен Саси, «глобализация вытесняет традиционные ощущения самосознания и принадлежности и заменяет их множеством различных вариантов, которые «борются» за наше внимание в контексте нового мира, где не существует ни границ, ни культуры без непрерывного континуитета» [6].

Учитывая, что правовые идеи включают в себя и правовые идеалы, правовые ценности (и все вместе это как раз духовная составляющая правовой культуры), правовая политика государства охватывает трансляцию правовых ценностей, продуцирование и последующую защиту данных явлений правовой действительности, влияя в конечном итоге на развитие правовой системы в целом. Таким образом, полагаем, что правовая культура, правовая система и ценности могут быть представлены как взаимодополняющие и оказывающие взаимное влияние друг на друга социально-культурные феномены.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ

1. Демидова, И. А. Правовая культура публичных должностных лиц органов местного управления и самоуправления: доктрина, нормативная модель, практика : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / И. А. Демидова ; Белорус. гос. ун-т. – Минск, 2012. – 25 с.
2. Перепелица, Е. В. Способы «имплементации» ценностей в современной правовой реальности / Е. В. Перепелица // Этические и антропологические характеристики современного права в ситуации методологического плюрализма : сб. науч. тр. / Акад. МВД Респ. Беларусь ; под общ. ред. В. И. Павлова, А. Л. Савенка. – Минск, 2015. – С. 170–175.
3. Валлерстайн, И. Миросистемный анализ : введение : пер. с англ. / И. Валлерстайн. – М. : Территория будущего, 2006. – 248 с.
4. Дугин, А.Г. Понять американскую империю по ту сторону глобалистских, либеральных, антиамериканских мифов (тезисы) / А.Г. Дугин // Левиафан : Материалы семинаров по проблемам геополитики и многополярности (вып. 2) / под. ред. А. Г. Дугина; Ред.-сост. В. Алтухов. – М.: Евразийское Движение, 2011. – С. 175–183.
5. Манн, С. Теория хаоса и стратегическое мышление [Электронный ресурс] / С. Манн. Режим доступа: <http://readli.net/chitat-online/?b=442165&pg=1>. – Дата доступа: 25.02.2018.
6. Бен Саси, А. Сохранение национального культурного наследия в условиях глобалистского уничтожения национальных культур [Электронный ресурс] / А. Бен Саси // Геополитика.ru. – Режим доступа: <https://www.geopolitica.ru/article/sohraneniye-nacionalnogo-kulturnogo-naslediya-v-usloviyah-globalistskogo-unichtozheniya>. – Дата доступа: 05.03.2018.

КУЛЬТУРА И ДУХОВНОСТЬ КАК ОСНОВА ПРАВОСОЗНАНИЯ

Н. Н. Хаткевич

Белорусский государственный университет, г. Минск, Беларусь

В статье рассматриваются проблемные вопросы взаимного влияния и функционирования правовых, культурных и духовных оснований общества и личности при формировании правосознания.

КУЛЬТУРА И ДУХОЎНАСЦЬ ЯК АСНОВА ПРАВАСВЯДОМАСЦІ

Н. М. Хаткевіч

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, г. Мінск, Беларусь

У артыкуле разглядаюцца праблемныя пытанні ўзаемнага ўплыву і функцыянавання прававых, культурных і духоўных асноў грамадства і асобы пры фарміраванні правасвядомасці.

CULTURE AND SPIRITUALITY AS A BASIS OF SENSE OF JUSTICE

N. N. Hatkevich

The Belarusian State University, Minsk, the Republic of Belarus

The author considers problematic issues of mutual influence and functioning of the legal, cultural and spiritual foundations of society and personality in the formation of legal consciousness.

Культура является объединяющим явлением, которое придает как обществу, так и отдельной личности системную целостность. Социокультурные регуляторы обеспечивают индивидууму свободу волеизъявления, дают возможность сознательного выбора вариантов поведения, соответствующих нормативным установкам. Оптимальное взаимодействие социальных нормативных регуляторов (в том числе правовых) создают базу для оптимального взаимодействия, наполнения правовых норм нравственным содержанием и возможно их реализации сохранения и закрепления в общественной практике.

Правовая культура требует сознательного отношения и восприятия норм права, в основе которого лежит формирование высокого уровня правосознания, обеспечивающее превращение императивов права во внутренние мотивы поведения человека. И. А. Ильин утверждал, что жизнь человека и его судьба слагаются при участии правосознания и его руководством. Правосознание, как обобщение человеком духовного опыта определяет все государственно-правовые явления общества.

Духовность, положенная в основу правосознания, порождает чувство достоинства человека, способность и самостоятельность принимать на себя обязанности, решать сложные задачи самоуправления и выработать основы взаимного уважения людей друг к другу и к государственно-правовым институтам. Без правосознания не разрешаются проблемы юриспруденции, становление и развитие права и государства, верного понимания их природы и формирования правовой культуры. Нравственные начала являются не только значимым фактором формирования государственно-правовых идей, но и основой всей общественной жизни. «Человек, имеющий здоровое правосознание – есть свободный субъект прав; он имеет волю к лояльности (законопослушанию), он умеет блюсти и свои, и чужие полномочия, обязанности и запретности; он есть живая опора правопорядка, самоуправления армии и государства. Формирование полноценного, здорового правосознания связано с тремя аксиомами: законом духовного достоинства; законом автономии; законом взаимного признания.

Закон духовного достоинства следует понимать, как то, что духовное достоинство и самосознание должны являться основой бытия человека, так и его деятельности. При этом дух должен подчинить себе своекорыстный инстинкт с соблюдением самосохранения, сформировать верную систему ценностей и ориентиров. В жизненной борьбе за субъективное право, чувство собственного достоинства устанавливают для личности грани его правомочий.

Закон автономии выражается в том, что в основе правовой государственной жизни лежит способность человека к внутреннему самоуправлению, к духовной, волевой самодисциплине.

Третья аксиома – закон взаимного признания гласит, что в силу того, что реализация права не возможна вне правоотношения, то это даёт основание свободы воли, где чужая воля не вторгается в сферу духовной автономии как личности, так и общества. В основе любого нормального правоотношения, правопорядка и государства лежит взаимное духовное признание индивида, общества и власти.

Правосознание является базой для формирования как правовой, так и общей культуры, которые формируются на основе веры. Правовед, философ, культуролог Е.В. Спекторский считал: «Христианское дело – это культурное дело. И наоборот, всякое действительно культурное дело – это христианское дело». Вера и культура выводит человека за пределы эмпирического природного бытия, не являясь при этом мироотрицательной, религия придает смысл социальной практике, обеспечивает связь личности с Творцом. Это способствует прогрессу человека и всех сфер его жизнедеятельности, переходу от низших ценностей к высшим. «Будьте совершенны, как совершенен Отец ваш Небесный» (Ев. Матф., V, 48). Прогресс выступает как духовное освобождение от тройкого рабства: духовного, социального и материального. Совершенствование – «Не данный естественный факт, а заданный и естественный долг».

Можно говорить о возможности культурного прогресса, когда человек «ищет Горнего». Это связано с возможным введением инноваций в социальную и культурную сферу, Определенная постоянная эволюция характеризует-

ся разумностью, рациональностью, основанной на уверенности в существовании общезначимых норм, правил и законов. В роли нормативных принципов выступают эйдосы, а не экономические и иные материальные структуры, являющиеся источником общественного развития. (Г. Гегель, М. Вебер, К. Маннгейм и др.) Социальные изменения включают в себя концептуализированное прошлое и будущее, а также иные явления, не являющиеся собственно социальными, но находящиеся с ними в определенных причинно-следственных связях. Социальные инновации начинаются с изменения общества, прежде всего с отдельно взятой личности, затем происходит накопление изменений, влекущее переход количества в качество, влияние культурных и правовых ценностных установок является определяющим. Правосознание реализуется как форма духовно-практического освоения действительности, содержанием которой выступают правовые установки, убеждения, ценностные ориентиры, идеалы. Это позволяет увидеть и понять государственно-правовую действительность в объективном и субъективном восприятии.

Правовая культура и правовая социализация базируются на правовом воспитании. В узком понимании, правовое воспитание – это систематически целенаправленный процесс воздействия на правосознание индивидов с целью формирования глубоких и устойчивых правовых представлений знаний и убеждений необходимых для успешного создания правовой культуры личности. В широком понимании правовое воспитание – это весь многогранный процесс формирования правовой культуры и правовой социализации личности под влиянием общественно-политических, социально-экономических и иных факторов. Правовое воспитание должно сформировать систему правовых знаний, ценностей и приоритетов правового государства; привитие навыков правомерного поведения; воспитание активной жизненной позиции и нетерпимости к правонарушениям. Участвовать в воспитании и формировании разумных потребностей, чувства долга и ответственности личности, как первичного элемента общества.

Правовые знания, как элемент культуры, во-первых, позволяют более углубленно познавать реальность и развивать интерес к социальным и правовым ценностям; во-вторых, формируют основание для ориентации в правовых взаимодействиях, в том числе конфликтных; в-третьих, укрепляют и развивают правосознание и общую правовую культуру и формируют тем самым социально-правовой характер личности и осуществление ею своих гражданских функций.

Правовое образование должно учитывать индивидуальные особенности, личные жизненные ориентиры, социально-правовой опыт субъекта. Здесь следует осуществлять связь с реально существующими явлениями, ориентировать на наиболее частые правовые практики, с определением способов их оптимизации. Необходимо формировать умения применения правовых знаний в целях осмысления правовой среды и нахождения вариативности правомерного поведения. Формирование позитивного социального поведения, в том числе с правовой точки зрения, обусловлено, в ряде случаев культурой личности, основанной на культуре всего общества.

**ПЕРИОДИЗАЦИЯ РАЗВИТИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ОБ
ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЕ, ОЦЕНКЕ ВОЗДЕЙСТВИЯ
НА ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ И СТРАТЕГИЧЕСКОЙ
ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ОЦЕНКЕ (ОТ СТАТУТА ВЕЛИКОГО
КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО 1588 ГОДА
ДО СОВРЕМЕННОСТИ)**

О. В. Мороз

Белорусский государственный университет, г. Минск, Беларусь

В статье на основе определенных критериев выделяется пять этапов развития законодательства о стратегической экологической оценке, оценке воздействия на окружающую среду и экологической экспертизе. Дается их краткая характеристика. На каждом из этапов приводятся основные нормативные правовые акты, регулирующие соответствующие отношения.

**ПЕРЫЯДЫЗАЦЫЯ РАЗВІЦЦЯ ЗАКАНАДАЎСТВА
АБ ЭКАЛАГІЧНАЙ ЭКСПЕРТЫЗЕ, АЦЭНЦЫ ЎЗДЗЕЯННЯ
НА НАВАКОЛЬНАЕ АСЯРОДДЗЕ І СТРАТЭГІЧНАЙ
ЭКАЛАГІЧНАЙ АЦЭНЦЫ**

А. В. Мароз

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, г. Мінск, Беларусь

У артыкуле на аснове пэўных крытэрыяў вылучаецца пяць этапаў развіцця заканадаўства аб стратэгічнай экалагічнай ацэнцы, ацэнцы ўздзеяння на навакольнае асяроддзе і экалагічнай экспертызе. Даецца іх кароткая характарыстыка. На кожным з этапаў прыводзяцца асноўныя нарматыўныя прававыя акты, якія рэгулююць адпаведныя адносіны.

**DIVISION INTO PERIODS OF DEVELOPMENT OF THE
LEGISLATION ON ENVIRONMENTAL EXPERTISE, ASSESSMENT
OF ENVIRONMENTAL IMPACT AND STRATEGIC
ENVIRONMENTAL ASSESSMENT**

O. V. Moroz

The Belarusian State University, Minsk, the Republic of Belarus

In the article, based on certain criteria, five stages of development of the legislation on strategic environmental assessment, environmental impact assessment and environmental expertise are highlighted. The brief characteristic of each of them is given. The main legal acts regulating the relevant relations at each stage are given.

Статут Великого княжества Литовского 1588 г. в разделе X «О пушу, о ловы, о дерево бортное, о озера и сеножати» содержал нормы, которые имели в основном хозяйственную направленность. Тем не менее, их наличие способствовало рациональному использованию определенных природных ресурсов и тем самым имело природоохранное значение. В отличие от XVI века в современном национальном законодательстве закреплён широкий круг мер направленных на охрану окружающей среды, среди которых в силу превентивного характера особое значение имеют экологическая экспертиза, оценка воздействия на окружающую среду и стратегическая экологическая оценка. Развитие законодательства в данной сфере тесно связано со становлением целостного организационно-правового механизма охраны окружающей среды. Восприятие того или иного подхода в понимании данных природоохранных мер, уровень правовой регламентации и содержание правоотношений позволяют выделить ряд этапов его формирования.

Начало *первого этапа* связывается с принятием Постановления Совета Министров БССР от 29 августа 1960 г. «Об образовании Государственного комитета Совета Министров БССР по охране природы». Правовое регулирование эколого-экспертных отношений не носило упорядоченного характера, находилось на уровне осознания необходимости в выработке эффективного инструмента по предупреждению негативного влияния на окружающую среду, следствием чего явилась их эпизодическая правовая регламентация. Свидетельством тому служат и организационные основы экологической экспертизы. Проверку соответствия проектов экологическим требованиям осуществляли различные государственные органы. В дальнейшем наметилась тенденция осуществлять такую проверку в рамках специализированного органа по охране природы. На данном этапе можно говорить о расширении объекта правового регулирования. Если вначале таковыми являлись общественные отношения по поводу проверки соответствия проектных решений экологическим требованиям, то к концу 80-х годов с ней также связывалась деятельность по проверке экологической безопасности технологических процессов, машин и оборудования [1].

Исходным моментом *второго этапа* следует признать принятие Закона Республики Беларусь «Об охране окружающей среды» от 26 ноября 1992 г. № 1982-XII и Закона Республики Беларусь «О государственной экологической экспертизе» от 18 июня 1993 г. N 2442-XII. В этот период правовое регулирование экологической экспертизы выводится на качественно новую ступень. Данный механизм получил детальную регламентацию в качестве самостоятельной правовой меры охраны окружающей среды на уровне законодательных актов. Функция проверки проектов на соответствие экологическим требованиям закреплялась за специально уполномоченным органом государственного управления в области охраны окружающей среды. Нормотворчество осуществлялось в рамках подхода о ее проведении не только на стадии принятия эколого-значимых решений. Впервые на законодательном уровне получила правовую регламентацию общественная экологическая экс-

пертиза. Основой для создания национальной процедуры оценки воздействия на окружающую среду послужила Временная инструкция о порядке проведения оценки воздействия на окружающую среду при разработке технико-экономических обоснований (расчетов) и проектов строительства народнохозяйственных объектов и комплексов от 18 мая 1990 г. Но правовое регулирование на уровне законодательных актов носило самый общий характер. В первоначальных текстах отмеченных законов содержалось лишь указание на необходимость наличия материалов по оценке воздействия на окружающую среду в проектных решениях [1].

Принятие новых редакций указанных законов от 14 июля 2000 г. и от 17 июля 2002 ознаменовало *третий этап* развития законодательства в рассматриваемой сфере. В данный период изменился подход к объекту правового регулирования. Наблюдается возвращение к законодательному закреплению предупредительного характера экологической экспертизы – в качестве ее объектов рассматриваются только проектные решения намечаемой деятельности. Искключительной компетенцией по проведению государственной экологической экспертизы обладало Министерство природных ресурсов и охраны окружающей среды Республики Беларусь и его территориальные органы. Сложились предпосылки для формирования организационно-правового механизма общественной экологической экспертизы. Касаясь оценки воздействия на окружающую среду, то за более чем двадцатилетний срок на смену пришли две одноименные инструкции о порядке ее проведения от 6 февраля 2001 г. и от 17 июня 2005 г. [1].

Правовое регулирование эколого-экспертных отношений *на четвертом* этапе получило обновление и приобрело определенную иерархичность. Приняты Закон Республики Беларусь «О государственной экологической экспертизе» от 9 ноября 2009 г. N 54-З и Положение о порядке проведения государственной экологической экспертизы от 19 мая 2010 г. Положение о порядке проведения общественной экологической экспертизы от 29 октября 2010 г. впервые на уровне подзаконного нормативного правового акта детально урегулировало вопросы общественной экологической экспертизы. Но не была разрешена проблема комплексного правового регулирования государственной и общественной экологической экспертизы. По этому аспекту примером может являться Российская Федерация, в которой принят Закон «Об экологической экспертизе» от 23 ноября 1995 N 174-ФЗ. Следует отметить, что оценка воздействия на окружающую среду получила еще большую детализацию в Положении о порядке проведения оценки воздействия на окружающую среду от 19 мая 2010 г. Повышение специального правового регулирования данной природоохранной меры до уровня постановления правительства явилось способствующим фактором в процессе обособления соответствующих правовых норм в самостоятельный структурный элемент системы экологического права. Кроме того, впервые перечень ее объектов был закреплён на законодательном уровне, а не на уровне нормативного правового акта природоохранного органа [2, с. 88–110].

Современный *пятый этап* связан с новым Законом Республики Беларусь «О государственной экологической экспертизе, стратегической экологической оценке и оценке воздействия на окружающую среду» от 18 июля 2016 г. № 399-З. Более детальное правовое регулирование на уровне законодательного акта получили стратегическая экологическая оценка, оценка воздействия на окружающую среду и избран подход единства их правового регулирования с государственной экологической экспертизой. Впервые в законодательстве нашла закрепление стратегическая экологическая оценка, что является новацией. По каждой из рассматриваемых природоохранных мер были утверждены положения от 19 января 2017 г., которые детализируют порядок их проведения, требования к составу результатов и к специалистам, их осуществляющим. Такие формы участия общественности в процессе принятия экологически значимых решений как общественные обсуждения экологических докладов по стратегической экологической оценке и отчетов об оценке воздействия на окружающую среду получили правовое закрепление также в отдельном положении от 14 июня 2016 г.

Таким образом, законодательство в данной сфере периодически обновляется и прошло достаточно длительный путь своего становления. Модель его развития схожа со становлением законодательства по иным природоохранным мерам: от осмысления потребности в эффективной правовой мере для разрешения проблемы, введения механизма охраны окружающей среды первоначально на уровне нормы уголовного закона с первичной регламентацией до обособленного, иерархичного, детального правового регулирования соответствующих отношений.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ

1. Мороз, О.В. Развитие законодательства об экологической экспертизе // Юрид. журн. – 2007. – № 2. – С. 112–117.
2. Правовые механизмы охраны окружающей среды и обеспечения экологической безопасности / Т. И. Макарова [и др.] ; под науч. ред. Т. И. Макаровой. – Минск : БГУ, 2016. – 191 с.

СТАТУТ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО 1588 ГОДА И НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО ЦИВИЛИСТИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА

В. П. Скобелев

Белорусский государственный университет, г. Минск, Беларусь

Рассмотрены проблемы современного цивилистического процесса, связанные с заменой в ходе рассмотрения дел должностных лиц суда, а также с надлежащим извещением участников судопроизводства. На основе анализа норм Статута Великого княжества Литовского 1588 г. сделаны предложения по совершенствованию действующего законодательства.

СТАТУТ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА 1588 ГОДА І НЕКАТОРЫЯ ПРАБЛЕМЫ СУЧАСНАГА ЦЫВІЛІСТЫЧНАГА ПРАЦЭСУ

У. П. Скобелеў

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, г. Мінск, Беларусь

Разгледжаны праблемы сучаснага цывілістычнага працэсу, звязаныя з заменай падчас разгляду спраў службовых асоб суда, а таксама з належным паведамленнем удзельнікаў судаводства. На аснове аналізу норм Статута Вялікага княства Літоўскага 1588 г. зроблены прапановы па ўдасканаленні дзеючага заканадаўства.

STATUTE OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA 1588 AND SOME PROBLEMS OF THE MODERN CIVIL PROCESS

V. P. Skobelev

The Belarusian State University, Minsk, the Republic of Belarus

The problems of the modern civil process, connected with the replacement during the consideration of cases by officials of the court, as well as with proper notification of participants in the proceedings, are considered. Based on the analysis of the norms of the Statute of the Grand Duchy of Lithuania in 1588, proposals were made to improve the current legislation.

Современные суды в ходе рассмотрения гражданских и экономических дел сталкиваются с разнообразными проблемами процессуального характера. Ученые и практические работники прилагают немало усилий, чтобы выработать свои собственные (авторские) рекомендации по их преодолению. Вместе с тем использование метода историзма, в частности, изучение отечественных памятников права показывает, что многие из указанных проблем нашими

предками были уже давно и успешно разрешены. Ярким тому примером могут служить правила судопроизводства, предусмотренные Статутом Великого княжества Литовского 1588 г. (далее – Статут 1588 г.)

Практика цивилистического процесса свидетельствует, что нередко во время рассмотрения гражданского (экономического) дела возникает потребность в изменении состава должностных лиц суда – судьи (судей) и секретаря судебного заседания. Поэтому действующее процессуальное законодательство Республики Беларусь (ГПК, ХПК) предусматривает основания и порядок осуществления таких замен. Наиболее подробно эти вопросы урегулированы применительно к случаям замены судьи, секретаря судебного заседания в связи с заявленными этим должностным лицам отводами (ст. 32, ст. 34 – 36 ГПК, глава 4 ХПК). Законодатель признает также возможность изменений, происходящих вследствие передачи дела на новое рассмотрение вышестоящим судом после отмены состоявшихся по делу постановлений (согласно ч.1, 2 ст. 33 ГПК дело должно рассматриваться в ином составе судей), передачи дела из одного суда первой инстанции в другой суд того же территориального уровня (ст. 51, 52 ГПК, ст. 53 ХПК), изъятия дела из нижестоящего суда вышестоящим судом и принятие его к своему производству по первой инстанции (ч.1 ст. 44, ч.1 ст. 45 ГПК, ч.3 ст. 48 ХПК). Понятно, что в двух последних случаях новыми будут не только судьи, но и секретари судебного заседания.

Вместе с тем из сферы правового регулирования практически полностью выпали все остальные ситуации, когда возникает объективная необходимость в замене судьи или секретаря судебного заседания, например, если соответствующее лицо умирает, заболевает тяжелой болезнью, направляется в длительную командировку и т. д. Так, в ГПК по этому поводу вообще нет никаких предписаний. Очевидно, в том числе и по этой причине в судебной практике «получили широкое распространение новые, не предусмотренные законом основания для длительных перерывов и отложений. Такие, в частности, как нахождение судей на учебе, в отпусках, отсутствие по болезни» [6, с. 6].

В хозяйственном процессе на этот счет определенные правила имеются. Так, согласно ч.4 ст. 29, ч.4 ст. 176 ХПК председатель суда или его заместитель вправе заменить судью (судей) суда при его длительном отсутствии; о замене судьи (судей) выносится определение; после замены судьи (судей) рассмотрение дела производится сначала. Тем не менее, подобного регулирования явно недостаточно, поскольку, во-первых, оно ничего не говорит о допустимости замены секретаря судебного заседания; во-вторых, замена судьи является правом, а не обязанностью председателя суда (его заместителя), что может привести (при нереализации этого права) к затягиванию процесса; в-третьих, фраза «его длительном отсутствии» имеет достаточно абстрактный и не совсем точный характер (не вполне понятно, о длительном отсутствии судьи в каком месте идет речь – в стране, по месту жительства, по месту работы и т. п.); в-четвертых, не предусмотрена возможность обжалования определения о замене судьи.

В этой связи обращает на себя внимание то, что в Статуте 1588 г. отмеченные выше проблемы, связанные с заменой должностных лиц суда, были вполне успешно решены. Так, начало ст. 4 раздела IV Статута 1588 г. гласило: «Устанаўліваем, каб суддзя, падсудак і пісар самі асабіста, а не праз сваіх намеснікаў суды на сесіях ажыццяўлялі, акрамя таго, калі б хто з іх сам захварэў або таксама свае ўласныя патрэбы меў, або мы, гаспадар, каго-небудзь з іх па справах нашых гаспадарскіх і земскіх або ў пасольстве адаслалі»; и далее в статье подробно описывался механизм замены при возникновении указанных обстоятельств отсутствующего должностного лица на период судебной сессии другим лицом (через выборы последнего шляхтой), а также оговаривалась ответственность члена суда за трехкратную неявку на судебные сессии по неуважительным причинам (лицо лишалось своей должности) [4, с. 62-63].

Полагаем, что аналогичные нормы (адаптированные к современным реалиям) должно содержать и нынешнее процессуальное законодательство. Поэтому ГПК необходимо дополнить следующими правилами: председатель суда или его заместитель производит замену судьи, если судья не сможет исполнять свои служебные обязанности вообще или в течение длительного времени (прекращение полномочий, смерть, болезнь, направление в командировку, нахождение в отпуске, отстранение от должности в связи с возбуждением уголовного дела и т.п.); замена оформляется определением, которое может быть обжаловано (опротестовано); после замены судьи рассмотрение дела начинается с самого начала. Что же касается ХПК, то его ч. 4 ст. 29 необходимо усовершенствовать и привести к редакции только что изложенных нами правил. Кроме того, и в ГПК, и в ХПК необходимо включить указание о том, что нормы о замене судьи распространяются на секретаря судебного заседания, за некоторыми исключениями (их целесообразность продиктована судебной практикой [2]): после замены секретаря рассмотрение дела должно продолжаться, а протокол судебного заседания содержать подпись как первоначального (если это не исключается характером причин его замены), так и последующего секретаря.

Направление судебных повесток по почте является надежным и эффективным способом извещения (вызова) участников судопроизводства. Однако поскольку такой способ сопряжен с очень значительными финансовыми затратами (оплатой услуг почты) [5, с. 9; 6, с. 7], в последнее время суды широко используют недорогой и очень «упрощенный» механизм извещения (вызовов) участников судопроизводства – с помощью СМС-сообщений (такой способ извещений теперь даже прямо предусмотрен ч.2 ст. 143 ГПК), что может привести к злоупотреблениям и другим негативным последствиям [3, с. 182-187]. Полагаем, что в целях решения проблемы будет полезно обратиться в историческому опыту.

В Великом княжестве Литовском в деле обеспечения работы судов большую роль играло такое должностное лицо, как «возны». «Возны» осуществлял в том числе передачу судебных извещений участникам судебных процес-

сов [1, с. 110]. Причем процедура извещения регламентировалась очень подробно. Например, в ст. 17 раздела IV Статута 1588 г., в частности, говорилось: «Таксама хто б супраць каго позвы ўзяў і тымі позвамі вызываць яго хацеў, тады позвы, ад любога ўрада ўзятыя, мае возны з панятымі шляхціцамі яўна ўручаць і выклікаць, можа пры царкве, у судзе, на дарозе і ў кожным месцы, дзе б яго толькі застаць і знайсці мог. А дзе б непасрэдна іх уручыць не мог, тады ў маёнтку таго, ад якога каму шкода прычыняецца, павінен палажыць у двары ў дом або ў вароты ўваткнуць і так жа ў двары, калі б праз вароты ў двор не быў упушчаны, праз плот урадніку або цівуну, або каб там каго ў двары ўбачыў, тую позву паведаміць і аб'явіць, каб аб позве бок даведаўся» [4, с. 69].

Думається, што в штате современных судов тоже было бы целесообразно ввести аналогичную должность: это позволило бы значительно сэкономить на почтовых расходах при одновременном сохранении высоких процессуальных стандартов надлежащего извещения (вызова) заинтересованных лиц, поскольку соответствующее должностное лицо осуществляло бы те же самые функции, что и работники почты.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ

1. Доўнар, Т. І. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі / Т. І. Доўнар. – Мінск : Амалфея, 2007. – 400 с.
2. Нарушение требований, предъявляемых к оформлению протокола судебного заседания, признано существенным нарушением уголовно-процессуального закона [извлеч. из постановления президиума Минск. гор. суда] // Судовы веснік. – 2013. – №2. – С. 47.
3. Скобелев, В. П. Некоторые вопросы использования информационных технологий в судопроизводстве по гражданским и экономическим делам / В. П. Скобелев // Актуальные вопросы развития правовой информатизации в условиях формирования информационного общества: сб. науч. ст. / Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь; под общ. ред. Е.И. Коваленко. – Минск: Нац. центр правовой информ. Респ. Беларусь, 2017. – С. 176-187.
4. Статут Вялікага княства Літоўскага 1588 года / пер. на бел. А.С. Шагун. – Минск : Беларусь, 2002. – 207 с.
5. Судебная реформа в действии // Судовы веснік. – 2014. – №3. – С. 3-12.
6. Сукало, В. Пути совершенствования судебной системы Республики Беларусь / В. Сукало // Судовы веснік. – 2014. – №1. – С. 5-10.

ЗАРАДЖЭННЕ ІНСТЫТУТА МІЖНАРОДНАЙ ПРАВАВОЙ ДАПАМОГІ ПА КРЫМІНАЛЬНЫХ СПРАВАХ У НАЦЫЯНАЛЬНЫМ ЗАКАНАДАЎСТВЕ НА ЗЕМЛЯХ БЕЛАРУСІ

В. І. Самарын

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, г. Мінск, Беларусь

Аналізуецца зараджэнне і развіццё заканадаўства аб міжнароднай прававой дапамозе па крымінальных справах у Беларусі. Вызначана, што асноўнае развіццё інстытута на беларускіх землях пачалося ў XIX ст. Інстытут трансфармуецца ў нацыянальнае заканадаўства, што спрыяе яго прымяненню на аснове прынцыпу ўзаемнасці.

ЗАРОЖДЕНИЕ ИНСТИТУТА МЕЖДУНАРОДНОЙ ПРАВОВОЙ ПОМОЩИ ПО УГОЛОВНЫМ ДЕЛАМ В НАЦИОНАЛЬНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ НА ЗЕМЛЯХ БЕЛАРУСИ

В. И. Самарин

Белорусский государственный университет, г. Минск, Беларусь

Анализируется зарождение и развитие законодательства о международной правовой помощи по уголовным делам в Беларуси. Установлено, что основное развитие института на белорусских землях началось в XIX в. Институт трансформируется в национальное законодательство, что способствует его применению на основе принципа взаимности.

FORMATION OF THE INSTITUTION OF INTERNATIONAL LEGAL ASSISTANCE IN CRIMINAL MATTERS IN THE NATIONAL LEGISLATION WITHIN THE LANDS OF BELARUS

V. I. Samarin

The Belarusian State University, Minsk, the Republic of Belarus

The origin and the development of legislation on international legal assistance in criminal matters in Belarus are analyzed. It is revealed that the main development of this legal institute within the Belarusian lands began in the XIX century. The institute is being transformed into national legislation, which facilitates its application on the basis of the principle of reciprocity.

Гістарычна інстытут міжнароднай прававой дапамогі з'явіўся з узнікненнем першых дзяржаў, бо дзяржавы заканамерна сутыкаліся з праблемай абмежаванасці іх юрысдыкцыі тэрыторыяй. Найбольш старажытным большасць навукоўцаў прызнаюць інстытут выдачы [3, с. 210].

Прававыя асновы выдачы пачалі фармавацца яшчэ ў Старажытным свеце, калі выдачы на аснове дамоўленасцей падвяргаліся асобы, што пакінулі зямлю егіпецкага фараона Рамсеса II [5, с. 325] і рабы-ўцекачы з грэчаскіх гарадоў-дзяржаў [3, с. 210].

З развіццём дзяржаўнасці і ўдасканаленнем міждзяржаўных адносін зарадзіліся і трансфармаваліся асобныя віды міжнароднай прававой дапамогі па крымінальных справах і на беларускіх землях.

У дагаворных граматах княстваў, якія існавалі на тэрыторыі Беларусі, з сумежнымі дзяржавамі выяўляюцца зародкі асноўных відаў і прынцыпаў міжнароднай прававой дапамогі па крымінальных справах. Пытанні аказання прававой дапамогі вырашаліся па волі манарха. У нацыянальным праве было ўрэгулявана толькі пытанне ўнутрыдзяржаўнай выдачы залежных людзей-ўцекачоў. Упершыню аб выдачы халопаў-ўцекачоў гаварылася ў Мірнай дамовы 1323 г. вялікага князя Гедыміна з Ордэнам, дацкім намеснікам Рэвельскай зямлі, япіскапамі і Рыгай: *“Калі бяжыць халоп з адной краіны ў іншую, то варта выдаць яго, калі трэба будзе”* [2, с. 46]. Ва ўнутраным заканадаўстве Вялікага Княства Літоўскага згадвалася аб выдачы збеглай чэлядзі (напрыклад, артыкул 38 раздзела III Статута 1588 г.). Хоць халопы і чэлядзь у большай сваёй частцы ў дадзены перыяд лічыліся аб’ектам, а не суб’ектам права, але іх уцёкі падобны з проціпраўнай дзеяй. Выдача ж абвінавачаных і асуджаных адбывалася толькі па двухбаковай дамоўленасці суверэнаў. Пры гэтым яшчэ Статут 1566 г. (р. IV, арт.) дапускаў выкарыстанне дапамогі замежнага адваката (*прокуратора*): *“а вѣдже кому идетъ о горло о честь, въ таковой речи можетъ собѣ прокуратора чужоземца и неосѣлого мѣти и отъ себе установити”*.

У Гандлёвым дагаворы Полацка з Рыгай 1405 г. пісалася, што *“аже полочанин извинитъся оу Ризе, ино его послати оу Польшескъ и тамо его свои и казнятъ по свое и правде”* [2, с. 52]. Дадзеную норму можна аднесці да зараджэння перадачы крымінальнага пераследу як віду міжнароднай прававой дапамогі па крымінальных справах.

У XVIII ст. беларускія землі ўваходзяць у склад Расійскай імперыі і ў гэты перыяд Расія пачынае актыўна заключаць двухбаковыя міжнародныя дагаворы аб выдачы. Першапачаткова яны ахоплівалі выдачу палітычных злачынцаў і ваенных дэзертыраў, а таксама рэгулявалі некаторыя іншыя пытанні міжнароднай прававой дапамогі па крымінальных справах (напрыклад, перадачу рэчаў). Але ўжо з сярэдзіны XIX ст. фарміруецца прынцып нявыдачы палітычных злачынцаў і ў дагаворах гаварыцца аб выдачы асоб за здзяйсненне агульнакрымінальных злачынстваў. З’яўляюцца нормы аб выдачы ва ўнутраным заканадаўстве Расіі (арт. 13 Крымінальнага збору 1903 г., Закон Расійскай імперыі “Аб выдачы злачынцаў па патрабаванням замежных дзяржаў” 1911 г.).

Пасля ўваходжання Беларусі ў склад Саюза ССР міжнароднае супрацоўніцтва згортваецца. Хаця ў Заходняй Беларусі дзейнічаў польскі КПК 1928 г., у якім меўся раздзел VI “Выдача злачынцаў” [6, с. 435]. З 1922 г.

заканадаўства Беларусі вызначалася саюзным заканадаўствам, але і на саюзным узроўні заканадаўства ў сферы, якая даследуецца, не развівалася, не заключаліся міжнародныя дагаворы аб аказанні прававой дапамогі па крымінальных справах.

У 1945 г. Беларуска-Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка становіцца адной з краін-заснавальніц ААН і ўдзельнікам шэрагу міжнародных дагавораў, якія ўключаюць палажэнні аб міжнароднай прававой дапамозе па крымінальных справах (напрыклад, Канвенцыя ААН аб барацьбе супраць незаконнага абароту наркатычных сродкаў і псіхатропных рэчываў 1988 г.). З сярэдзіны 1950-х гадоў СССР пачынае заключаць дагаворы аб прававой дапамозе і прававых адносінах. Як адзначаюць даследчыкі, пытанні выдачы сталі разглядацца ў савецкім заканадаўстве толькі з 1957 г. пасля заключэння шэрагу міжнародных дагавораў [1, с. 143]. Менавіта ў міжнародных дагаворах XX ст. пачала набываць сучасныя рысы перадача крымінальнага пераследу [4, с. 36], а напрыканцы стагоддзя з'явіліся і нормы аб перадачы асуджанага для адбывання пакарання ў дзяржаве яго грамадзянства.

Беларусь, аднавіўшы незалежнасць, самастойна выступае пры аказанні міжнароднай прававой дапамогі. Зыходзячы з таго, што міжнародная прававая дапамога мае на ўвазе ўдзел дзяржаўных органаў дзвюх і больш дзяржаў, першачарговае значэнне мае міжнародны ўзровень яе прававога рэгулявання. Нягледзячы на магчымасць аказання міжнароднай прававой дапамогі па крымінальных справах на аснове прынцыпу ўзаемнасці, міжнародна-прававое рэгуляванне з'яўляецца асновай эфектыўнага двухбаковага ўзаемадзеяння органаў Рэспублікі Беларусь, якія вядуць крымінальны працэс, з установамі юстыцыі замежных дзяржаў.

З 2004 г. дзейнічае Закон Рэспублікі Беларусь “Аб міжнароднай прававой дапамозе па крымінальных справах”, у якім дадзена азначэнне паняццям “міжнародная прававая дапамога па крымінальных справах” і “прынцып узаемнасці”, згадваюцца пытанні мовы зносін і выдаткаў, звязаных з аказаннем дапамогі. Закон прызнаў органамі, кампетэнтнымі прымаць у Рэспубліцы Беларусь рашэнні па пытаннях аказання міжнароднай прававой дапамогі па крымінальных справах на аснове прынцыпу ўзаемнасці, Генеральную пракуратуру Рэспублікі Беларусь і Вярхоўны Суд Рэспублікі Беларусь, а таксама выразна ўстанавіў, што “*міжнародная прававая дапамога па крымінальных справах аказваецца ў парадку, устаноўленым КПК Рэспублікі Беларусь і самім законам*” (арт. 3). У КПК Беларусі ў 2008 г. з'явіўся новы раздзел XV “Міжнародная прававая дапамога па крымінальных справах на аснове прынцыпу ўзаемнасці”. Упершыню ў органаў Рэспублікі Беларусь, якія вядуць крымінальны працэс, з'явіўся нацыянальны інструмент, на які яны могуць спасылацца ў сваіх рашэннях.

Такім чынам, можна адзначыць, што міжнародная прававая дапамога па крымінальных справах як прававы інстытут фарміравалася на працягу стагоддзяў. Яе асноўнае развіццё на беларускіх землях пачалося ў XIX ст., калі заключалася мноства адпаведных міжнародных дагавораў. У сучасны

момант гэты інстытут трансфармуецца і імплементаецца ў нацыянальнае заканадаўства, што спрыяе яго ўжыванню і ў адсутнасць міжнароднага дагавора на аснове прынцыпу ўзаемнасці.

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. Волженкина, В. М. Выдача в российском уголовном процессе / В.М. Волженкина. – М.: ООО Изд-во «Юрлитинформ», 2002. – 332 с.
2. Дагаворы і граматы як крыніцы беларускага феадальнага права: Дапаможнік / Я. Юхо, А. Абрамовіч, Т. Доўнар, У. Сатолін. – Мінск: БДУ, 2000. – 127 с.
3. Лукашук, И. И. Международное уголовное право: учеб. / И.И. Лукашук, А.В. Наумов. – М: Спарк, 1999. – 286 с.
4. Самарин, В.И. Международная правовая помощь по уголовным делам: уголовно-процессуальный аспект // А.А. Данилевич, В.И. Самарин. – Минск: БГУ, 2009. – 127 с.
5. Тураев, Б. А. История Древнего Востока / Б.А. Тураев. – Минск: Харвест, 2002. – 752 с.
6. Kodeks postępowania karnego. T. II: Komentarz do art. 425-673 KPK / J. Grajewski, L.K. Paprzycki, M. Płachta. – Kraków: Zakamycze, 2003. – 814 s.

РЭГУЛЯВАННЕ ПРАЦЭСУАЛЬНЫХ АДНОСІН СТУТУТАМ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА 1588 ГОДА

А. А. Міхневіч

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, г. Мінск, Беларусь

У артыкуле разглядаюцца пытанні рэгламентацыі судова-працэсуальных адносін у Статуце 1588 г. Гаворыцца аб суб'ектах працэсуальных адносін, сістэме доказаў, значэнні інстытута адвакатуры і возных і інш. Адзначана, што нягледзячы на ўдасканаленне, нормы Статута не ў поўнай меры ахоплівалі праваадносінны ў сферы суда і працэса.

РЕГЛАМЕНТАЦИЯ СУДЕБНО-ПРОЦЕССУАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ СТАТУТОМ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО 1588 ГОДА

А. А. Михневич

Белорусский государственный университет, г. Минск, Беларусь

В статье рассматриваются вопросы регламентации судебного-процессуальных отношений в Статуте 1588 г. Говорится о субъектах процессуальных отношений, системе доказательств, значении института адвокатуры и возных и др. Отмечено, что несмотря на усовершенствование, нормы Статута не в полной мере охватывали правоотношения в сфере суда и процесса.

REGULATION OF JUDICIAL AND PROCEDURAL RELATIONS BY STATUTE OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA 1588

A. A. Mihnevich

The Belarusian State University, Minsk, the Republic of Belarus

The article deals with the questions of regulation of judicial relations in the Statute 1588. The author refers to subjects of judicial procedures, evidence, a significance of the legal professions (advocate, wazny and others). It's noted that despite the improvement, the rules of the Statute didn't not fully encompass the legal relations in the sphere of the court and process.

Судова-працэсуальныя адносінны, якія ў Вялікім Княстве Літоўскім, доўгі час рэгламентаваліся звычай, паступова ўдасканалюцца. На працягу XV–XVI стст. адбываецца больш значная заканадаўчая рэгламентацыя судовага працэсу і ўстанаўленне яго аднастайнасці. Самыя значныя змены ў судова-працэсуальных адносіннах адбыліся падчас судовай рэформы XVI ст., калі былі прыняты сістэматызаваныя зводны законы дзяржавы – Статуты 1529, 1566,

1588 г. Г. В. Дземчанка адзначае, што кожная старонка Статутаў даказвае «глубину и могущество христианского влияния, которое после вековой борьбы со старыми предрассудками и идеями, получило, наконец, возможность хотя отчасти внести свой дух в законодательство и преобразовать по своему усмотрению некоторые существенные институты права» [1, с.154]. Асабліва ўдасканаліў судова-працэсуальныя адносіны Статут 1588 г., які не толькі быў надрукаваны ў тышаграфіі адразу пасля яго прыняцця на беларускай мове, але і абвясціў беларускую мову афіцыйнай мовай судаводства (р. IV, арт. 1). Менавіта ў ім выразна праявілася тэндэнцыя фарміравання працэсуальнай галіны права. Аднак патрэбна адзначыць, што працэсуальныя нормы Статута далёка не поўнаасцю ахоплівалі неабходныя праваадносіны ў сферы суда і працэса. Акрамя таго, нягледзячы на абвясчэнне гэтым законам самых прагрэсіўных прававых прынцыпаў (законнасці, прэзюмпцыі невінаватасці, індывідуалізацыі адказнасці і інш.), нельга не звярнуць увагу на іх дэкларатыўнасць. Так, абвясціўшы прынцып прэзюмпцыі невінаватасці, закон надае вялікае значэнне асабістаму прызнанню злчынцы і лічыць яго важкім доказам віны, прычым дасягаецца яно рознымі сродкамі, у тым ліку і катаваннем.

У прадмове да Статута Леў Сапега адзначыў, што суд і інстытут пакарання ўстаноўлены Богам, аднак пры гэтым Бог даў чалавеку розум і таму суддзі ў сваёй дзейнасці павінны прытрымлівацца святой праўды і справядлівасці, а таксама клапаціцца, каб пакаранне, як адзначана было і ў многіх артыкулах Статута, спасцігла злчынцу дзеля «покою посполитого», «абы небезпечность не множилась», «абы злосьць ся в паньствах наших христианских не множила» (р. I, арт. 25; р. IV, арт. 32, 62, 105; р. XI, арт. 14; р. XIV, арт. 29).

Судаводства заставалася амаль аднолькавым адносна грамадзянскіх і крымінальных спраў. Як і ў ранейшы перыяд, судовая справа ўзбуджалася часцей за ўсё па заяве зацікаўленага боку. Аднак закон прадпісвае, што незалежна ад заяў (позваў) пацярпелых і іх блізкіх службоўцы мясцовай адміністрацыі павінны прымаць усе неабходныя меры па пошуку і пакаранню правапарушальнікаў у выпадку здзяйснення цяжкіх злчынстваў (дзяржаўнай здрады, забойстваў, разбою, падпалаў і г. д.). Прад'яўляліся значныя патрабаванні і адносна афармлення павестак у суд. Так, у позве (іску ці абвінавачванні) павінны былі пазначацца канкрэтныя прэтэнзіі, іх абгрунтаванне і належныя доказы. Пацярпеўшы па агульнаму правілу, адносна якой шкоду плаціць той, хто адказвае за «крыўду», разам са скаргай падаваў у суд «реестр шкодаў», дзе пералічваў свае страты і іх памер. Менавіта ў артыкулах Статута мы бачым палажэнні, якія вызначаюць цану розных рэчаў (р. IX, арт. 29; р. X, арт. 2, 8, 9, 11 – 16 і інш.). Гэта азначае, што памер кампенсацыі за шкоду вызначаўся судом у кожным канкрэтным выпадку, аднак па рэгламентаванай законам таксе, або ў адпаведнасці з рыначным коштам прадмету – колькі за яго «было дано торгуючы». Памер шкоды павінен быў даказвацца істцом (р. IX, арт. 59 і інш.). Змест пазвы заносіўся ў судовыя кнігі, а копіі завяраліся пячаткай і подпісам судовага пісара, пасля чаго ўручаліся возным супрацьлегламу боку, прычым закон патрабаваў зрабіць гэта за чатыры тыдні да пачатку судовага пасяджэння.

Патрэбна адзначыць, што ў XVI ст. не толькі заканадаўча быў аформлены інстытут возных (следчых і выканаўцаў), але і значэнне яго пастаянна павялічвалася [3, с. 126]. Папярэдняе следства праводзілі суддзі гродскага суда (“вряд гродскі”) або возны (р. IX, арт.61-65 і інш.). Па Статуту 1588 г. возны праводзіў агляд месца злачынства, выяўленне яго слядоў і розных матэрыяльных доказаў злачынства, апытанне бакоў і сведкаў і інш. Ён таксама спаганяў крымінальныя штрафы, канфіскоўваў маёмасць, арыштоўваў злачынцаў і выконваў іншыя дзеянні. У абавязак вознага адносна грамадзянскіх спраў уваходзіла: вызначэнне памераў прычыненай незаконнымі дзеяннямі шкоды, засведчанне ўвядзення ў валоданне маёмасцю, у тым ліку зямлёй і маёнткамі, пошук збеглых людзей і шмат іншае. У выпадку неабходнасці ён асабіста дастаўляў у суд адказчыкаў, сведкаў і іншых асоб [3, с. 111]. Адносна сваіх дзеянняў возны павінен быў складаць пісьмовыя рэляцыі, якія ўносіліся ў судовыя кнігі і служылі важкім доказам у судзе. У абавязак вознага ўваходзіла таксама ўручэнне судовых павесткаў удзельнікам судавага працэсу і інш. (р.IV, арт.8, 9).

Суб’екты судавага працэсу мелі неаднолькавыя правы і перш за ўсё гэта залежала ад класавай і сааслоўнай прыналежнасці чалавека, а часам і ад яго службовага стану. Замест залежных людзей выступалі ў судах іх уладальнікі-феодалы, або часам і адвакаты (р. IV, арт. 102). Бакі ў судовым працэсе карысталіся даволі шырокімі правамі, якія давалі ім магчымасць актыўна ўплываць на ход працэсу. Яны маглі самастойна весці справу, заяўляць розныя хадайніцтвы, або наймаць сабе адваката. Статут 1588 г. даволі дакладна рэгламентаваў дзейнасць адвакатаў, якімі ў першую чаргу станавіліся ранейшыя дзякі, пісары, службоўцы і прыяцелі. Менавіта старажытная дзейнасць дзякоў як пісьменных людзей прывяла да таго, што гэтае слова стала сінонімам слоў «пісар», «сакратар», «справаводца» [3, с. 117]. Статут вызначаў правы, абавязкі адвакатаў і іх асабістую адказнасць (р. IV, арт. 56-61 і інш.). За нядбайнае вядзенне справы адвакат караўся турэмным зняволеннем, або і смяротным пакараннем (р. IV, арт. 59). Закон патрабаваў, каб адвакат бясплатна абараняў тых людзей, хто не мог заплаціць за адвакацкія паслугі (удовы, сіроты, бедныя людзі). Тыя, хто адмаўляўся ад іх абароны, або замаруджаваў справы, пазбаўляўся пасады.

Статут замацоўваў прынцып няроўназначнасці доказаў і лічыў асноўнымі доказамі: прызнанне бакоў і іх тлумачэнні, паказанні сведак, прысягу, рэчавыя і пісьмовыя доказы, рэляцыі возных, вывады і тлумачэнні экспертаў. Усе доказы закон падзяляў на «зупольныя» (дастатковыя, поўныя) і «незупольныя» (няпоўныя, недастатковыя). Больш важкімі прызнаваліся рэчавыя доказы. Пісьмовыя доказы лічыліся больш значнымі чым паказанні сведак, якія ў сваю чаргу былі больш важкімі за прынясенне прысягі (“роты”). У гэты час пісьмовыя і рэчавыя доказы, а таксама паказанні сведак пачынаюць лічыцца «найпэўнейшымі» і «найгрунтоўнейшымі» [3, с. 103]. Тлумачэнні істца або адказчыка, падмацаваныя асабістай прысягай і прысягай сведак, займалі адно з цэнтральных месцаў у сістэме судовых доказаў. Адмова прысягаць ці няяўка ў прызначаны для прысягі тэрмін (плюс тры дні)

прымалася судом як дастатковы доказ (р. IV, арт. 71, 72, 77). Дастатковым і поўным доказам, а таксама падставай для прыняцця рашэння было прызнанне адказчыкам іска (або падсудным – абвінавачвання).

Па грамадзянскіх справах важкімі доказамі лічыліся: пісьмовыя акты і паказанні сведак, якія прадстаўляліся бакамі; прысяга істца; зроблены судом асабісты агляд маёмасці і інш.; а таксама так званыя акты допыту сведак (р. IV, арт. 77). Увогуле пытанне пісьмовых доказаў Статут 1588 г. рэгламентуе даволі дакладна (р. IV, арт. 77, 82, , р. VIII, арт. 7).

Паступова прагрэсіўнай з'явай у судовым працэсе становіцца судовая экспертыза. Навукоўцы пазначаюць, што ў XVI ст. яна стала звычайнай справай і выкарыстоўваліся ў якасці доказаў не толькі медыцынская, але графалагічная і іншыя экспертызы [3, с. 106]. У якасці экспертаў выступалі ці самі суддзі, ці спецыялісты ў той ці іншай галіне ведаў або рамяства.

У XVI ст. выразна назіраецца тэндэнцыя зараджэння новай тэорыі – свабоднай ацэнкі доказаў на падставе лагічнай упэўненасці суддзяў са спалучэннем фармальнага доказаў. Суд пачынае шукаць матэрыяльную ісціну на падставе логікі [4, с. 150]. Развіваецца фармалізаванасць працэсу. Судовыя рашэнні (дэкрэты, выракі) выносяцца, як правіла, большасцю галасоў і афармляюцца ў пісьмовай форме, прычым па даволі дакладна вызначанай форме [3, с. 108]. Пісар абавязваецца рэгістраваць пастановы суда ў судовых кнігах. Ён жа выпісвае копіі пастаноў. Усе судовыя дакументы (заявы, выпіскі, выканаўчыя лісты і г. д.) замацоўваюцца судовай пячаткай.

Статут спрабуе ўвесці ў межы закона і ўсё тое, што тычылася выканання судовых рашэнняў. Як правіла, прыводзіў у выкананне судовае рашэнне той бок, што выйграў справу. Пры неабходнасці ён мог звярнуцца (за адпаведную ўзнагароду) да судовых выканаўцаў. Выкананне смяротнай кары, турэмнага зняволення, цялесных пакаранняў ускладналася, як правіла, на гродскі суд. Пры гэтым хоць закон і дэкларуе непазбежнасць пакарання, аднак у рэальным жыцці буйных феодалаў цяжка было прыцягнуць да адказнасці.

Увогуле Статут 1588 г. быў законам феадальнага перыяду, таму дэклараванне законам прагрэсіўных ідэй і прынцыпаў часта ўступала ў супярэчнасць з рэчаіснасцю. У цэлым жа судова-працэсуальныя адносіны ў ім былі значна развіты ў параўнанні з папярэднім заканадаўствам.

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. Демченко Г.В. Наказание по Литовскому Статуту в трех его редакциях / Г.В.Демченко. – Киев, 1894. – Ч.1. – 273 с.
2. Статут Вялікага княства Літоўскага 1588: Тэксты. Давед. Камент. / Беларус. Сав. Энцыкл.; Рэдкал.: І.П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелСЭ, 1989. – 573 с.
3. Доўнар Ю. П. Судовая рэформа XVI ст. у Вялікім княстве Літоўскім / Ю.П. Доўнар. – Мінск: БДУ, 2007. – 175 с.
4. Доўнар, Т.І. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі / Т.І. Доўнар. – Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2014. – 416 с.

О ПАМЯТНИКАХ КОНСТИТУЦИИ РЕЧИ ПОСПОЛИТОЙ 3 МАЯ 1791 г.

И. Г. Скороход

*Белорусский государственный экономический университет,
г. Минск, Беларусь*

Статья посвящена малоизвестным фактам о памятниках Конституции Речи Посполитой 3 мая 1791 г., которые устанавливались в конце XVIII ст. на белорусских землях.

АБ ПМНІКАХ КАНСТЫТУЦЫІ РЭЧЫ ПАСПАЛІТАЙ 3 МАЯ 1791 ГОДА

I. G. Skorohod

Беларускі дзяржаўны эканамічны ўніверсітэт, г. Мінск, Беларусь

Артыкул прысвечаны малавядомым фактам пра помнікі Канстытуцыі Рэчы Паспалітай 3 мая 1791 г., якія ўсталёўваліся ў канцы XVIII стагоддзя на беларускіх землях.

MONUMENTS OF THE CONSTITUTION SPEECHES OF THE POPULATION ON MAY 3, 1791

I.G. Skorohod

Belarusian State Economic University, Minsk, Belarus

The article is devoted to little-known facts about the monuments of the Constitution of the Polish-Lithuanian Commonwealth on May 3, 1791, which were established at the end of the 18th century on Belarusian lands.

Традиция устанавливать памятники в виде мемориальных колонн в честь великих побед и значимых событий зародилась в Древнем Риме, откуда распространились на весь мир.

Мы легко узнаем 38-метровую колонну, установленную на проспекте Независимости города Минска в честь победы над нацисткой Германией в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг., колонну перед входом в Белорусский государственный музей истории Великой Отечественной войны на проспекте Победителей в Минске, колонну «Беларусь партизанская» на въезде в Минск по Партизанскому проспекту, памятник-часовню героям Отечественной войны 1812 г. в Полоцке, а также ряд других подобных мемориальных объектов.

А вот сможете ли вы назвать памятники, место, где они расположены, возведенные в честь конституций?

Оказывается, в мире есть такие памятники. Например, памятник Конституции Испании 1812 г. на площади Конституции в Кадисе (Андалусия), колонна Конституции Баварии 1818 г. в Гайбахе, памятник первой Конституции РСФСР 1918 г. в г. Вольске Саратовской области, фешенебельный монумент Конституции Туркменистана 1992 г. на площади Арчабиль в Ашхабаде и др.

Однако малоизвестным является тот факт, что Республика Беларусь является, пожалуй, одним государством в мире, на территории которого в настоящее время находится двенадцать памятников, построенных в честь принятия Конституции. Все они были установлены в своих владениях прогрессивными литовскими шляхтичами и магнатами в виде колонн по случаю принятия Конституции Речи Посполитой 3 мая 1791 г. Вероятно, таких памятников было воздвигнуто значительно больше, так как до наших дней, в том или ином виде, сохранилось двенадцать. Вот их месторасположение: Антополь (Дрогичинский район); Бездеж (Дрогичинский район); Глубокое (Глубокский район); Жирмуны (Лидский район); Леонполь (Миорский район); Могилевцы (Пружанский район); Новоельня (Дятловский район); Пески (Мостовский район); Петриков (Петриковский район); Поланск (Пружанский район); Фащевка (Шкловский район); Шнипки (Щучинский район).

Возводились такие памятники в виде круглой или прямоугольной колонны по проекту литовского шляхтича Яна-Никодима Лопатинского (1747–1810). Недалеко от д. Леонполь (территория Миорского района Витебской области), близ границы, проходящей после первого раздела Речи Посполитой (1772 г.) и разделившей владения Лопатинских между двумя государствами (Речью Посполитой и Российской империей), на берегу Двины он установил колонну в честь Конституции Речи Посполитой 3 мая 1791 г. Цель установки памятника Лопатинский объяснял в своем письме от 22 августа 1791 г.: «Задумал я увековечить здесь, на границе Речи Посполитой, перед лицом нашего грозного врага, великое дело Конституции 3 мая, в котором есть и моя частица. С этой целью приказал я выстроить большой столб по моему эскизу на открытом месте, почти над самой Двиной, чтобы он был издалека виден нашим несчастливым братьям за кордоном и укреплял их сердца надеждой» [1, с. 132].

Тот факт, что именно на белорусских землях без указания из Варшавы, не за государственный счет массово устанавливались памятники Конституции 3 мая 1791 г. по инициативе и за счет подданных Великого княжества Литовского, говорит о народном характере Конституции. Это был акт белорусской государственности, созданный, в том числе и белорусами, и для белорусов, несмотря на то, что принимался в Варшаве на польском языке. Конституция была подписана пятью представителями Великого княжества Литовского во главе с руководителем Конфедерации ВКЛ в Сейме князем Казимиром Сапегой. В дальнейшем Конституция была одобрена на заседаниях 27 сеймиков ВКЛ из 34. Поэтому нельзя считать Конституцию 1791 г. элементом только польской истории – это и наша конституционная история. Иначе, зачем было тратиться и возводить памятники закону другого государства. К слову на тер-

ритории Польши в г. Люблин только через 190 лет в 1981 г. был установлен памятник в честь Конституции Речи Посполитой 1791 г.

Таким образом, позволим себе не согласиться с утверждениями ряда исследователей из Беларуси и Польши, что Конституция 3 мая 1791 г. была дарованной Великому княжеству Литовскому, а не народной, белорусской.

Да, смелые прогрессивные положения Конституции 1791 г. (свобода слова, гласность в деятельности судов, разделение властей, установление конституционной монархии, ликвидация феодального права и др.) не успели вжиться в реальную ткань общественных отношений, поскольку она утратила силу в 1793 г. Некоторые исследователи называют ее «декларацией о намерениях», а не реальным правовым актом. Однако не вина, а беда тех людей, возлагавших большие надежды на Конституцию 3 мая в сохранении Речи Посполитой и ставивших памятники в ее честь, что не смогли удержать государство от разрушающей его шляхетской демократии, неограниченных вольностей магнатов и крупноземельной шляхты. Этим и воспользовались соседние государства, разделившие между собой Речь Посполитую за три раза в течение 23 лет.

Вместе с тем это не умаляет роли и значения Конституции Речи Посполитой 3 мая 1791 г. не только в конституционной истории Беларуси, но и в мировой, и европейской истории, поскольку она считается второй Конституцией в мире после Конституции США 1787 г. и первой Конституцией в Европе. Подтверждением тому являются памятники в ее честь, установленные в свое время на белорусских землях.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ

1. Hedemann O. *Historja powiatu brasławskiego*. – Wilno : Nakładem Sejmiku Brasławskiego, 1930. – 399 s.

ПРОИСХОЖДЕНИЕ И ЗНАЧЕНИЕ ИНОСТРАННЫХ ТЕРМИНОВ В ТЕКСТЕ СТАТУТА ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО 1588 ГОДА

О. Ю. Ширинский

Белорусский государственный университет, г. Минск, Беларусь

Рассмотрены иностранные заимствования старобелорусского языка – государственного языка Великого княжества Литовского, которые использовались при составлении текста Статута 1588 года. Изучение опыта наших предков способствует разработке современной юридической лексики белорусского языка и становлению собственной правовой школы.

ПАХОДЖАННЕ І ЗНАЧЭННЕ ЗАМЕЖНЫХ ТЭРМІНАЎ У ТЭКСЦЕ СТАТУТА ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА 1588 ГОДА

А. Ю. Шырынскі

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, г. Мінск, Беларусь

Разгледжаны замежныя запазычанні старабеларускай мовы – дзяржаўнай мовы Вялікага княства Літоўскага, якія выкарыстоўваліся пры складанні тэксту Статута 1588 года. Вывучэнне вопыту нашых продкаў спрыяе распрацоўцы сучаснай юрыдычнай лексікі беларускай мовы і станаўленню ўласнай прававой школы.

ORIGIN AND SIGNIFICATION OF FOREIGN TERMS IN THE TEXT OF THE STATUTE OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA OF THE YEAR 1588

O. J. Schirinsky

The Belarusian State University, Minsk, the Republic of Belarus

The paper considers foreign borrowings of the Old Belarusian language – the state language of the Grand Duchy of Lithuania, which were used in compiling the text of the 1588 Statute. The study of the experience of our ancestors contributes to the development of modern legal vocabulary of the Belarusian language and the formation of its own legal school.

Изучение текста Статута ВКЛ интересно как с правовой точки зрения, так и с точки зрения изучения старобелорусского языка. Наличие большого количества иностранных терминов свидетельствуют о значительном внешнем влиянии на политическую систему ВКЛ того времени. Великое княжество Литов-

ское в XVI-XIV вв. развивалось в соответствии с общеевропейскими тенденциями и являлось интегрированной частью единого правового, экономическо-го и культурного пространства Европы. Эпоха Просвещения и Реформации своим могучим дыханием охватило и территорию Центральной и Восточной Европы. После застоя Средневековья стремительно развивались наука, техника, искусство и право. Трансфер технологий и философско-правовых учений из наиболее развитых европейских стран был поставлен на поток со времен Франциска Скорины. Естественно это отразилось на всех аспектах жизни населения ВКЛ, в том числе на язык. Даже такие «исконно» белорусские слова как фарба, пэнзель, дах, цукар, цігель и кірмаш имеют немецкое происхождение.

Большое количество заимствований позволяет оценить степень влияния иностранного элемента на правовую систему ВКЛ. Системно заимствования можно классифицировать по отраслям права следующим образом:

Государственное право и порядок управления

Общепотребительные термины: Артикул (от нем. – Artikel): статья закона; бурмистр (от нем. – Bürgermeister): избранный гражданами руководитель; вальный (от нем. - Wahl): выборный; войт (от нем. – Voigt): городской голова; каньцлярея (от нем. - Kanzlei): канцелярия; кглейт (от нем. - Geleit): право проезда, прохода; лимитацыя (от нем. - Limitation): ограничение; маестат (от нем. - Maestät): Его Величество, особа короля; привильей (от нем. - Privileg): дарованное право, преимущество; рада (от нем. - Rat): совет; райстер (от нем. – Register, Raster): регистр.

Специальные термины: дыггнитарство (от нем. - Dignition): рыцарское (шляхетское) достоинство; експэктатыв (от лат. - expectation): право требования; з мушенья (от нем. müssen): долженствовать, действовать вынужденно; подькоморый, коморьникъ (от нем. Kammer): судебная палата; прокуратор (от нем. – Prokurist): уполномоченное лицо для ведения дел; здесь: для защиты слабых; шафовати (от нем. - (aus)schöpfen): использовать, здесь: пользоваться имуществом.

Уголовное право

Заморьдованье, мордер (от нем. – Mord, Mörder): убийство, убийца; зүфалства (от нем. – Zufall): случай, здесь: действовать непреднамеренно; иньстыкгатор (от нем. - Investigator): следователь; кгвалт (от нем. - Gewalt): акт насилия; мыньце (от нем. - Münze): монета; фальшованье (от нем. - Fälschung): подделка; фолдровати (от нем. - foltern): пытать; шкрутыниумъ (от англ. - scrutiny): расследование.

Гражданское право

Апелевать (от нем. – appellieren): подавать жалобу; екзекуторъ (от нем. – Executor): исполнитель; квитовать (от нем. – quittiren): выдавать расчетный документ; кгрунът (от нем. – Grund(stück)): земельный участок; мальженьство (от фр. – mal): больной, дурной; здесь: сожительство; пеня (от нем. – Pon): штраф за каждый день просрочки; рахунак (от нем. – Rechnung): счет; тестаментъ (от нем. – Testament): завещание; фолькга (от нем. – (Rechts)folge): по-

следствия (правовые); шацунюк (от нем. – Schatz): сокровище, драгоценности; шкода (от нем. – Schaden): вред; шынок (от нем. – (Aus)schank): продажа вина в розлив; ярмарка (от нем. – Jahrmarkt): ежегодная распродажа на главной торговой площади города.

Военное право

Шыхованье (от нем. – schleichen): втираться в доверие, предавать; гелм (от нем. – Helm): шлем; гетьман (от нем. – Hauptmann): командир; каштелян (от лат. – castell): крепость; здесь: командир крепости.

В составлении текста Статута 1588 года, несомненно, принимали участие европейские юристы, которые оставили свой след, используя немецкие и латинские термины. Римское и немецкое право широко использовались на территории ВКЛ в XVI веке. Основой служили труды *Варфоломея Гроицкого* и *Павла Щербича*, переведших с латинского и немецкого на польский язык *Speculum Saxonum* (Саксонское зеркало) и *Jus municipale* (право городского самоуправления – Магдебургское право). Совместными усилиями был создан один из лучших сводов законов Европы позднего Средневековья – памятник белорусской правовой школы и белорусского языка.

РАЗВИТИЕ СУДЕБНО-ПРОЦЕССУАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ В XVI СТ.

А. И. Голубева

Белорусский государственный университет, г. Минск, Беларусь

Рассмотрены некоторые принципы процессуального права, порядок участия в процессе соучастников и третьих лиц, некоторые вопросы подсудности дел. Отмечено, что по своей теоретической разработке процессуальное право XVI ст. было высоко развитым и регулировало все основные процессуальные действия суда и других участников процесса.

РАЗВІЦЦЁ СУДОВА-ПРАЦЭСУАЛЬНЫХ АДНОСІН У XVI СТ.

А. І. Голубева

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, г. Мінск, Беларусь

Разгледжаны некаторыя прынцыпы працэсуальнага права, парадак удзелу ў працэсе саўдзельнікаў і трэціх асоб, некаторыя пытанні падсуднасці спраў. Адзначана, што па сваёй тэарэтычнай распрацоўцы працэсуальнае права XVI ст. было высока развітым і рэгулявала ўсе асноўныя працэсуальныя дзеянні суда і іншых удзельнікаў працэсу.

DEVELOPMENT OF JUDICIAL PROCEDURE RELATIONS IN THE XVI CENTURY.

A. I. Golubeva

The Belarusian State University, Minsk, the Republic of Belarus

The article deals with some of the principles of procedural law, the procedure for participation in the partners and third parties, some issues of jurisdiction of cases. It is noted that, in its theoretical development of the procedural law of the XVI century. It was highly developed and regulated all the main proceedings of the court and other participants in the process.

Процессуальное право в XVI ст. было единым как для гражданских, так и для уголовных дел. Стороны в процессе именовались «повод» и «отпор». Поводом называлось лицо, подавшее заявление в суд и возбудившее производство по делу. Отпором именовался обвиняемый или ответчик. В Статуте 1588 г. встречается термин «истец», однако этим термином обозначали должника, ответчика (Статут 1588. Р. VII, ст. 10, 20).

В процессуальном праве XVI ст. сравнительно полно регламентировался порядок участия в процессе соучастников и третьих лиц (Статут 1566. Р. IV, ст. 44, 48; Статут 1588. Р. VII, ст. 23). Соучастие могло быть добровольным или обязательным. При обязательном соучастии суд обязывал истца привлечь к делу всех соответчиков (Статут 1588. Р. VII, ст. 9).

В феодальном процессуальном праве не было четкого разграничения компетенции между различными судами, что в значительной степени создавало трудности для истца при определении надлежащего суда при подаче иска. Ответчик, желая затянуть дело, мог возбуждать спор о неподсудности дела по данному суду. Некоторое уточнение определения подсудности было внесено статутами 1566 и 1588 гг., однако и они не до конца ликвидировали недостатки законодательства в деле разграничения подсудности.

Обращение истца (обвинителя) в ненадлежащий суд могло повлечь прекращение производства по делу или даже наказание истца в уголовном порядке. Например, если истец незначительное обвинение пытался представить как тяжкое преступление, которое подлежало рассмотрению на сейме или в господарском суде и обращался в господарский суд, то такой нарушитель подлежал за это тюремному заключению на 12 недель и обязан был уплатить вину 50 коп грошей государю и еще 50 коп грошей другой стороне. Кроме того, он обязан был возместить другой стороне все расходы, понесенные ею в связи с ведением дела в господарском суде. При иных нарушениях подсудности виновная сторона обязана была уплатить суду штраф в размере 1 копы грошей и в пользу другой стороны уплатить 3 рубля грошей (Статут 1588. Р. IV, ст. 44).

Общая территориальная подсудность дел в отношении свободных людей определялась в соответствии с обычным правом по месту жительства ответчика по гражданским делам и местом совершения преступления – по уголовным. В писаном праве эта норма впервые получила закрепление в договоре 1264 г. Это правило было сохранено и в последующем законодательстве с некоторыми исключениями в отношении уголовных дел. Так, шляхтич, совершивший уголовное преступление и пойманный на месте преступления или задержанный в течение 24 часов с момента совершения преступления, подлежал суду по месту совершения преступления, но если он после совершения преступления скрылся в своем имении, то следовало вызывать его повесткой в суд по месту жительства (Статут 1588. Р. IV, ст. 30). Все феодально зависимые люди подлежали суду своих господ как по гражданским, так и по уголовным делам.

Стороны имели право заключить договор об изменении как территориальной, так и родовой подсудности (Статут 1588. Р. IV, ст. 44). До 1564 г. крупные феодалы пользовались правом исключительной подсудности их дел в господарском суде. Такая подсудность затрудняла предъявление к ним исков мелких и средних феодалов. Бельским привилеем 1564 г. была провозглашена равная подсудность для всей шляхты и расширена

подсудность дел земским судам [1, с. 55 – 64]. Но в Статуте 1566 г. содержалась норма, в силу которой дела по обвинению должностных лиц государственного аппарата подлежали рассмотрению только в господарском суде (Статут 1566. Р. IV, ст. 45). Так как крупные феодалы, как правило, занимали государственные должности, то фактически их исключительная подсудность господарскому суду продолжала сохраняться. Это правило было изменено в Статуте 1588 г., которым и для должностных лиц устанавливалась общая подсудность (Статут 1588. Р. IV, ст. 67). Дела по искам к духовенству, мещанам, евреям подлежали рассмотрению в специальных судах.

Важнейшим принципом процессуального права была обязанность истца по гражданским делам доказать факты основания иска, а по уголовным – наличие вреда и вины ответчика. Никто не мог быть осужден без наличия достаточных доказательств. Закон прямо предусматривал освобождение подсудимого от наказания при недостаточности доказательств и сомнении суда в его виновности. При неполных доказательствах у истца и ответчика суд отдавал предпочтение ответчику (Статут 1588. Р. XIV, ст. 3).

Анализ норм процессуального права, действовавшего в Беларуси в XVI ст., позволяет сделать вывод, что по своей теоретической разработке это право, по тому времени, было высоко развитым и регулировало все основные процессуальные действия суда и других участников процесса. Главной целью процессуального права XVI ст. было обеспечение прав и преимуществ класса феодалов. Процессуальное право обеспечивало феодалам наиболее удобную для них форму защиты их личных, имущественных и политических прав и вместе с тем, создавало видимость справедливости и правопорядка в обществе.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ

1. Вішнеўскі, А.Ф. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі ў дакументах і матэрыялах (са старажытных часоў да нашых дзён) / А.Ф. Вішнеўскі, Я.А. Юхо; пад агульн. рэд. праф. А.Ф. Вішнеўскага. – Мінск: Акадэмія МУС Рэспублікі Беларусь, 2003. – 320 с.
2. Статут Вялікага княства Літоўскага 1566 года / Т.І. Доўнар, У.М. Сатолін, Я.А. Юхо; рэдкал. Т.І. Доўнар [і інш.]. – Мінск: Тэсей, 2003. – 352 с.
3. Статут Вялікага княства Літоўскага 1588: Тэксты. Даведнік. Каментарыі / рэдкал.: І.П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелСЭ, 1989. – 573 с.

ДЕМОКРАТИЧЕСКИЕ ИДЕИ СТАТУТА ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО 1588 ГОДА

С. В. Шошин

*Саратовский национальный исследовательский государственный
университет имени Н.Г.Чернышевского, г. Саратов, Россия*

Статут Великого Княжества Литовского (1588 года) отличается наличием оригинальных демократических идей. В глазах многих исследователей, категории "средневековье" и "демократия" мало коррелируют между собой. В частности, примечательны выборность не только судебной, но и законодательной ветви власти.

ДЭМАКРАТЫЧНЫЯ ІДЭІ СТАТУТА ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА 1588 ГОДА

С. У. Шошын

*Саратаўскі нацыянальны даследчы дзяржаўны ўніверсітэт
імя М.Г. Чарнышэўскага, г. Саратаў, Расія*

Статут Вялікага Княства Літоўскага (1588 года) адрозніваецца наяўнасцю арыгінальных дэмакратычных ідэй. У многіх даследчыкаў катэгорыі "сярэднявечча" і "дэмакратыя" мала карэлюе паміж сабой. У прыватнасці, характэрны выбарнасць не толькі судовай, але і заканадаўчай галіны ўлады.

DEMOCRATIC IDEAS OF THE STATUTE OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA OF 1588

S. V. Shoshin

*Saratov National Research State University named after NG Chernyshevsky,
Saratov, Russia*

The Statute of the Grand Duchy of Lithuania (1588) is distinguished by the presence of original democratic ideas. In the eyes of many researchers, the categories of "Middle Ages" and "democracy" have little correlation. In particular, electivity not only the judicial, but also the legislative branches of power are noteworthy.

Сохранившиеся до наших дней публикации столь многоаспектного памятника истории европейского права, каковым является Статут Великого Княжества Литовского 1588 года (5, с. 2), сегодня привлекают внимание исследователя, в частности, содержащимися в нем оригинальными демократическими идеями. По итогам исследований проблематики многообразных проявлений

средневековой демократии иными авторами, проводимых ранее, были сделаны весьма противоречивые выводы (2, с. 74).

Любопытной трактовкой концепции разделения властей можно считать содержание С. VII Артикула XXXIV "О нечаде двух достоинств или должностей одному лицу". Предписывалось даже избегать наделения двумя полномочиями должностного лица (в современном, так сказать, понимании вопроса) одному претенденту на данную вакансию. Вопрос об одновременном выполнении обязанностей двух должностных лиц, тем более, из разных ветвей власти, тем самым отпадал сам собой, ибо был невозможен в принципе. Тем самым актуальная сегодня проблема реализации на практике концепции разделения властей фактически, положениями Статута Великого Княжества Литовского 1588 года была реализована не только на уровне пространства между разными ветвями власти, но и внутри каждой из них. Интерес сейчас представляет и проблема реализации принципа разделения властей в границах даже отдельной ветви власти, как по вертикали, так и по горизонтали. Анализируемый нами нормативно-правовой акт 16 века дает в указанном аспекте многообразную пищу для размышлений, даже спустя несколько веков развития исторического процесса.

Попытки конструктивно решить вопросы комплектования вооруженных сил нашли свое отражение в Статуте Великого Княжества Литовского 1588 года в прямом указании на допустимость приема иностранцев в воинскую службу (С.Х, Артикул XXIII). В таких ситуациях Статут предписывал производство предварительного уведомления сенаторов. Другим нестандартным подходом к полному укомплектованию вооруженных сил, использовавшимся в нормах указанного Статута, можно назвать предусматривавшуюся им возможность прохождения воинской службы одним лицом за другое лицо (С. IX, Артикул XII "О сыновьях и об отправлении воинской службы одному за другого". В итоге использования такого комплексного подхода к анализу Статута можно сделать вывод о актуальности нового, свободного от излишних стереотипов прошлого, взгляда на многоаспектные проявления такой категории общественной жизни, как "патриотизм". С учетом изложенного, в оригинальной плоскости, перед нами раскрывается точка зрения Щербин М.М., обоснованно отмечавшей, что идея «общего блага», являвшаяся актуальной в XVI–XVII вв., имела ярко выраженную нравственно-патриотическую окраску. Данная идея "общего блага" являлась важной составляющей системы национального просвещения, ориентированной на воспитание достойных сынов Отечества (6, с. 129). Здесь можно рекомендовать присмотреться к части определения понятия "патриотизм": любовь и уважение к родным местам. Теперь актуальным при анализе указанного фрагмента понятия может стать иная формулировка: любовь и уважение к определенным местам. В принципе, не стоит исключать и дальнейшего исследования указанной проблематики. Например, интерес исследователей способен вызвать подобный средневековый своего рода аутсорсинг персонала (военнослужащих) (1, с. 75). При пристальном рассмотрении данного явления общественной жизни средневековья мы можем приблизиться

к актуальному сегодня и, одновременно, критически значимому, для конкретизации направлений развития национальной политики любого суверенного государства вопросу: является ли безопасность сугубо общественным благом или трансформируется (уже преобразовалась) в услугу, оказываемую конкретными физическими лицами.

Очередным элементом демократической мысли в Статуте можно отметить содержание Артикула XII (С. XI), именуемого как: "О нежаловании иностранным достоинств и никаких должностей, о недаче недвижимых имений пришельцам из других государств". Уже много веков не только в Европе, но и во многих иных регионах мира, проблемой является трудовая миграция. Статут предусматривал запрет на занятие каких-либо должностей для иностранных подданных (граждан). Такой же запрет устанавливался и на возможность передачи прав на недвижимые имущества иностранным гражданам (подданным). Тем самым, регламентировалась цельная структура запретов на обладание правом на труд и правом на столь специфическое имущество из гражданского оборота средневековья - недвижимые имущества. В итоге, к собственно демократическому процессу коллективного принятия решений оказывались фактически не допущенные иностранные граждане (подданные). Коренные жители Великого Княжества Литовского при этом сохраняли в указанных условиях доступ к участию в демократическом процессе принятия решений в сфере управления столь значительным коллективом населения. До сегодняшнего дня в практике подавляющего большинства стран и территорий мира продолжает существовать запрет на государственную службу в них иностранных граждан (подданных), как и запрет на занятие трудовой деятельностью иностранцами, наряду с ограничением (полным запретом) таких лиц в реализации права приобретения (владения) недвижимым имуществом на соответствующей территории. Это свойственно и странам, традиционно характеризующимся как демократические, в которых демократия существует не одну сотню лет. Даже результаты проводимых научных исследований соответствующих проявлений процессов глобализации сейчас, порой, позволяют лишь сформулировать наличие столь серьезной проблемы (3, с. 141). Даже в условиях существования ЕС проблемы государственной службы иностранных граждан (не из стран ЕС) - остаются и в XXI веке актуальными. Также как и с вопросами трудоустройства в иных сферах иностранных граждан (не из стран ЕС) в странах ЕС не все однозначно.

Несомненным проявление демократизма можно назвать выборность судей, помощников судей и секретарей суда, предусмотренную в Артикуле I Раздела четвертого (С. XV), именуемом: "О свободном выборе в суд земский судьи, Подсудка и Писаря в каждой области и повете". Интерес представляют и алгоритмы фактического оперативного дополнительного избрания взамен временно отсутствующего судьи и дополнительное избрание отсутствующего ранее дополнительно избранного судьи (Артикул IV. Раздел четвертый. С. 234).

Институт выборов действовал не только на судебную ветвь власти. Статут распространял выборность и механизм формирования законодательной ветви власти.

Фиксированный объем настоящей рукописи не позволяет в полном объеме рассмотреть все без исключения проявления демократизма, свойственные содержанию Статута. Например, предоставление права потерпевшему по делу лично контролировать конкретные условия содержания в яме (месте лишения свободы по приговору суда) его обидчика. Также достаточное число проявлений демократизма и в сфере финансов.

Статут Великого Княжества Литовского 1588 года (4, с. 1) содержит в своих нормах значительное число конкретных проявлений демократической мысли ее авторов. Большинство из них и сегодня не утратили своей актуальности. Тем самым, можно констатировать фактическое появление категории средневековой демократии. Без какой-либо тени иронии, некоторые положения указанного Статута и сейчас достойны внимания законодателей отдельных государств.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ

1. Карлова Е.Н. Трансформация военного профессионализма в современном обществе // Научно-аналитический журнал обозреватель OBSERVER. №9. - М.: Институт диаспоры и интеграции (Институт стран СНГ), 2009. - С. 68-78.

2. Лукин П.В. Демократия или олигархия? Судьбы "Народного собрания" в Новгороде и Венеции // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. №3 (69). - М.: "Индрик", 2017. - С. 74-75.

3. Островская Т.В. Другой как зеркало демократии: вопрос национальной идентичности в европейской перспективе // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия Е: педагогические науки. №7. - Новополоцк: ПГУ, 2011. - С. 137-141.

4. Статут Великого Княжества Литовского, 1588. - Минск: Белорус. сов. энцикл. им. Петруся Бровки, 1989. 573с.

5. Статут Великого Княжества Литовского с подведением в надлежащих местах ссылки на конституции, приличные содержанию оного: пер. с пол. - Санкт-Петербург: Печатан при Правительствующем Сенате. Ч. 1. Разд. 1-7. - 1811. - XXVII, (1), 543, (7) с.

6. Щербин М.М. Патриотическая сущность идеи «общего блага» в общественно-педагогической мысли Беларуси XVI–XVII вв. // Образование и наука. №8(117). - Екатеринбург: РГППУ, 2014. - С. 120-135.

ДОКУМЕНТИРОВАНИЕ УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ВЕЛИКОМ КНЯЖЕСТВЕ ЛИТОВСКОМ В СООТВЕТСТВИИ СО СТАТУТОМ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО 1588 ГОДА

А. А. Савинов

*Белорусский научно-исследовательский институт
документоведения и архивного дела “БелНИИДАД”, г. Минск, Беларусь*

Рассматривается вопрос документирования управленческой деятельности в Великом княжестве Литовском. Говорится и о делопроизводственном языке тех лет, а также способах документирования. Не обойден стороной вопрос видового состава документов и органов, которые вели делопроизводство в Княжестве на государственном уровне. Подчеркивается важность Статута 1588 года в области регламентирования делопроизводства.

ДАКУМЕНЦІРАВАННЕ КІРАЎНІЦКАЙ ДЗЕЙНАСЦІ Ў ВЯЛІКІМ КНЯСТВЕ ЛІТОЎСКІМ У АДПАВЕДНАСЦІ З СТАТУТАМ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА 1588 ГОДА

А. А. Савінаў

*Беларускі навукова-даследчы інстытут дакументазнаўства
і архіўнай справы “БелНДІДАС”, г. Мінск, Беларусь*

Разглядаецца пытанне дакументавання кіраўніцкай дзейнасці ў Вялікім княстве Літоўскім. Гаворыцца і аб мове справаводства тых гадоў, а таксама спосабах дакументавання. Не абыдзена бокам пытанне відавоча складу дакументаў і органаў, якія вялі справаводства ў Княстве на дзяржаўным узроўні. Падкрэсліваецца важнасць Статута 1588 года ў галіне рэгламентавання справаводства.

DOCUMENTATION OF MANAGEMENT ACTIVITIES IN THE GREAT PRINCE OF LITHUANIAN IN ACCORDANCE WITH THE STATUTE OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA 1588

A. A. Savinov

*Belarusian Research Institute of Documentation and Archival Affairs
"BelRIDAA", Minsk, Belarus*

The report considers the issue of records keeping activities in the Grand Duchy of Lithuania. It is also said about the office-work language of those years, as well as the ways of documenting. The question of the specific composition of records and bodies that conducted office work in the Principality at the state level was not ignored. It emphasizes the importance of the Statute of 1588 in the field of regulating records keeping.

Если рассматривать данную проблему в динамике, то следует отметить, что не только Статут 1588 года имел нормы, в которых указан порядок ведения документов. Для сравнения Статут 1529 года [1] имел лишь два артикула, посвященных удостоверению и оформлению документов, Статут 1566 года [3] – 10 артикулов и одну статутную поправку сейма 1578 года. Рассматриваемый нами Статут 1588 года – 28 артикулов. В целях пресечения распространения подлогов данный нормативный правовой акт предписывал все бумаги, выдаваемые в судах и канцеляриях, сопровождать подписью писаря [5]. Законом вводилась ответственность и определялось наказание за фальсификацию печатей и подделку подписей, а также за сбор и хранение оттисков печатей [5, с. 25]. Давался перечень возможных подделок документов для «пожитку себе и ку шкоде стоороне своее противное». Законодательство определяло порядок применения государственных и поветовых печатей и правила их хранения.

Возрастание роли документов в государственной и частной жизни и увеличение их количества вызывало потребность в более дешевом носителе текстов документов, что привело к повсеместному переходу от пергамента к бумажному носителю информации. Пергамент продолжал использоваться лишь при создании документов большой важности для их лучшей сохранности. Дальнейшее развитие получает техника документирования. К рассматриваемому нами моменту появляется скоропись, которая окончательно вытесняет полууставное письмо в 16 веке. Упрощается и совершенствуется графика письма, отпадает использование дублетных букв. Подтверждением усиления значения документирования в этот период является создание специального курсивного шрифта в книгопечатании, напоминающего скоропись, и использования его для издания актов законодательства, в том числе и Статута ВКЛ 1588 года [2, с. 23-24].

К 16 веку складывается белорусский делопроизводственный язык. Следует отметить, что язык, на котором велось делопроизводство в центральной и местной канцеляриях ВКЛ в 16-17 веках назывался «русским». Большинство отечественных и зарубежных исследователей считает, что этот язык существенно отличается от московского русского, и характеризует его как «белорусский позднего средневековья», «ранняя форма белорусского» либо «средневековый белорусский». В дальнейшем, в нашей работе мы будем называть его старобелорусским. Примечательно и то, что в актах законодательства 16-17 века практически отсутствуют церковнославянские грамматические и синтаксические средства письма, местные диалектные черты в области фонетики и лексики. Статут 1588 года законодательно закрепил старобелорусский язык в качестве официального языка делопроизводства в Великом Княжестве Литовском. «А писарь земский маеть по руску литерами и словы рускими вси листы, выписы и позвы писати, а не иным езыком и словы» [5, с. 59] вместе с тем, некоторые документы составлялись на польском и латинском языках.

Определенную систематичность и структуру приобретает изложение текстов документов. В первой части документов обычно указывалась причина (основание), повлекшая составление документа, например, «бил нам чолом»,

«вжо неоднокрото жалують нам мешчане». Во второй части излагалось решение по данной проблеме, например: «А про то и тыми разы приказуем...», «И на то дали есьмо тым людем нашим сесь наш лист» [2, с. 24-25].

Также к этому моменту складываются и дальнейшее развитие получают системы специальной документации: дипломатической, учетной, военной и особенно судебной.

Организация делопроизводства в ВКЛ имела свои особенности. Для того, чтобы понять их, а также лучше ориентироваться во всем многообразии документов, которые создавались в ВКЛ, необходимо четко представлять себе систему организации его управления [2, с. 25].

Особенность организации государственной власти и управления породила большое разнообразие в формах документирования. Большинство документов, создававшихся в ВКЛ, имело общее название «лист», использовавшееся в то время для обозначения практически всех видов документов: законодательных и частноправовых актов, распорядительных документов, направлявшихся из великокняжеской канцелярии в местные органы управления, судебных документов, всевозможных выписок и др. анализ документов, объединенных этим термином, позволяет сделать вывод о том, что понятие «лист» в то время в целом соответствовало понятию «документ» в сегодняшнем делопроизводстве.

Среди всего количества «листов», создававшихся в центральном государственном аппарате, наибольшее значение имели законодательные акты. Длительное время акты законодательства ВКЛ оформлялись в виде великокняжеских привилеев (грамот). Привилеи готовились в государственной канцелярии, после чего редактировались великим князем, переписывались и утверждались приложением государственной печати, а позднее и подписи великого князя.

Первоначально Статут ВКЛ 1588 года готовился в великокняжеской канцелярии, после чего выносился на рассмотрение сейма и великого князя, который утверждал их специальными листами-привилеями. Статут 1588 года был напечатан и разослан в поветы, «чтобы тем быстрее к известности и употреблению прийти мог». Статут 1588 года явился основным нормативным правовым актом, которым руководствовались жители современной территории Республики Беларусь вплоть до 30-40-х годов 19 века [2, с. 28].

Кроме документов законодательного характера в ВКЛ составлялось и издавалось огромное количество листов, затрагивавших самые разные стороны государственного управления и частной жизни.

К распорядительным документам следует отнести господарские «уставы», содержавшие государственные решения и инструкции по вопросам управления господарскими имениями, корчмами и другими доходными местами. Уставы вырабатывались на совещаниях великого князя и панов-рады, а в случае отсутствия господаря в столице, выдавались без его участия радными панами. Уставы могли иметь земский характер (касательно всего Великого княжества), областной (касались управления отдельными землями в ВКЛ),

волостной (направлялись конкретным представителям государственной администрации на местах).

От имени господаря в канцелярии ВКЛ составлялось и выдавалось также значительное количество документов текущего делопроизводственного характера, в том числе листы-распоряжения местной администрации, квитанции на выдачу «отправ» (то есть денежных и материальных средств), «листы заставные» (документы о передаче господарских доходных мест в залог), листы арендные, «листы выволаные» (документы, на основании которых определенное лицо лишалось всех гражданских прав и подлежало изгнанию из страны), «листы железные» (документы, устанавливавшие обязательность отсрочки платежа или возврата кредита), «листы заручные» (документы, выдававшиеся жителям ВКЛ для обеспечения их личной безопасности) и многие другие. Привилеями великокняжеская власть оформляла земельные пожалования, пожалования должностей, шляхетского звания, освобождение от повинностей, предоставление особых прав и так далее. В господарской канцелярии выдавалось большое количество разрешительных и утверждающих (конфирмационных) листов на совершение актов, касавшихся имущественных отношений, прав собственности. Из государственной канцелярии выходило огромное количество судебных документов (мандаты, выроки, декреты, и пр.). Широко распространенным явлением была выдача отдельным лицам подтверждающих листов на более ранние пожалования, при этом в них указывалось содержание первых оригинальных привилеев.

Подготовка всех документов, создававшихся в центральном аппарате управления ВКЛ, а также работа с документами, поступавшими в центр, была возложена на государственную канцелярию – технически-исполнительное учреждение при господаре и панах-раде [2, с. 30-32]. Никаких самостоятельных функций в управлении государством и решении судебных дел канцелярия не выполняла, но оказывала большое влияние главным образом на законодательную деятельность в ВКЛ [4, с. 3].

Во главе канцелярии стоял канцлер. Он был хранителем большой государственной печати, которой скреплял наиболее важные акты. в обязанности канцлера входило докладывать великому князю и Раде о государственных делах, он вел переговоры с зарубежными странами, хранил копии документов. В связи с расширением делопроизводства в великокняжеской канцелярии и необходимостью постоянного нахождения хранителя печати при дворе господаря для утверждения документов, была введена должность подканцлера (вице-канцлера) – заместителя канцлера, хранителя малой государственной печати, который должен был сопровождать великого князя (короля) во время его отъездов из столицы.

С введением должности подканцлера в структуре канцелярии условно было выделено специальное подразделение, получившее название вице-канцелярии или меньшей канцелярии (лат. *cancellaria minor*), в отличие от главной канцелярии (лат. *cancellaria major*), по-прежнему находившейся в рас-

поряжении канцлера. Делопроизводственная практика, состав служащих и документация в обеих канцеляриях были идентичны.

Канцлер и подканцлер принимали участие в подготовке проектов законодательных актов и их окончательном редактировании. Это, а также право канцлера и подканцлера на отказ в подписании и утверждении печатью официальных документов, если они противоречили действующим законам, обеспечили этим служащим весомое положение и влияние в центральном аппарате управления ВКЛ.

Под началом канцлера и подканцлера в канцелярии работали регенты, секретари, писари, дьяки, переводчики («толмачи»).

Наиболее влиятельной фигурой среди этого штата служащих являлся регент, входивший наряду с канцлером и подканцлером в число высших титулованных сановников ВКЛ (дигнитариев). В его функции входила правка и передача на подпись великокняжеских, канцлерских и подканцлерских документов. Регент выполнял также обязанности нотариуса, а в случае смерти канцлера или подканцлера осуществлял их функции.

Непосредственная организация делопроизводства была возложена на секретарей и писарей. Большой разницы между секретарем и писарем по выполняемым ими обязанностям не было. Секретарство обычно давалось в награду за длительную и верную службу. Секретарю поручались, как правило, наиболее серьезные государственные дела, он почти всегда имел право входа на заседания Рады. Вследствие этого функции секретаря были несколько шире, а служебное положение выше, чем у писаря.

В 16 веке среди них среди них выделились писари «великие», «скарбовые», «польные». Писали великие участвовали в подготовке проектов правовых актов. Писари скарбовые занимались документацией государственной казны ВКЛ – скарба. Писари польные вели военную документацию, составляли реестры военнотружителей шляхты и др. эти писари наряду с секретарями обычно принадлежали к числу дигнитариев, имели постоянное место в господарской Раде.

Упоминаются также в документах писари татарские или арабские для переписки с восточными государями и перевода их грамот.

Роль писцов в государственной канцелярии выполняли дьяки. Влияния на государственное управление в ВКЛ они, в отличие от вышеперечисленных должностных лиц, не имели, выполняя чисто технические функции, являлись помощниками писарей и секретарей и выполняли их поручения.

Согласно своим функциям, секретари, писари и дьяки изготавливали все письменные акты, выходявшие от господаря и панов-рады, а также принимали все письменные документы, поступавшие в канцелярию [2, с. 32-33].

Можно сказать, что к 1588 году документирование и постановка работы с документами на территории Беларуси характеризовались значительным уровнем развития. Для оформления законодательной, исполнительно-распорядительной и другой деятельности существовали различные виды до-

кументов, сложилась четкая система работы с документами в центральном государственном аппарате и на местах.

Особенностью делопроизводства тех лет явилось также и то, что в центре не было создано никаких специальных учреждений по управлению государством, и потому все делопроизводство сосредоточивалось исключительно в великокняжеской канцелярии. Лишь в середине 16 века некоторые права и обязанности по ведению центральной финансовой отчетности и военной документации были переданы соответственно подскарбию земскому и гетману наивысшему, которые, однако, были по-прежнему теснейшим образом связаны с государственной канцелярией. Такой порядок стал возможен благодаря широкой автономии земель и самоуправлению в городах, когда значительно ограничивался поток документов, поступающих из местных учреждений в центр. Это способствовало ускорению движения документов, более быстрому решению дел, препятствовало созданию разветвленного бюрократического аппарата.

В рассматриваемый нами период неоднократно предпринимались попытки усовершенствования системы делопроизводства, принимались меры по упрощению процессов документирования, уменьшению документооборота. Одним из основных требований к составлению документа было то, чтобы «обширностью писания исполнение людям не затруднялось» [5, с. 107-108].

Специфика организации государственного управления в ВКЛ обусловила также большое разнообразие в видах документов. Ограничение власти великого князя, шляхетская демократия, автономия территорий нашли отражение в таких разновидностях документов, как привилеи землям, сеймовые ухвалы, универсалы и конституции, инструкции послам на сейм и т.д.

Практически все способы документирования, видовой состав документов был установлен в Статуте 1588 года. По сравнению с предыдущими Статутами 1529 и 1566 годов содержал в себе 28 артикулов, посвященных обращению с документами. Поэтому значение данного источника права в области ведения документов тех лет трудно переоценить.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЕ ССЫЛКИ

1. Pirmasis Lietuvos Statutas: Tekstaj senaja balt., lot ir senaia lenku K. / VU, Lietuvos MA Lietuvos istorijos inst. – V.: Mintis, 1983. – 428 p.
2. Давыдова Э.Н., Рыбаков А.Е., История и организация делопроизводства в Беларуси. – Мн.: ТетраСистемс, 1999. – 216 с.
3. Доўнар Т.І. Статут Вялікага княства Літоўскага 1566 года / Т.І., Доўнар, У.М. Сатолін, Я.А. Юхо; Рэдкалегія Т.І. Доўнар [і інш.]. – Мінск : Тэсей, 2003. – 352 с.
4. Пташицкий С.Л. Описание книг и актов Литовской Метрики. – Спб.: Типография правительствующего сената, 1887. – 290 с.
5. Статут Вялікага княства Літоўскага 1588 / пер. на бел. мову А.С. Шагун. – Мінск : Беларусь, 2002. – 207 с.

ЗАРОЖДЕНИЕ НОРМАТИВНОЙ РЕГЛАМЕНТАЦИИ ПРАВИЛ ДОРОЖНОГО ДВИЖЕНИЯ В БЕЛАРУСИ

И. В. Гринев

*Военно-морская академия имени Адмирала Флота Советского Союза
Н. Г. Кузнецова, г. Санкт-Петербург, Россия*

Рассматриваются вопросы, касающиеся обязанностей населения в сфере дорожного строительства, эксплуатации дорог и мостов, а также нормативной регламентации правил дорожного движения в Беларуси в XVI в.

ЗАРАДЖЭННЕ НАРМАТЫЎНАЙ РЭГЛАМЕНТАЦЫІ ПРАВІЛ ДАРОЖНАГА РУХУ Ў БЕЛАРУСІ

І. В. Грынёў

*Ваенна-марская акадэмія імя Адмірала Флота Савецкага Саюза
М. Г. Кузняцова, г. Санкт-Пецярбург, Расія*

Разглядаюцца пытанні, якія тычацца абавязкаў насельніцтва ў сферы дарожнага будаўніцтва, эксплуатацыі дарог і мастоў, а таксама нарматыўнай рэгламентацыі правіл дарожнага руху ў Беларусі ў XVI ст.

THE ORIGIN OF THE NORMATIVE REGULATION OF TRAFFIC RULES IN BELARUS

I. Greeney

*Naval Academy named after the Admiral of the Fleet of the Soviet Union
N. G. Kuznetsov, St. Petersburg, Russia*

The article deals with the duties of the population in the field of road construction, operation of roads and bridges, as well as the normative regulation of traffic rules in Belarus in the XVI century.

Са старажытных часоў сяляне выконвалі розныя дзяржаўныя павіннасці, у тым ліку звязаныя з падтрыманнем у належным стане дарог, будаўніцтвам мастоў (падарошчына, згоны і інш.). З заснаваннем гарадоў, колькасць якіх паступова павялічвалася, у гэтай працы прымалі ўдзел і гаражане. У сувязі з развіццём гандлю нормамі звычайнага права рэгламентаваўся парадак праезду замежных купцоў па тэрыторыі Беларусі, што у далейшым знайшло адлюстраванне ў першых пісаных помніках права. Напрыклад, у Дагаворы 1229 г. гаварылася аб свабодным міжнародным гандлі “от верху и до море и

по воде и по берегу” [1, с.41-42]. Усё гэта патрабавала падтрымання ў належным стане гандлёвых шляхоў.

XVI ст. з’явілася адным з важнейшых этапаў у гісторыі Вялікага Княства Літоўскага, цэнтрам якога сталі беларускія землі. У гэты перыяд адбываецца шэраг вельмі важных дзяржаўных рэформаў (заканадаўчая, адукацыйная, зямельная, судовая, адміністрацыйна-тэрытарыяльная і інш.), што садзейнічала сацыяльна-эканамічнаму развіццю дзяржавы. Паступова павялічваецца колькасць гарадскіх паселішчаў, асабліва на беларускіх землях, прычым характэрнай рысай стала будаўніцтва малых гарадскіх паселішчаў. У пачатку XVI ст. больш за 40 % усіх гарадскіх паселішчаў Беларусі падпарадкоўвалася юрысдыкцыі буйных феодалаў (Слуцк, Капыль, Нясвіж, Клецк, Стары Быхаў, Тураў, Шклоў, Маладзечна, Смаргонь, Лагойск і інш.). Большая частка з іх належала Радзівілам, Сапегам, Чартарыйскім, Хадкевічам і іншым буйным магнатам. Існавала шмат і дзяржаўных гарадоў, якія станавіліся адміністрацыйнымі цэнтрамі пры ўвядзенні новага адміністрацыйна-тэрытарыяльнага падзелу тэрыторыі дзяржавы. У пераважнай большасці гэта былі беларускія гарады. Увогуле XVI ст. характарызуецца актыўнай урбанізацыяй. Засноўваецца больш за 300 новых гарадскіх паселішчаў. З Капыскі налічваў на тэрыторыі сучаснай Беларусі ў сярэдзіне XVII ст. 37 гарадоў і 425 мястэчак (малых гарадоў). Згодна з яго класіфікацыяй, малыя гарады налічвалі больш за 300 дымоў, сярэднія – больш за 500, вялікія – больш за 1000 [2, с.107.]. Усё гэта патрабавала і развіцця дарожнага будаўніцтва, а таксама неабходных клопатаў аб утрыманні дарог і мастоў.

Абавязак насельніцтва ўтрымання дарог у належным стане вызначаўся спачатку звычайам. Потым гэты абавязак быў уведзены з прававую матэрыю, аб чым сведчаць міжнародныя дагаворы, абласныя, валасныя, гарадскія граматы і Судзебнік 1468 г. Так, у Судзебніку ўстанаўлівалася: “которые мосты мощивали...бы и ныне каждый свою делницу замостили и заделали как надобе” [3, с.115]. За невыкананне дадзеных абавязкаў вызначаўся грашовы штраф – дзесяць рублёў грошай. Гаварылася таксама, што калі праезджым людзям будзе ўчынена якая-небудзь шкода (конь нагу зломіць ці іншае), адказвае той, на чыёй “делнице” гэты адбылося [3, с.115].

Часам падобныя нормы ўтрымліваліся ў граматах жыхарам беларускіх гарадоў, якія выдаваліся ад імя вялікага князя і рэгламентавалі правы і абавязкі гарадоў і гараджан, іх узаемаадносіны з мясцовымі органамі ўлады. У асноўным граматы былі прысвечаны рэгуляванню самых важных пытанняў гарадскога жыцця. Так, Устаўная грамата 1456 г. вялікага князя Казіміра жыхарам Полацка была прысвечана арганізацыі «бояром Полоцким з мещаны и городские дворяны, и чорными людми» гарадскога грашовага фонду, прызначанага «заровно» на патрэбы дзяржаўныя і мясцовыя. У яе тэксце згадваецца аналагічная грамата жыхарам Полацка, якая была выдадзена вялікім князем Вітаўтам.

Актывізацыі эканамічных і гандлёвых адносін садзейнічала ўвядзенне на працягу канца XIV - XVII стст. магдэбургскага права ў гарадах Беларусі, У граматах на магдэбургскае права, мэтай надання якіх было «в мере лепшой поставити» горад, гаварылася што выдаюцца яны для захавання ў памяці людзей мінулых правоў і льгот насельніцтва, накіраваных на паляпшэнне становішча гараджан і стварэнне неабходных умоў для росквіту горада, а таксама для павелічэння прыбыткаў дзяржаўнай казны.

Менавіта актывізацыя эканамічных адносін прыводзіла да таго, што гарады-крэпасці з ваенна-адміністрацыйных цэнтраў усё больш пераўтвараліся ў цэнтры рамёстваў, гандлю і культуры. Усё гэта выклікала неабходнасць будаўніцтва новых дарог і падтрыманне ў належным стане старых. У гістарычных дакументах сустракаюцца звесткі пра “дарогі дабравольныя” – свабодная і адкрытая для ўсіх, а таксама пра “дарогі звыклыя” – тэрмін, які ўжываўся для вызначэння вядомых бітых дарог (гасцінцаў, трактаў).). Патрэбна адзначыць, што на абозы з таварамі часта нападалі разбойнікі, таму многія купцы аддавалі перавагу менш вядомым і неўпарадкаваным дарогам ці ехалі па бездарожжы, каб не толькі пазбегнуць нападу, але і не плаціць мыта, дарожных пабораў (маставога, грэбельнага і інш.) У сувязі з гэтым вялікі князь Жыгімонт I пастанавіў, каб на дарогах звыклых быў “дозор”. За станам дарог, спраўнасцю мастоў, грэбель, забяспячэннем іх аховы назіралі галоўным чынам старасты. Пастановай князя былі вызначаны таксама гасцінцы (лепшыя дарогі), па якіх належала перавозіць тавары. Забаранялася карыстацца іншымі шляхамі. Парушальнікаў гэтага патрабавання прыцягвалі да адказнасці як кантрабандыстаў. Як правіла, адпаведна звычаю, хто будаваў за свой кошт мост, той і спаганяў маставое, грэбельнае – плату за праезд цераз мост, грэблю. Гэта правіла было замацавана пазней статутнымі нормамаі. Пры гэтым на ўладальнікаў закон ускладаў абавязак сачыць за належным станам мастоў, грэбляў і інш. і своечасова іх рамантаваць. У Статуце 1588 г. гаварылася: калі ў выпадку дрэннага стану маста ці грэблі праезджы меў якую-небудзь страту (шкоду), апошняя спаганялася з уладальніка дарожнай пабудовы [4, р.1, арт.29-30]. Дзяржава клапацілася таксама, каб па дарогах (у вёсках, мястэчках і гарадах) былі заезджыя гасцінныя двары з карчмой пакутнай – харчэўняй.

Актыўнае развіццё гандлёвых адносін у Вялікі Княстве Літоўскім запатрабавала яшчэ большых прававых гарантый бяспекі гандлю і захаванасці тавараў, якія перавозілі купцы, што асабліва наглядаецца ў статутах 1529, 1566, 1588 гг. Так, у Статуце 1566 г., заканадаўча рэгламентуецца права ўласнасці купца на тавар, які быў вынесены з затануўшага карабля на бераг (р. IX, арт.21).

У сувязі з актывізацыяй гандлёвых і іншых эканамічных адносін паўстала неабходнасць нарматыўнай рэгламентацыі дарожнага руху. Упершыню артыкулам 22 дзевятага раздзела Статута 1566 г. даволі дакладна былі вызначаны правілы дарожнага руху. Так, пазначалася, хто першы (вершнік, воз парожні або воз з грузам) і ў якім парадку павінен саступіць дарогу.

Менавіта: “воз порожній маець уступіти возу наложоному, пешій ездному, вазовому ездный”. Пры гэтым пазначалася, што ў вузкіх месцах, або калі хто-небудзь уцякаў ад непрыяцеля, вазы павінны былі спыняцца. Нарматыўна рэгламентавалася і шырыня дарогі. Так, гаварылася, што дарогі павінны быць “водле стародавняго обычаю такь широки, абы два возь форманскихъ розминулися”. Акрамя таго закон патрабаваў: “А часу зимнего кгда снегъ бываець велкий, маюць поткавшия дорогою половицы делити, а одинь другога спихати не маець съ дороги” [5, р. IX, арт.22]. Важным у гэтым артыкуле было і вызначэнне падсуднасці спраў аб парушэнні дарожнага руху. Так, гаварылася, што такія дарожныя справы належалі суду падкаморскаму, а пры ўзнікненні патрэбы ў больш хуткай “отправы въ справедливости”, то справу мог разгледзець і земскі суд у адпаведнасці са статутнымі нормамаі [5, р. IX, арт.22]. Статут 1588 г. паўтарыўшы палажэнні адзначанага артыкула, удакладніў, што “дороги, великие гостинцы маюць быти водле стародавняго обычаю так широкие, абы на полтора прута быти могли” [4, р. IX, арт. 32].

Такім чынам, упершыню нормамаі Статутаў 1566 і 1588 гадоў былі вызначаны правілы дарожнага руху, што сведчыць не толькі аб высокім узроўні самога заканадаўства, але і прававой культуры насельніцтва.

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. Дагаворы і граматы як крыніцы беларускага феадальнага права / Я. Юхо [і інш.]. – Мінск: БДУ, 2000. – 127 с.
2. Копыцкий, З.Ю. Социально-политическое развитие городов Белоруссии в XVI – первой половине XVII вв. / З.Ю. Копыцкий. – Минск: Наука и техника, 1975. – 188 с.
3. Судзевнік Казіміра Ягайлавіча 1468 г. : у кн. Вішнеўскі А.Ф., Юхо Я.А. Гісторыя дзяржавы і права Беларусі ў дакументах і матэрыялах : Вуч. дапаможнік. – Мінск : Акадэмія МУС РБ, 1998. – С.109-115.
4. Статут Вялікага княства Літоўскага 1588 года: Тэксты. Давед. Камент.. / Беларус. Сав. Энцыкл.; Рэдкал.: І.П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелСЭ, 1989. – 573 с.
5. Статут Вялікага княства Літоўскага 1566 года / Т.І. Доўнар, У.М. Сатолін, Я.А. Юхо; рэдкал. Т.І. Доўнар [і інш.]. – Мінск: Тэсей, 2003. – 352 с.

ЗВЕСТКІ АБ АЎТАРАХ

Арлоўская Алена Іванаўна – дацэнт кафедры тэорыі і гісторыі дзяржавы і права юрыдычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, кандыдат юрыдычных навук, дацэнт

Ахrameева Вольга Ўладзіміраўна – старшы выкладчык кафедры грамадзянскага права і працэсу Федэральнай дзяржаўнай аўтаномнай адукацыйнай установы вышэйшай адукацыі «Северо-Каўказскі федэральны ўніверсітэт»

Бібіла Валянціна Мікалаеўна – прафесар кафедры крымінальнага працэсу і пракурорскага нагляду юрыдычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, доктар юрыдычных навук, прафесар

Бічун Вераніка Мечыславаўна – выкладчык кафедры тэорыі і гісторыі дзяржавы і права юрыдычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта

Васілевіч Рыгор Аляксеевіч – член-карэспандэнт Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, загадчык кафедры канстытуцыйнага права юрыдычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, доктар юрыдычных навук, прафесар, заслужаны юрыст Рэспублікі Беларусь

Васілевіч Сяргей Рыгоравіч – дацэнт кафедры канстытуцыйнага права юрыдычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, кандыдат юрыдычных навук, дацэнт

Верамейчык Аліна Яўгенаўна – дацэнт кафедры гісторыі Беларусі новага і навейшага часу гістарычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, кандыдат гістарычных навук

Верашчагіна Ала Васільеўна – загадчык кафедры крымінальна-прававых дысцыплін Уладзівастоўскага дзяржаўнага ўніверсітэта эканомікі і сэрвісу, кандыдат юрыдычных навук, дацэнт

Вішнеўская Ірына Ўладзіміраўна – дацэнт кафедры тэорыі і гісторыі дзяржавы і права Акадэміі кіравання пры Прэзідэнце Рэспублікі Беларусь, кандыдат гістарычных навук, дацэнт

Вяршок Ірына Леанідаўна – дацэнт кафедры тэорыі і гісторыі дзяржавы і права юрыдычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, кандыдат юрыдычных навук, дацэнт

Вячорка Віталій Юр’евіч – старшы выкладчык кафедры тэорыі і гісторыі дзяржавы і права юрыдычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта

Гаўрыльчанка Юлія Пятроўна – дацэнт кафедры фінансавага права і прававога рэгулявання гаспадарчай дзейнасці юрыдычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, доктар юрыдычных навук, дацэнт

Голубева Арына Ігараўна – аспірант кафедры тэорыі і гісторыі дзяржавы і права юрыдычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта

Голубева Людміла Леанідаўна – дацэнт кафедры тэорыі і гісторыі дзяржавы і права юрыдычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, кандыдат юрыдычных навук, дацэнт

Гур’ева Алена Аляксандраўна – суддзя суда Мінскага раёна, кандыдат юрыдычных навук

Гур’еў Сяргей Аляксандравіч – дацэнт кафедры тэорыі і гісторыі дзяржавы і права юрыдычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, кандыдат юрыдычных навук

Грынёў Ігар Віктаравіч – выкладчык Ваенна-марской акадэміі імя Адмірала Флота Савецкага Саюза М. Г. Кузняцова

Давідоўская Вераніка Аляксандраўна – малодшы навуковы супрацоўнік аддзела даследаванняў у галіне праваахоўнай дзейнасці і ажыццяўлення правасуддзя Інстытута прававых даследаванняў Нацыянальнага цэнтра заканадаўства і прававых даследаванняў Рэспублікі Беларусь

Доўнар Таісія Іванаўна – прафесар кафедры тэорыі і гісторыі дзяржавы і права юрыдычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, доктар юрыдычных навук, прафесар

Дзянісава Алёна Рыгораўна – дацэнт кафедры гісторыі Беларусі старажытнага часу і сярэдніх вякоў гістарычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, кандыдат гістарычных навук, дацэнт

Ермаловіч Віктар Іванавіч – дацэнт кафедры міжнароднага эканамічнага права факультэта права Беларускага дзяржаўнага эканамічнага ўніверсітэта, кандыдат гістарычных навук, дацэнт

Жук Дзмітрый Сяргеевіч – выкладчык агульнавайскавай кафедры ваеннага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта

Заіка Юрый Аляксандравіч – старшы навуковы супрацоўнік Навукова-даследчага інстытута прыватнага права і прадпрымальніцтва імя акадэміка Ф.Г. Бурчака Акадэміі прававых навук Украіны, доктар юрыдычных навук, прафесар

Казакоў Юрый Леанідавіч – дацэнт кафедры гісторыі Беларусі старажытнага часу і сярэдніх вякоў гістарычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, кандыдат гістарычных навук, дацэнт

Калінін Сяргей Артуравіч – загадчык кафедры тэорыі і гісторыі дзяржавы і права юрыдычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, кандыдат юрыдычных навук, дацэнт

Лагун Дзмітрый Анатольевіч – дацэнт кафедры тэорыі і гісторыі дзяржавы і права юрыдычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, кандыдат юрыдычных навук, дацэнт

Лапцэвіч Ірына Ігараўна – начальнік аддзела даследаванняў у галіне праваахоўнай дзейнасці і ажыццяўлення правасуддзя Інстытута прававых даследаванняў Нацыянальнага цэнтра заканадаўства і прававых даследаванняў Рэспублікі Беларусь

Маркевіч Дар’я Сяргееўна – аспірант кафедры тэорыі і гісторыі дзяржавы і права юрыдычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта

Мароз Алег Васільевіч – дацэнт кафедры экалагічнага і аграрнага права юрыдычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, кандыдат юрыдычных навук, дацэнт

Мікалаева Людміла Віктараўна – загадчык кафедры гуманітарных дысцыплін Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта інфарматыкі і радыёэлектронікі, кандыдат гістарычных навук, дацэнт

Міхневіч Аляксандр Андрэевіч – аспірант кафедры тэорыі і гісторыі дзяржавы і права юрыдычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта

Падалінскі Ўладзімір Аляксеевіч – загадчык кафедры гісторыі Беларусі старажытнага часу і сярэдніх вякоў гістарычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, кандыдат гістарычных навук, дацэнт

Паўлава Людміла Ўладзіміраўна – старшы навуковы супрацоўнік аддзела даследаванняў у галіне праваахоўнай дзейнасці і ажыццяўлення правасуддзя Інстытута прававых даследаванняў Нацыянальнага цэнтра заканадаўства і прававых даследаванняў Рэспублікі Беларусь

Паўлаў Вадзім Іванавіч – начальнік кафедры тэорыі і гісторыі дзяржавы і права Акадэміі Міністэрства ўнутраных спраў Рэспублікі Беларусь, кандыдат юрыдычных навук, дацэнт

Савінаў Аляксей Аляксандравіч – юрысконсульт II кваліфікацыйнай катэгорыі, малодшы навуковы супрацоўнік аддзела дакументазнаўства ўстанова “Беларускі навукова-даследчы інстытут дакументазнаўства і архіўнай справы” БелНДІДАС

Самарын Вадзім Ігаравіч – дацэнт кафедры крымінальнага працэсу і пракурорскага нагляду юрыдычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, кандыдат юрыдычных навук, дацэнт

Саракавік Іван Аляксандравіч – дацэнт кафедры тэорыі і гісторыі дзяржавы і права Акадэміі кіравання пры Прэзідэнце Рэспублікі Беларусь, кандыдат гістарычных навук, дацэнт

Скараход Ігар Георгіевіч – асістэнт кафедры тэорыі і гісторыі права Беларускага дзяржаўнага эканамічнага ўніверсітэта

Скобелеў Уладзімір Пятровіч – дацэнт кафедры грамадзянскага працэсу і працоўнага права юрыдычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, кандыдат юрыдычных навук, дацэнт

Сумянкоў Сяргей Юр’евіч – прафесар кафедры дзяржаўна-прававых дысцыплін Пензенскага дзяржаўнага ўніверсітэта, доктар юрыдычных навук, дацэнт

Суша Аляксандар Аляксандравіч – намеснік дырэктара па навуковай рабоце і выдавецкай дзейнасці Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі, кандыдат культуралогіі

Сямашка Ірына Іванаўна – аспірант кафедры міжнароднага эканамічнага права факультэта права Беларускага дзяржаўнага эканамічнага ўніверсітэта

Сярогін Андрэй Віктаравіч – дацэнт кафедры тэорыі і гісторыі дзяржавы і права Паўднёвага федэральнага ўніверсітэта, кандыдат юрыдычных навук, дацэнт

Фіронаў Анатоль Мікалаевіч – старшы выкладчык кафедры тэорыі і гісторыі дзяржавы і права юрыдычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта

Хаткевіч Наталля Мікалаеўна – старшы выкладчык кафедры тэорыі і гісторыі дзяржавы і права юрыдычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта

Шаблінская Дзіяна Віктараўна – загадчык сектарам прававога забеспячэння эканамічнай бяспекі Цэнтра дзяржаўнага будаўніцтва і права дзяржаўнай навуковай установы “Інстытут эканомікі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі”

Шаўцова Ала Васільеўна – дацэнт кафедры канстытуцыйнага права юрыдычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, кандыдат юрыдычных навук, дацэнт

Шошын Сяргей Уладзіміравіч – дацэнт кафедры крымінальнага, экалагічнага права і крыміналогіі юрыдычнага факультэта Саратаўскага нацыянальнага даследчага дзяржаўнага ўніверсітэта імя М. Г. Чарнышэўскага

Шчэрбік Дзмітрый Васільевіч – загадчык кафедры тэорыі і гісторыі дзяржавы і права Полацкага дзяржаўнага ўніверсітэта, кандыдат юрыдычных навук, дацэнт

Шыдлоўскі Андрэй Віктаравіч – намеснік дэкана па вучэбна-выхаваўчай рабоце юрыдычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, кандыдат юрыдычных навук, дацэнт

Шырынскі Алэг Юр’евіч – дацэнт кафедры тэорыі і гісторыі дзяржавы і права юрыдычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, кандыдат юрыдычных навук, дацэнт

ЗМЕСТ

СТАТУТ ВЯЛКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА 1588 ГОДА ЯК ПОМНІК ПРАВА СУСВЕТНАЙ СПАДЧЫНЫ

Т.І. Доўнар САМЫ ДАСКАНАЛЫ ЗВОД ЗАКОНАЎ ВЯЛКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА....	3
Г.А. Василевич РАЗВИТИЕ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ: СОСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМЫ	12
В.Н. Бибило ИСТОРИЧЕСКАЯ ЛЕГИТИМИЗАЦИЯ БЕЛОРУССКОГО ГОСУДАРСТВА ПО СТАТУТУ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО 1588 ГОДА	17
Ю.П. Гаўрыльчанка СТАТУТ ВЯЛКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА 1588 ГОДА ЯК ЗАВЯРШАЛЬНЫ ЭТАП СУДОВАЙ РЭФОРМЫ XVI СТАГОДДЗЯ	26
С.Ю. Суменков ПРИВИЛЕГИЯ КАК НЕОТЪЕМЛЕМЫЙ АТРИБУТ СРЕДНЕВЕКОВОГО ПРАВА: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ И ИСТОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТЫ (НА ПРИМЕРЕ ПРАВОВЫХ ПАМЯТНИКОВ ЗАПАДНОЙ ЕВРОПЫ, БЕЛАРУСИ, РОССИИ)	32
Ю.А. Заика НАСЛЕДОВАНИЕ ПО ЗАВЕЩАНИЮ ПО СТАТУТУ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО 1588 ГОДА	39
С.А. Калинин ГЕОКОНЦЕПТУАЛЬНОЕ (НАРРАТИВНОЕ) ИЗМЕРЕНИЕ В МЕТОДОЛОГИИ ПОЗНАНИЯ БЕЛОРУССКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ	43
В.И. Павлов ОСОБЕННОСТИ РЕЦЕПЦИИ ВИЗАНТИЙСКОГО ПРАВА НА БЕЛОРУССКИХ ЗЕМЛЯХ.....	49
А.В. Серегин ЭВОЛЮЦИЯ СРЕДНЕВЕКОВОЙ ФОРМЫ ПРАВЛЕНИЯ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО, РУССКОГО И ЖЕМАЙТСКОГО.....	54
І.А. Саракавік СТАТУТ ВЯЛКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА 1588 ГОДА Ў ПРАЦАХ ЗАМЕЖНЫХ І АЙЧЫННЫХ ДАСЛЕДЧЫКАЎ	59

А.А. Суша
ВЫДАНИ СТАТУТА ВЯЛКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА Ў БЕЛАРУСКІХ І
ЗАМЕЖНЫХ ЗБОРАХ 66

Дз.В. Шчэрбік
ПРАВАВЫЯ І ІДЭЙНЫЯ ПАДМУРКІ ЎЗНІКНЕННЯ ГРАМАДСКАГА
КАНТРОЛЮ Ў ЧАСЫ ВКЛ І РЭЧЫ ПАСПАЛІТАЙ У XV-XVI СТАГОДДЗЯХ..... 70

Л.Л. Голубева
СТАТУТ ВЯЛКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА 1588 ГОДА – ВЫДАТНЫ
ПОМНІК ПРАВАВОЙ КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСКАГА НАРОДА 75

РАЗДЗЕЛ I
СТАТУТ ВЯЛКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА 1588 ГОДА
Ў ДЗЯРЖАЎНА-ПРАВАВЫМ РАЗВІЦЦІ ЦЭНТРАЛЬнай І ЎСХОДняй
Еўропы: тэарэтычны і гістарычны аспект

У.А. Падалінскі
СТАНАЎЛЕННЕ ІНСТЫТУТА ГАЛОЎНАГА СОЙМІКА
ВЯЛКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА 80

Е.И. Орловская
ОСОБЕННОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДСТАВИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ В
ВЕЛИКОМ КНЯЖЕСТВЕ ЛИТОВСКОМ 86

И.Л. Вершок
ИНТЕГРАТИВНАЯ ФУНКЦИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА: ИСТОРИЧЕСКИЙ
АСПЕКТ 89

А.В. Шавцова
ИСТОКИ БЕЛОРУССКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ И
КОНСТИТУЦИОНАЛИЗМА В СТАТУТАХ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА
ЛИТОВСКОГО 93

С.Г. Василевич
ГУМАНИЗМ И ТОЛЕРАНТНОСТЬ КАК ВАЖНЕЙШИЕ ЧЕРТЫ
БЕЛОРУССКОГО НАРОДА 102

В.Ю. Вечорко
ПРАВОВАЯ СИСТЕМА ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО
(ВТОРАЯ ПОЛОВИНА XV – НАЧАЛО XVI ВВ.)..... 106

А.В. Верещагина
ИНСТИТУТАЛИЗАЦИИ ПРАВА ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО
И МОСКОВСКОГО ГОСУДАРСТВА 112

Л.В. Мікалаева
ФІКСАЦЫЯ ПРЫНЦЫПАЎ КІРАВАННЯ ЗНЕШНЯЙ ПАЛІТЫКАЙ ВЯЛКАГА
КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА Ў КАНЦЫ XV – СЯРЭДЗІНЕ XVI СТ.СТ.
У ЗАКАНАДАЎЧЫХ КРЫНІЦАХ 115

О.В. Ахрамеева
РЕЦЕПЦИЯ И СТАТУТ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО 1588 ГОДА
ПРИ ФОРМИРОВАНИИ РОССИЙСКОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА.....119

І.У. Вішнеўская
ФАРМІРАВАННЕ ОРГАНАЎ ФІНАНСАВАГА КАНТРОЛЮ Ў ВЯЛКІМ
КНЯСТВЕ ЛІТОЎСКІМ І ІХ ФУНКЦЫІ (XV– XVIII СТ.СТ.).....123

С.А. Гур’еў
КАДЫФІКАЦЫЙНЫЯ ТРАДЫЦЫІ Ў ГІСТОРЫІ РАЗВІЦЦА БЕЛАРУСКАГА
КРЫМІНАЛЬНАГА ЗАКАНАДАЎСТВА.....127

Д.С. Жук
УПЛЫЎ РЭФАРМАЦЫЙНАГА РУХУ НА НОРМЫ
СТАТУТА ВЯЛКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА 1588 ГОДА 131

Д.С. Маркевіч
СТЫМУЛЯВАННЕ ЭКАНАМІчнай ДЗЕЙНАСЦІ ПА СТАТУЦЕ ВЯЛКАГА
КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА 1588 ГОДА.....136

В.М. Бічун
НОРМЫ КАНСТЫТУЦЫЙНАГА ПРАВА
Ў СТАТУЦЕ ВЯЛКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА 1588 ГОДА 140

РАЗДЕЛ II
ПРАВАВАЯ РЭГЛАМЕНТАЦЫЯ ГРАМАДСКІХ АДНОСІН ПА СТАТУТУ
ВЯЛКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА 1588 ГОДА

А.В. Шидловский
ЛИШЕНИЕ СВОБОДЫ КАК НАКАЗАНИЕ
ПО СТАТУТУ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО 1588 ГОДА 144

Д.В. Шаблинская, В.А. Давидовская
НАКАЗАНИЯ, СВЯЗАННЫЕ С ИМУЩЕСТВЕННЫМИ ОГРАНИЧЕНИЯМИ
ИЛИ ЛИШЕНИЯМИ, ПО СТАТУТУ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА
ЛИТОВСКОГО 1588 ГОДА 148

Л.У. Паўлава
РЭАЛІЗАЦЫЯ ПРАВОЎ І ЗАКОННЫХ ІНТАРЭСАЎ ПАЦЯРПЕЛЫХ
АД ЗЛАЧЫНСТВАЎ ПРАЗ ПАКАРАННІ ПА СТАТУЦЕ
ВЯЛКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА 1588 ГОДА 153

В.И. Ермолович РЕАЛЬНЫЕ ДОГОВОРЫ В ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СРЕДНЕВЕКОВОЙ СЕРБИИ И БЕЛАРУСИ КАК ИСТОЧНИК ЭВОЛЮЦИИ ПРАВА.....	157
А.Р. Дзянісава, Ю.Л. Казакоў АДЛЮСТРАВАННЕ ПРАБЛЕМЫ АРГАНІЗАЦЫІ АБАРОНЫ ЗЕМСКАЙ У СТАТУТАХ ВЯЛКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА	170
А.Е. Веремейчик СТАТУТ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО 1588 ГОДА, КАК ИСТОЧНИК О ЧАСТНОМ ЗЕМЛЕВЛАДЕНИИ НА ТЕРРИТОРИИ БЕЛАРУСИ.....	174
А.А. Гур'ева НАРМАТЫЎНАЯ РЭГЛАМЕНТАЦЫЯ АДВАКАЦКАЙ ДЗЕЙНАСЦІ Ў СТАТУЦЕ ВЯЛКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА 1588 ГОДА	179
И.И. Лапцевич ПРАВОВАЯ РЕГЛАМЕНТАЦИЯ СТАТУСА ЛИЦ, СТРАДАЮЩИХ ПСИХИЧЕСКИМИ РАССТРОЙСТВАМИ (ЗАБОЛЕВАНИЯМИ), В СТАТУТЕ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО 1588 ГОДА.....	183
І.І. Сямашка СТАТУТ ВЯЛКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА 1588 ГОДА: АСАБЛІВАСЦІ РЭГУЛЯВАННЯ СЯМЕЙНЫХ АДНОСІН.....	188
Дз.А. Лагун ЮРЫДЫЧНЫЯ ДАКУМЕНТЫ ПАВОДЛЕ СТАТУТА ВЯЛКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА 1588 ГОДА.....	192
А.Н. Фиронов ПРАВОВАЯ КУЛЬТУРА, ПРАВОВАЯ СИСТЕМА И ЦЕННОСТИ: ФОРМЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ.....	199
Н.Н. Хаткевич КУЛЬТУРА И ДУХОВНОСТЬ КАК ОСНОВА ПРАВОСОЗНАНИЯ.....	204
О.В. Мороз ПЕРИОДИЗАЦИЯ РАЗВИТИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ОБ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЕ, ОЦЕНКЕ ВОЗДЕЙСТВИЯ НА ОКРУЖАЮЩУЮ СРЕДУ И СТРАТЕГИЧЕСКОЙ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ОЦЕНКЕ (ОТ СТАТУТА ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО 1588 ГОДА ДО СОВРЕМЕННОСТИ).....	207
В.П. Скобелев СТАТУТ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО 1588 ГОДА И НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО ЦИВИЛИСТИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА.....	211

В.І. Самарын ЗАРАДЖЭННЕ ІНСТЫТУТА МІЖНАРОДНАЙ ПРАВАВОЙ ДАПАМОГІ ПА КРЫМІНАЛЬНЫХ СПРАВАХ У НАЦЫЯНАЛЬНЫМ ЗАКАНАДАЎСТВЕ НА ЗЕМЛЯХ БЕЛАРУСІ.....	215
А.А. Міхневіч РЭГУЛЯВАННЕ-ПРАЦЭСУАЛЬНЫХ АДНОСІН СТУТУТАМ ВЯЛКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА 1588 ГОДА.....	219
И.Г. Скороход О ПАМЯТНИКАХ КОНСТИТУЦИИ РЕЧИ ПОСПОЛИТОЙ 3 МАЯ 1791 г.	223
О.Ю. Ширинский ПРОИСХОЖДЕНИЕ И ЗНАЧЕНИЕ ИНОСТРАННЫХ ТЕРМИНОВ В ТЕКСТЕ СТАТУТА ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО 1588 ГОДА	226
А.И. Голубева РАЗВИТИЕ СУДЕБНО-ПРОЦЕССУАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ В XVI СТ.	229
С.В. Шошин ДЕМОКРАТИЧЕСКИЕ ИДЕИ СТАТУТА ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО 1588 ГОДА	232
А.А. Савинов ДОКУМЕНТИРОВАНИЕ УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ВЕЛИКОМ КНЯЖЕСТВЕ ЛИТОВСКОМ В СООТВЕТСТВИИ СО СТАТУТОМ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО 1588 ГОДА	236
И. В. Гринев ЗАРОЖДЕНИЕ НОРМАТИВНОЙ РЕГЛАМЕНТАЦИИ ПРАВИЛ ДОРОЖНОГО ДВИЖЕНИЯ В БЕЛАРУСИ.....	242
ЗВЕСТКІ АБ АЎТАРАХ	246

Навуковае выданне

**СТАТУТ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА,
РУСКАГА І ЖАМОЙЦКАГА 1588 г.:
да 430-годдзя выдання**

**Зборнік навуковых артыкулаў
па матэрыялах канферэнцыі**

У аўтарскай рэдакцыі

Адказны за выпуск *Л. Л. Голубева*

Падпісана да друку 04.12.2018. Фармат 60×84/16. Папера афсетная.

Рызаграфія. Ум. друк. арк. 14,88. Ул.-выд. арк. 15,81.

Тыраж   экз. Заказ

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт.

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы,
распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 1/270 ад 03.04.2014.

Пр. Незалежнасці, 4, 220030, Мінск.

Рэспубліканскае ўнітарнае прадпрыемства

«Выдавецкі цэнтр Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта».

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы,
распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 2/63 ад 19.03.2014.

Вул. Чырвонаармейская, 6, 220030, Мінск.